

TÜRKİYE YAZARLAR BİRLİĞİ
WRITERS UNION OF TURKEY

Sümer 1 Sk. 11/5
Kızılay-Ankara

0 312 232 05 71-72
www.tyb.org.tr
tyb@tyb.org.tr

Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları - 47
Toplantı Metinleri -11
ISBN: 978-975-7382-70-6

Ankara, Nisan 2013

Büyük Göç ve Muhaceret Edebiyatı Sempozyumu
Tertip Heyeti
D. Mehmet Doğan (TYB Vakfı Başkanı)
İbrahim Ulvi Yavuz (Türkiye Yazarlar Birliği Başkanı)
Ahmet Fidan (Türkiye Yazarlar Birliği Başkan Yardımcısı)
Öner Buçukcu (Türkiye Yazarlar Birliği Genel Sekreter Yardımcısı ve proje koordinatörü)

İlim Heyeti
Hicabi Kırlangıç (Prof. Dr.)
İsmail Kocayusufoğlu (Prof. Dr.)
M. Murat Erdoğan (Doç. Dr.)
Rıdvan Canım (Doç. Dr.)
Tufan Gündüz (Doç. Dr.)
Hasan Korkut (Yrd. Doç. Dr.)

İlmî Danışman
Amina Siljak Jesenkovic

Faaliyet Asistanı
Dilara Coşkun

Editör: Öner Buçukcu
Tasarım: mtr tanıtım görsel hizmetler
Baskı: Özel Matbaası

Balkan Savaşlarının 100. Yılında Büyük Göç ve Muhaceret Edebiyatı Sempozyumu

Bildiriler Kitabı

14-15 Aralık 2012
Saraybosna

İçindekiler

Sunuş

Balkan Harbi'nin üzerinden bir asır geçti. Bizim için hızlı yaşanmış bir yüzyıl... Hafızamız ve zihnimiz üzerinde oynanan oyunlar sonucu geçmişi doğru dürüst bilemez, geleceğe yönelik akılcı tavır geliştiremez hâle geldik. 93 Harbi (1876-77 Rus savaşı) ve 1912 Balkan Harbi Türkiye'nin bugünkü nüfus yapısını oluşturan dönüm noktalarıdır. Yüz binler, belki milyonlar yaşama şartları ortadan kalktığı için yüzlerce yıllık evlerinden, topraklarından koparak bu topraklara sığındı.

Yüz yıl önce dört başı mamur bir katliam, soykırım yaşandı, fakat neden bunun dâvası güdülmedi? "Ermeni tehciri"nden daha hafif bir hadise ile mi karşı karşıyadık yoksa?
Türkler, Türkiye hiç bir zaman soykırım iddiası ve dâvası ile ortaya çıkmadı. Anadolu kadar vatan olan toprakların kaybından derin bir üzüntü duyuldu, zulmün her türlüsüne maruz kalınmasına rağmen asilane bir duygu ile bunlar asla mesele yapılmadı.

Önümüzdeki yıllarda "soykırım" lâfı daha sık işitilecek. Dışarıdan yükseltilen seslerin yankılarını içeriden de daha fazla duyacağız; nitekim duymaya başladık. Bu iddianın yükseltilmesi, sırf mâsum bir tarihî gerçeklik muhabbeti değildir elbette. Kavramlar eskimiş görünse de, değişmeyen hakikatler arka planda duruyor.

Osmanlı Balkanları 5 asırdan fazla barış içinde yaşattıktan sonra terk etmek zorunda kaldı. Bu "şark meselesi"nde bir safha idi. Devamı, bugün üzerinde yaşadığımız topraklardı. Balkanlar bir anlamda 8 asırlık Müslüman yurdu Endülüs'ten sonra Avrupa'da dinî-etnik temizlik uygulamasına maruz bırakılan "İkinci Endülüs" oldu.

Türkiye yüz yıl sonra, yeni bir dünyanın oluşum sancıları içinde; geçmişe bakarak geleceği inşa etmek zorunda. Asırlık soru şu: "Şark meselesi" gerçekten bitti mi?

"Şark meselesi" Türkiye'de resmen "Lozan Konferansı" olarak bilinen ve bir anlaşma ile sonuçlanan toplantının esas konusu idi. Ve gerçekte bu konferansın adı, "Yakın Şark İşleri Konferansı"dır. Türkiye heyeti toplantının adına itiraz etti, fakat sonuç alamadı. Muhtemelen, "şark meselesi"ni bitirmek ümidiyle, kabul edilmesi güç bir metne imza atıldı ve belki de o metnin arka planında bazı konularda taahhütlerde bulunuldu.

Yüz yıl sonra dünya aynı dünya değil. Tamamen başka bir dünya da değil elbette! Avrupa "şark meselesi"nin Bosna faslını, 1990'larda eski usûllerle halletmeye hazırlıklı idi, fakat bu mümkün olmadı. Öncelikle müslümanların mukavemeti, belki ABD'nin tutumu, belki dünyadaki yaygın iletişim şartları bunu imkânsız kıldı.

Ardından Makedonya ve Kosova da karıştı. Akabinde buralar da müstakil hâle geldi. Peki mesele çözüldü mü? Balkanların yüz yıl sonra rahat, problemsiz, istikrarlı bir alan olduğunu söylemek, iddia etmek mümkün değil. Kan ve gözyaşı, bu coğrafyanın âdeta kaderi.

Yeni dünyanın kuruluş sancıları devam ediyor. Balkanların istikrarsızlığının ardından Ortadoğu'nun istikrarsızlığı zihnimizi işgal ediyor. Irak işgal sonrası istikrarsız. Suriye, mezhebî azınlık diktatoryasının zebunu olarak istikrarsızlaştırılıyor. İslâm dünyası "Arap baharı" olarak adlandırılan hareketlerden sonra yeniden yapılanmaya çalışıyor.

Türkiye "Lozan barışı" kavramının (konseptinin) hareketsiz kalarak ve müttefiklere güvenerek sürdürülemezliğini 1990'larda gördü. Dış siyaset gerçekten ilk defa dışa açılmaya başladı. İki binli yıllarda bu açılım büyük merhaleler kaydetti. Türkiye'nin dünya siyasetinde söz sahibi olması yönünde ciddi adımlar atıldı. Elbette, buna karşı tavır ve tutumlar da açık veya gizli ortaya çıktı.

Türkiye bir taraftan 20. Yüzyılın başında olduğu gibi etnik siyasetle içten güçsüzleştirilmeye çalışılıyor, diğer taraftan da çevresi istikrarsızlaştırılarak etkisizleştirilmek isteniyor.

"Tarihten ders almak…" Boş bir laf değil. 100 sonra Balkanları, o meş'um Balkan Harbi'ni, kanımıza, iliğimize işlemiş acıları hatırlamaya mecburuz.

Türkiye Yazarlar Birliği, Büyük Göç ve Muhaceret Edebiyat'ı konusunu Balkan acılarının hâlâ devam ettiği, Saraybosna'da iki gün süren bir sempozyumla ele aldı. 14-15 Aralık günlerinde yapılan sempozyum Başbakanlık Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın desteği ile gerçekleştirildi. Toplantının Saraybosnalı destekçileri arasında Yunus Emre Türk Kültür Merkezi, TİKA Koordinatörlüğü ve Uluslararası Saraybosna Üniversitesi de vardı.

Bir büyük insanın ismini burada anmak, hatırasını yaşatmak mecburiyetini hissediyorum: Aliye İzzetbegoviç. O Balkanlar'da bir defterin kapanmasına yüksek sesle itiraz etti. Onun itirazı ve Boşnak halkının destanî mukavemeti olmasa idi, bizim Saraybosna'da bulunmamız, böyle bir toplantı yapmamız da mümkün olmazdı. Hem Aliya'ya hem de bütün Bosna şehidlerine rahmetler niyaz ediyoruz.

D. Mehmet Doğan
Türkiye Yazarlar Birliği Şeref Başkanı

Açılış Konuşmaları

İbrahim Ulvi Yavuz
Türkiye Yazarlar Birliği Genel Başkanı

Türkiye Cumhuriyeti Sayın Bosna Büyükelçisi, Sayın Rektör Yardımcısı, Değerli Basın mensupları, Hanımefendiler, beyefendiler,

Türkiye Yazarlar Birliğinin 2012 yılı faaliyetlerinin son halkası Balkan Savaşı'nın 100. Yılı dolayısı ile düzenlediği "Büyük Göç ve Muhaceret Edebiyatı Sempozyumu"na hoş geldiniz.

Sözlerime, sizleri Türkiye Yazarlar Birliği adına en kalbi sevgilerimle selamlayarak başlıyorum. Bu toplantının başta Türkiye olmak üzere Bosna ve Balkanlara yararlı olmasını diliyorum. Bu güzel ve anlamlı toplantının Saraybosna'da yapılmış olmasından dolayı derin bir memnuniyet duyduğumu bilhassa ifade etmek istiyorum.

Saygıdeğer misafirler,

Türkiye Yazarlar Birliği, 2013 yılında otuz beşinci yaşına girecektir. Temel ilkelerinden taviz vermeden yoluna devam eden Türkiye Yazarlar Birliği gerçekleştirdiği ulusal ve uluslararası faaliyetleri ile gerek kamu kurum ve kuruluşlarına ve gerekse öteki sivil toplum kuruluşlarına rehberlik etmiştir.

Türkiye Yazarlar Birliği, kültür ve medeniyetimizin temel unsurlarının tanınması için büyük çaba sarf etmektedir. Bilhassa edebiyat ve tarihimizin yeni nesiller tarafından bilinmesine, öncelik vermektedir.

Türkiye Yazarlar Birliği kalıcı faaliyetler ile örnek gösterilen bir sivil toplum kuruluşudur. Bir taraftan vefat etmiş şair, yazar ve ilim adamlarını yâd ederken, diğer yandan da yaşayan değerlerimizi saygı ile anmaktadır.

Sadece 2012 faaliyet döneminde on iki şube ile yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirdiğimiz birkaç faaliyetin isimlerini burada sizlerle paylaşmak istiyorum. Konya Büyükşehir Belediyesi ile "Şehir Tarihi Yazarları 2. Büyük Kongresini" dönemin başında Selçuklu Başkenti Konya'da gerçekleştirdik. Dünyanın her tarafından 65 ilim adamının katıldığı kongrede sunulan tebliğler kitap halinde basılacak ilgililere sunulacaktır.

TYB otuz yıldan beri sürdürdüğü "Yılın Yazar Fikir Adamı ve Sanatçıları" ödülleri ile "Kültür ve Sanat Yıllığı" çalışmaları aralıksız sürdürmektedir. Ayrıca büyük edebiyatçı ölümsüz şair M. Âkif Ersoy'u her vefat yıldönümünde ve İstiklâl Marşımızın yazıldığı mekânda 12 Mart tarihlerinde anmaya devam ediyoruz.

Türkiye Yazarlar Birliğinin prestijli faaliyetlerinden biri olan "Yazarlığa Hazırlama Semineri/ Yazar Okulu" on dokuzuncu dönemi sürdürmektedir. Yazar Okulundan şu ana kadar 410 kişi sertifika almış bulunmaktadır. Yazar Okulumuz kamuoyunun büyük ilgisini çekmekte ve rağbet görmektedir.

Uluslararası faaliyetlerimizden olan "Türkçe'nin Uluslararası Şiir Şölenleri" edebiyat dünyasında büyük bir ilgi ve rağbet görmektedir. Onuncusu 2013 yılında gerçekleştirilecek Şiir Şöleni çalışmaları şimdiden başlamış bulunmaktadır.

Orta Asya'dan Bosna'ya kadar geniş bir coğrafyada büyük bir heyecan ve temel ilkelerimizle ile yolumuza devam etmekteyiz. Bugün Bosna'nın başkenti Saraybosna'da yeni bir kültürel faaliyeti hayata geçiriyoruz.

Değerli konuklar,

"Büyük Göç ve Muhaceret Edebiyatı Sempozyumu" ve "Osmanlı Basınında Balkan Savaşları Gazete Kupürleri Sergisi" ile sadece yüz yıl önce Balkanlarda cereyan etmiş olayları anlamaya değil aynı zamanda cereyan etmiş olayların günümüzde kamuoyuna yansımasına da büyük bir katkı sağlayacağına inanıyorum. Böylece bir bakıma hafıza yenilenmesine vesile olacaktır.

Sempozyumda sunulacak tebliğler her biri içerdiği konularla başlı başına ilmî bir araştırmanın ürünüdür. Yüzüncü yılında göç üzerine tesis edilen edebiyatımıza ışık tutmaktadır.

Sempozyum için yapılan daveti kabul edip, tebliğle katılan değerli ilim adamlarına, açılış için teşrif eden siz değerli konuklarımıza teşekkür ediyorum.

Türkiye Yazarlar Birliği'nin Balkan Savaşının 100. yılı dolayısıyla düzenlediği sempozyuma çoğunluğu Türkiye ve Bosna'dan olmak üzere 30 ilim adamı katılmaktadır.

2012 yılı Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarının neredeyse tamamını yitirdiği Balkan Savaşları faciasının 100.yılı. 1912 yılı Ekim ayında başlayan ve 1913 Mayıs ayına kadar devam eden ve toplumsal hafızada, siyasette, uluslararası ilişkilerde ciddi kırılmalar meydana getiren "Balkan Savaşları"nın 100.yılı vesilesiyle bu sempozyumda bilim adamlarımız temel belgelere dayanarak düşüncelerini sunacaklardır.

Türkiye Yazarlar Birliği, T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Dairesi Başkanlığı, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi (IUS), Yunus Emre Enstitüsü Saraybosna Türk Kültür Merkezi ve TİKA Saraybosna Koordinatörlüğünün ortaklığına; Balkan coğrafyasında yaptığı yayınlarla bilinen Connectum Yayınevi'ne desteklerinden dolayı teşekkür ediyorum.

Sözlerimi tamamlarken, toplantının ülkemize ve bu coğrafyada yaşayan halklara yararlı olmasını diliyorum.

Sevgili Bosnalılara barış, mutluluk ve huzur dolu yarınlar diliyor, son Bosna savaşında hayatlarını kaybedenlere Allah'tan rahmet diliyor, hepinize saygılar sunuyorum.

D. Mehmet Doğan
Türkiye Yazarlar Birliği Şeref Başkanı

1990'lı yıllarda, bundan neredeyse 20 yıl önce, bir dostum, bana kopya edilmiş iki kaset hediye etti. Birinin üzerinde "Gazi Hüsrev Begova Medrese" yazısı vardı. Kasetler Bosna ile ilgili idi ve Bosna o sıralar Türkiye'nin gündemine beklenmedik bir şekilde girmişti. Çok uzağımızda kalan bir yakın geçmişin, öyle pek de uzak olmadığını ilân eder şekilde Bosna'da olup bitenler Türkiye kamuoyuna mal olmaya başlamıştı. Bu ilgiyi, Türkiye'nin batısında daha çok olmak üzere, neredeyse her tarafında rastlanan Boşnak vatandaşlar uyandırmış olabilirdi.

Eve gidince, müzik setinin kasetçalar bölümüne kaseti yerleştirdim. Düğmeye basınca güzel bir Kur'an-ı Kerim tilaveti odayı doldurmaya başladı. Müzik dinleyeceğimi sanırken Kur'an tilaveti ile karşılaşmak önce bana sürprizmiş gibi göründü. Asıl beni şaşırtan ve ses cihazına yaklaştıran ise onun ardından geldi.

Birden bu kasetten yayıldığına inanamadığım çok tanıdık bir ilahi terennüm edilmeye başlandı. Bir Ankaralı olarak bu ilahinin sözlerini bilmemem, bu sözlerin sahibi olan büyük şahsiyeti tanımamam mümkün değildi.

N'oldu bu gönlüm n'oldu bu gönlüm
Derd ü gamınla doldu bu gönlüm
Yandı bu gönlüm, yandı bu gönlüm
Yanmakta derman buldu bu gönlüm…

Pürüzsüz bir Türkçe ile okunan Ankaralı Hacı Bayram Veliye ait bu ilahinin kasetteki kayda aitliğinden emin olduktan sonra Bosna'nın bizim için kayıp bir vatan olduğu gerçeğini bütün derinliği ve yakıcılığı ile hissettim.

Hacı Bayram'a, yani Bosna'nın fethinden önce yaşamış bir mutasavvıfa ait bu şiir Türkiye'de bir tekkede kaydedilse idi, elbette hiç şaşırmayacaktım. Saraybosna'da, "Gazi Hüsrev Bey Medresesi" ibaresiyle sunulan bir kayıtta bulunması, vazgeçilmez bir değerimizin bu topraklarda olduğu gibi orada da yaşatılması demekti ve müşterekliğimizin derinliğini göstermeye yeterdi.

Muhtemelen o ilahiyi seslendiren gençler, Türkçe bilmiyordu, fakat aksan, tonlama gibi ufak farklılık dahi göstermeyen bir şekilde, ruhuna nüfuz ederek okuyorlardı.

Aziz kardeşlerim,

Bu başlangıcı edebiyat olsun diye yapmadım. Biz yaşarken yakın tarihi yeniden yaşamamızı gerektirecek ibretlik hadiseler cereyan etti. Bosna faciası da elbette bunlardan biri idi. "Medeni dünya" yüz yıl önce kapattığı defterin gerçekten kapandığına bizi inandırmak için,

Bosna'da 1990'lı yıllarda yürürlüğe konulan soykırımı, katliamı görmezden geldi. Hatta bu tasarlanmış cinayetin gözlerini yumduğu bir sırada gerçekleşmesi için her türlü tedbiri aldı. Fakat Bosna halkı, Balkanlar'da İslâmiyet'in beş yüzyılı aşkın tarihini yeniden yazmak için olağanüstü bir direnç gösterdi. Şerefli bir mukavemetin ne demek olduğunu bütün dünya öğrendi. Balkan Savaşı, 80 sene sonra Bosna'da bütün vahşetiyle, dehşetiyle tekrarlandı. Bosna 1912'deki Balkan savaşının dışında kılmıştı. İşte şimdi 80 yıl önceki dehşetiyle soykırım ve tehcir yeniden yürürlüğe sokuluyordu. Bu 3. Balkan savaşından başka bir şey değildi.

Türkiye bir daha gösterime girmeyeceğini sandığı bu eski filmi çoktan unutmuştu. "Biz bu filmi görmüştük!" diyecek takati yoktu belki de…

Buna rağmen bu eski film Türk kamuoyunu dalgalandırmaya yetti. Hükümetler ister istemez konunun dışında kalamadılar.

Bosna'nın 1990'larda yaşadıkları bize gerçek anlamda bir ders oldu. Balkanlardaki, 500 asırlık Türk veya İslâm tarihini hatırladık, bu tarih tekerrürünün başka nahoş tekerrürleri doğuracağını idrak ettik.

Elbette şu da oldu: Bosnalı kardeşlerimiz de, geçmişte kalmış olan ortak mânayı daha derinden hissettiler.

Esasen onlar, Balkanlar, Anadolu ve Ortadoğu bütünlüğünün geleceği ile ilgili olarak kaygılanmaya iki yüzyıldan fazla bir zaman önce başlamışlardı.

> "Lâkin Allah ü âlem reayaya zulmlar sebebile Hakk Te'ala Moskov keferesini müsliman üzerine musallat edüb galip etdürdi."
>
> "Bozguna dek haber geldi. Tuna'ya varınca öte yakadan Hotin gerek Bender gerek İsmail ve Kulli ve gayrıyı kâfir istila eyledi. Ve halk azim kederler ve gamm u gussalara giriftar oldu. Tuna donarsa ve kâfir geçerse artuk İslambol'a dek gidebilür. Ve bu ahval bu güna olmazsa hem ehl-i islâmın çüçüğü büyüğü zabıtsız ve hem zalim ve itaatsiz oldıgın (dan)dır. Fi sene 1184" (Yıl: 1771, Küçük Kaynarca anlaşmasına giden süreç anlatılıyor.)

Bu hassasiyet, 18. Yüzyılın sonlarında sıradan bir Bosnalının günlüğüne yansıyor. "*Saraybosnalı Molla Mustafa'nın mecmuası*"ndan aktardım bu satırları. (Hazırlayan Kerime Filan, Saraybosna, 2011)

Bu elbette safyürek bir yorum. Kabahati kendinde arama, elbette doğru. Mağlubiyet ise bunun da ötesinde… Düşman hesaba katılmadan varılan bir iyi niyetli bir hüküm…

"Ne zaman ki Türkler Avrupa'ya ayak bastı, Şark meselesi başladı" görüşü bilinmeden, bu görüşün yürürlükte olduğu anlaşılmadan varılan bir hüküm… Bir de gücümüzü kimse zaafa uğratamaz, bizde kusur olmazsa itminanı var bu hükümde.

Bugün burada, bizim için ibret vesilesi olan, nüfus yapımız dâhil her şeyimizi derinden

etkileyin bir savaşın yıldönümü dolayısıyla bulunuyoruz. Balkan savaşının 100. Yılında "Büyük Göç ve Muhaceret Edebiyatı" başlıklı toplantıyı Balkan Savaşı'nın dışında kalmış olan Saraybosna'da yapmak istememizin sebebi, gecikmiş bir Balkan savaşını yaşamış, ağır yaralarının sancılarını hâlâ bütün dehşeti ile hissetmeye devam eden bir coğrafya olması yüzündendir.

Bosna'nın benim için kayıp bir vatan olduğunu söylemiştim. Dünya gözüyle görmediğim bu ülkeyi ziyaret için bir kaç fırsat çıktıysa da, ancak son Balkan savaşında tarihin tekerrürüne üstün bir kararlılıkla dur diyen bir büyük insanın vefatı üzerine Saraybosna'ya gelebildim.

2003…O yağmur, o rahmet... Elbette unutulmaz…

Aliya İzzetbegoviç, Balkanlarda defteri kapanmış addedilen 5 asırlık islâm varlığının bütün olmazlara, red ve inkârlara rağmen hayatiyetini ilan eden ve bunu cümle âleme kabul ettiren lider olarak bir dönüm noktasını temsil ediyor.

Balkanlarda başka Müslüman toplulukların da mevcut olduğunu biliyoruz. Bir kısmının nüfusunun Boşnaklardan daha fazla olmasına rağmen hiç birinin Aliya'nın kararlılığı ile konuşan, gerçek kimliğinin hakkını veren bir lideri olmadı bugüne kadar.

Onunla ne kadar iftihar etseniz azdır, ne kadar iftihar etsek yetmez! Allah rahmet etsin.

Bugün burada bulunuşumuz, Fatih Sultan Mehmet'in 1463'teki kararlılığını teyid eden onun kararlılığının bir sonucudur. Onun kararlılığının ve halkının sarsılmaz inancının neticesidir… Bu inanç bizi var etmeye devam edecek!

Balkan Savaşının 100. Yılında büyük göçü ve muhaceret edebiyatını konuşuyoruz. Dikkat ederseniz, asıl fail "büyük katliam" başlığımızda yok. O elbette görünmeyen özne! *O olmasa idi, ne göç olacaktı, ne de edebiyatı!* 19. Yüzyılın sonu ile 20. Yüzyılın başında, gerçek anlamda katliamı yaşayan, tehcire tabi tutulan Müslümanlar yani Türklerdir. Bu Balkanlar'da böyledir, Kafkaslar'da böyledir…

Türkiye, Balkanlardaki, Kafkaslardaki soykırımdan kurtulan milyonlarca insanın birinci vatanı olmuştur. Bugün Türkiye'de Bosna Hersek'ten fazla Boşnak, Kosova'dan fazla Arnavut vardır!

Onlar varlığı ile bize çok şey katıyor ve anlatıyor. Onlar nasıl bizim vatanımızın asli unsurları ise, onların mensup olduğu bütün de aynı mensubiyet hissini duyabilir.

Türkiye'nin varlığının da Balkanlar'da çok şey anlattığından şüphemiz yok.

Saraybosna ilk gördüğümde beni şaşırtmadı. Onun Bursa'ya benzediği sözünü çok duymuştum. Bursa'ya veya her hangi bir Anadolu şehrine benzediğinden şüphe yok. Onun kimliğini yapan Bursa havasının Saraybosna'nın en önemli mimarî eseri olan Gazi Hüsrev Bey camii ve külliyesiyle de alakası olduğunu düşünüyorum. Gazi Hüsrev Bey Camii, Osmanlı mimarisinde "Bursa tipi" olarak adlandırılan, tabhaneli, zaviyeli camilerden. Son olarak Fatih devrinde böyle camiler yapılmıştı. Fakat Saraybosna'da neredeyse yarım asır sonra böyle bir eser yapılıyor.

Bu belki de Saraybosna'nın Osmanlının Bursa çağının safiyetini temsil ettiğine bir işarettir. Bu camiin avlusunda bir saat kulesi var ki, mimarisi her ne kadar Osmanlı tarzına uygun değilse de, bizim büyük şairimiz Ahmet Haşim'in ifadesiyle, "Müslüman saati" geleneğini yaşatarak yeryüzünde artık benzeri kalmayan tek muvakkithaneye işaret ediyor.

Bu toplantı, Balkan savaşının 100. Yılında bir hatırlatma olarak tasarlandı. Hafıza kaybı, toplumları, milletleri zaafa uğratır; hatta yok olmasına yol açar. Bir hafıza tazelemesine olan ihtiyaç bizi bu toplantıyı yapmaya sevk etti.

Türkiye Yazarlar Birliği, projeyi hazırladı, Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı destek vermeyi kabul etti. Sayın bakanımıza, değerli başkanımıza huzurlarınızda teşekkürü borç biliyorum. Saraybosna'da Yunus Emre Türk Kültür Merkezi, TİKA temsilciliği de toplantıya ilgi gösteren kuruluşlar arasında. Elbette Uluslararası Saraybosna Üniversitesi'nin ilgi ve desteğini de unutmamalıyız. Nitekim ikinci gün toplantı safahatı bu üniversitenin salonlarında gerçekleştirilecek.

Bütün kurumlarımızın yetkili ve ilgililerine, yürekten teşekkür ediyoruz. Saraybosna'da türkçe kitaplar da yayınlayan Connectium yayınevi de bu toplantının ilgililerinden. Türkiye'de ilim ve edebiyat çevrelerinin âşina olduğu bosnalılardan olan Amine Şilyak hanımefendi'ye de teşekkürü unutmamalıyız. Elbette son teşekkür, Türkiye Yazarlar Birliği'nin bu faaliyeti kuvveden fiile çıkaran yöneticilerinedir.

Sözlerime başlarken hemşehrim Ankaralı Hacı Bayram'dan ve onun dillerimizden asırlardır düşmeyen bir ilahisinden söz ettim. O yanık ilahinin son sözleri ile konuşmamı tamamlamak istiyorum:

Bayramım imdi Bayramım imdi
Yâr ile bayram ederler şimdi
Hamd ü senalar, hamd ü senalar
Yâr ile bayram kıldı bu gönlüm!

Size Ankara'dan Hacı Bayram Veli'nin çağlar aşan selâmını getirdim! Selamünaleyküm!

Program

Açılış Konuşmaları
Tertip Heyetinin ve katılımcıların merhum Aliya İzzetbegoviç'in kabrini ziyaretleri

1.OTURUM: BALKAN SAVAŞLARI VE ETKİLERİ

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Belkıs Gürsoy
Akif Kireççi (Doç. Dr.)-Balkanlarda Osmanlı Varlığını Anlamak
Zülküf Oruç (Dr.)-Balkanlarda Milliyetçiliğin Gelişimi ve Balkan Savaşları
Mehmet Ö. Alkan (Doç. Dr.)-Balkan Savaşları'nın Osmanlı Toplumsal ve Siyasal Yapısına Etkileri
Hasan Korkut (Yrd. Doç. Dr)-Harp Yıllarında Esirler ve Muhacirler
Can Ünver (Yrd. Doç.Dr.)- Balkanlardan Türk Göçleri ve Türkiye´de ve Dünyadaki Algısı

2.OTURUM: MUHACERET EDEBİYATI

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Mehmet Ö. Alkan
Belkıs Gürsoy (Prof. Dr.)-Türk Romanında Balkan Savaşları
Ahmed Sami (Doç. Dr.)-Cafer Cabbarlı'nın Edirne Fethi ve Yıldız Piyeslerinde Balkan Savaşları
Rıdvan Canım (Doç. Dr.)- Tarihçe-i Vak'a-i Zağra ve Hazin Bir Göç Destanı : Hicretname
Yıldırım Ağanoğlu- Balkan Savaşları Sonrası Anadolu'ya Göçler ve Yansımaları

15 Aralık 2012 Cumartesi

3.OTURUM: BOŞNAK GÖÇLERİ

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Birol Akgün
Tufan Gündüz (Prof. Dr.)- Berlin Antlaşması Sonrası Bosna-Hersek'te Göç Tartışmaları
Mahir Aydın (Prof. Dr.)- Zor Yolculuk: Bosna'dan Anadolu'ya Göçmek
Redzep Skriyel (Prof. Dr.)-Rumeli Vilayat-ı Selasesinde Boşnak Muhacir Onomastiği (1878-1912)
Filip Mursel Begoviç (Yazar, Zagreb) Diyaspora'da/Mühacirlikte yazar olmak veya Mühacir Yazarın kimlik meselesi

4.OTURUM: BOŞNAK MUHACERET EDEBİYATI

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Murat Erdoğan
Sanjin Kodric (Doç. Dr.)-Yeni Boşnak Edebiyatında Avusturya Konusu
Fatmir Alispahiç "Avusturya Macaristan Donemi Bosnak Edebiyatinda Muhaceret Konusu
Amina Siljak Jesenkovic-Hakiki ve Mecazi Mühacirler: dünyevi memleketlerinden uzak Boşnak mutasavvıfları (Vassaf'ın Sefinesine göre Anadolu'da yaşayan Boşnak mutasavvıflar)
Lebiba Dzeko (Devlet Müzesinde Uzman) Aliya Nametak'ın Türkiye'de yaşayan Sözlü Boşnak Edebiyatının Derlemesinde katkıları

5.OTURUM: 100 YIL SONRA BALKANLAR

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mahir Aydın
Murat M. Erdoğan (Doç. Dr.)-Balkanlarda Barış ve İstikrarın Sağlanmasında Avrupa Birliği'nin Rolü
Birol Akgün (Prof. Dr.)- ABD ve Balkanlar
Mehmet Özkan-Türkiye'nin Balkan Politikası
Birgül Demirtaş (Dr.)- Balkanlar'da Bölgesel İşbirliğinin Anatomisi: Fırsatlar, Sorunlar ve Meydan Okumalar

Kapanış ve Değerlendirme

Sevdalinka Konseri: Eldin Husseinbegovic

16 Aralık 2012 Pazar
Mostar'a Hareket

100 Yıllık Acı Saraybosna'da Konuşuldu: Büyük Göç ve Muhaceret Edebiyatı Sempozyumu

Türkiye Yazarlar Birliği tarafından Bosna-Hersek'in başkenti Saraybosna'da düzenlenen, "Balkan Savaşları'nın 100.yılında Büyük Göç ve Muhaceret Edebiyatı Sempozyumu" 14-15 Aralık 2012 tarihlerinde gerçekleştirildi.

Şehir Gezisi ve Yunus Emre Türk Kültür Merkezi'ni Ziyaret

Sempozyum için Saraybosna'ya 13 Aralık günü ulaşan heyet, ilk gün Osmanlı'nın Balkanlar'daki varlığının canlı bir nişânesi olarak hâlâ varlığını sürdüren Saraybosna şehrini gezdi. Daha sonra Türkiye Yazarlar Birliği heyeti ve katılımcılar, Saraybosna Yunus Emre Türk Kültür Merkezini ziyaret etti.

Merkezde gerçekleştirilen kültür sanat etkinlikleri ve Türkçe kursları hakkında bilgi veren Saraybosna Yunus Emre Türk Kültür Merkezi Müdür Vekili Nuri Türkyılmaz, Saraybosna YETKM olarak Türk kültürünün, tarihinin ve sanatının doğru ve yalın bir şekilde anlatılması için önemli bir misyon üstlendiklerini ve Türk dilinin bölgede yaygınlaştırılması için kalıcı çalışmalara imza atıldığını ifade etti.

Aliya'nın Kabrini Ziyaret ve Osmanlı Basınında Gazete Kupürleri Sergisi'nin Açılışı

T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın desteği ile, Yunus Emre Enstitüsü Saraybosna Türk Kültür Merkezi, TİKA Saraybosna Koordinatörlüğü, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi ve Connectum Yayınevi'nin katılımı ile düzenlenen Balkan Savaşlarının 100.Yılında Büyük Göç ve Muhaceret Edebiyatı Sempozyumu'nun açılışı ve ilk günü Stari Grad Belediyesi'ne ait Büyük Salonda gerçekleştirildi.

Açılışta konuşan TYB Genel Başkanı İbrahim Ulvi Yavuz, "'Büyük Göç ve Muhaceret Edebiyatı Sempozyumu' ve 'Osmanlı Basınında Balkan Savaşları Gazete Kupürleri Sergisi'nin sadece yüz yıl önce Balkanlarda cereyan etmiş olayları anlamaya değil aynı zamanda cereyan etmiş olayların günümüzde kamuoyuna yansımasına da büyük bir katkı sağlayacağına inanıyorum" ifadelerini kullandı.

Uluslararası Saraybosna Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. İsmail Kocayusufoğlu, tarihi bilmeyenin yarınının olmayacağını vurguladı.

TYB Şeref Başkanı D. Mehmet Doğan ise, "Biz yaşarken, yakın tarihi yeniden yaşamamızı gerektirecek ibretlik hâdiseler cereyan etti. Bosna faciası da elbette bunlardan biri idi. "Medeni dünya" yüz yıl önce kapattığı defterin gerçekten kapandığına bizi inandırmak için, Bosna'da 1990'lı yıllarda yürürlüğü konulan soykırımı, katliamı görmezden geldi. Hatta bu tasarlanmış cinayetin gözlerini yumduğu bir sırada gerçekleşmesi için her türlü tedbiri aldı. Fakat Bosna halkı, Balkanlar'da İslâmiyet'in beş yüzyılı aşkın tarihini yeniden yazmak için olağanüstü bir direnç gösterdi. Şerefli bir mukavemetin ne demek olduğunu bütün dünya öğrendi. " dedi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Saraybosna Büyükelçisi Ahmet Yıldız, Balkan Savaşlarının daha çok göç ile ilgili boyutlarına değinerek, bu zamana kadar yaptığı görevlerden dolayı göç konusunda malumat sahibi olduğunu ifade etti ve "Allah kimseye göç yaşatmasın" niyazında bulundu.

Açılışın ardından katılımcılar Cuma namazını Gazi Hüsrev Bey Camii'nde birlikte eda ettikten sonra Bosna-Hersek'in ve İslâm dünyasının unutulmaz simaları arasına giren merhum Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç'in kabrini ziyaret ettiler.

Birinci gün öğleden sonra ise ilmî toplantı başladı. Balkan Savaşları ve etkileri başlıklı oturumda Doç. Dr. Akif Kireççi, Dr. Zülküf Oruç, Doç. Dr. Mehmet Ö. Alkan, Yrd. Doç. Dr. Hasan Korkut ve Yrd. Doç. Dr. Can Ünver bildirilerini sunarken Muhaceret edebiyatı başlıklı oturumda ise Prof. Dr. Belkıs Gürsoy, Doç. Dr. Ahmed Sami, Doç. Dr. Rıdvan Canım ve H. Yıldırım Ağanoğlu görüşlerini dinleyicilerle paylaştılar.

Sempozyumun ilk günü akşamında ise Türkiye'nin Saraybosna Büyükelçisi Ahmet Yıldız'ın da katılımıyla Yunus Emre Türk Kültür Evi'nde "Osmanlı Basınında Balkan Savaşları Gazete Kupürleri Sergisi"nin açılışı gerçekleştirildi. TYB Vakfı Mütevelli Heyeti Başkanı D. Mehmet Doğan, TYB Genel Başkanı İbrahim Ulvi Yavuz, IUS Rektör Yardımcısı Prof. Dr. İsmail Kocayusufoğlu'nun da katıldığı sergi açılışının ardından Büyükelçi Ahmet Yıldız tarafından davetlilere bir kokteyl verildi.

İkinci gün Boşnak Göçleri ve 100 Yıl Sonra Balkanlar konuşuldu

Sempozyumun ikinci günü Uluslararası Saraybosna Üniversitesi'nde (IUS) gerçekleştirildi. Sempozyumun üçüncü, ikinci günün ilk oturumu "Boşnak Göçleri" başlığını taşıyordu. Başkanlığını Prof. Dr. Birol Akgün'ün yaptığı oturumda Prof. Dr. Mahir Aydın "Zor Yolculuk: Bosna'dan Anadolu'ya Göçmek" başlıklı bildirisini; Doç. Dr. Tufan Gündüz ise "Berlin Antlaşması Sonrası Bosna-Hersek'te Göç Tartışmaları" başlıklı bildirisini sundu. Bu oturuma

programda yer almalarına rağmen Filip Mürsel Begoviç rahatsızlığı dolayısıyla katılamazken Prof. Dr. Redzep Skryel, elverişsiz hava şartları sebebiyle toplantıya iştirak edemedi. Bu oturumda özellikle Prof. Mahir Aydın'ın fotoğraflar eşliğinde arşiv belgelerine dayanarak gerçekleştirdiği sunum izleyiciler tarafından ilgiyle takip edildi.

Sempozyumun dördüncü oturumunda ise Boşnak muhaceret edebiyatı üzerine bildiriler sunuldu. Doç. Dr. M. Murat Erdoğan'ın başkanlığında gerçekleştirilen oturumda Doç. Dr. Sanjin Kodric "Yeni Boşnak Edebiyatında Avusturya Konusu", Fatmir Alispahic "Avusturya-Macaristan Dönemi Boşnak Edebiyatında Muhaceret Konusu", Amina Siljak Jesenkovic "Hakiki ve Mecazi Muhacirler: Dünyevî Memleketlerinden Uzak Boşnak Mutasavvıflar", Lebiba Dzeko "Aliya Nemetak'ın Türkiye'de Yaşayan Sözlü Boşnak Edebiyatının Derlenmesindeki Katkıları" başlıklı bildirilerini sundular.

Sempozyumun son oturumu meselenin güncel boyutlarını da ele alabilmek amacıyla "100 Yıl Sonra Balkanlar" başlığını taşıyordu. Prof. Dr. Mahir Aydın'ın başkanlığını yaptığı oturumda Doç. Dr. M. Murat Erdoğan "Balkanlarda Barış ve İstikrarın Sağlanmasında Avrupa Birliği'nin Rolü", Prof. Dr. Birol Akgün "ABD ve Balkanlar", Mehmet Özkan "Türkiye'nin Balkanlar Politikası" ve Dr. Birgül Demirtaş "Balkanlarda Bölgesel İşbirliğinin Anatomisi: Fırsatlar, Sorunlar ve Meydan Okumalar" başlıklı bildirilerini sundular. Prof. Dr. Birol Akgün, Balkanlar'ın bir geçiş noktası ve Ortadoğu ülkeleri gibi enerji zenginliklerine sahip olmasa da jeopolitik konumu dolayısıyla büyük güçlerin rekabet sahası olduğunu belirterek, "Balkan coğrafyası ayrıca kültürel anlamda da bir geçiş coğrafyasıdır. Bu nedenle de çok sık çatışmaların yaşandığı bir coğrafyadır" tespitinde bulunurken Doç. Dr. Murat Erdoğan, bu yıl Avrupa Birliği'nin organizasyon olarak Nobel Barış Ödülü'ne layık görüldüğünü hatırlatarak "AB'nin siyaseten beceriksiz, askeri anlamda var olmayan ve yanı başındaki Bosna Savaşı'na dahi müdahale etmekten yoksun bir kurum" olduğunu söyledi. Erdoğan, yine de birlik olarak kendi içlerinde çatışmaları önlediklerini ve barış içerisinde yaşamayı başardıklarını belirtti. AB'nin 1990'lı yıllarda bölgede yaşanan çatışmalara ülkeler bazında farklı tutumlar sergilediğini kaydeden Erdoğan, "O dönemde Almanlar, Hırvatlar'ı desteklemişti. Savaşın yaşandığı dönemde ülkeler farklı tutumlar sergiledi ve birlik uyumlu hareket edemedi. Bu nedenle de burada yaşananları sadece seyrettiler" diye konuştu. AB ülkelerinin o dönemde yaptırım uygulayacak gücünün olmadığını ifade eden Erdoğan, daha sora AB olarak Balkan coğrafyasını "Güneydoğu Avrupa" olarak adlandırdıklarını ve koruma altına almaya çalıştıklarını kaydetti.

Amina Siljak Jesenkovic: Eksiklerimizi Tamamlayabilmek İçin Desteğinize İhtiyacımız Var

Kapanış oturumunda, oturum başkanları toplantının genel bir değerlendirmesini yaptıktan sonra sempozyuma ilmî danışmanlık yapan ve sürecin Saraybosna ayağının tanziminde büyük katkıları olan Amina Siljak Jesenkovic bir değerlendirme yapmak üzere kürsüye geldi. Jesenkovic Bosna-Hersek'ten yaşanan göçlerin çok büyük trajedilere sebep olduğunun altını

çizerek bu alanda ve daha birçok konuda Türkiye'nin desteğine ihtiyaç duyulduğunu ifade etti. Jesenkovic'ten sonra söz alan TYB Vakfı Mütevelli Heyeti Başkanı D. Mehmet Doğan da toplantının gerçekleştirilmesinde katkısı olan herkese teşekkür etti.

Türkiye Yazarlar Birliği tarafından düzenlenen, Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi, Saraybosna Yunus Emre Türk Kültür Merkezi ve Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) Saraybosna Koordinatörlüğü tarafından desteklenen "Balkan Savaşları'nın 100. Yılında Büyük Göç ve Muhaceret Edebiyatı" sempozyumu, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi'nde Boşnak sanatçı Eldin Huseinbegoviç'in Sevdalinka konseriyle sona erdi.

Balkan Savaşları ve Etkileri

1. BÖLÜM

Oturum Başkanı
Belkıs Gürsoy (Prof Dr.)

Akif Kireççi (Doç. Dr.)
"Osmanlı İmparatorluğu'nun
Balkanlardaki Varlığını Anlamak"

Zülküf Oruç (Dr.)
"19. Yüzyıl Kaosundan Ebedi Balkan Barışına
Ulaşmak Mümkün Mü?
Balkan Ulusçulukları ve Osmanlı
Millet Sistemi "

Hasan Korkut (Yrd. Doç. Dr.)
"Harp Yılları ve Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası"

Can Ünver (Yrd. Doç. Dr.)
"Balkan Savaşları ve Rumeli'den Türk Göçleri
Türkiye'de ve Dünyadaki Algı"

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardaki Varlığını Anlamak

M. Akif Kireçci
Doç. Dr., Bilkent Üniversitesi, Öğretim Üyesi

Öncelikle bizi bugün burada misafir eden Türkiye Yazarlar Birliği, TİKA ve Yunus Emre Enstitüsü'nün değerli yöneticilerine teşekkürlerimi arzetmek istiyorum.

Hazır Bosna'dayken ülkemizde ve dünyada Osmanlı tarihi ve bu tarihin algılanması üzerine bir iki şey söylemek isterim. Osmanlı deyince Türkiye'de ve Avrupa'da farklı algılar olduğu bu algıların da birbirleriyle örtüşmediği bir gerçek. Bugün Türkiye'de Osmanlı tarihine eskiye oranla büyük ölçüde bir ilgi olduğunu gözlemliyoruz. Osmanlılarla ilgili diziler, filmler en çok seyredilenler listesinde; Osmanlı tarihi üzerine yayınlanan popular tarih kitaplarının satışı ise zaman zaman yüzbinleri aşıyor. Bu durum, çok eskiye gitmeye gerek yok, yaklaşık on beş–yirmi yıl önceki Türkiye'de yaşayan birisi için tahayyül edilmesi zor bir ilgi yoğunluğunun işareti.

Son yıllarda ortaya çıkan başka bir fenomen de Türk dizilerinin yurtdışında özellikle Balkanlarda ve Ortadoğu'da büyük ilgiyle takip ediliyor olması. Özellikle Muhteşem Yüzyıl dizisi Bosnalı arkadaşlardan dinlediğimiz kadarıyla burada da büyük bir ilgiyle izleniyor. Bu ilginin bir anlamda Osmanlı kültürüne, Osmanlı İmparatorluğu'nun burada bıraktığı izlere olduğunu söylemek gerekir. Hem bu coğrafyada yaşayanlar için hem de dünya kültürü için ifade etmek gerekir ki Osmanlı İmparatorluğu tarihi henüz tüketilmiş bir alan değildir; tam tersine dünyanın ve ilim insanlarının yeni yeni keşfettiği verimli bir alandır ve sanırım daha onyıllar boyu Osmanlı'ya duyulan bu ilmi ve kültürel ilgi devam edecektir.

Ülkemizde son günlerde diziler üzerinden yapılan tartışmalarda da ortaya çıktığı üzere bizim kafamızda bir Osmanlı imajı var ve bunun hilafına şeyler görmek ve duymak zaman zaman rahatsız edici olabiliyor. Tabii ki sanatsal gerçeklikle asıl gerçekliğin birbirleriyle yüzde yüz uyuşması beklenmez ama Osmanlı tarihi Türkler için de yeni keşfedilen bir alan olduğu için duygusal tepkiler ortaya çıkabiliyor. Burada da hem yüceltirken hem de eleştirirken aşırıya gitmemek, hakaret etmeden eleştirmek veya göklere çıkartmamamak gerekir kanaatindeyim.

Tarihin aynı şekilde ülkemizde siyasal zeminde de bir referans olarak sıklıkla kullanıldığını müşahede etmekteyiz. Bunların hepsi bir noktaya kadar başta da sözünü ettiğim "algı" konusu ile ilgilidir. Bizim zihnimizde bütün hatalardan arındırılmış bir Osmanlı imajı, bir Macar, bir Ermeni ve Yunan, Sırp veya bir Arap için aynı şeyi ifade etmiyor olabilir, ki bu da çok

doğaldır. Herşeyiyle suçlu veya her şeyiyle hatasız Osmanlı algısında bir yumuşama olursa sanırım iki taraf da gerçekliğe biraz daha yaklaşır. Tabii Osmanlılar yeni bilgiler ortaya çıktıkça bir çok yönleriyle bizleri şaşırtmaya devam edeceklerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardaki varlığı da bu tür algılar etrafında şekillenen veya şekillenemeyen bir konudur. Burada iki aşamalı bir algı sorunundan bahsetmek gerekir. İlki doğrudan Osmanlı İmparatorluğu ve onun tarihteki yeriyle, diğeri ise Osmanlıların Balkanlardaki varlığı ile ilgili olanıdır.

Konuya dışarıdan bakan akademisyenler için bugün bile bir çok çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'ndan Müslüman Türklerin Müslüman olmayan azınlık gruplara baskı kurarak oluşturduğu bir sistem olarak bahsedilir. Batılılar için Osmanlı İmparatorluğu Hristiyan Avrupa milletleri üzerinde savaş ve güç zoruyla tahakküm kurmuş; Balkan ve Kafkas Hristiyanları bu baskıcı ve zulüm rejiminden ondokuzuncu yüzyılda (Fransa, Büyük Britanya ve Rusya gibi) Avrupa İmparatorluklarının bölge insanlarını himayelerine almasıyla ancak kurtulabilmişlerdir. Bu bakış açısına göre Osmanlıların Avrupa'daki başarısı arızi bir durumdur ve netice itibariyle de Avrupalıların ortak projesi olarak ondokuzuncu yüzyıla yayılan bir süreçte ve 20. yüzyılda I. Dünya Savaşı'nı kaybetmelerinin ardından Balkanlardan kovulmuşlar ve Balkan milletleri özgürlükerine kavuşmuşlardır. Bu tarz bir yaklaşım her yerde olmasa da hala milliyetçi tarih anlatılarında ve bu tezlere gönül vermiş akademik çalışmalarda gayet güçlü bir şekilde devam etmektedir. Bu yaklaşım milliyetçi tarih anlayışı ile üretilen ve yaklaşık son iki yüzyıla hakim olan bir bakış açısını yansıtması açısından önemlidir; fakat Balkanlarda beşyüz yılı aşkın süregelen Osmanlı varlığını izah etmek açısından yetersizdir.

Osmanlılar onüçüncü yüzyılda Balkanlara bir dizi zorlu savaşları kazanarak girdiler ancak Balkanlarda yüzyıllar boyu kalabilmeleri başka yetenekler gerektiriyordu. Günümüzde de gördüğümüz gibi savaşı kazanmak barışı da kazanmak anlamına gelmiyor. Örneğin dünya tarihinin muhtemelen en büyük askeri kapasitesine sahip Amerika Birleşik Devletleri, Irak ve Afganistan'ı tartışmasız bir üstünlükle işgal etmiş ancak bu ülkelerde kalıcı bir meşruiyet sağlamakta ciddi sıkıntılar yaşamıştı.

Osmanlılar Balkanlardaki varlıklarını kalıcı kılmak için birkaç önemli strateji uyguladılar. Bunlardan en önemlisi yerli halk için geliştirilen politikalardı. Orta Çağ Avrupa'sında yerleşik üç sınıf içerisinde köylüler lordların arazisine bağlıydılar ve diğer iki sınıf olan din adamları, aristokratlara nazaran en dezavantajlı durumdaydılar. Osmanlı idaresi ilk dönemde kendini aristokrat sınıflarla köylüler arasına başarıyla yerleştirebildi. Soylu sınıfların baskılarına karşı Osmanlı idaresi daha tercih edilir özgürlükler sunuyordu.

İkinci önemli yöntem Osmanlıların yerli halklar için geliştirdikleri kolaylıklarla ilgilidir. Bunlardan en önemlilerinden birisi de dini serbestiyetin yanısıra ilk fetihlerin arkasından Osmanlı yönetiminin halka vergi indirimi uygulamasıdır. Bunun ne kadar önemli bir uygulama olduğunu anlamak için bir örnek vermek gerekirse; Halil İnalcık'ın tesbitine göre, Sırp kralı Stephan Duşan köylülerin lordların arazisinde haftada en az iki gün çalışmasını zorunlu tutarken Osmanlı yönetimi köylülerden sadece yılda üç gün çalışmasını istemekteydi.[1]

1 İnalcık, Halil; *The Ottoman Empire Classical Age 1300–1600*, İngilizceye çev., Norman Itzkowitz and Colin Imber (London: Weidenfeld & Nicolson, 1973), s. 13.

Bir başka önemli konu Osmanlı sisteminin dönemin cârî uygulamalarına kıyasla herkes için geçerli bir hukuk ve düzenle işleyen bir yönetime sahip olmasıydı. Davalar bazan gecikse bile, hukukun çoğunlukla ve haklılar lehine işlediği bir uygulama kuşkusuz sıradan insanlar için cazip bir uygulamaydı. Yerel yöneticilerin veya askerî elitlerin zaman zaman genel hukuk kaideleri dışında uygulamaları cârî normlardan bir sapma olarak kaldıkları müddetçe toplumun geneli için tolere edilebilirdi. Kanunlara dayalı bir yönetim kralın keyfi kararlarına karşı bir garanti olarak Balkan toplumlarını tatmin ve teskin eden bir uygulamaydı.[2]

Bugün yine –farklı nedenlerden dolayı—eleştiriliyor olsa da Osmanlı sistemi Gayrımüslîm tebaya devşirme yoluyla İmparatorluğun en üst yönetim kademelerine tırmanma şansı veriyordu. Balkanlarda Müslüman olmayan ailelerden devşirilen çocuklar muhtemelen o dönemde dünyada mevcut en iyi eğitim sistemlerinden birisine tabi tutularak kabiliyetlerine göre ya Saray hizmetine veya askerî hizmete yönlendiriliyorlardı. Zeki ve akıllı olanlar, merkezî yönetime bürokrat yetiştirmek üzere özel olarak tasarlanmış Enderun mektebine, diğerleri ise askerî ocaklara sevkedilerek sisteme entegre ediliyorlardı. Osmanlı sistemi eğer devşirme yoluyla gelen bu grupları, kendilerinden daha baştan vazgeçilmiş sadece ve sadece savaşan bir sınıf olarak görmüş olsalardı o zaman devşirme sistemiyle ilgili eleştiriler haklı olabilirdi. Ancak bu asker veya bürokrat adayları aynı zamanda Osmanlı emperyal sisteminin gelecekteki yöneticileri veya askerî elitleri olarak görülüyor ve itina ile yetiştiriliyordu.

Bütün bunlara ilaveten Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslümanlar askerlikle mükelleftiler ancak Gayrımüslîmler ödedikleri cizye vergisi karşılığında askere gitmiyorlardı. Cizye bir anlamda Müslüman olmayan nüfusun Müslümanlardan bir miktar para karşılığı bu güvenliği temin etmeleri anlamına geliyordu. İlk bakışta ve kağıt üzerinde açık bir eşitsizlik gibi görünen bu uygulama zamanla Gayrımüslîm nüfusun her halükarda tercih edeceği bir uygulama haline dönüşmüş olmalı ki; bu uygulama kaldırılıp askerlik herkese zorunlu hale getirildiğinde maddî durumu iyi olan Gayrımüslîmler bunun yerine muhtemelen o dönem ödenen cizyeden de fazla bir miktar olan bedel-i askeri ödeyerek askerlik hizmetinden uzak tutulmayı tercih ettiler. Gayrımüslîmlerden gelen bu reaksiyonun en temel nedenlerinden birisi 1839'a kadar askerlik hizmetinin süresiz olması ile ilgiliydi. Bu da Anadolu'da Müslümanlar için arazilerin bakım ve tımarını aksatan bir olgu iken askere gitme mükellefiyetinden muaf Gayrımüslîm sınıflar için çok önemli bir kazanım haline dönüşmüştü. Askerlik süresinin beş yıla indirilmesi de yetmedi; bu sınıflar askerlik yapmak yerine kendi ekonomik faaliyetlerinden uzaklaşmamayı daha tercih edilir buldular. Dolayısı ile ondokuzuncu yüzyıla gelindiğinde bir çok Gayrımüslîm Müslümanlardan daha zengin bir durumdaydı.

Balkanlarda Milliyetçilik

Dolayısı ile eğer –bazı milliyetçilik teorisyenlerinin görüşlerini esas alarak- milliyetçiliğin ortaya çıkışı öncelikle bir orta sınıfın varlığını gerektiriyorsa Osmanlı Gayrımüslîm tebaası arasında müslüman nüfusa göre milliyetçilik için daha uygun bir sosyo-ekonomik zemin olduğu düşünülebilir. Ancak Osmanlı Balkanlarında milliyetçilik bahsedilen bu sosyo–ekonomik zeminde doğup gelişti demek de yanıltıcı olur. Balkan milliyetçiliklerinin ortaya çıkışında üç temel dinamiğin bu sürece katkıda bulunduğu görülür.

2 İnalcık, Halil; *The Ottoman Empire Classical Age,* s. 70–75.

Bunlardan ilki Osmanlı merkezî sisteminde kısmen monopol haklara sahip, kendi hukukunu dahi uygulama serbestisi olan kiliselerin etnik isyanları örgütleme, veya şaki grupların isyanlarını yönlendirme, etnik kimliğe büründürme ve destek olma konusunda aldıkları aktif tavırdır. Balkanlarda ilk ayrılıkçı hareket Yunan Ortodoks kilisesinin çok etkin rol aldığı Mora Ayaklanması olarak kayıtlara geçmiş; ve Mora Yarımadasında yaşayan yaklaşık 50 bin Müslüman Türkün Rumlar tarafından vahşice katledilmesiyle neticelenmiştir.[3] Karadağ ve Sırbistan'ın Osmanlı'dan kopuş sürecinde de kiliselerin halkı bütünleştirme, isyana meşruiyet sağlama ve muhtemelen diğer kilise örgütlerinden ilham alma ve ilham verme konularında kayda değer katkıları olmuştur.

İkinci önemli etken Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim felsefesi ve örgütlenmesi ile ilgilidir. Avrupa sömürge İmparatorluklarından farklı olarak Osmanlılar baştan beri girdikleri Gayrimüslîm bölgelerde kendi din, dil ve kültür kodlarını empoze etme eğiliminde olmamışlardır. Tam aksine Müslüman olmayan teba için gerekli esneklikler Osmanlı yönetim sisteminin hukukî olarak altyapısını teşkil edecek kadar yerleşmiş ve hatta sistemi tanımlayan temel unsur haline gelmiştir. Osmanlı yönetiminin yüzyıllar boyu bu bölgede tabana yayılmış büyük isyanlar yaşamadan kalmasını temin eden bu esnek tavır ironik bir şekilde XIX. yüzyılda milliyetçilik akımları başladığında Osmanlı birliğini tehdit edecek bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlıların Balkanlarda yaşayan toplumlar arasında dil, kültür ve politika konusunda farklı gruplardan homojen bir yapı oluşturmak istememesi bazı tarihçiler tarafından eleştirilerek milliyetçiliğin bu homojen olmayan ortamda doğduğu dile getirilmiştir.[4] Buradan da anlaşıldığı gibi Osmanlıların Balkanlarda kendi kontrolünde homojen bir yapı oluşturmak istememesi modern döneme kadar olumlu sonuçlar vermiş olsa da milliyetçiliğin ortaya çıktığı dönemde bu durum Osmanlı birliği aleyhine işleyen bir prensip olmuştur.

Balkan milliyetçiliklerine zemin hazırlayan en önemli etkense hiç kuşkusuz XIX. yüzyılda artık uzak coğrafyalardaki sömürge yarışlarında doğal sınırlarına ulaşmış sömürgeci Avrupa İmparatorluklarının Osmanlı coğrafyasını son bir paylaşım alanı olarak seçmiş olmalarıdır.

Özellikle İngiltere, Avusturya–Macaristan İmparatorluğu ve Rusya'nın Balkanlarda Osmanlı etkisine karşı kendi nüfuz alanlarını kurma siyaseti Balkanlardaki jeopolitikanın değişmesine yol açtı. Bu amaçla tabir yerindeyse büyük devletler Balkan milletleri için alternative hamilik modelleri üretmek, dini bağları ajite edip kullanmak konusunda bir yarışa girdiler. 1878 Berlin Kongresi'nin ardından Avusturya–Macaristan'ın hala Osmanlı toprağı olan Bosna Hersek'i işgal etmesiyle başlayan süreçte Balkan halkları doğrudan büyük güçlerin kendi aralarındaki yarışta etki üretme ve rakiplerinin etkisini kırma mücadelesinin bir parçası haline geldiler.

Sonuç itibarı ile, Balkanlarda ayrılıkçı milliyetçilik hareketleri temel zeminini Osmanlı sisteminin esnek kurumlarından almış olsa da Gayrimüslim kalkışmalar hemen her durumda başka bir –veya birkaç- Avrupa devletinin himayesinde palazlanmış; kiliselerin yine Osmanlı

3 Sonyel, Selahi; "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?" *Belleten*, Cilt LXII, Sayı 233 (Ankara: TTK Yayınları: 1988) ve Barbara Jelavich, *Balkanlar Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar* (Istanbul: Küre Yayınları, 2006).

4 Maria Todorova, "The Ottoman Legacy in the Balkans," *Imperial Legacy, The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East* ed. L. Carl Brown içinde, s. 67.

sisteminden kaynaklanan yarı özerk yapısı ile bu sürece halkı yönlendirme ve teşvik etme konusunda ciddi destek vermişlerdir. Etnik ayrışma sürecinin Osmanlı İmparatorluğu'nun bir taraftan finansal krizlerle mücadele ettiği bir yandan da askerî, idarî ve hukukî reformları hayata geçirmeye çalıştığı bir döneme denk gelmesi Osmanlı yönetiminin tepki verme kararlılığını ve sürecini de olumsuz etkilemiştir. Bütün bunların ötesinde, XIX. yüzyıl milliyetçiliğin yüzyılıdır ve pandoranın kutusu açıldığında geriye dönüş pek mümkün görünmemektedir. Başka bir deyişle eğer Ziya Gökalp'in bütün çok uluslu milletlerin bir gün gelip dağılacağı argümanını hatırlarsak,[5] Osmanlılar muhtemelen bu ayrışma süreciyle değişik yoğunlukta da olsa er geç karşılaşacaklardı.

5 Gökalp, Ziya; "Hars ve Medeniyet," *Türkçülüğün Esasları* ed. Mehmet Kaplan, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1976), s. 38–39.

19. Yüzyıl Kaosundan Ebedi Balkan Barışına Ulaşmak Mümkün Mü? Balkan Ulusçulukları ve Osmanlı Millet Sistemi

Zülküf Oruç
Dr., TİKA, Saraybosna Koordinatörü

Niçin 19. Yüzyıl?

19. yüzyıl Hobsbawm'ın tabiriyle Ulusçuluklar çağıdır. Aynı zamanda Turgenyev'in Babalar ve Oğullarının çatıştığı bir altüst oluş çağıdır da. Eski dünya adeta bir yangın yeridir. Devrimci fikirlerin, yıkıcı ideolojilerin, anarşist örgütlenmelerin büyük sancıların ve yeni doğuşların çağı… Jöntürkler, Raskolnikovlar, Bazarovlar, komitalar, suikastlar, çeteler, kanlı savaşlar, kurtlar sofrası barış konferansları tarihin sayfalarından adeta törensel bir tantana ile geçmektedir. İmparatorluklar çatırdarken genç uluslar, ulus devletler tarih sahnesinde yerini almaktadır.

Bu makalenin amacı böylesi bir tarihsel arka fonun eşliğinde Osmanlı Balkanları'na bakabilmektir; geleneksel dini-kültürel kolektif aidiyetlerin, dünya görüşünün, siyasî meşruiyetin, ekonomik ilişkilerin topyekun toplumsal düzenin dönüştüğü bir çağda Klasik düzeni çözülen Osmanlı Devleti'nin Avrupa'sında yaşananlara dair bazı tespitlerde bulunabilmek.

Saraybosna'ya bir saat uzaklıktaki Fojnica şehri Fatih'in Fransisken Ruhbanına verdiği ahitnameyi hala muhafaza eden Manastırı ile ünlüdür. Fatih Bosna seferi sırasında verdiği bir erken dönem insan hakları beyannamesi olarak da okunabilecek bu ahitname ile Fransisken tarikatına mensup İsevilere dinlerini serbestçe yaşama hakkı ihsan ediyordu. Sultan II. Mehmet öncesinde İstanbul'da benzer bir emannameyi Fener Rum Patriği II. Gennadius'a vermişti. Gennadius İmparatorluktaki Rum milletinin dini lideriydi, fakat aynı zamanda da bir vezir rütbesine eş değer mevkisiyle Sultanın bir memuruydu da. Osmanlı Balkanları yüzyıllarca değişmez kategoriler içinde yönetti. Fojnica'nın Balkan tarihinde böylesi bir önemi var. Modern zamanlarda ise yakınlarında hizmet veren akıl hastanesi ile ünlü bu kaplıca şehri. Ahir zamanda Balkanları ancak akıl hastanesi metaforu üzerinde anlamak mümkün. Zira 20. Yüzyılın sonu Balkanlarda kitlesel bir çılgınlığı beraberinde getirdi. Balkanları boydan boya kana bulayan, hafızalarımıza kuşatılan, bombardıman altında inleyen şehirler, caddelerde can çekişen insanlar, ruh hastası liderler, bozuk asfaltlı yolların kenarlarında uzayıp giden insan selleri, katliamlar, toplu mezarlar ile kazınan bir dönemden bahsediyoruz. Bal ve Kan ülkesi şeklinde teşbihlere konu olmuş ama mutlaka her kuşakta büyük bir kıyımın yaşandığı

bir coğrafyadan. Her iki dünya savaşının merkezinde yer almış sonrasında yarım asra yakın bir zaman iki kutup arasında bir tampon olarak göreli bir refah içinde varlığını sürdürmesine rağmen hemen sonrasında çatırdayan ve kana bulanan, hala kendi aidiyetini arayan bir yarımada.

1990'lı yıllarda çöken bir merkezi Yugoslavya'nın içine doğan çocuklar henüz yirmili yaşlarında. Azımsanamayacak bir kısmı ciddi diş ve kemik hastalığından muzdarip. Gençliklerini 1960'lı yıllarda yaşayanlar hala Saraybosna'nın mecburiyet caddesi Ferhadiye'de işportacıların vazgeçilmezi Tito resimli takvimlere, kupalara hayran, bir "yugonostalji" içinde eski güzel zamanlara özlem duyuyorlar. Hani herkesin işinin gücünün, nohut oda bakla sofa 45 m^2 de olsa evinin ve Dalmaçya sahillerinde bir tatil hakkının olduğu o asude zamanlar… Yugoslavya biraz da Tito demekti. Kişisel karizması ve "Stalin'e kafa tutmuş" özgün sosyalizm tecrübesi ile ama hepsinden önemlisi uluslararası alanda iyi bir stratejist olarak Tito "sosyalist vatanseverlik" etrafında farklı etnik kimlikleri bir araya toplayabilmişti. Ne var ki Tito'nun ölümü ile kapağı meş'um bir biçimde açılan pandoranın kutusundan bir dizi etnik ulusçuluk gün yüzüne çıkıyordu. Adeta 19 yüzyılda doğan bu ulusçu ideolojiler bir asır sonrasında 20. yüzyılın sonunda "reenkarne" oluyordu. Bu çılgınlığın köklerini aşırılıklar çağının sonunda değil 19. yüzyılın içinde aramak bir anlamda bir başlangıç noktası belirlemek için önemli. Adeta 20. yüzyıl Balkanları Bora'nın tabiriyle ulusçu ideolojilerin kara baharına sahne oluyordu. Kökleri 19. Yüzyıla uzanan yarım kalmış hesaplaşmaların tekrarlandığı bir sahne.

"Millet" versus "Ulus"?

Marks'ın tabiriyle katı olan her şeyin buharlaştığı, Weber'in ifadesiyle kutsalın bir büyü bozumuna uğradığı profanlaştığı bir çağda geleneksel aidiyetlerin çözülmesi kaçınılmazdı. Geleneksel kolektif bağlar zayıflarken, eskinin hiyerarşileri çöküyor bireysel aidiyetler dinamik, hareketli ve yaratıcı bir içerikle tedavüle giriyordu. Dinî kolektif aidiyetler üzerine kurulu Osmanlı Devleti'nin de içinde olduğu geleneksel toplumsal yapılar, imparatorluklar çökerken büyük dönüşümlerin, esaslı altüst oluşların da yaşandığı bir buhran çağında yeni aidiyetler üzerinde yükselen yeni siyasi varlıklar zuhur ediyordu.

Modern öncesi dönemde toplulukların kimlikleri köyleriyle, yaşadıkları yakın çevreyle ilintili bir mekân üzerine kuruluydu. Fiziksel ve insanî sınırların olduğu fakat siyasallaşmış sınırların ise henüz belirsiz olduğu eski dünya, ulusal sınırların keskin çizgileri için oldukça erken bir zaman dilimidir (Billig, 1995: 62). Bu yüzden denilebilir ki Uluslar bir 19. Yüzyıl icadıdır.

Yüzyıllarca farklı etnik kökene, dile ve dine sahip Balkan halklarını İmparatorluğun erken bir döneminde kurumsallaşan bir idari enstrüman olarak "millet" sistemi sınırları içinde yöneten Osmanlı İmparatorluğu geleneksel toplum ve yönetim biçiminin bir bütün olarak köklü bir biçimde çatladığı ve dönüşüme zorlandığı bir çağda Balkan halklarını bir arada tutabilmek için yaklaşık bir asır çaba gösterdi.

Sanayi çağının, yeni iletişim biçimlerinin, ulaşım imkânlarının sağladığı zeminde tekil ve hegemon bir kimlik iddiası ile ortaya çıkan uluslar önce ulusçu önderlerin muhayyilesinde

kendine yer bulabildi. Edebî, kültürel aura içinde dil ve tarih çalışmaları gibi bir alanda önce bir ruşeym olarak zuhur eden uluslar sonrasında ulus devletin rahminde politik bir doğum gerçekleştirebildi.

Ulusal kimlik ulus devlet sınırları içinde inşa edilen hâkim kimlik biçimidir. Devlet ile ulus denilen topluluk arasındaki meşruiyet ve tabiiyet ilişkisi onun üzerinden kurulur. Tekil ve hegemon niteliğinden dolayı ulusal kimlik diğer etnik kimliklerin üzerini örter. Ulus devletler Ulusçuluk ideolojisi etrafında çeşitli siyasal araçlar kullanarak asimilasyonist bir süreç olan ulus inşasına çalışırlar (Kurubaş, 2008: 22). Ulusal bir tarihin yaratılması, ulusal bir hukuk sisteminin kurulması, ulusal eğitim, askerlik, mimarî, edebiyat, siyasal katılım gibi araçlarla ulusal bütünleşme sağlanırken etno- kültürel farklılıklar en aza indirilir. Bayrak, ulusal marş, müzeler, haritalar, heykeller, destanlar üzerinden ulusal kimliğin simgesel boyutu inşa edilir. Bu süreç sonunda ulus devletin siyasal sınırları içinde bütün yerellikler ulusal pota içinde eritilmiştir. Kuruluş aşamasında göçler ulusun "saflaşmasına" hizmet eder. Sonrasında hâkim kültür ile ilişkili bir biçimde tanımlanan diğer etnisiteler ya bütün içinde eritilir ya da süreç içinde yok edilirler. Balkanlar bu anlamda ulus inşa süreçlerinin en belirgin örneklerini oluşturur.

Oldukça özet bir biçimde denilebilir ki; beş asra yakın bir süre Osmanlı yönetsel mekanizmasının Balkan halklarını millet sisteminin çizdiği sınırlar içinde yönetebilmiş, söz konusu sınırlar dinî kollektif aidiyetler üzerinden çizildiği için etnik-linguistik topluluklar olarak Balkan halklarının etnik kimlikleri Smith'in "ethnie" kavramını hatırlatır biçimde ham bir malzeme olarak ulusçuluk çağına kadar varlığını sürdürebilmiş, 19. yüzyıl Balkan ulusçu hareketleri neticesinde millet sistemi içinde örtük bir biçimde varolan etnik-linguistik topluluklar olarak Balkan halklarının kimlik biçimleri siyasallaşarak Osmanlı'dan ayrılan Balkan ulus devletlerinin ulusal kimliklerine dönüşmüştür.

Etnik farkındalık 19. yy öncesinde Osmanlı Balkan halklarının gündelik yaşamında oldukça küçük bir rol oynamaktadır. O zamana kadar Arnavutlar, Boşnaklar, Bulgarlar, Rumenler, Sırplar, Karadağlılar ve Yunanlıların çoğu etnisiteden çok bölgesel aidiyete göre yerel şive ve ağızları kullanıyorlardı. Osmanlı'nın Balkanlı tebaası Osmanlı sisteminin zimmiler, mühtediler ve Osmanlı vassalları gibi kategorileri içinde etnik aidiyetlerin önemli olmadığı bir dünyada yaşıyorlardı.

Osmanlı toplumu iki ana kategoriye ayrılmış durumdaydı: Müslümanlar ve Gayrimüslîmler. Toplum inanca göre çeşitli "milletlere" ayrılmıştı. Millet bir din ya da mezhebe bağlı topluluk demekti (Eryılmaz, 1992: 11). Etnik ve seküler içeriği daha yoğun olan ve modern döneme ait bir toplumsal kategori olarak ulus "nation"un karşılığıdır ve milletten farklı bir kavramdır. Millet kavramı Kur'an-Kerim'de yer alan bir kavramdır ve daha çok din anlamında kullanılmaktadır. Hatt-ı Hümayunlarda, devletin egemenliğindeki Gayrimüslîmleri anlatmak için "tebaa-i Gayrimüslîme" ve "cemaat-i muhtelife" kavramlarının yanında, "milel-i saire" (diğer milletler) terimine de yer verilmektedir (Eryılmaz, 1992: 11). Şemsettin Sami Kamus-ı Türkî'sinde "din" ve "millet" kavramlarını aynı anlamda kullanmakta; millet ile ümmetin farklı kavramlar olduğunu ifade etmektedir. Millet bir dine bağlı çeşitli ırk ve dile mensup toplulukların ortak adı iken ümmet bunların her birine verilen addır. İslam milleti, Ortodoks

milleti gibi kullanımlar mümkün iken Türk ümmeti demek daha uygun olacaktır (Eryılmaz, 1992: 12).

Osmanlı sonrası bütün Balkan ulusları Osmanlı millet sisteminin mirasını ulusal kimliklerinin terkiplerinde farklı oranlarda ve biçimlerde sürdürmektedirler. Gayrimüslîm ulusçuluklar etnik sınırlar dâhilinde bölünürken aynı bölünme Müslüman Balkan halkları arasında da yaşanmıştır. Osmanlı millet sistemi içinde hâkim unsuru oluşturan Balkan halklarının ulusal kimliklerinin terkibindeki dinî ve kültürel madde doğrudan Osmanlı mirası ile ilgili olduğu kadar Müslüman olmakla özdeş görülen "Türk" kimliğiyle de ilişkilidir. Bu geçmiş Balkan uluslarının inşa sürecinde dil, tarih ve kültürün bütün unsurlarından titizlikle ayıklanmaya çalışılsa bile izlerini günümüzde de sürdürebilmektedir.

Niçin "Türk" Öteki?

Halk arasında Müslüman olmayana yani Gayrimüslime etnik aidiyetine, diline bakılmaksızın "gâvur" denir. Yüklü bir ifadedir gâvur. Merhametsizdir, kıyıcıdır, insafsızdır, inatçıdır. (Doğan, 2011:670). Anadolu da olduğu kadar Balkanlarda da yaygındır bu ifade. Hatta Balkan dillerine de aynı şekilde sirayet etmiştir. Cavur, Kavur gibi ifadelere rastlanır, en ilginci Kavurski Posao yani gâvur işi ifadesidir. Öte yandan "Türk" olmanın da buna benzer bir biçimde etnik kimliği aşan Müslüman imanına sahip olanları anlatmak için kullanılan bir ifade olduğu düşünülebilir. Gayrimüslîm nüfus için etnik aidiyeti, dili her ne olursa olsun Müslüman inancına sahip "öteki"ni anlatmak için kullanılan bir ifade Türk. Tabii ki bu kullanımlarından sadece biri. Anadolu'da Türk "cahil, bilgisiz, görgüsüz, kaba ve köylü gibi anlamlarda kullanılırken Balkanlar'da "Türk", "Müslüman" ve "Osmanlı" olmakla eşanlamlıdır. Din değiştiren bir Gayrimüslîm o yüzden artık "Türk" olmuştur. Elhamdülillah Türk'üm ifadesine yakın zamana kadar yaşlı Balkan ahalisi arasında rastlamak mümkündür. Balkan uluslarının teşekkül sürecinde Türk'ün hem etnik hem de dini anlamda ötekileştirilmesi bu yüzdendir.

Balkan ulusal hareketleri 19. Yüzyılda bir anlamda Osmanlı millet sisteminin bir mefhumu muhalifi olarak tarih sahnesindeki yerlerini alırken aynı zamanda iki husus belirgin olarak Balkan ulusal kimliklerinin karakterini oluşturuyordu. İlki Balkan ulusal kimliklerinin terkibinde her ne kadar seküler birer kimlik üretme yönünde uzunca bir süre mücadele verilmiş olsa dahi en temel de dinin en ayrıcalıklı bir rükün olarak yerini almış olması.

Örnek olarak Bulgar ulusçuluğunun kültürel rönesansı kilisenin içinden doğar. Bu anlamda Bulgar ulusçuluğunun kültürel kökleri Hilendar Manastırı papazı Paisi'nin Bulgar Slavları tarihi adlı çalışmasıyla başlatılır. Paisi'nin eserindeki o meşhur cümle şu şekildedir: "kendinizi Bulgarlar olarak adlandırmaktan niçin utanıyorsunuz?" (Daskalov, 2004:7-8). Grek Kilise örgütlenmesi için Helenleştirilen Bulgarların ulusal kimliklerini tamamıyla kaybetmekte oluşları Paisi'nin eserindeki temel vurgudur. Bulgar ulusçuluğu mücadelesini öncelikle millet sistemi içinde yıllardır bağlı oldukları Rum Patrikhanesi hiyerarşisinden koparak bağımsız bir kilise örgütlenmesine kavuşabilmek üzere verdi.

Öte yandan bir diğer örneğe bakacak olursak bir altın çağ olarak yüceltilen Ortaçağ Sırp Despotları aynı zamanda aziz mertebesinde kilise liturjisinde yerini alırlar. Sırp Ulusçuluğunun

en önemli mit ve söylence malzemelerinden biri olan Kosova Savaşında Prens Lazar savaş meydanında bir kartal suretinde zuhur eden İlyas Peygambere layık olur ve dünyevi bir zafer yerine göklerin krallığını tercih eder. 1683 tarihli Veliki Seoba Srba (Büyük Sırp Göçü) bir anlamda modern dönemin hemen başlangıcında Sırpların "Türk boyunduruğunda" verdikleri varlık mücadelesinin ilk canlılık belirtisidir.



Ulusçu heyecanı ve azameti tuvale aktaran meşhur Sırp ressam Paja Jovanoviç'in Büyük göçü anlatan resmi dikkat çekicidir. 1683-1699 Osmanlı- Avusturya Macaristan savaşı sırasında 1690 tarihinde Avusturya Macaristan topraklarına Patriark 3. Arsenije Çarnojeviç önderliğinde Sırpların göçü bir anlamda tarihte bir uyanıştır. Arsenije halkının kurtuluşuna önderlik eden bir hem dini hem bir ulusçu kahraman olarak Sırp ulusçu tarihinde yerini almıştır. Modern zamanlara gelindiğinde de 1990'lı yıllarda tekrar tedavüle giren Ulusçu ideolojilerin yine aynı tarihi malzemeyi kullanması bir tesadüf değildir. Miloşeviç Kosova Savaşı'nın 6. sene-i devriyesinde tarihî konuşmasını Kosova Savaşı'nın yapıldığı meydanda yapar. Nutkunun önemli bir malzemesini yine bu tarihi malzeme ve semboller teşkil ederken kendisine kuzguni siyah kisveleriyle din adamları ve meşum fedaileri eşlik etmektedir.

5 asırlık Osmanlı idaresinin Balkan ulusçulukları üzerindeki en önemli tesirlerinden birinin bu geçmişin ulusun kendini var ettiği bir öteki olarak önemli bir kullanım alanına sahip olmasıdır. Ulusçu tarihçiler tarafından Balkan halklarının yüzyıllar süren esaretinin ve baskı altında tutulan ulusal varlıklarının bir ifadesi olarak, 20. yy boyunca ise yarımadada hâkim olan sosyalizmin ve Marksizmin de etkisi ile Marksist tarihçiler tarafından Batı Avrupa ile kıyaslandığında Balkanların geri kalmışlığının en büyük müsebbibi olarak beş yüzyıla ya-

kın bir süre devam eden bu "Türk" hâkimiyeti mahkûm edilir. Gecikmiş bir kapitalizm, pazar ekonomisi, modernlik ve az gelişmiş demokrasi gibi ekonomik ve siyasî kurumlar hatta örtülü bir biçimde yarımadanın modern dönemdeki kanlı tarihinin hesabı bu döneme çıkarılır. Tarih yazıcılığından Osmanlı'nın izlerini silme çabaları müşahede edilirken, 20. yy Balkanları'ndaki bütün siyasi idarelerin farklı ölçülerde, programlı bir biçimde Osmanlı'nın izlerini insan, nüfus, kültür ve mimari anlamında da silme çabası içinde olduğu görülür. Bilimsel bir hakikati ifade etmekten çok, çoğu zaman ideolojik ve şematik olan bu tarihi anlatılarda Balkan halklarının tarihi içinde Osmanlı yönetiminin gerçek yerini belirlemek oldukça zordur. Arnavut Ulusçuluğu'nu da dâhil ederek ifade etmek gerekirse, Balkan ulusçulukları (buna Türk ulusçuluğu da dâhildir.) Osmanlı'yı ötekileştirerek kendi uluslarına tarihte bir yer açarlar. Buna göre oldukça anakronik bir biçimde Ortaçağ Bulgar ve Sırp Krallıkları modern dönemdeki Bulgar ve Sırp uluslarının bir hamulesini teşkil etmektedir. Modern dönemde de esaret altındaki bu uluslar yeniden ortaya çıkarak Osmanlı'ya karşı bağımsızlıklarını tekrar elde ederek, bağımsız devletlerini yeniden kurmuşlardır. Otoktonluk iddialarının yanı sıra Balkan ulusal kimlikleri Osmanlı-Türk ötekisi üzerinden kurulur. Bunu Türkokratya olarak isimlendirmek mümkündür. Her ulus Türk hâkimiyeti dönemindeki dönemi ulusal bilincin dumura uğradığı bir dönem olarak düşünür. Masallar, çocuk oyunları, halk hikâyeleri ve şarkıları ulusun kolektif şuuruna işlemiş Türk korkusunu anlatır. 19. yüzyıl dönümünde Balkan ulusçuluklarının önemli bir malzemesini teşkil eden Türkokratya 1990'lı yıllarla birlikte tekrar tedavüle girer. Nitekim 1992-1995 Bosna savaşı yıllarında Miloşeviç'in uyandırdığı Sırp ulusçuluğunun önemli bir bileşeni olarak Türkokratya tekrar karşımıza çıkar.

Sırplar tarafından öldürülen Boşnaklar daha çok Müslüman ve Türk olarak görülmektedir. Kosova'da yaşanan kriz 1389 ile anakronik bir biçimde yan yana getirilmekte ve ulusçu muhayyile canlı bir biçimde işlemektedir.

19. yüzyıl boyunca Balkan ulusçu hareketlerinin siyasallaşmasının yarattığı merkezkaç eğilimlere karşı Osmanlı idaresi millet sisteminin tadilatını içeren bir dizi idarî reformla cevap vermeye çalıştı. Osmanlı Klasik dönemine ait içeriği değişime uğrayan Millet sistemi Osmanlı reform çağında her biri gayrimüslim toplulukların anayasası niteliğinde olan nizamnameler aracılığıyla sürdürülmeye çalışılıyordu. Islahat Fermanı, Gayrimüslîmlere anayasal gelişme açısından vilayet ve Belediye meclislerinde Müslim ve Gayrimüslîmlerin uygun oranda temsilci bulundurmaları, Meclis-i Ahkam-ı Adliye'ye Gayrimüslîmlerden de üye alınması ve Gayrimüslîmlerin "millet" örgütlerinin yeniden düzenlenerek bunların meclislerine ruhanilerden başka halk temsilcilerinin de katılmasının sağlanması şeklinde yenilikler getiriyordu (Eryılmaz, 1992: 82). Reform çağındaki değişiklikleri göz önünde bulunduran nizamnamelerle millet sistemi yeniden yapılandırıldı. 1861 tarihli Rum Milleti Nizamnamesi, 1863 yılında Ermeni Gregoryen Milleti Nizamnamesi, 1865 yılında Yahudi Milleti Nizamnamesi, 1878 yılında Protestan Milleti Nizamnamesi ile Gayrımüslîm tebaanın cemaat teşkilatları yeniden yapılandırıldı (Eryılmaz:1996:118-128).

Buna karşın Balkan uluslarının büyük güçlerin tahkimatıyla teker teker bağımsızlıklarını kazanmalarına, Balkanların kaybına paralel bir biçimde önce Osmanlıcılık sonrasında İslamcılık ve Türkçülük gibi akımlarda ifadesini bulacak üç tarzı siyaset Osmanlı'nın kurtuluş reçeteleri olarak tedavüle girerken aynı zamanda millet sistemi içindeki hâkim millet kodu da dönü-

şüme uğramakta "Türk"ün anlamı da eski muhtevasından boşalarak yeni bir anlama kavuşmaktadır. Anlamı dönüştürülmüş bu "Türklük" ile birlikte neredeyse tamamı Müslüman bir homojen nüfus, etnik ve seküler vurgusu yüksek olsa dahi, her zaman görünmeyen, fakat birleştirici bir unsur olarak bu "Türklüğün" terkibinde dönem dönem dozu değişmekle birlikte farklı oranlarda yerini alan, ulusçu ideolojinin biçimlendirdiği bir din algısı genç Cumhuriyet tarafından tevarüs edilmektedir. Kafkas ve özellikle Balkan halklarının "ana vatana" dönüşleri ve bir "muhacir" olarak kendilerine yeni bir hayat kurmaları Cumhuriyetin politik demografisinin şekillenmesine hizmet eden unsurlardan biri olarak ele alınabilir.

Balkan ulusları zorunlu göçler katliamlar ve asimilasyon politikaları ile bünyelerindeki "Türk"ün fizikî varlığına kastederken öte yandan edebiyat, dil ve tarih çalışmaları da "Türk"ün kültürel hafızadaki hatırasını silmeye çalışmaktadır. Fakat temizlenmek istenen bu ifrazat sürekli yeni enfeksiyonları beraberinde getirmektedir. Bir zaman sonra bu durum öyle bir noktaya varır ki adeta bir obsesyon gibi her kuşakta kendini tekrarlayan ağır semptomlara sebep olur. 1992-1995 Bosna savaşında dahi bu sürecin izlerini görmek mümkündür. Nitekim 1992-1995 Bosna savaşı yıllarında Miloşeviç'in uyandırdığı Sırp ulusçuluğunun önemli bir bileşeni olarak Türkokratya tekrar karşımıza çıkar. Zira Sırplar tarafından öldürülen Boşnaklar daha çok Müslüman ve Türk olarak görülmektedir.

Sonuç Yerine: Ebedi Balkan Barışı Mümkün mü?

İçinden onlarca ulus devlet çıkaran mümbit ve doğurgan Osmanlı mirası bu gün hala geçmişte hüküm sürdüğü coğrafyada sağlıklı bir entelektüel zeminde ele alınamamıştır. Türk ulusçuluğunu da dâhil ederek Sırp, Bulgar, Yunan, Arnavut ve sonrasında Makedon ulusçuluklarının her birinin Osmanlı geçmişi ile ilişki kurarken bir psikolojik marazla malul olduklarını düşünebiliriz. Odipus'un trajedisini hatırlatır biçimde Balkan ulusçuları için bir anne olarak düşünebileceğimiz ulusa ait "tarihi vatan toprakları" üzerinde müstakil ve münhasır bir egemenlik tesis edebilmek için adeta politik- kültürel muhayyileden deli gibi kıskandığı ve yerine geçmek için can attığı baba olarak Osmanlı mirasını silmek istemek gibi hastalıklı bir durum. Psikanalitik'ten ödünç aldığımız izleği sürdürürsek Balkan ulusları artık erken çocukluk dönemine karşılık gelen bu "fallik" dönemden kurtulmalı ve huzura kavuşmalıdır. Aradan geçen zamana rağmen Osmanlı mirası dilde, kültürde, gündelik yaşam pratiklerinde, mimaride, mutfak kültüründe vs. bir şekilde kendini hissettirmektedir. Her Balkan ulusunun Osmanlı geçmişini günahıyla sevabıyla, kendi tarihlerine ait bir dönem olarak belirleyip bu geçmişin işaret ettiği muazzam bir arada yaşama kültürünü geleceğe dair bir politik-kültürel zenginlik kaynağı olarak algılayabilmesi ile ebedi Balkan barışına giden yolda önemli bir adım atılması ümit edilebilir.

Kaynaklar

Anderson, Benedict (1993), *Hayali Camaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Metis Yayınları, İstanbul

Anderson, Matthew Smith (2001), *Doğu Sorunu- 1774-1923 Uluslararasıİlişkiler Üzerinde Bir İnceleme,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Armstrong, John (1982), *Naitons Before Nationalism,* Chapel Hill,University of North Carolina Press

Banac, İvo, (1984), *The National Question in Yugoslavia : Origins, History,Politics,* Cornell University Press, İthaca&London

Billig, M (1995), *Banal Nationalism***,** London: Sage Publications

Brown, Carl (2003), *Balkanlarda ve Ortadoğu'da Osmanlı Mirası,* İletişimYayınları, İstanbul

Castellian, Georges (1993), *Balkanların Tarihi,* Milliyet Yayınları,
İstanbul

Chatterjee, Partha (1996), *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası,*İletişim Yayınları, İstanbul

Daskalov, Roumen (2004), *The Making of A Nation in The Balkans –Historiography of The Bulgarian Revival,* CEU Pres, Budapest and Newyork

Doğan, D. Mehmet (2011), *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, Yazar Yayınları, Ankara

Ersanlı, Büşra (2002), "The Ottoman Empire İn The Hıstoriography Of The Kemalist Era: A Theory Of Fatal Decline", *Ottomans and Balkans*, Suraiya Farouqhi and Fikret Adanır, Brill, Leiden-Boston-Köln

Eryılmaz, Bilal (1992), *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi,* Ağaç Yayınları, İstanbul

Eryılmaz, Bilal (1997), *Osmanlı Devleti'nde Gayrımüslim Tebaanın Yönetimi*, 2. Baskı, RisaleYayınları, İstanbul

Eryılmaz, Bilal (2006), *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaretYayınları, 2.Baskı., İstanbul

Hobsbawm, Eric j. (1990), *Nations and Nationalism since 1780: Programme,Myth, Reality*, Cambridge University Press, Cambridge, UK

Huphick, D.,P. Cox (2001), *A Historical Atlas of Eastern Europe,* St.Martin Press, Newyork.

Huphick, Denis P. (2002), *The Balkans: From Constantinapole to Communism,*Palgrave Mcmillan, Newyork

İnalcık, Halil (2004), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi,* Eren Yayınları, İstanbul

İnalcık, Halil (2006), *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600),* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Judah, Tim (1997), *History, Myth and the Destruction of Yugoslavia***,** Yale University Press, New Haven, Conn

Karpat, Kemal (2004), *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, İmge Yayınları, Ankara

Lampe, J. (1996),*Yugoslavia as History,* Cambridge University Press, Cambridge

Ortaylı, İlber (2002), "Osmanlı İmparatorluğu'unda Millet Sistemi", *Türkler Ansiklopedisi C.10,* Ankara

Öğün, Süleyman Seyfi (1999), "Türk Ulusçuğunda Hâkim Millet Kodunun Dönüşümü", *Türk Politik Kültürü,* Alfa Yayınları, İstanbul

Smıth, Anthony (1986), *Ethnic Origins of Nations,* Basil Blackwell, Oxford

Smıth, Anthony (1995), *Nations and Nationalism in the Global Era,* Polity Press, Cambridge

Smıth, A.D. (1999), *Myths and Memories of the Nation*, University Press,Oxford

Todorova, Maria (2004), *Imagining Balkans*, Oxford University Press, Newyork

Yıldız, Ahmet (2002), *Ne Mutlu Türküm Diyebilene, Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları,* İletişim Yayınları, İstanbul

Harp Yılları ve Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası

Hasan Korkut
Yrd. Doç. Dr.,Uluslararası Saraybosna Üniversitesi

Osmanlı Devleti'nin son döneminde kurulan ilk ve en önemli sivil toplum kurumları arasında yer alan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, faaliyetleriyle, döneminin siyasî, sosyal konularında ve sağlık alanlarında mühim katkılar ortaya koydu.[1] Cemiyet, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nda önemli vazifeler ifa etti. Gerek cephedekilere ve gerek cephe gerisinde kalanlara; özellikle yaşlı, kadın ve çocuklara yaptığı yardımlar ile dönemin kanayan yaralarına merhem oldu. Esirlerle ve muhacirlerle ilgili meseleler ile çok yakından ilgilendi. Bu ilgi hem uluslararası resmi görüşmeler yoluyla oldu, hem de bizzat esirler, muhacirler ve bunların yükünü çekme durumunda olan cefakeş Anadolu insanının her türlü sıkıntıları giderme çabası ile. Bunlar arasında en önemlileri toplumsal felaketler, yaygınlar, hastalıklar ve hıfzıssıhha alanındaki çalışmalardır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 1921'den itibaren yayın hayatına giren Hilal-i Ahmer Mecmuası çalışmanın zeminini oluşturmaktadır.

XVIII. Yüzyılın son çeyreği ile XIX. Yüzyıl iktisadî, siyasî ve toplumsal açıdan önemli gelişmeler içerir. Öyle ki bu gelişmeler kendilerinden sonra tezahür edecek tüm önemli hadiseleri ciddi boyutlarda etkileyecektir. Söz konusu sürecin başlangıç ve bitiş noktalarını kesin çizgilerle belirlemek mümkün değil. XVIII. Yüzyılın son dilimine gelene kadar, bu dönemi önemli kılan diğer gelişmeler de elbette olmuştur.

XVI. Yüzyılda siyasî, iktisadî, toplumsal sıkıntılar Avrupa'yı krize sokar. Problemler, toplulukları arayışlara sürükler, insanları zor şartlardan kurtulmanın çarelerini arama gayretine götürür. Avrupa'daki sanayi, tarım, teknoloji alanında gelişmeler bu arayışların sonucudur. Öncelikle İngiltere'de başlayıp oradan Avrupa'ya yayılan endüstriyel gelişmeler, Fransa'da doğan ve büyüyen yeni düşünceler, insanların hayat anlayışlarını ve dünyayı algılayışlarını önemli

1 Cemiyetin kendisi, çıkardığı mecmua ve faaliyetlerine dair epeyce çalışma yapılmıştır. İlk çalışmalardan biri Ahmed Mithat'ın eseridir. Ahmed Midhat, *Hilâl-i Ahmer Cemiyet-i İnsaniyenin Tarihi*, Kırk Anbar Matbaası, İstanbul. Literatürde öne çıkan diğer çalışmalar ise şöyledir; Zuhal Özaydın, *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamıs Yüksek Lisans Tezi İstanbul, 1987; Mesut Çapa, Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925), Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1989; Nadir Özbek, "The Politics of Poor Relief in the Late Ottoman Empire, 1876–1914", *New Perspectives on Turkey*, No.21, 1999, pp.1–33; Seçil Karal Akgül, Murat Uluğtekin; *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, Ankara, 2000; Hüsnü Ada, *Osmanlı Devleti'nin Hizmetindeki İlk Sivil Toplum Örgütü, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti*, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004; Zekeriya Türkmen, "Hilal-i Ahmer ve Balkan Savaşları", *Belleten,* Türk Tarih Kurumu, 2004, no. 252, s. 483-518; Ernest Tucker, "Osmanlı Modernleşmesinde Kızılay'ın Rolü: Hilal-i Ahmer Cemiyeti", *Toplumsal Tarih*, sayı; 151, 2006, s.32-37

ölçüde değiştirir. Şunu kabul etmek gerekir ki, tüm bu gelişmeler belirli mekân ve zamana bağlı kalarak açıklanamaz. Ama öyle zaman ve mekânlar vardır ki bu global gelişimin atlama taşlarını oluşturur.

İktisadî, siyasî ve toplumsal gelişmeler dalga misali hep inişli-çıkışlı olagelmiştir. Bu iniş ve çıkışlar XVIII ve XIX. Yüzyıllarda daha dikkate değer ve gelecek dönemleri etkilemeleri acısından öneme haizdirler. Kentleşme, dünyevileşme ve toplumsal tabakalaşma açısından sözü geçen dönem temel oluşturur. Sanayi, tarım ve teknoloji alanındaki gelişmeler kentleşme ve kentlileştirme sürecini hızlandırır. Toplumlar, feodal ve klasik bir yapıdan hızlı bir kabuk değişimi ile modern öğeler taşıyan toplumlar oluşturma sürecine girerler.

Bu gelişmelere paralel olarak, kültürel, siyasî, iktisadî ve sosyal alanlarla bağlantılı insan merkezli düşünce ve bunun uzantısı sistemler ortaya çıkar. Dünyevileşmenin gereği, dünya sisteminin merkezi, semadan arza iner. Kutsal metinlerin yerini yeni ideolojiler ve düşünceler alır. Kimileri bu seküler gelişmeyi olumlu diye nitelendiririrken, söz konusu sürecin olumsuza doğru bir gidiş olduğunu kabul edenler de yok değildir. Sonuçta, olumlu veya olumsuz, önemli değişimlerin olduğu ortadadır.

Bu önemli gelişmelerin öncelikle Avrupa'da olduğunu ifade ettik. Her alanda meydana gelen dönüşümler beraberinde yerel ve kapalı ilişkilerden, uluslararası, kıtalararası ve sonuçta evrensel ilişkiler ağının olduğu bir sisteme geçişi sağlar. Fransız İhtilali ile alevlenen milliyetçilik ve tarihin derinliklerinden uzanıp gelen, mezkûr dönemde modernleşip profesyonelleşmiş sömürgecilik, dünya milletlerini uzun dönemli savaşlara sürüklemiştir.

Dönemin önemli güç merkezlerinden biri olan Osmanlı Devleti bu gelişmelerden berî olamazdı ve olamadı. Evrenselleşen sistem onu da etkiledi ve genel gidişe ayak uydurmaya zorladı. Bu değişim süreci Osmanlı Devleti'ni 1923'lerin Türkiye Cumhuriyeti'ne götüren bir sürecin başlangıcı olacaktır.

Çalışmamıza konu olan mecmua, önemle üzerinde durmaya çalıştığımız dönemin şartlarında ortaya çıkmıştır. Balkanlarda başlayan isyanlar, uzun sürecek savaşların habercisi olmuştur. Sırasıyla Sırp, Rum, Bulgar isyanları birbirini takip eder. Aynı dönemde Suriye, Irak ve Mısır'daki benzer isyanlar ve karışıklıklar sıkıntı kaynağı olur. Doğuda ve Batıda ardı arkası kesilmeyen savaşlar Osmanlı Devleti'ni iktisadî, siyasî ve toplumsal sorunların eşiğine getirir.

"Hasta Adam" diye nitelendirilen Osmanlı Devleti'ni kurtarmak için çeşitli reçeteler hazırlanır. Meşrutiyet dönemleri hastalığa çare arama çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Ama amansız bir şekilde devam eden savaşlar hastalığa çare bulma teşebbüslerini güç duruma sokar. 1911-1922 yılları arasında yaşanan Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi bu uzun savaş sürecinin son bölümünü oluşturur. Son ikiyüz yıllık dönem savaşlarla dolu olmasına rağmen, iktisadi, siyasi ve sosyo-kültürel açıdan çok önemli değişimler yaşanmıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, önemli değişimlerin olduğu bu savaş yıllarında ortaya çıkmış ve birçok faaliyette bulunmuştur.

Cemiyetin İcra Ettiği Faaliyetler Açısından Önemi

Daha önce de üzerinde durduğumuz gibi, Cemiyet uzun süren savaş yıllarında zaruri olarak ortaya çıkmıştı. Bu çıkış sürecinin teferruatını ve cemiyetin tarihçesine dair detaylı bilgileri diğer çalışmalarda görmek mümkündür. Fakat hemen gözümüze çarpan bir gerçek var, o da, Cemiyetin, Salib-i Ahmer'den (Kızılhaç) etkilendiğidir.[2]

Dönemin önemli müesseseleri arasında olan cemiyet hangi faaliyetlerle önem kazanır? Tarih boyunca sürekli savaşlar olagelmiştir. Savaş esnasında ölüm, yaralanma, esir düşme, hicret etme insanın başına gelen önemli sıkıntılardandır. İnsanların bu sıkıntıların altından kalkabilmesi için örgütlü çalışmalara ihtiyaç vardır.

Cemiyetin en önemli faaliyeti savaş sırasında yaralı ve hastalara yaptığı yardımdır. Bu yardımı değişik şekillerde yapmıştır. Trablusgarp ve Balkan savaşlarında cemiyetin icra ettiği faaliyet çok daha önem kazanır. Cemiyet tarafından çıkarılan *Harb-i Hazırda Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Faaliyeti* adlı rilsalenin kayıtlarında cemiyetin reis-i evveli Hüseyin Hilmi Paşa'nın nezaretinde merkez-i umumi heyetinin tesis edeceği sağlık merkezlerine her biri için yüz yataklık hastane, bir sertabip, bir eczacı, bir idare memuru, onbir hastabakıcı, bir anbarcı gönderilmiştir.[3] Ayrıca Selanik'te 250, Edirne'de 250 ve Üsküp'te 150 yataklık hastaneler kurulmuştur. Bunlar sadece birer örnek elbette. Hakikaten cemiyet Balkan Savaşlarında ve Birinci Dünya Savaşı'nda hastanelerle, aşhaneler ve imdad-ı sıhhiye heyetleriyle toplumsal felaketler karşısında perişan olan halka ciddi yardımlarda bulunmuştur. Özellikle cephelerde oluşturulan istasyonlarda askerlere maddî ve manevî her türlü yardım yapılmış, "Orduya yardım" heyetleri kurulmuştur.

Cemiyetin bir diğer önemli faaliyeti, savaş sebebiyle hicret ederek memlekete sığınan muhacirlerle yakından ilgilenmesidir. Mecmuada uzun uzun işlendiği gibi cemiyet muhacirlere her açıdan destek olmaya çalışmıştır. Bunu yaparken de diğer yerli ve yabancı hayır kurumlarından destek alma yoluna gitmiştir. Cemiyetin en büyük desteği elbette yardımsever ve fedakâr halktı. Cemiyet teşekkül edip faaliyete başlayınca İslam aleminden de yardımlar gelmeye başladı. Hatta cemiyet imkân buldukça tüm eyalet ve şehir merkezlerine şube açmaya çalışmıştır.[4]

Halktan toplanan yardımın daha düzenli ve verimli olabilmesi için cemiyet cami ve bayram günleri tahsis etmiştir. Avrupa ve Amerika'daki 'Kilise Günü' bu uygulamanın ilham kaynağı olmuştur. "Cemahir-i Müttefika-i Amerika'da ve İngiltere'de Salib-i Ahmer Cemiyetleri sene-

---

2 Tucker'ın bu konudaki değerlendirmesi dikkat çekicidir; "Hilali Ahmer Cemiyeti hem Kızılhaç ilkelerine hem de Osmanlı'nın siyasal, dinsel ve toplumsal yapısına uygun bir şekilde idare edilmeye çalışılıyordu, Cemiyet, çağdaş tıp ve halk sağlığı ilkelerini benimsiyordu. Çağdaş tıbbı kabul etmek, dünyaya bakış açısında büyük değişiklikler gerektiriyordu, 19. yüzyılın ortalarında, aydınlanma ile birlikte çağdaş tıpda Avrupa'nın temel bir parçası olmuştu. Bu süreç, Osmanlılar açısından geleneksel değerlerin değişimini kapsamıyordu. Çünkü bilim anlayışında değişiklik yapmak ve bu bilimden nasıl istifade edilmesi gerektiği esasına dayanmaktaydı." Ernest Tucker, "Osmanlı Modernleşmesinde Kızılay'ın Rolü: Hilal-i Ahmer Cemiyeti", *Toplumsal Tarih*, sayı; 151, 2006, s.32.

3 Bkz. *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Harb-ı Hâzırda Faaliyeti*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1328/1912.

4 Bkz. Genç Osman Geçer, "Bosna Hesek'ten Hilal-i Ahmere Yardımlar, Misbah Mecmuası Örneği (1912-1914)", *TÜBAR*-XXXI-/2012.

nin birkaç muayyen gününde bu iki memleketin bütün kiliselerinde para toplamak usulünü icat ederek pek parlak semereler elde etmişlerdir." Böylece bayramların ilk günleri yardım günleri olarak kabul edilmiş ve halktan camilerde yardım toplanmıştır. Cemiyet sadece Müslüman felaketzedelere değil aynı zamanda Gayrımüslîm esirlere, hasta ve yaralılara da yardım elini uzatmıştır.

Cemiyetin esirler konusundaki çalışmaları da çok önemli idi. Savaş halinde olunan memleketlerdeki Osmanlı esirlerinin durumunu, sürekli takip edip gerekenin yapılması için tüm imkânları seferber edilmiştir. Bilhassa Balkanlarda ve Yunanistan'daki esirler konusundaki mücadele övgüye layıktır.

Cemiyet esirler ve mübadeleleri konusunda ciddi uluslararası yazışmalara başvurmuştur. Beynelmilel Salib-i Ahmer Cemiyeti ile uzun süreli yazışmalar sonucunda önemli başarılar elde etmiştir. Cenevre'de yapılan anlaşmalara uyulması konusunda esirlerin bulunduğu hükümetler ile karşılıklı teftiş komiteleri oluşturulmuş, esirlere gayr-i insanî muameleler sadır olmasın diye cemiyet her türlü teşebbüste bulunmuştur.

Ayrıca esirlerin nakli ve onlara iskân konusunda cemiyet önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Bu konuda uluslararası konferanslara katılıyor, heyetler teşkil ediyor ve raporlar hazırlanıyordu. Savaş esnasında yıkılan ve yakılan yerlerin imârı konusunda cemiyetin başarılı çalışmaları olmuştur.

Tüm bu faaliyetlerin dışında cemiyetin kendine dönük çalışmaları da oldu. Savaş ve onun getirdiği ekonomik sıkıntılar birçok salgın hastalıklara sebep olmuştu, Bilhassa Anadolu'da ciddi boyutlara ulasan bulaşıcı hastalıklar toplumsal huzursuzluklara ve nüfus kaybına sebep oluyordu. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti duyarlılıkla hareket edip önemli çalışmalar yaptı. "İçtimai hıfzıssıhha" adı altında Anadolu 'da korkunç boyutlara ulaşan salgın hastalıklara karşı mücadele etti. Bu meselelere yönelik toplantılar, kongreler, konferanslar düzenledi. Aynı minvalde hemşire yetiştirme okulları açma, dispanser kurma çalışmaları bu açıdan önemlidir. [5]

Cemiyetin teşkilat içi çalışmaları da çok yönlü idi. Cemiyetin merkez ve şube teşkilatları, koordineli olarak çalışıyorlardı. Her şubenin semt teşkilatı ve faaliyetleri söz konusuydu. Cemiyet dönemin kötü şartlarına rağmen teşkilatını kurmuş, faaliyetlerini başarı ile yürütmüştür. Aynı zamanda cemiyet basın-yayım işleri ile de ilgilenmiştir. 1920'lerde çıkmaya başlayan Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası teşkilatın yayın organıydı. Aynı dönemlerde cemiyet haftalık gazete de çıkardı. Cemiyet böylece basın yoluyla kayda değer kamuoyu oluşturuyordu. Mecmualar vasıtasıyla cemiyet halka tanıtılıyor toplulukların iyi duygularına hitap edilerek uzun süren savaş yıllarında perişan olan yaralı hasta ve esir kimselere yardımlar sağlanıyordu. Toplanılan yardımlar mecmuada "ianet cetvelleri" adı altında yayınlanıyordu. Kim ne kadar yardımda bulunmuş, yardımların niteliği ve nereye yapılmış olduğunu bu cetvellerde görmek mümkündü.

5 Konuya dair detay bilgiler için bkz.; Nil Sarı, Zuhal Özaydın "I. Dünya Savaşında Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Sağlık ve Sosyal Yardıma Katkıları," II. Türk Tıb Tarihi Kongresi, (20-21 Eylül 1990, İstanbul), Ankara, 1999, pp.161-171.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, "muhterem ahaliyi faaliyetlerden haberdar etmek maksadı ile *Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası* namı altında aylık bir mecmua neşretme kararı verdi. Bu mecmua bütün Salib-i Ahmer mecmuaları gibi, Hilal-i Ahmer'in vasıta-ı neşri olacaktır. Teveccüh-ü umumiyeye istinaden ve teveccüh-ü umumi sayesinde, şimdiye kadar yaşayan ve bundan sonra yaşayacak olan Hilal-i Ahmer Cemiyeti, bu mecmua ile kendisini bir kat daha tanıttıracağını ve bunun neticesi olarak daha ziyade mazhar-ı te'yid ve terakki olacağını ümit eder."[6] Mecmuanın ilk sayısında yayınlanan bu kısa yazı, mecmuanın çıkış gayesini öz bir şekilde izah etmektedir.

Mecmua dönemin olağanüstü şartlarına oranla tatmin edici kalitede geniş içeriğe sahip olmasıyla ilgi çekicidir. Mecmua istisnaî dönemler hariç devamlı yayınlanmış, bir süre sonra mecmuanın son kısmına özet mahiyette İngilizce ve Fransızca bölümler eklenmiştir. Dergi bir süre üç lisanda yayınlanmıştır. Dönemi kasıp kavuran 'her şeyi ile Batılı olma' çabası lisan üzerinde de etkilerini göstermiştir, Lisan meselesini sadece Avrupaileşme kalıbı içinde almak eksik olur. İstanbul nüfusunun önemli bir kısmının Gayrimüslîmlerden oluşmasının lisan üzerinde önemli etkisi vardır. Hatta o dönemde birçok dilde kitap, mecmua, matbuat vs. mevcut idi. Dönemin İstanbul'u bir nevi kültür mozaiğine sahipti, Mecmua genelde muhacirler, esirler ve onların hatıraları, Salib-i Ahmer ve Hilal-i Ahmer havadisleri ve hıfzıssıhha ile ilgilenmiş, daha çok haber ağırlıklı bir mecmua olmuştur.

Hilal-i Ahmer Mecmuasının Muhtevasına Dair Değerlendirme

Mecmuanın ilk yıllarında *esirler* meselesine çokça yer verilmiş, uzun uzun esaret hatıraları yayınlanmıştır. Hatıralar daha çok Yunanistan ve Rusya'daki esirlerin maceralarından oluşmaktadır. Cemiyetin esirlerle olan ilişkilerinde öne çıkan konular arasında Cemiyetin esirlerin çektiği sıkıntıları ortaya çıkarması, vaziyetlerini takip ve yakınlarıyla irtibatlarını sağlaması yer alıyor.

Esirlerin ahvalinin ortaya konduğu raporlarda mecmuanın içeriğinin diğer bir kısmını oluşturuyor. Bu raporlar genelde tarafsız heyetler tarafından hazırlanmıştır. Mecmua hem Salib-i Ahmer hem de Hilal-i Ahmer heyetlerinin raporlarına yer vererek tarafsız bir tutum sergilemiştir. Bu başlık altında incelenen diğer bir mesele de esirlerin mübadelesi sorunudur. Cemiyetin bu konudaki gayretleri önemli ölçüde mecmuaya yansımıştır. Bunu örneklendirecek olursak, mecmuanın hemen her sayısında bu mesele ile ilgili yazılar bulmak mümkün. Mecmua bu konularda çok duyarlı davranmış, esirlerin vaziyeti titizlikle takip edilmiştir. Cemiyet esirlerin mübadelesi konusunda uluslararası düzeyde önemli girişimlerde bulunmuş ve başarılı olmuştur.

Mecmuanın içeriğinde *muhacirlere* de önemli yer ayrılmıştır. Dizi yazılarla muhacirlerin için-

6 *Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası*, Sayı: 1. Mecmua 1921-22 yılları arasında *Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası* adıyla yayınlanır. 1922-1928 döneminde ismi *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası* olarak değiştirilir. Harf inkılabı ile birlikte derginin ismi de değişecektir. 1928'den sonra *Türkiye Kızılay Mecmuası* adını alır.

de bulunduğu sıkıntılar ve meşakkatler dile getirilmiştir. Buna ek olarak cemiyetin muhacirlerle olan ilişkilerine genişçe yer verilmiştir. Mecmua vasıtasıyla halka ulaşarak muhacirlere yardım hususunda halkın sorumlulukları dile getirilmiştir. Böylelikle duyarlı olan Anadolu insanı yiyecek maddesinden her türlü giyecek eşyası ve paraya kadar elinden gelen fedakârlığı göstermiştir. Kısaca bu başlık altında cemiyet yaptığı ve vesile olduğu hizmetleri dile getirir.

Ayrıca Cemiyetin kendi faaliyetleri de mecmuada yer almıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi cemiyet birçok faaliyette bulunmuştur. Muavenetler başlığı altında dergide yayınlanan faaliyetler ülke içinden ve ülke dışından yapılan yardımlar şeklinde iki kısımda ele alınmıştır. Yardımların toplanması ve dağıtılması ile ilgili cetveller dergide önemli yer tutmuştur. Ayrıca "Tebrikat" başlığı altında yardımda bulunan hayırsever insanlara sunulan tebrikler yer almıştır. "Taltifat" namıyla yayınlanan bölümde ise mezkûr şahıslara yapılan taltifatlara dair yazılar yayınlanmıştır. Değişik kurum, kuruluş ve şahıslara verilen "Hilal-i Ahmer Madalyası" da bu bölümde ilan edilmiştir.

Hilal-i Ahmer'in sıhhiye faaliyetleri de mecmuada yer almıştır. Cemiyetin harplerdeki hizmeti çalışmalarının en önemli kısmını oluşturuyordu. Harp dönemleri milletlerin ekonomik ve sosyal yapısını kötü yönde etkilediğinden, insanlar ciddi sağlık sorunlarıyla karşılaşmıştır. Buradan hareketle cemiyetin sıhhiye alanındaki mücadelesi toplumsal gelişmeler açısından ciddiyetle ele alınmalıdır. Doğal olarak bu hizmetler cemiyetin yayın organı konumundaki mecmuada genişçe yer almıştır.

Cemiyetin sıhhiye alanımndaki diğer bir çalışması ise tesis ettiği hastaneler, dispanserler ve sıhhiye heyetleridir. Mecmuanın içeriğinde bu kurumların faaliyetleri ile ilgili bölümler bulmak mümkündür. Dört bir yanında cepheler oluşmuş, toptan bir mücadeleye girişmiş olan bir ülke için tüm bu kurumların faaliyetleri söz konusu dönemde çok önemli idi.

Hilal-i Ahmer Mecmuasının münderecatını teşkil eden diğer bir bölüm ise cemiyetin kendi yapısını ilgilendiren faaliyetlerdir. Cemiyetin umumi kongreleri, değişik konuları ihtiva eden konferanslar, merkez ve şubelerin faaliyetleri mecmuanın içindekiler kısmında bulabileceğimiz şeylerdir. Ayrıca icraat raporları, iane cetvelleri, semt teşkilatları faaliyetleri ile ilgili bölümler derginin içeriğinde önemli yer tutar.

Mecmuada yer alan diğer bir konu Salib-i Ahmer'e dair haberledir. Bu bölümde yayınlanan konuları şöyle sıralayabiliriz: Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile Salib-i Ahmer arasındaki ilişkiler, Salib-i Ahmer ile ilgili haberler, cemiyetin ilgi alanına giren beynelmilel konferanslar ve Salib-i Ahmer'in icraat raporları. Mecmua cemiyetle ve cemiyetin faaliyet gösterdiği alanlar ile ilgili yazıları iktibas etmiştir. Bunlar özellikle cemiyetin icra ettiği hayır faaliyetlerini öven ve toplumun sağlığı ile ilgili yazılardır.

Hilal-i Ahmer Mecmuası'nda Esirler ve Muhacirlere Dair Bilgiler

Sıkıntılı harp yıllarında en çok etkilenenler elbette esir düşenler ve muhacirlerdi. Bu bölümde Hilal-i Ahmer Mecmuası'ndan yararlanarak söz konusu dönemde esirlerin ve muhacirlerin

çektiği sıkıntılardan bir kaç örnek aktarılacaktır. Hatıralar ve esir kamplarında teftişlerde bulunan tarafsız komisyonların hazırladığı raporlar hakikaten çok mühim bilgiler içermektedir.

Örneğin, Yunanlıların Samanlıdağ mıntıkasında işledikleri "mezalim ve fecayiin tezayüd ettiğine şahit olan ve İstanbul'a iltica etmeyi başaran aynı havaliden bazı şahıslar Cemiyet merkezine gelerek bu feci duruma el atılmasını isterler. Cemiyet zaman kaybetmeden gereken makamlara başvurarak Beynelmilel Tahkikat Komisyonu'nun meseleyle ilgilenmesine muvafakat gösterir". İngiliz ve Fransız murahhaslarının da bulunduğu tahkikat heyeti seyahatleri esnasında gördüklerini rapor halinde hazırlarlar. Salib-i Ahmer Mecmuası'nın 15 Temmuz 1921 tarihli ve 31 numaralı nüshasında yazılanlar muhacirlerin halini açıkça ortaya koymaktadır.[7]

Tahkikatın tarafsız bir şekilde yapılabilmesi için Yunanlılar, Ermeniler ve Türklerden oluşan şahitler dinlenir. "Tahkikat heyeti, Yunan işgal askerlerinin iki aydan beri Samanlıdağ'da ahali-i müslimeyi imha etmek gayesini takip ettiklerine kanaat getirilmiştir" diye başlayan rapor Yunanlıların işledikleri zulmün hangi boyutlara ulaştığını görmemize yardımcı olur. Yakılan köyler, öldürülen insanlar ve yerlilere yapılan tedhiş izleri, zulmü açıkça ortaya koymaktadır. Rapordan anlaşılan odur ki, zulmü icra edenler, gayr-i muntazam sivil çeteler ile Yunan muntazam ordusudur. Yunan ordusu çeteleri dağıtacağı yerde onları silahlandırıp zulme teşvik etmiştir.

Tahkikat heyeti 12 Mayıs akşamı Gemlik'e varır, oradan da ertesi gün Çertekçi, Cengiler, Kedelek'i ziyaret eder. Çertekçi'de bir ay evvelki yangından kurtulmuş bazı haneler heyetin mezkûr yere vardığında hala yanmaktadır. Heyetin ifadesine göre insanlar korkunç bir haldedirler. Gemlik'te toplanmış Türk muhacirlerinin çoğu yollarda Ermeniler ve Yunan askerleri tarafından saldırıya uğramışlar ve eşyalarının çaldırmışlardır. Bir köyde kadınlar ile çocukların bulunduğu haneye atılan bir bombanın iştiali neticesinde çenesini ve dilini kaybetmiş Keledek'li bir çocuk, beş-altı Yunan neferi tarafından ırzına geçildikten sonra yaralanmış ve kocası gözü önünde boğazlanmış 60 yaşında Pazarköylü Huriye Hanım namında bir kadın gördüm" diyen Moris Carry, Yunan, Rum ve Ermenilerin Türk muhacirlerine ne tür zulümler reva gördüklerini anlamlı bir şekilde ortaya koyar.

Gemlik'te bulunan Rum ve Ermeni muhacirlerinin Türk muhacirlerine nispeten daha iyi şartlarda olduğunu vurgulayan rapor, Türk muhacirlerinin mescit avlularında, kabristanlarda, yüzlercesi dar yerlerde sıkışmış halde olduklarını ifade eder.

Tahkikatın ikinci günü, Rum ve Ermeni muhacirlerinin ifadeleri dinlenmiş. Buna göre, on gün önce üç yüz gönüllü Ermeni ve Rum silah toplamışlar ve iki gün evvel duvarlara yapıştırılan ilanlar ile yanında silah taşıyan Türklerin idam edildiğini bildirmişlerdir. Ayrıca civar köylerin silahlı çetelerce kuşatıldığı da bildirilmiştir. 15 Mayıs'ta tahkikat komisyonu "teessürat ve tahayyürat" ile dolu bir gün geçirmiştir.

Narlı, Karacaali, Kabaklı sırasıyla yakılan köylerdir. Sahiller çocuk ve kadın cesetleriyle doludur. 16 Mayıs'a rastlayan Pazartesi günü heyet, sahilde toplanmış halktan malumat ister.

7 *Salib-i Ahmer Mecmuası*'nın 15 Temmuz 1921 tarihli ve 31 numaralı nüshasında yayınlanan rapor.

Halkın cevabından "vaziyetin meşum olduğu, gecen Perşembe günü Gemlik'ten gelen 70-75 Yunan askerine iltihak eden 40 Rum'un, üç erkek ile bir kadını öldürdükten sonra Karacaali'ye gittiklerini, dün sabah Pazar günü Karacaali'den gelen 100 kişilik bir müfrezenin 8-9 kişiyi öldürdükten sonra, Karacaali'den 40 kadını mustashiben savuştukları" bilgisi vardı.

Heyet birkaç gündür yanan Kabaklı köyüne gider. Tüten enkaz altında hala birkaç kişi vardır, Bütün köy halkı dağlara çekilmiştir. Enkaz altından dördü kadın olmak üzere sekiz ceset çıkarılır. İfadelere göre bu meşum zulmü Yunan askerleri işlemiştir. "Narlı köyü tamamıyla mahvedilmiş, henüz yanıyordu ve bomboş idi. Yalnız ihtiyar bir Türk fesinde bir gül olduğu halde tüten evin yanı başındaki zeytin ağacının yanı başında oturuyordu." Bu kalpleri burkan ifadeleri raporun her paragrafında görmek mümkündür.

Rapordan alınan kesitler ile yapılan zulmün ve işkencenin ne kadar gayr-i insanî, gayr-i medeni ve sorumsuzca davranışların sonucu olduğu açıktır. Samanlıdağ mıntıkasındaki Türk muhacirlerinin uğradıkları felaketten kurtulmalarına vesile olan Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin gayretkeş mücadelesi, takdire layıktır. Ülke dâhilinde ve uluslararası zemindeki girişimler sonucu muhacirler İstanbul'a nakledilmiştir.

Ayrıca Darülfünun muallimlerinden Ali Macit'in, Cemiyetin teşkil ettiği bir heyetle beraber tahkikat için çıktığı seyahatte gördüklerinden de alıntılar yapmak istiyorum. Ali Macit'in raporuna göre Yunanlıların yaktığı köylerin isimleri şöyledir: Reşadiye, Gaçık, Dereköy, Sidaniye, Karakilise, Burdan, Kirazlı, Savuçti, Paşaköy, Kurtköy, Udezbigar, Gökçedere, Ortabulun, Gemlik, Çalıcar. Ortalama otuz ile yüz hane olan köyler tamamen yakılmıştır. Cemiyetin genel merkezine mensup Ali Macit Bey'in raporuna göre Samanlıdağ mıntıkasındaki muhacirlerin nakli pek kolay olmamıştır, "Ahaliye toplanması için verilen beş altı saatlik müddetin gayr-i kâfi olduğu anlaşılıyordu, Belki de bu tenhalık ahalinin hicretine mani olmak için Yunan idare-i askeriyesince icra edilen bir tehdidin neticesi idi." [8]

Bunlar yetmiyormuş gibi köylülerin hayvanlarına, mallarına, hatta tonlarca zeytinine el koymak için yollar arayan çeteciler ve işbirlikçiler ahaliyi sıkıntıdan sıkıntıya sürüklemişlerdir.

Yunanlılar sadece Samanlıdağ mıntıkasında zulüm yapmakla kalmamışlar, Anadolu'daki perişan halka, akla ve mantığa sığmayacak çirkin işkencelerde bulunmuşlar ve birçok Anadolu köyünü yakmışlardır. "Yunanlılarla yapılan son muharebede Sakarya ile Eskişehir arasında Yunan ordusu tarafından tamamıyla yakılmış olan köylerin 29 Eylül 1921 tarihine kadar tespit edilen yaklaşık 71 köydür."[9]

Yunanistan'daki Osmanlı esirlerinin kötü muamelelere hedef oldukları ile ilgili Hilal-i Ahmer mecmuasında birçok yazı bulmak mümkün. Atina'da mahpus kalmış ve bilahare tahliye edilmiş olan bir jandarma zabiti tarafından yazılan uzun bir vesika, mecmuanın beşinci sayısında yayımlanmıştır. Zabitin anlattıklarına göre, "Atina'nın Parayinana mıntıkasında, pek iptidai, hıfzıssıhhaya muvafık olmayan bir yerde inşa edilmiş bir hapishanede kalır. Osmanlı esirlerinin çoğu 15, 20 ve 101 seneye mahkûm olmuş yüzlerce Osmanlı zabiti ve sivilidir. İaşeleri

8 Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumiyesinden Ali Macit' in Raporu, *Hilal-i Ahmer Mecmuası*, Sayı: 3.

9 Beynelmilel Salib-I Ahmer Cemiyeti' ne gönderilen cedvelden, *Hilal-i Ahmer Mecmuası*, Sayı: 3.

fena ve noksandır, bundan dolayı yüzleri solmuştur ve çoğu hastadır. Esirler taşlar üzerinde yatmaktadırlar. Hapishanenin civarında bulunan seyyar hastanelere hemen her gün Türk hastaları sevk edilmektedir. Bu hastalar arasında en ziyade göze çarpanlar bağırsaklarından muzdarip olanlardır.[10]

Yunanlılar, içlerinde birçok yüksek rütbelilerin de yer aldığı zabitlere, dâhili hizmetleri için bir iki Türk neferi bile vermek istememektedirler. Bundan öte zabitlere temizlik işleri yüklenmektedir. Jandarma zabiti raporunun devamında şunları söyler: İzmir'e sevke intizar ederken bulunduğumuz mahalde Ankara ordusuna mensup 23 zabit ile müşerref oldum. Zavallılar dahi pek sefil ve acınacak bir halde idiler. Hikâye ettikleri vakalar hakikaten insanın tüylerini ürpertecek ve medeniyet ile kat'an kabil-i te'lif olamayacak bir mahiyette idi. Esir alındıkları vakit Yunan askerlerinin mecruh ve kahraman Türk askerlerini süngülediklerini, 23. Piyade Fırkasına mensup olup dizinden yaralanan Yüzbaşı Rıza Bey'in Türkçe konuşan Yunan haydutları tarafından küfür edilerek pek türlü işkencelerle şehit edildiğini ifade ediyorlar idi. Gerek zabitan ve gerek efradı, Yunan askerleri tarafından çırılçıplak denilecek surette elbiseden mahrum bırakılmış ve bu zulüm biçareleri kunduralarından dahi mahrum bırakmıştı. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi bedbaht esirlerimizi ileride daha çirkin muameleler bekliyordu."

"Rumlar, Ermeniler, Ruslar ve diğer harp felaketzedeleri için her taraftan muavenet gelir ve gelmekte devam ederken, çalışkan ve sabırlı bir köylü sınıfına mensup olan zavallı İslam muhacirleri ile kimse alakadar olmadı ve bunları hiçbir kimse evlatlığa kabul etmedi. Bila tefrik-i ırk ve mezhep bütün felaketzedelerin muavenetine şeteban olmak maksad-ı âlicenabanesinin temini için sütunlarını daima açık tutan İngiliz matbuatı, merhametsiz dalgalarını sakit ve nevmid bir tevekkül ile karşılayan bu bedbaht muhacirlerin perişan hallerine, nedense, şimdiye kadar ehemmiyet vermedi."[11]

Ne kadar üzücüdür ki geriye kalan son Osmanlı toprağını paylaşma hesabına giren emperyalist güçlerin, perişan ettikleri memleketin insanına -ki bunlar zavallı kadın, çocuk ve ihtiyarlardan müteşekkildir- yardım elini uzatan dost kalmamıştır. Yukarıda alıntıladığımız pasaj, Muhacirin-i İslamiyeye imdad İngiliz Komitesi'nin beyanlarından alınmıştır. İngiliz komitesinin beyannamesinde başka neler ifade ediliyor bakalım: Balkan harbinden sonra 914.000 Türk muhaciri yerlerinden yurtlarından çıkmaya mecbur olarak perişan bir halde Anadolu'ya göçmüşlerdir. Muhacirlerden yollarda telef olanların sayısı ise malum değildir.

Uzun yıllar savaş hali yaşamış bir ülke için yüz binlerce muhacir, iktisadî ve toplumsal sıkıntıları kaçınılmaz hale getirir. Anadolu insanı zaten açlık ve sefalet içindedir. Savaş ekonomisi devleti ve toplumu içinden çıkılamaz darboğazlara iter. Ekonomik sıkınlar yüzünden yeterli beslenemeyen ve sonuçta toplumsal felaket haline dönüşecek olan bulaşıcı hastalıklar sonucu Anadolu nüfusu büyük kayıplar verir.

Her açıdan buhranlı bir dönem yaşayan Osmanlının bu kötü durumuna müdahale etme gayretinde olan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin toplumsal açıdan icra ettiği fonksiyonu ifade

10 "Yunanistan'daki Osmanlı Esirlerinin Perişanlığı" başlıklı makaleden, *Hilal-i Ahmer Mecmuası*, Sayı: 5.

11 Muhacirin-i Islamiyyeye İmdad İngiliz Komitesi 'nin Beyannamesi'nden, *Hilal-i Ahmer Mecmuası*, Sayı: 6.

etmek bir vazife icabıdır. Cemiyet, Cumhuriyet'ten sonra hem halkın ilgisini çekecek hem de ihtiyaçlarına karşılayacak çalışmalarını devam ettirdi. Yeni devletin sağlık politikasına uygun olarak, başta halk sağlığına, gençliğe ve yoksul halka çeşitli yollardan yardıma önem verdi. Osmanlıdan Cumhuriyete geçiş sürecinin yaşandığı yıllarda şekillenen Hilali Ahmer Cemiyeti'nin kurumsal tarihi, 1860'lı yıllardan 1920'li yılların ortalarına kadar ülkenin sadece sağlıkla ilgili meselelerde değil, siyasi ve içtimai gelişme sürecine de ışık tutmuştur. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devamlılığını koruyan hususî bir pencere olan cemiyet, ülke tarihinin çok önemli bir parçasıdır.

Kaynaklar

Ada, Hüsnü, *Osmanlı Devleti'nin Hizmetindeki İlk Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti*, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004

Ahmed Midhat, *Hilâl-i Ahmer, Cemiyet-i İnsaniyenin Tarihi*, Kırk Anbar Matbaası İstanbul, 1879.

Akgün, Seçil Karal, Uluğtekin, Murat, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a I*, Ankara: Kızılay, 2000.

Akgün, Seçil Karal, Uluğtekin, Murat, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a II*, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara, 2001.

Akgün, Seçil, Murat Uluğtekin, "Hilâl-i Ahmer ve Kurtuluş Savaşı", *Askerî Tarih Bülteni*, no:39, 1995, pp.115-131.

Çapa, Mesut, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Basılmamış Doktara Tezi, Ankara

Üniversitesi Türk Inkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1989.

Hilal-i Ahmer Mecmuası (1921-1928)

Geçer, Genç Osman, "Bosna Hesek'ten Hilal-i Ahmere Yardımlar, Misbah Mecmuası Örneği (1912-1914)", *Türklük Bilim Araştırmalar,*-Sayı; 31, 2012, s. 99-110.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sâlnâmesi, 1329-1331 Senesi, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1329/1913.

Özaydın, Zühal, *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1987.

Özbek, Nadir, "The Politics of Poor Relief in the Late Ottoman Empire, 1876–1914", *New Perspectives on Turkey*, No.21, 1999, pp.1–33

Sarı, Nil- Özaydın, Zuhal, "I. Dünya Savaşında Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Sağlık ve Sosyal Yardıma Katkıları," *II. Türk Tıb Tarihi Kongresi,* (20-21 Eylül 1990, İstanbul), Ankara, 1999, s. 161-171.

Tucker, Ernest, "Osmanlı Modernleşmesinde Kızılay'ın Rolü: Hilal-i Ahmer Cemiyeti", *Toplumsal Tarih*, sayı; 151, 2006, s.32-37

Türkmen, Zekeriya, "Hilal-i Ahmer ve Balkan Savaşları", *Belleten,* Türk Tarih Kurumu, 2004, no. 252, s. 483-518.

Balkan Savaşları ve Rumeli'den Türk Göçleri Türkiye'de ve Dünyadaki Algı

O. Can Ünver
Yrd. Doç .Dr.

1997 yılının Eylül ayında bir gece vakti yurtdışı görev dönüşü otomobille gün boyu katettiğimiz Yunanistan'dan yurda girmek üzere Yunan sınır polisine şahsıma ve aile fertlerime ait diplomatik pasaportlarımızı verdiğim sırada polisin içinde oturduğu kulübenin camlarına yapıştırılmış iki kartpostal gözüme takıldı. Kartpostallardan birinde 28 Mayıs 1453 günü Bizans (İstanbul) resmedilmişti. O gün, güneş alabildiğine parlak, insanlar mutlu ve gökyüzü uçuşan meleklerle doluydu. Diğer kartpostalda ise 29 Mayıs 1453, yani İstanbul'un fethedildiği günün tasviri vardı. Fetih gününde Bizans'ın gökyüzü kara bulutlarla kaplanmış, öbek öbek hain bakışlı akbabalar yıkılmış kiliselerin damlarında avlarını bekliyorlar ve sağ kalan Bizans ahalisi de ortalığa saçılmış ölülerine ağlamaktaydı.

Doğrusu İstanbul'un fethinden bunca yıl sonra, 1997 yılında Türk sınırında görev yapan Yunanlı görevlilerin biz Türkler için bu denli kin taşıdıklarına şaşırmadım değil. Fakat aşağıda belirttiklerim sanırım bu "kin kültürünün" kökenine en azından bir boyutuyla açıklama getirmeye yarayacak niteliktedir. Rumeli'deki siyasî varlığımız ve bunun trajik biçimde sona ermesi ile ortaya çıkan göç hadisesinin hareket noktasının hangi düşünsel tabandan geldiğini izah etmenin ancak bu çerçevede mümkün olduğunu düşünüyorum.

1-Yakın Tarihimizin En Acı Hatıralarından Biri: Balkan Savaşları

Türklerin Anadolu'ya gelmelerinin ve Haçlı seferlerinin başlattığı doğu-batı çatışması sürecinde Anadolu'daki Bizans egemenliğine karşı genişleyen Türk hâkimiyeti, Rumeli'ye geçildikten sonra da batılı güçlerle yüzyıllar sürecek bir husumetin pekişmesine yol açmıştır. Türk-İslam medeniyetinin Balkanlar ve ötesindeki etkinliğini ortadan kaldırma heves ve niyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun karşısında yer alan ve çoğunlukla tek blok görünümünde olan Hıristiyan-Avrupa güçlerinin siyasetinin temellerini oluşturmuştur. Bu siyasetin geri planında ise özellikle 19. Yüzyılda şekillenen "oryantalist" paradigmanın ve onun beslediği "Şark Meselesi" fikrinin olduğu bilinmektedir.

Oryantalist veya Şarkiyatçı düşünce bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme ve dağılma sürecinde ve nihayet Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerine bakıldığında Batı'nın Türkiye politikalarında başlıca özendirici ve itici unsur niteliğindedir. Oryantalist paradigmanın öngördüğü siyaset, bugün de reel politikanın okunması sırasında belirgin

renkleriyle bu düşüncelerimizi teyit eder niteliktedir. Başka bir ifadeyle, Batı'nın değişik zamanlarda Türkiye ve Türkler hakkındaki politikalarını belirlerken en azından bilinçaltına yerleşmiş ve Batı toplumlarının kolektif belleğinin yapıtaşları arasında yer alan *oryantalizmin* hatırı sayılır etkisi göz ardı edilmemelidir.

2012'de yüzüncü yılını idrak ettiğimiz ve yakın tarihimizin en trajik sayfalarından birini oluşturan Balkan Savaşı ile vatan yapılan ve vatan bilinen topraklar üstelik çok kısa bir süre içinde elden çıkmıştır. Bu savaş sadece bir toprak kaybının ötesinde yüzyıllar süren bir medeniyetin onu inşa eden insan unsuruyla birlikte yok edilmesine yöneliktir. Nitekim Rumeli'de savaş sırasında ve sonraki süreçlerde yüz binlerce Rumelili Müslüman ve Türk'ün katli ve sağ kalanların sürgünü geçen yüzyılın en kanlı ve tarihimizin de en acıklı hadiselerinden biridir. (A.Halaçoğlu 1995)

Dışlayıcı ve egosentrik milliyetçiliğin özellikle etnik ve dinî farklılıklara karşı acımasız tutumu 19. yüzyıldan itibaren dünya barışını sarsan ve milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine neden olan bir unsurdur. İkinci Dünya Savaşı'nın görülmemiş trajik sonuçları hatıralardan henüz silinmiş değildir. Ne var ki, Birinci Dünya Savaşı'nın bir anlamda öncüsü niteliğindeki Balkan Savaşları'nın insanlarımıza ve o günkü devletimize getirdiği büyük felaket Batı dünyasında çok da ilgi uyandırmamıştır. İşte bu durumun temelinde esasen Batı'nın kamuoylarını etkileyen ve Türk ve İslam düşmanlığının temel taşını oluşturan *oryantalist* yaklaşımın rolü vardır. Bir düşün sistemi olarak oryantalizm, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecinde Batı'nın siyasal emellerinin meşruiyet aracı olmuştur. Bu noktada Osmanlı'nın Avrupalı düşmanları siyasal çerçeveyi oluşturan "Şark Meselesi" kavramını ortaya atmışlardır. "Şark Meselesi"nin arzulanan çözümü sonuç olarak önce Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını, daha sonra da Türklerin geldikleri yere, yani Asya bozkırlarına sürülmesini öngörmektedir.

İnsanların etnik-dinsel-kültürel aidiyetleri nedeniyle zulme uğrayıp sürgün edilmeleri de en az tarih kadar eskidir. Göç olgusu, tarih boyunca ulusların ve devletlerin oluşmasında en önde gelen faktörlerden olmuştur. Her göç, aslında bir dramatik öykü niteliğindedir. Çünkü insanların doğup büyüdükleri yerden başka bir yerde yaşamak zorunda kalmaları veya bırakılmaları normal hayat içerisinde öngörülmeyen bir süreç anlamına gelmektedir. O nedenle göç olgusunun ve öykülerinin sanata ve edebiyata yansımaları azımsanmayacak ölçüdedir. Balkan Savaşları nedeniyle Rumeli'nin Müslüman ve Türk ahalisinin "çekirdek vatana" göç ettirilmesi de dönemin edebiyatına yansımakla kalmamış, aradan geçen bir asırlık sürenin sonunda dahi acıklı hatıralarıyla milli kültürümüzün bir parçası olarak canlılığını korumuştur.

Bu felaketli günlerde Osmanlı kamuoyunda egemen olan duygular daha çok kızgınlık ve intikam ağırlıklıdır. Söz konusu olan geçici işgal edilen değil, vatan yapılan toprakların kaderidir. Gerek basın haberlerinde gerekse de edebî eserlerde güçlü yurtseverlik-milliyetçilik vurgusu ile yitirilen vatan topraklarının yeniden ele geçirilmesi talepleri ağırlıklı olarak göze çarpmaktadır. Türklerin karşılaştıkları bu tarifsiz şiddet ve zulüm karşısında yılgınlık olarak değerlendirilebilecek veya acınma/yakınma şeklinde ortaya çıkan bir duygu ve düşünce çizgisinden uzak olduğu anlaşılmaktadır.

2-Oryantalizm ve Şark Meselesi

Türklerin Anadolu'ya ayak basmasından itibaren Hıristiyan Avrupa'nın en büyük emeli Müslüman Türk unsurunun geldiği yer olan Asya'ya geri sürülmesi olmuştur. Osmanlı'ya hasım Avrupalı güçlerin "Şark Meselesi" olarak adlandırdıkları bu siyasî program Lehistan meselesi nedeniyle başlayan 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ile açıkça telaffuz edilmeye başlanmıştır. (O.Köse 2006) Bu Anlaşma, Osmanlı'nın siyasî, askerî ve ekonomik bakımlardan tükenme sürecinin miladıdır. Aslında Osmanlı İmparatorluğu 1683 Viyana Bozgunu sonrası sürekli toprak kaybeden, Avrupalı büyük devletlerle ve nihayet 19. yüzyılda bunların eteğine tutunmuş küçük milletlerin düşmanlığına maruz kalan ve içeride gücünü pekiştirmeye yarayacak askerî, ekonomik ve teknolojik reformları hayata geçirmeyi başaramayan bir konumdadır. 1828 Mora İsyanı ile başlayan süreçte Yunanistan toprakları kaybedilirken aydınlanmacı Avrupa'da egemen olan "oryantalist" yaklaşım Türklerin şahsında "doğuyu" düşman ilan eden fikir altyapısını da geliştirmektedir.

Osmanlı, "Düvel-i Muazzama" tarafından, artık "hasta adam" olarak görülmekte ve eninde sonunda parçalanıp yok olmaktan kurtulamayacağı gözüyle görülmektedir. Bu parçalanmanın yegâne gecikme nedeni ise bu devletlerin Osmanlı'nın parçalanmasından sonra mirası nasıl paylaşacakları konusunda anlaşamamalarıdır. Böylece felaket felaketi izlerken Osmanlı İmparatorluğu da hazin sonuna yaklaşmaktadır.

1912'de birleşen Balkan devletlerinin Rumeli topraklarını paylaşmak üzere Osmanlı'nın üzerine çullanması vatan yapılan toprakların elden çıkması ile neticelenmiştir. Ancak Balkan Savaşları sürecinin başlangıcı hiç kuşkusuz 1877/1878 Osmanlı-Rus Harbi ve nihayetinde Berlin'de toplanan konferansta alınan kararlardır. Bu çerçevede Osmanlı Devleti Bosna'yı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na kaybetmiş, Rumeli topraklarında Bulgaristan Devleti kurulmuştur. "Doğu Rumeli" görünürde Osmanlı'nın hükümranlık alanında bırakılmıştır. Şark Meselesi'nin öngördüğü siyasal program adım adım ilerlemektedir. (M.S.Anderson 2001, 235-272)

Bu durumu hazırlayan fikrin arka planına bakıldığında Avrupa'da oryantalizmin alt yapısını oluşturan düşünürlerden Hegel'in o çağın diğer Avrupalı müsteşriklerinin yanısıra ciddi bir katkısının olduğu görülmektedir. Hegel, Tarih Felsefesi Dersleri'nde oryantalist paradigmayı tarif eden şu görüşünü ileri sürmüştür:

"*Dünya tarihi doğudan batıya doğru gelişmiştir; çünkü Avrupa neticede dünya tarihinin sonu, Asya başlangıcıdır. Fiziki güneş, dışsal olarak burada doğmakta ve batıda batmaktadır. Buna karşılık öz bilincin içinde bulunan ve çok daha parlak ışık yayan içsel güneş batıda doğmaktadır.*" G. W. F. Hegel 1986, 134)

Hegel, doğunun "tekil odaklı" düşünce yapısı nedeniyle hiçbir gelişmeye uygun olamayacağı ve tabiatıyla yok olmaya da mahkûm edildiği görüşündedir.

Yunan isyanı öncesi ve sırasında Almanya'da, Fransa'da ve İngiltere'de yeşeren "yunanperestlik" oryantalist düşüncenin ana taşıyıcı sütunlarından biri olmuştur. Yunan medeniyeti, Batı'yı, uygarlığı ve insanlığın geleceğini temsil ediyor farz edilirken Batı milletleri kimlikleri-

ni de buna göre inşa etmektedirler. Müslüman Türk ise artık geçmişin ve yok olması gereken bir medeniyetin temsilcisidir. Bu düşüncelerin bilhassa 19. yüzyıl Almanyası'nda pek çok sahibi bulunmaktadır. Bunlardan Dr. F.K.L. Sickler adlı "yunanperest" yazar Berlin'de yayınlanan Anastasia Dergisi'nin 2. Sayısında (1828) " Türklerin Genel Özelliklerinin Tarifi" başlıklı yazısında şöyle demektedir:

"*Türk, dünyanın en ünlü topraklarını, aklın beşiğini ele geçirdiğinden, Avrupa'nın en asil milletleri ile yakın ilişkiye girme şerefine eriştikten ve Avrupa uluslarının en asilleriyle ahlaki ve bilimsel bakımdan tanıştıktan sonra Edirne'nin ve Konstantinopolis'in kapılarında muzaffer olarak bekçilik yapması dışında geçen zamandan bugüne bir nebze ileri gidebilmiş midir? Türk Avrupa'nın zulme uğrattığı evlatlarını kendi, kültürüyle yüceltebilmiş midir? Onlara özgürlüklerinin ve dünyevi yaşamları için sakin, huzurlu ve yasalarla güvence altına alınmış müreffeh ve barış içinde bir hayat verebilmiş midir?"* (R. Quack-Eustatiades 1984, 130)

19. Yüzyılın ünlü tarihçisi Ranke ise 1878 Berlin Anlaşması'nı yorumlarken şu sözleri etmektedir:

"*Son gelişmelerin dünya tarihi açısından önemi geçmişte Şark Meselesi'nin kapsamındaki Türkiye'nin bütünlüğünün korunması hususundan bu defa vazgeçilmiş olduğudur. (…) Doğu, kaderini Batı'nın ellerine teslim etmiştir."*(E. Schulin 1958, 267)

Ranke'nin Osmanlı'ya bakışını ise aşağıdaki sözleri en iyi şekilde ifade etmektedir:

"*Doğu ile batı arasındaki ilişki, kültürel bakımdan nihaî olarak Ortaçağda karara bağlanmıştır. Bunda geçerli olan unsur, sadece güçtür. Avrupa'ya karşı direnen içsel bir güç kalmamış olup, sadece barbarlık direnç göstermektedir. O Avrupa ki, kendi iç ilişkilerini aşarak dünya tarihini etkilemek suretiyle Asya'ya ve Amerika'ya girmekte, buralarda tek başına egemen olarak dünyaya kültürü yaymaktadır. Buna karşılık doğu, sadece yıkılmakta olan iktidarıyla başbaşadır."* (V. Gramich 1884, 195)

Yine Alman popüler kültürünün günümüze kadar üzerindeki ilgi azalmayan temsilcilerinden Karl May bu milletin Doğu'ya ve tabiatıyla Müslüman-Türk'e kolektif bakışını ciddi biçimde etkilediği romanlarında genel olarak Türk'ü şöyle tanımlamaktadır:

"- Türk sömürgecidir; diğer ulusları ezer.

- Ancak, zalim ve cani olmaktan çok, komik, cahil ve zavallı bir konumdadır. Ciddiye alınacak hali yoktur.

- Askeri disiplinden uzaktır. Bu haliyle Avrupa ordularına karşı koyamaz.

- Rüşvetçi, kendini beğenmiş, sarhoş, pis ve aptaldır. Kısaca olumlu bir yanı yoktur." (D.Sudhoff/H. Vollmer 1991)

İşte böyle tanımlanan Türk'ün Avrupa topraklarındaki mevcudiyetinin de bir gereği kalmamıştır. Avrupalı 19. yüzyıl müsteşriklerinin nefret ve düşmanlıkla döşedikleri yollardan ilerleyen ve Osmanlı millet sisteminin dağılmasıyla pekişen ve çağın gereği olarak görülen

ırkçı-milliyetçi akım Rumeli Müslüman Türk ahalisine karşı her türlü mezalimin reva görülmesini adeta meşru kılmıştır. Sömürgeci-emperyalist hegemonyanın zihniyetlere ve siyasetlere egemen olduğu o çağın günümüzdekinden de daha zayıf olan insan hakları anlayışı ile esasen Avrupa kamuoyları nezdinde Rumeli Türkleri'ne karşı uygulanan mezalimin hiçbir tepki görmemesi tabiidir. Kısaca, Müslümanların o topraklarda yaşama hakkı Avrupalılarca yok farz edilmektedir.

3-Balkan Mezalimi: Dışarıda ve İçeride Yansımalar

Balkanlar'da 1912 yılının büyük fırtınasının kopmasıyla Osmanlı orduları beklenmedik biçimde kısa sürede bozguna uğrayıp asırlar önce vatan yapılmış toprakları kaybederken Avrupa basın organları da savaş muhabirlerini bölgeye göndermişlerdi. Bu muhabirlerin çoğunun savaşı ve savaş sırasında yaşanan insan trajedilerini gazetelerine objektif biçimde naklettikleri görülmektedir. Ancak, haberlerin yukarıda belirtilen nedenlerden ötürü kamuoylarının üzerinde çok da tepki uyandıracak bir etki yaratmadıkları, Avrupa milletlerinin Türk nüfusu yok etme çabalarını haklı ve gerekli kabul ettikleri bilinen bir gerçektir. Hemen her evresinde *hilalle salipin mücadelesi* olarak algılanan bu savaşta Avrupa tabiatıyla Müslüman Türk'ün yanında yer almamıştır. Günümüzde de dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşanan haksızlıklara siyasal çıkar penceresinden bakanların en kaba insan hakkı ihlalleri karşısında dahi kıllarını kıpırdatmamaları, insan uygarlığının hâlihazırda ne kadar gelişmişlikten uzak olduğunun bir göstergesidir. Bilhassa bu çatışmalara kültürel-dinsel-etnik farklılık noktalarından yaklaşıldığında insan trajedileri nereden bakıldığına göre değişik yorumlarla açıklanmaya çalışılmakta, bu da genellikle acılı sonuçların görmezden gelinmesine yol açabilmektedir.

Justin McCarthy'ye göre, 1770-1923 yılları arasında Osmanlı coğrafyası ve mücavir bölgelerde 5 milyon Müslüman nüfus yer değiştirmiştir. Balkan Savaşları öncesinde yitirilen topraklardaki Türk-Müslüman nüfusun oranı % 50'nin üzerindedir. Türk nüfusun % 27'si katledilirken % 18'i ise göçe zorlanmıştır. (J.McCarthy 2001, 92) Balkan Savaşları'nın önde gelen özelliği sivil nüfusun hedef olarak seçilmesidir. Son Balkan Savaşı'nda (1992-1995) Bosna'da yaşanan "etnik temizlik" bu geleneğin de bir devamı niteliğindedir.

Balkan Harbi sırasında bölgeye gelen savaş muhabirlerinden birisi de daha sonra Sovyet Devrimi'nin liderleri arasında yer alacak olan Lev Troçki'dir. Troçki 1912 yılının Ekim ayı başlarında henüz savaş başlamamışken *Kievskaya Misl* gazetesi tarafından Balkanlar'a gönderilmiştir. Troçki daha yoldayken 8 Ekim tarihinde Karadağ'da savaş patlamış, Troçki de Birinci Balkan Savaşı'nın sonuna kadar yazılarında savaşı özellikle siyasal, ekonomik ve insanî boyutlarıyla yansıtmaya çalışmıştır. Troçki 30 Ocak 1913 tarihinde gazetesine şu haberi geçmiştir:

"*Kumanova'ya giderken yolda nöbetçi askerler nezaretinde bir yere götürülen bir grup Arnavut esiriyle karşılaşınca, (Çar Petar) küçücük boyuyla arabasında ayağa kalkarak bağırmış: 'Bu adamlar benim ne işime yarar? Öldürülsünler – yalnız kurşunlanarak değil; o cephane israfı olur; değneklerle dövülerek.'*"(Troçki 2012, 422)

Yine bir Avrupalı gazeteci, Fritz Magnussen, Danimarka gazetesi *Riget*'e şunları yazmıştır:

"Makedonya'daki Sırp askeri aktiviteleri Arnavut halkın yokedilmesi niteliğine dönüşmüş ve subaylardan aldığım bilgiye göre Kumanova ile Üsküp arasında 3000, Priştine'de 5000 kişi öldürülmüş. Ahali evlerinden kovalanmış ve fareler gibi kurşunlanmış. Sırp askerleri bunları bana anlatırken zevk duyuyorlardı." (Nakl. R.C. Hall 2000, 137)

Tanınmış yazar Pierre Loti ise *Daily Telegraph* Gazetesine Edirne'nin Bulgarlarca işgali üzerine yaşanan trajediyi şöyle ifade etmektedir:

"Hristiyan kurtarıcılar birkaç ay içinde bu kadar tahribatı yapmak için kim bilir nasıl bir vahşi hırsla çalışmışlardır. Bulgarların istilasından evvel, Trakya ovalarının nüfusça kalabalık ve müreffeh hayatına malik bir vilayet olduğu malumdur. Fakat bugün hiçbir şey yok. Beni Edirne'ye götüren otomobilde hiçbir insan yüzü görmeden kilometrelerce yol aldık. Yalnız orada burada iskeletler, taş yığınları göze çarpıyor. Bu viranelere yaklaştıkça enkaz arasından ürkek yüzlü bir zavallı meydana çıkıyor. Mesela Havsa'da cami ve minaresi yıkılmış, mezarlar dahi açılarak kirletilmiş, köyün binden fazla ahalisinden yalnız kırkı kurtulmuştu." (Nakl. Y.Sarınay 2012)

Birinci Balkan Savaşı'nın Osmanlı'ya yol açtığı kayıplar karşısında kılını kıpırdatmayan dönemin büyük devletleri İkinci Balkan Savaşı ile Balkan devletlerinin birbirine düşmesi ve buna mukabil Osmanlı İmparatorluğu'nun bunlara karşı başarı kazanma ihtimali ile harekete geçmişlerdir. Özellikle Edirne'nin Bulgar istilasından kurtulması ile savaşın etkilerinin araştırılması maksadı taşıyan bir komisyon (Carnegie Komisyonu) kurulmuştur. Avusturya-Macaristan, Almanya, Büyük Britanya, Rusya, Amerika Birleşik Devletleri'nden birer ve Fransa'dan iki temsilcinin iştirakiyle kurulan bu komisyon, 1913 yılında yayınlanan raporunda, savaşın tabii bir sonucu olarak insan acısı ve kaybına yol açtığını ifade etmekte, savaşan komşular arasındaki barış zamanında esas olan nezaketli tutum ve davranışları ortadan kaldırdığını bildirmektedir. (R.C. Hall 2000, 138) Ona rağmen Carnegie Raporu yaşanan büyük zulmü göz ardı etmeye de muvaffak olamamıştır. Fakat onca acı ve zulüm karşısında bu zulmü neredeyse haklı gösterecek bir üslubun, Osmanlı'nın Rumeli topraklarından çıkarılması amacına sıkı sıkıya bağlı ve bu savaşın Balkan tarafının temel destekçisi olan devletler tarafından kullanılmış olması esasen şaşırtıcı değildir. Dönemin *Nafia Nazırı Vekili* Cemal Paşa *Hatıratı*'nda Yunan, Sırp ve Bulgar mezalimi ile beşyüz binden fazla Müslümanın canice öldürülmesi karşısında Avrupa basınının kayıtsız kaldığını şu sözlerle tespit etmiştir:

"Carnegie müessesesi tarafından gönderilen tahkik heyetinin raporu, bu mezalimi bütün tafsilatıyla, aleniyet meydanına çokardığı halde bazı sosyalist gazetelerden başka hiçbir Avrupa ve Amerikan gazetesi bu sinekler gibi öldürülen zavallı Türkler lehine bir kelime yazmadı." (Cemal Paşa 1996, 79)

Burada çarpıcı olan, Türk'e yapılan haksızlığı meşrû kabul eden Batı zihniyetinin mevcudiyetidir. Bu zihniyetin bugün de uluslararası ilişkilerdeki çifte standartları ile var olduğu bilinen bir gerçektir.

Osmanlı İmparatorluğu, 1774 yılından itibaren başlayan süreçte adım adım gerileyerek 1878 Berlin Konferansı'na ve oradan da Balkan Savaşları'na erişmiştir. Avrupalı güçlerin bu kararlı, sebatlı ve planlı politikası, çağın bilimsel ve teknolojik gelişmelerinin gerisinde kalan, kısır siyasal çalkantılara kapılan ve ekonomik sıkıntılarla boğuşan Osmanlı devletinin kaçınılmaz

biçimde sonunu getirmiştir. Balkan Savaşları bu sonun başlangıcı mahiyetindedir. Osmanlı kamuoyu ise Balkan Savaşları ve yaşanan insanlık trajedisi karşısında hiç kuşkusuz kayıtsız kalmamıştır. Rumeli göçmenlerine devlet tarafından yerleştirildikleri İstanbul dışında İzmir, Aydın, Manisa, Bursa ve Balıkesir gibi illerde, yerel halk, maddî destek vermiştir. Devletin kurduğu "İskân ve İaşe Komisyonu", "Sevkiyat-ı Muhacirin Komisyonu", "İskân-ı Muhacirin Komsiyonu", Muhacirin İdaresi" ile "Hilal-i Ahmer Cemiyeti," Rumeli Türklerine içinde bulundukları son derece olumsuz koşullarda gereken desteği vermeye gayret etmiştir.

Kamuoyunda ise hem geniş bir teessür hem de öç duyguları uyandıran Balkan Savaşları'nın edebiyat ve fikir hayatındaki yansımaları güçlü ve etkileri derindir. Ancak genel olarak bir "felakete düşmüşlük" ve "bozgun" atmosferi yoktur. Sızlanmalardan ziyade şiirlerde, makale ve edebi eserlerde "milli şuur uyanışı" denebilecek bir bilinçlenmeden söz edilebilmektedir. Ziya Gökalp, Mehmed Akif, Abdülhak Hamit, Recaizade Mahmud Ekrem, Aka Gündüz, Köprülüzade Mehmed Fuad, Celal Sahir, Mehmed Emin, Üsküdarlı Talat, Fuat Hulusi ve Florinalı Nazım gibi müelliflerin eserlerinde genel olarak bir "öfke ve ulusal şahlanış gerekliliği" vurgulanmaktadır. (N.C. Akça 2012)

Osmanlı toplumundaki ulusal bilinçlenmede hiç kuşkusuz Balkan Savaşları'nın ve bu bilince Anadolu'dakinden daha önce ulaşmış bulunan Rumeli Türkleri'nin göçünün çok önemli etkisi olmuştur. Devlet'in tarihindeki en büyük yenilgilerden birine uğramasına ve Balkan coğrafyasının kaybına neden olan kötü yönetime ve çeşitli alanlardaki zaaflara rağmen, onbeş günde küçük Balkan Devletlerine yenilen ve Selanik'i kurşun atmadan teslim eden Ordu, 1915 ve 1916'da Çanakkale'de muazzam zaferler kazanmıştır. Aynı asker Kurtuluş Savaşı'nda da destanlar yazmıştır. Rumeli Türkleri'nin devletin bekasına bağlılığının, o felaketli dönemde pekişen millî şuurdaki payının bulunduğu ortadadır. Bu millî şuurdan ve şahlanış ruhundan Kurtuluş Savaşı'nın kahraman komutanlarının da beslendiği ve yok edilme noktasına getirilen bir milletin küllerinden yeniden doğmasını mümkün kıldığı unutulmamalıdır.

Balkan Savaşları tarihimizin en acılı sayfalarındandır. Bu savaşla yüzyıllarca vatan edinilen bir coğrafya elden çıkmış, o vatanın evlatlarının önemli bir kısmı ya öldürülmüş ya da sürgün edilmiştir. Bu acı hatıradan çıkarılacak çok sayıda ders de vardır. İç siyasal ve ekonomik zaafiyet, Düvel-i Muazzama'nın emperyalist amaçlı politikaları ve özellikle de Gayrımüslîm Osmanlı tebası arasında saldırgan-ırkçı milliyetçiliklerin kışkırtılması bu vahim sonu hazırlamıştır. Bugüne bakıldığında yabancı devletlerin içerideki azınlıkları devlet yönetimine karşı kışkırtmalarının uzun bir geleneğin sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Gayrımüslîm Osmanlı uyrukları 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı'yı parçalamak isteyen güçlerin kendilerine empoze ettiği dışlayıcı milliyetçi ideolojinin cazibesine kapılarak ayaklanmış ve devletten ayrılarak homojen ulus-devletlerin kurulması amaçlanmıştır. Bu gelişmeye cevap verecek bir karşı düşünce sistematiği geliştirilememiş, dağılmış olan Osmanlı millet sisteminin yerine ikame edilecek bir düzen getirilememiştir. Balkan Savaşları bu gelişmenin bir tabii sonucudur. Ancak, yaşanan büyük insanlık trajedisi her türlü siyasetin üzerinde ve ulusal vicdanımızı yaralamaya devam eden bir acı hatıra olarak kolektif belleğimizde yer almıştır. Bu acı hatıranın dersleri ve düşündürdükleri hiç kuşkusuz milletimizin geleceği için de önem taşımaya devam etmektedir.

Kaynaklar

Akça, Nesime Ceyhan (2012), *"Balkan Savaşı (1912-1913) ve Türk Edebiyatı".* Türk Yurdu Kasım 2012. Cilt 32. Sayı:303, S. 34-38

Cemal Paşa (1996), *Hatırat.* Arma Yayınları: İstanbul

Anderson, Matthew Smith (2001), *Doğu Sorunu. 1774-1923. Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme.* Çev.: İdil Eser. YKY: İstanbul

Gramich, Victor (1884), *Leopold von Rankes Weltgeschichte.* Historisches Jahrbuch der Görres Gesellschaft. V. Bd. : München

Halaçoğlu, Ahmet (1995), *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1012-1913).* Türk Tarih Kurumu Yayını: XVI. Dizi-Sa.72[1]. Ankara

Hall, Richard C.(2000), *The Balkan Wars. 1912-1913. Prelude to the First World War.* Routledge: London-New York

Hegel, G. W. F. (1986), *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*. Werke 12. DTV: Frankfurt a.M.

Köse, Osman (2006), *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*. Türk Tarih Kurumu Yayını: VII. Dizi-Sayı 218. Ankara

Sudhoff, Dieter/ Hartmut Vollmer (hg.) (1991), *Karl Mays Orientzyklus*. Igel Verlag *Wissenschaft:* Paderborn

McCarthy, Justin (2001), *The Ottoman Peoples and The End of Empire.* Arnold: London

Sarınay, Yusuf (2012), *"Balkan Savaşları ve Sonuçları".* Türk Yurdu Kasım 2012. Cilt 32. Sayı: 303. S.8-15

Schulin, Ernst (1958), *Die weltgeschichtliche Erfassung des Orients bei Hegel und Ranke.* Göttingen

Troçki, Lev (2012), *Balkan Savaşları*. Çev.: Tansel Güney. T.Üş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul

Muhaceret Edebiyatı

2. BÖLÜM

Oturum Başkanı
Mehmet Ö. Alkan (Doç. Dr.)

Belkıs Gürsoy (Prof Dr.)
"Bir Hatıratın Penceresinden Balkan Harbi"

Ahmed Sami (Doç.Dr.)
"Cafer Cabbarlı'nın Edirne Fethi ve Yıldız Piyeslerinde Balkan Savaşları "

Rıdvan Canım (Doç. Dr.)
" Tarihçe-i Vak'a-i Zağra ve Hazin Bir Göç Destanı : Hicretname"

Yıldırım Ağanoğlu
"Harp Yıllarında Esirler ve Muhacirler"

Bir Hatıratın Penceresinden Balkan Harbi

Belkıs Altuniş Gürsoy
Prof. Dr.

Bekir Fikri Bey ve Balkan Harbi

Hatıratlar, yaşanmışlığın hikâyeleridir. Bu metinler; bir anlamda orijinal bir belge olmak hasebiyle önem taşırlar. Siyasî ve askerî hatıratlar, tarih ilminin üzerindeki keskin ve dört köşeli perdeleri aralayarak; bizi hadiselerin derununa taşırlar. Yazar mevkiindeki bu canlı şahitler; duygu ve düşünceleriyle, sevinç ve acılarıyla ateşin tezgâhlarda pişmiş, hadiselerin örsünde dövülmüş olmanın insan sıcaklığını okuyucuya aktarırlar. Gerçi hatıra türündeki eserlere ihtiyatla yaklaşmak, orada verilen bilgilerin subjektif ve yanıltıcı olabileceğini hesaba katmak gereklidir.

Merhum Şehit Yarbay Bekir Fikri[1] "*Balkanlarda Tedhiş ve Gerilla Grebene*" adlı eserinde Balkan Savaşları'nın bizzat kalbinden konuşur. Bu savaşta Batı orduları komutanlarından biri olan Mareşal Fevzi Çakmak, ömrünün sonuna kadar bu hatıratı okuyarak tashih etmiş ve notlar düşmüştür. O hâlde bu eserin yetkili bir müşahit tarafından elden geçirildiğini, verilen bilgilerin teyit edildiğini düşünerek daha emin bir şekilde yol alabiliriz. Ayrıca esere eklenen belge hüviyetindeki pek çok telgraf metni de bu sergüzeşti daha gerçekçi bir zemine ulaştırır.

Bu kitabın satırlarında savaşın gerçek ve acı çehresi ile yüz yüze geliriz.

Kurşun ve bomba sağanaklarının önündeki asker ve gönüllülerin çamur, yağmur, kar, soğuk, bataklık, sarp geçitler, dar yollar, açlık, yorgunluk ve hastalıklarla mücadelelerinin zorluğu bu satırlarda "ete kemiğe bürünmüş" bir şekilde ifade edilir. Bu serencamda bizi derinden etkileyen husus sadece fedakârlık ve kahramanlık dolu hayat kesitlerinden alınmış levhalar değildir.

1 Şehit Yarbay Bekir Fikri, 1888'de Grebene'de doğdu. (Grebene, Arnavudluğun Güneydoğusunda, Yunanistanı'ın kuzey bölgesinde küçük bir kasabadır.)1903 senesinde Harbiye'den mezun oldu.. Yemen harbine katıldı. Bu harpte gösterdiği başarı ve liyakat sebebiyle mezuniyetinin üçüncü senesinde yüzbaşı oldu. Balkan hükumetlerinin ve çetelerin Müslüman Türk halkına karşı giriştikleri baskı ve zulümleri önlemek için Grebene kazasındaki nizamiye taburuna tayin edildi. Eşkıya ve çete saldırılarını önlemeyi önemli ölçüde başardı. Balkan yetkililerinin Osmanlı Devleti üzerindeki baskısı sonucu Alasonya'ya gönderildi. 1908'de Grebene havalisinde teşkilat kurmakla görevlendirdi. O havalide köylere okullar kurmak, telefon hatları döşemek gibi bayındırlık faaliyetlerinde bulundu. 1911'de Grebene Jandarma Komutanlığına tayin oldu. Balkan harbi sırasında o bölgenin halkını teşkilatlandırdı. "Kuvve-i Seyyâre" adını verdiği gönüllü birlikleriyle düşmanı bir çok fasıllarda yenerek bir efsane hâline geldi. 1914'de 1. Dünya savaşı çıkınca cephe hizmeti istedi. Kafkasya'da 34. Tümen'e kumandan tayin edildi. 16 Ekim 1914'te yarbaylığa terfi etti. Sarıkamış taarruzunda büyük kahramanlıklar gösterdi. 21 Aralık 1914 günü Yerköy'de şehit oldu. Erzurum'daki şehitlikte 6 numaralı kabirde medfundur.

Bu eserin sayfalarında basiretsiz idareciler ile bozguncu birliklerin yanı sıra gafletin sebep olduğu nice kahır yüklü sahneyle de sarsılırız. Bu savaşta bize koskoca bir vatan ve binlerce can kaybettiren husus; sadece düşmanın askeri, kurşunu, cephanesi, topu değildir. Ordumuzu asıl yenilgiye götüren iyi sevk ve idare edilemeyişi, emir ve komuta zincirindeki zafiyet, subayların bir kısmının savaşmak ve başarmak gibi bir azim ve kararlılıktan uzak oluşları, şahsi çekişmeler, disiplinsizlik ve firar hadiselerinin çokluğudur. Yoksa düşmanın ne sayı, ne mühimmat, ne de askerlik yeteneği bakımından Batı Ordusu'nun daha ilerisinde ve üstün bir konumda olduğu söylenemez.

Eserin giriş mahiyetindeki altmış iki sayfalık bölüm; bizi yenilgiye götüren sebepleri anlatır. Arkasından genç yarbayın "Eserimi Niçin Yazdım" başlığını taşıyan on iki sayfalık bir takdim yazısı yer alır. Akabinde "*Savaştan önce Grebene'de Durum*" başlığı altında zamanın, şartların ve mekânın bir değerlendirmesi yapılır. Bu fikri hazırlıklardan sonra asıl mevzuya girilir.

Yanya bölgesinde ve Meçve'de Diristnek muharebesine Garibaldi alayı ile katılan ve vefat eden Yunanlı çavuş Leon'un üzerinden çıkan hatıra metninin bir kısmı da bu esere ilave edilir. Bu bölüm, **"**Perşembe günü Giristenek köyüne girmesiyle yaralanarak ölen bir çavuşun hatıra defterinden" başlığı altında 153. sayfadan 284. sayfanın sonuna kadar devam eder. Bu hatıra; karşı tarafın zaviyesinden yaşananların kayda geçirilmesi olduğundan dikkate değer bulunmuştur. Burada müttefiklerin Türklere reva gördüğü zulüm ve işkencenin bizzat düşmanın kendisini bile insanlığından utandıracak boyutlarda olduğu anlatılır. Büyük bir vicdan azabının ve koyu bir pişmanlığın içine düşen Leon; kendilerine verilen emrin ve bizzat kendisinin de katıldığı kıyımların "Balkan topraklarında canlı Müslüman koymamak" şeklinde özetlenebilecek bir anlayıştan kaynaklandığını söyler. "Rum köylerinin yakınında bulunan bütün Müslüman köylerinin yok edilmesi ve Nasliç, Grebene kasabalarındaki İslamların öldürülerek yakılması bize emredilmişti."(Bekir Fikri 1976: 175-176) "Rumeli'deki bu yerlerde Müslüman yaşatmayacağız. Bunları kesen biziz." (Bekir Fikri 1976: 246)

Bekir Fikri, eserinin özünde "Bu savaşa niye girdik? "Yenilme sebeplerimiz nelerdir?" "Balkanları niye kaybettik?" Başlıklı üç temel soruyu cevaplama yoluna giderken eleştiri oklarını zamanın idarecilerine, askerî yetkililere, komutan ve subaylara göndermekten çekinmez. Bu kalem tecrübesi; dönemine ışık tutmanın yanı sıra olup bitenin bir muhasebesini yapmak, açıklarımızla yüzleşmek, ve yanlışlardan ders çıkararak ibret almak, askerlerimizin daha iyi yetişmesine yardımcı olmak, savaşta ve barışta orduyu başarıya götürecek umdeleri gelecek nesillere aktarmak suretiyle ülkesine faydalı olmak gayesini taşır.

Savaş Öncesi Rumeli'nde Durum

Öncelikle eserden hareketle savaş öncesi Rumeli'ndeki durum hakkında bilgi verelim:

18.Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı ülkelerinin Balkanlar ile ilgili niyet ve talepleri Avrupa ve Rumeli basınında sık sık yer almakta ve tartışma zemini bulmaktadır.

Savaş başlamadan yıllarca önce İngiliz, Fransız ve Amerikalı gazeteciler Balkanların hâlihazırdaki durumu ve geleceği ile ilgili yazılar kaleme alırlar. Osmanlı Devleti'nin dış ba-

sını takip etmek konusunda yeterince duyarlı ve uyanık olduğu söylenemez. Bâbıali; büyük devletlerin bu toprakların kaderini belirleyecek senaryoları sahneye koyma tasavvurları karşısında erken davranıp tedbir alamamış ve karşı senaryolar üretememiştir. "Dış siyaset yönünden bir kararsızlık ve zavallılık içindeydik. İşte bu uzağı görmezlik ve yarını hesap edemezlik içinde de Balkanlarda Rus parmağı ile bize neler hazırlandığından habersizdik." (Bekir Fikri 1976: XXII)

Devletin Balkanlardaki farklı unsurları bir arada yaşatma konusunda köklü ve tutarlı bir politikası yoktur. Bu bahiste yetkililerin temayüllerine göre sık sık değişen bir siyasî yaklaşım takip edilmektedir. Oysa devletin bu gibi ciddi meselelerde geçici iktidarlara, yöneticilerin dünya görüşlerine, popülist bakış açılarına, günü birlik siyasete göre şekil almayan belli bir duruşu; kısa ve uzun vadeli plan ve programları olmalıydı. Bu coğrafyaya gönderilen hariciyeciler bölgenin nabzını yoklamak, bu topraklardaki gizli veya aleni propoganda ve teşkilatlanma faaliyetlerinden haberdar olmak ve basını iyi takip etmek gibi konularda üzerlerine düşeni layıkıyla yapamamışlardır.

Bekir Bey; bu netameli bölgede devletin iyi bir nüfus siyaseti takip etmediği kanaatini taşır. Osmanlı; 1877-78 Osmanlı -Rus Savaşı'nın akabinde Müslim ve Gayrimüslim unsurların Rumeli coğrafyası içindeki göç ettirilme siyasetinde isabetli kararlar alıp, uygun yerleştirmeler yapamamıştır. Ayrıca Rum, Bulgar, Sırp ve Ulahların kendi aralarında uzlaşarak ortak bir hedefe doğru yönelmelerini önleyecek bir yol haritası takip etmemiştir. (Bekir Fikri 1976: XX)

Arnavutluk, bizden soğutulur. Bulgar Rum ve Sırpların kilise anlaşmazlıklarını ortadan kaldırarak aralarında birleşmelerine göz yumulur. Bu coğrafyada Osmanlı'ya yakın yarım milyon civarında tarafsız bir nüfus vardır. Bu nüfusla birlikte Müslüman Arnavutların toplamı bir buçuk milyonu aşmaktadır. Batı Rumeli'ndeki iki buçuk milyona yakın Türk nüfusla birlikte dört milyonu bulan bir rakam söz konusudur. Burada Bekir Bey, dikkatli bir siyaset takip edilseydi, bu nüfus elde tutulabilirdi şeklinde bir fikir yürütür. (Bekir Fikri 1976: XXI)

Oysa Balkanlarda diğer unsurlar Müslüman köylere Hıristiyan aileler yerleştirmek suretiyle sayıca üstünlük sağlamaya çalışırlar. Çorhlu'da son yirmi yıl içinde seksen yerli Hıristiyan evi ortaya çıkar. Rumeli'nde Türk unsurlar bütün zamanlarda savaşlarda kan, can, mal kaybetmiş, aile kuramamış, işten güçten, kârdan kalmıştır. "Beş yüz yıla yakın bir zamandan beri aranıza giren bu vatandaşlarınız parayı, rahatı, saadeti, ticareti size verdi. Ölümü, fakirliği, savaş yükünü ve felaketleri kendi üzerine aldı." (Bekir Fikri 1976: 60)

Devlet yetkililerinin Balkanlardaki farklı yapıların birlikteliklerinde gözetilmesi gereken dengelerden habersiz oldukları ve masa başında verilen kararlarla bu hassas bölgeyi idare etmeye çalıştıkları ifade edilir. Devlet, fikren bu bölgenin idaresini iyi kavrayamamıştır.

Farklı güçlerin Osmanlı'ya karşı yürüttükleri bu yoğun, çok yönlü ve sürekli faaliyetler; meyvelerini vermekte gecikmez. Arnavutlar sık sık ayaklanırlar. İpek, Yakova, Priştine de karışıklıklar çıkar. Ayaklanmaları yatıştırmak için İstanbul'dan gönderilen 1. tümen de Arnavutların tarafına geçer. Arnavutluğun özgürlüğü propagandası ile Yüzbaşı Tayyar adlı bir Arnavut subay arkadaşları ve erlerle birlikte isyan ederek dağa çıkar. (Bekir Fikri 1976: XXXI)

Bir Rus komplosu olarak ortaya çıkan Balkan İttifakı; Osmanlı'ya karşı Balkan devletlerinin birlik teşkil etmesini, ortak bir akıl ve ortak bir projeyle hareket etmesini sağlamak amacıyla kurulur.

1909'da Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan Osmanlı Devleti'ni hedef alan toplantılar yaparlar. Gayrimüslimlerin hayat seviyelerinin iyi olmaması tezi, muhtemel bir savaşın sebebi olarak gösterilir. "Bugüne kadar bize karşı açılan savaşların en belli başlı sebeplerinden biri İslam olmayan azınlıkların hayat seviyelerinin yükseltilmemesi idi." (Bekir Fikri 1976: XV) Mevcut şartlar düzeltilmediği takdirde Sırp, Bulgar ve Yunanlılar harekete geçeceklerini ifade ederek, Babıâli'yi tehdit ederler.

13 Mart 1912'de Bulgar ve Sırp, 29 Mayıs 1912'de Bulgar -Sırp –Yunan, 19 Haziran 1912'de Bulgar ve Sırp genelkurmay başkanları bir anlaşma imzalarlar. ((Bekir Fikri 1976: XXVI) 2 Temmuz 1912'de Bulgar –Sırp askerî antlaşması, 25 eylül 1912'de Bulgar- Yunan antlaşması imzalanır.

Ekim 1912'de Bulgar, Sırp ve Yunan hükümetleri genel seferberlik ilan ederler.

Osmanlı kabine üyeleri ve ordu ileri gelenleri bu karar üzerine toplanarak dört yüz on taburluk bir kuvvetle bu ordulara karşı koyma kararı alırlar.

Avrupa diplomasisi sözde tarafları yatıştırmak adına savaşın sonu ne olursa olsun Balkanlardaki statükonun değişmeyeceğini her vesileyle ifade eder. (Bekir Fikri 1976: XVI) Oysa böylesi bir yaklaşımın altında "Osmanlı bu savaştan zaferle de çıksa toprak kazancı söz konusu edilmeyecektir" telkini yatar. Bu telkinin arkasında da, Türk ordusu dört Balkan devletinin (Bulgar, Yunan, Makedon, Sırp) ordusundan çok daha güçlü bir konumda göründüğünden her hangi bir yenilgi ihtimaline karşı tedbirli olmak ihtiyacı yatar. Bu propaganda bir aldatmaca da olsa bizim dünyamızda geniş akis bulur. Savaş esnasında bu yalan vaade kanan bazı Osmanlı subayları statüko değişmeyecekse niçin kan döküyoruz mülahazasıyla savaşmayı gereksiz görürler. (Bekir Fikri 1976: XXIII)
Makedonya'nın ve Arnavutluk'un bağımsızlığını ilanı artık kabul görmüş olarak algılandığından dolayı, ordu ve halk arasında harbin gereksizliği kanaatini taşıyanlar vardır.

Savaşın başlamasıyla birlikte Türk ordusu aleyhinde hem askerin, hem de Müslüman ahalinin maneviyatını sarsıcı nitelikte pek çok yalan yanlış haber üretilir. Bu yıpratma taktiğinden bir örnek verelim : "Müfreze komutanı Mümtaz Bey'in verdiği raporda şöyle denilmektedir. 'Padişahın buraları sattığı ve komutanların hepsinin dinden dönmüş oldukları şeklinde bir söz çıktı.' Bütün köylüler bunu söylemekte ve yazmaktadırlar…" (Bekir Fikri 1976:XXXIV)

Bu arada 18. asrın sonlarından itibaren Bulgar, Sırp ve Yunan çeteleri ardı arkası kesilmeksizin baskınlar düzenleyerek, Türk köylerini yakmakta, canlara, mallara kastetmektedirler. Müslüman ahali bu çete faaliyetlerini önlemek adına kendisini savunma kararı alır. Bu çerçevede belli bir ölçüde de saldırıları püskürtmeyi başarır. "Yüz elli senedir Yunanlılığın Patrikhane himayesi ile Makedonya'ya yolladığı bu millî ihtilâlcilerin Türkleri yok edici saldırıları, inatçı, metin cesur Müslüman yerlilerin kahramanca savunması karşısında daima eriyor, perişan oluyordu." (Bekir Fikri 1976: 14)

Rum Patrikhanesi, hem savaş öncesi bölgeye metropolit göndererek halkı yönlendirmek hem de savaş sırasında her türlü yardım ve kolaylığı sağlamak adına Balkanlarda öncü ve etkin bir rol oynar.

Patrikhane, 1760'lı yıllardan itibaren Hıristiyan halkı Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik ederek Müslüman nüfusa karşı kışkırtmak görevini üstlenmiş komitacı papazları Rumeli'ne tayin eder. "Rum Patrikhanesi tahminen yüz elli sene evvel Türkiye aleyhinde Doğu kilisesinin nüfuzunu artırmak için biri Adalara, biri Anadolu'ya ikisini de Rumeli'ne olmak üzere dört papaz göndermişti. Bu papazlardan Kozma isminde olanı Grebene'ye gelmiştir. Samarine yakınında bu adadaki kilise civarında gömülü olan bu papaz Patrikhane'nin ilk komitacı papazıdır." (BekirFikri1976:34)

Savaş öncesi kurulan ve Müslüman ahaliyi öldürerek mallarını yağmalayan ve köylerini ateşe veren çeteler kilise meclisleri tarafından yönetilir. "Bütün çeteleri yerli Hıristiyan kilise meclisleri idare ediyordu. Grebene'nin komita reisi Ağatankilos namındaki metropolitti." (Bekir Fikri 1976: 16)

Osmanlı Devleti hem bu çete faaliyetlerini önlemek hem de gerçekleştirilen zulümleri dünya kamuoyuyla paylaşmak konusunda yeterince kararlı ve aktif davranamamıştır. Ayrıca kiliselerin bu husustaki etkin rolü sabit iken karşı tedbirler almak konusunda duyarlı hareket ettiği söylenemez. "Yüzyıllardır Türkiye'nin bağrına yaslanmış Patrikhane'den maddi ve manevi güç alan Yunanlılık Rumeli'ne saldığı çetelerle Türk devletini küçümsüyordu." (Bekir Fikri 1976: 28) Kiliselere verilen imtiyazlar ve haklar çerçevesinde çeteler rahat ve sistemli bir şekilde faaliyetlerini yürütürler. "Kiliselere verilen imtiyaz bu çetelerin bir asker gibi muntazam ve emniyetle hareketlerini sağlamaktaydı." (Bekir Fikri 1976: 35)

Balkan harbinin cereyanı müddetince de kilise; yönlendirici, destekleyici ve katılımcı konumunu devam ettirir. Bu savaşa Yunan askerleri ve gönüllü Yunan köylüleri ile birlikte Patrikhane kuvvetleri de katılırlar. "Düşmanın kuvvetleri dört düzenli tabur ile bin altı yüz Giritli, Nasliç, Grebene, Kozana, Sikeşte köylüleri ile Patrikhane'nin kutsal askerinden ibaretti." (Bekir Fikri 1976: 100)

Her metropolit, kendi bölgesine ait kuvvetleri kumada eder.

"Papazlar cümlesi kırmızı giymişler, her köyün gönüllüleri ile beraber saldırmakta idiler. Patrikhanenin bu resmî askeri, metropolitlerin eli altında bulunuyordu. Grebene metropoliti Grebene kısmını, Sikeşte metropoliti kendi bölümünü kumanda ediyordu. (Bekir Fikri 1976: 100-101)

Özellikle savaş çıkar çıkmaz, Yunan Makedonya'sındaki millî teşkilât için yedek subaylar gönderildiği gibi Patrikhane de kutsal papazların komutasında mükemmel ve pek mühim kuvvetler vücuda getirdi." (Bekir Fikri 1976: 9)

Rumeli'nde Batılı devletlerin ve kiliselerin kararlı ve yoğun çabalarıyla bir savaş ortamı yaratıldığı ifade edilir. Osmanlı Devleti'nin bu çabaları daha başından itibaren farkedip engellemek ve karşı tedbirler geliştirmek konusunda yeterince dikkatli ve uyanık olduğu söylenemez.

Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu

Uzak ve uzun bir tarihî geçmişi, köklü bir devlet geleneği olan Osmanlı İmparatorluğu'nda Meşrutiyet rejimi henüz çıraklık dönemini yaşamaktadır. Balkan harbi başladığında bu yeni rejim dört yaşındadır. Devleti parçalama projeleri dört bir koldan faaliyet göstermekte, birçok bölge içten içe kaynamaktadır. İsyan ve iç karışıklıkların sık sık boy gösterdiği ülkede, devletin ekonomik gücü parlak değildir. İdareciler; şartların nezaketini görüp de imparatorluğu ona göre çekip çevirecek basiret, birikim ve kabiliyette değildirler. Yönetim kademelerinde genel bir zaaf söz konusudur. Kısacası taşlar yerinden oynamış, dengeler bozulmuştur. Siyasî irade zayıftır. Bu durumun orduya da sirayet ettiği söylenebilir.

22 Temmuz 1912'de kurulan Ahmet Muhtar Paşa hükümetine dış işleri bakanı tayin edilen ve Balkan savaşının diplomatik cephesini yönetmekle görevlendirilen Gabriel Noradunkyan ise Rumeli'nde yetişmiş yüz yirmi taburumuzu terhis ettirir. "İşin en garibi dış işleri bakanlığına Asım Bey'den sonra Gabriel Noradunkyan'ın getirilmesi idi. Rusların besledikleri Taşnak ve Hınçak komitaları Türk-Rus ilişkilerinin ayrı bir kundaklayıcısı idi. Bu adam, Ruslardan teminat aldığını bildirerek, hükümetteki gafil adamları aldatarak yetişmiş, eğitim görmüş yüz yirmi taburumuzu terhis ettirmişti. (Bekir Fikri 1976: XVI-XVII)

Barış döneminde yetiştirdiğimiz orduyu tam da gerekli olduğu zamanda terhis etmiş olmak bize pahalıya mal olacaktır. "Seferberlikten evvel Trakya ve Makedonya'da ordularımız düşmanlarımızın iki misli idi. Yapılan propagandaya aldanılarak yetmiş bin yetişmiş eri terhis etmiştik. Halbuki Bulgar ve Sırplar manevra bahanesiyle ordusunu güçlendirmekte idi." (Bekir Fikri 1976: XXVIII)

Balkan savaşı başladığında Osmanlı genelkurmayı birçok konuda akıl almaz ve kabul edilemez uygulamalara girişir. "Sulh zamanında Grebene'de Nasliç'te daima bir alay asker bulunurken savaş zamanında bu bölgenin boşaltılmasını öngören genelkurmay planına hiçbir zaman aklım ermeyecektir." (Bekir Fikri 1976: 47)

Ordunun savaş öncesi Almanya'dan getirtilen yeni silah ve toplarla takviye edilmesi beklenirken, her nedense bu mühimmat ihtiyaç olduğu hâlde Balkanlarda kullanılmayıp, ambalajları açılmadan depolarda tutulmuştur. "Golç Paşa'nın orduda yapmak istediği yenileşme hareketi dolayısıyla Almanya'dan alınmış olan yeni silah ve toplar nedense birliklere verilmemiş, İstanbul'daki depolarda ambalajları ile bekletilmekteydi." (Bekir Fikri 1976: XVIII)

Savaş başladığında Türk ordusunun subay sayısı müttefik orduların subay sayısından iki buçuk kat fazladır. Osmanlı ordu bütçesi, Bulgar ordu bütçesinin dört, diğer ordu bütçelerinin toplamının iki katıdır. Fakat Bekir Bey, bir savaşın kazanılmasında niceliğin değil niteliğin önemli olduğunu söyler. Nitekim iyi yönetilemeyen kuvvetler; yüz güldürecek neticeleri ortaya koyamamıştır.

Ordunun Durumu

Türkler, ordu devlettir. Bu ordunun yüz yıllarca işlenmiş, tecrübenin süzgecinden geçmiş köklü kuralları vardır. Bu kuralların başında ise disiplin ve mutlak itaat gelir.

Orduların ayakta kalmalarını ve başarılarını sağlayan en temel unsur; disiplindir. Balkan harbindeki başarısızlığın asıl sebeplerinden biri ordunun disiplinsiz oluşudur. Disiplinsizlik önce fikir boyutunda başlamış, ardından eylem boyutuna geçerek bütün unsurları içine almıştır. Siyasete bulaşmış subayların askeri kışkırtması ile bu disiplinsizliğin sınırları genişler. Askerler, subaylarına, subaylar komutanlarına itaat etmezler.

Savaşın başlamasıyla birlikte Osmanlı ordusunda sevk ve idare zafiyeti ortaya çıkar. Bekir Bey'e göre Türk ordusunun geleneği yenileştirme ve yeniden düzenleme çabalarıyla birlikte sarsılır. Kökleşmiş bir düzeni bozup da yerine yenisini oturtmak kolay değildir.

Milletlerin kendilerine özgü yaşayış, düşünüş, görüşleri bir takım değişmez kurallar ortaya koyar ki, bunların zedelenmesi çok defa kötü sonuçlar verebilir." (Bekir Fikri 1976: 574)

"Ordunun geleneksel kanunları ise özellikle biz Türklerinki üst tarafından âdilâne bir şiddet ast tarafından uysal bir itaat ile yaşadı." (Bekir Fikri 1976: 573)

18. Yüzyıldan itibaren Osmanlı ordusunu yenileştirmek maksadıyla birçok yenilik hayata geçirilir. Bu maksatla da genellikle Alman asıllı Avrupalı subaylar İstanbul'a gelirler. Bekir Bey, bu subayların kurmaya çalıştıkları yeni sistemin bizim askerlik yapımıza çok da uymadığını düşünür. Bizdeki geleneksel askerlik anlayışında rütbeler arasındaki keskin çizgiler disiplin ve itaat duygusunu besler ve geliştirir.

"Bundan başka sulh zamanında mutlak itaatin orduda yerleşmesine önem vermelidir. Bu kutsal duygu bir ordu içine yerleşemez ve onun kuralları milletin gelenek ve ahlâkında yoksa yaşayamaz. "(Bekir Fikri 1976: 573)

Önceki dönemlerde rütbeler arasındaki sınırlar yatağın yüksekliğinden, kılıcın asıldığı yere kadar her konumda net ve tartışmasız bir ölçüyle belirlenmişken; yeni yetişen subaylarda bu tip dikkat ve uygulamalar ortadan kalkmıştır. Bu basit ve ayrıntı gibi görünen hususlar; daha büyük ve esas ölçeklerdeki konumlarda disiplini sağlama adına psikolojik ve sosyolojik anlamda bir hazırlık mahiyeti taşır.

"Batı'yı taklit eden harp okullarımızın yetiştirmeleri olan biz ve bizden evvelkilerimizle bu gelenek kışlalarda, talimhanelerde, savaşlarda, subay yurtlarında her yerde uygulanmaktaydı. Mesela eski yüzbaşıların yatağı bile üstünlüğünü göstermek için teğmenlerinkinden daha yüksektir.

Yüzbaşının kılıcı, kumanda şiddetini göstermek için odada daha yükseğe asılırdı. Üst komutanın yanında subaylar terbiyelice oturur, sorulmadıkça bir mevzuya karışmazlardı. Bu kanunda yazılı değildi, ama orduda değişmez bir gelenekti. Biz mektepliler bunu ne kanunda ne de okulda okumadığımız için aleyhinde bulunuyorduk. Ama sırası gelince bunun ne kadar doğru olduğunu savaş alanlarında gördük ve yaşadık. (Bekir Fikri 1976: 573-74)

Genç yarbaya göre Harp okulunda Alman subayların telkini ile ast ve üst arasındaki sınırların yumuşaması disiplini bozan bir laubaliliğe yol açmıştır. Ve bu suretle ordunun geleneksel olan körü körüne itaat anlayışı yıkılmıştır.

Bu dağdağalı savaş sürecinde bile kişisel hırslar, şahsi çekememezlikler, siyasi tercihlere göre yapılan tayin ve terfiler yaşanır. En tek yürek, tek bilek olunacak zamanlarda bile küçük hesaplar, asıl gayenin önüne geçer. Hak eden terfi ettirilmezken, ehil olmayanlar yükseltilerek yetki ile donatılırlar. Bu durum da savaşın seyri boyunca ciddi sıkıntılara yol açar.

Çeşitli kuvvet kademelerine siyasi ve ferdî tercihler doğrultusunda isabetsiz tayinler gerçekleştirilir. Ordunun iyi koordine edilmemesi, birliklerin birbirinin eksiğini tamamlayacak, açığını kapatacak bir düzenden mahrum bulunması aleyhimize işleyecek, bütün fasıllarda başımızı ağrıtacaktır.

Bekir Bey sık sık hatalı gördüğü bu uygulamalardan yakınır. O, üstün başarıları sabit iken hakkı olduğu hâlde terfi ettirilmeyerek, liyakat sahibi olmayan bir komutanın emrine verilir. Üstündekine itaatte kusur etmeme terbiyesiyle yetişmiş bir asker olan genç yarbay; birçok yerde ya kendisine engel olunan ya da düşmanı kovalayacakken yolu kesilen bir konuma düşer. Burada terfi etmeyi istemek; hem nice vakittir hak edilmiş bir rütbeyi almak hem de hareket kabiliyeti kazanacak erki elde etmek içindir. Fakat ne yazık ki, canından, ailesinden, varından geçerek bu ateşin içine atlamış bir insan olan Bekir Bey, hırslı olmakla itham edilerek aşağılanır.

"Beni o zaman terfi ettirmeyenler bu savaşta komuta yüzünden çektiğim felaketlerin hakiki sorumlusudur. Eğer o zaman bu terfilerim verilseydi, Grebene, Nasliç, Kesriye civarındaki bu emir komuta rezaleti olmaz, Kasım Efendi gibi asker olmaktan ziyade bir Türk ve Müslüman düşmanının komutasına girmez, düşmana şimdiki telefatı verdirmek değil, Yunan ordusunu Grebene, Nasliç, Koniçe Meçve dağlarında kesin bir savaş vermeye mecbur kılardım. Hırs ve yükselme hak hakikat, fedakârlık, fazilet, metanet karşılığında ise millet için bundan yararlı ve doğru hiçbir saadet olamaz. Hizmet karşılığında kazanılan bu başarıyı vatana takdim için bir yetki arayan insanı, hırsla suçlamak harp sırasında milletin, ordunun idamını aramak demektir. (Bekir Fikri 1976: 93)

Taburlarda yeterli sayıda seçkin ve nitelikli subay yoktur. Bu durum askerin yönetilmesi ve savaştırılması gibi önemli konularda boşluk yaratır. Bekir Bey, ordudan subay ister. Kendisine gelen cevabi telgraf metninde şöyle denilir:

"Seyyar kuvvet Komutanlığına
Taburlarda istediğiniz nitelikte seçkin subay bulunsaydı kıtalarımız düşman karşısında yüzlerce kilometreye dağılarak perişan bir şekilde çekilir miydi? Azizim işe yarayan fazla subay yok, gayretli cesur çavuşlarınızı kullanınız. Müstahkem mevki komutanı Vehbi" (Bekir Fikri 1976:446)

Yukarıdaki metin aynı zamanda bir aczi ve çaresizliği itiraf etmektedir.
"Müstahkem Mevki Komutanlığının bu emri, Balkan savaşımızdaki yenilginin neden ileri geldiği bu emirde gayet açık gösterilmiştir. Ben cesur birkaç subayımdan başka subay noksanını çavuşlar ve eski erlerle takviye etmiştim." (Bekir Fikri 1976: 446)

Ülkenin iç ve dış karışıklıklarla sarsıldığı böyle bir zamanda ordunun komuta kademeleri dâhil, her basamakta bir zafiyet içinde olduğu söylenebilir. İyi çalışılmış bir hazırlık dönemi,

yetkin bir savaş planı, savaşma azmi ve kararlılığı içinde olan komutan ve asker kadroları, yeterli ve nitelikli mühimmat temini, erzak ve diğer donanımların tedariki ve düzenli dağıtımı gibi temel hususlarda ciddi bir yapılanma eksiği vardır.

Cephedeki Ordunun Durumu

Ordudaki disiplinsizlik, komutanlar arasındaki geçimsizlik ve fikir ayrılıkları savaş ortamında büsbütün su yüzüne çıkar.

Savaş bir ekip işidir. En üst kademedekinden en alt dereceliye kadar her ferdin savaş öncesinden hazırlanan ve tatbike konulan bir plan ve program dairesinde ahenkli, disiplinli ve bütünlüklü bir şekilde görevini yürütmesi ile müspet bir sonuca ulaşır. Savaş süreci içinde hadiselerin seyrine göre ufak esnemeler yapılarak bu planın geliştirilebileceği düşünülebilir. Ayrıntıları ve ihtimalleri iyi hesaplanmış ve alt kademedeki subaylarla paylaşılmış bir yol haritası olması beklenir. Oysa Balkan harbinde ne cephe, ne de cephe gerisi iyi tertip ve tanzim edilmiştir. Nitekim askerlerin iaşe ve ibate ihtiyaçları, hastalanan ve yaralanan askerlerin bakım ve tedavisi gibi konularda büyük boşlukların olması her adımda canımızı yakacak, telafisi mümkün olmayan zarar ve ziyanlara sebep olacaktır.

Evvela komutan tayinleri isabetsizdir. Zaten tayin ve terfilerde siyasî tercihler kadar üst kademedekilere yakın veya uzak oluş da bir ölçüt teşkil eder. Ordudan uzaklaştırılmış, idarî işlere aktarılmış liyakatsiz isimler savaşta etkili yerlere getirilir. Savaş seyri boyunca kolordu komutanı dâhil komutanların daima birliklerinin gerisinde kaldıkları gözlenir. Yönetici konumundakilerin askerin içine girerek durumu bizzat yerinde takip etmeleri, gerekli tedbirleri zamanında almaları ve kuvvetlerine hâkim olmaları beklenirken, uygulamalar bu hususların tam aksi bir şekilde cereyan eder. Kendisine Usturumu Kolordusu Komutanlığı teklif edilen mürettep 8. kolordu komutanı Hasan Tahsin Paşa, bu talebi aczini ortaya koymak suretiyle reddeder. "Firar keyfiyetleri sonucu, ordu arasında bir isyanın meydana gelmesinden korkuluyor. Bu kolorduyu idareden âciz kalmış iken, ikinci bir kolordunun emir ve komutasını kabul edemem" (Bekir Fikri 1976: XLIV)

Orduda disiplin ve eğitim noksandır. Akova bölgesinin Karadağlıların eline düşmesi ile ilgili şöyle bir değerlendirme yapılır. "Berana'ya yürüyen düşmanla kuvvetimiz eşit olduğu hâlde kuvvetlerin zamanında toplanamamasından disiplin ve eğitim noksanından sekiz gün içinde elimizden çıkıvermişti." (Bekir Fikri 1976: XXXV)

Askerin başıboşluğu ve otorite tanımaz hâlleri kumandanlarının şikâyetçi olmalarına sebep olmakla beraber mevcut durumu değiştirmeye iradeleri yetmediğinden olup biteni sineye çekmekle yetinirler.

Tuğgeneral Mehmet Paşa savaşın seyrini şu cümlelerle anlatır. " Top, tüfek bakımından düşmanın bize beş misli üstün olduğu anlaşılmıştır. Gönüllü ve redif taburları erleri cidden savaşçı ise de nizam ve intizam altında olmamasından emir ve komutaya uymadıklarından akşamları dağılınca elde kuvvet kalmıyor. Düşmandan şiddetli bir taarruz görünce düzenli bir çekilme yapmayarak her biri bir tarafa savuşunca mevcut azalıyor." (Bekir Fikri 1976:

XXXVII-XXXVIII)

Ana meselelerdeki ihmal ve kusurlara ilaveten ufak gibi görünen hususlarda da birçok aksilikler yaşanır. Mesela Selanik harekâtında taarruz emir saatinin yanlış yazılmış olması durumun tamamen aleyhimizde tecelli etmesine sebep olur. Savaşın tamamında tümen komutanlarının birbirlerine el uzatıp destek vermemesi, birliklerin birbirini tamamlar tarzda hareket etmemesi sebebiyle çok sıkıntı yaşanır.

Ordu, bazı cephelerde iyi savaş çıkarırsa da bu ilerleyiş devam etmez. Asker önlenemez bir biçimde geri çekilmeye başlar. Komutanlar birliklerine söz geçiremezler. Erler; itaatsiz ve kaçma temayüllü olup moral gücü tükenmiş bir hâlde bulunurlar. Birlikler topluca hareket ederek büyük bir kuvvet oluşturmak yerine bölük pörçük hareket ederek boşu boşuna kırılırlar. "Kuvvetler parça parça israf edilmekte, bir yerde toplayıp düşmana öldürücü darbe vurulmasına geçilemiyordu." (Bekir Fikri 1976: XXXVII)

Bekir Bey, bu savaşta birliklerin birbirlerinin başarı ve yenilgilerinden birçok yerde habersiz olduklarını söyler. "Ne gariptir ki, Balkan muharebesinde ordumuz birçok yerde başarı kazanırken, Lüleburgaz savaşı da dâhil olduğu hâlde birçok defa bu başarıdan habersiz kalınarak çekilmeye karar verilmiştir. (Bekir Fikri 1976: 86)

Bu savaşta ordunun içindeki farklı unsurlara mensup bazı subaylarla, bazı kumandanların şartları bizim aleyhimize döndürecek alt yapıyı hazırlamaları, bilerek ve isteyerek yenilgi şartlarını oluşturmaları söz konusudur. Ordunun dörtte biri Hıristiyan erlerden müteşekkildir. Bu erler Türk erleri isyana ve firara teşvik etmekle kalmayıp, karşı tarafa bilgi aktarırlar. "Hıristiyan erlerin dörtte bir olarak orduya sokuluşu çok kötü sonuçlar verdi. Bunlar Türk erleri firara ve isyana teşvik ediyorlar, casusluk yaparak karşı tarafa bilgi aktarıyorlardı." " (Bekir Fikri 1976: XXX) Sadece Hıristiyan erler değil Müslüman Arnavut subay ve erler de firar ederler. Arnavut askerler, savaşın başlamasından kısa bir zaman sonra istiklalini ilan eden Arnavutluk'ta görev almak için dağılırlar. Cephede yaşanan bu gibi hadiselerin acısıyla sarsılan Bekir Bey; milletlerin sadece kendi güçlerine güvenmeleri gerektiğini söyler. Devletler arasındaki dostluk duygusunun sadece menfaatlerin ortak olduğu zamanlarda geçerli olabileceği gerçeğini de ifade eder.

Bütün bu olumsuz şartlara rağmen elde edilmiş bir başarıyı devam ettirme, sonuna kadar gitme ve nihai zafere ulaşma hususlarında da hep bir irade boşluğu ortaya çıkar.

Başarılı bir taarruzun ardından hem düşmanı kovalayarak ona son darbeyi indirecek hem de Yunan askerinin arkasında bıraktığı mühimmatı toplayacak durumda iken askerimizi geriye çağıran emirler ordumuzun aleyhinde olur. Bu yolla başı sıkışmış olan düşmana rahatlama ve kendini kurtarma imkânı bahşedilmiş bulunur. "Batı ordusunun affedilmez bir hatası zamanın savaş kurallarından habersiz olduğunu gösteren bir emri ile Cavit Paşa kolordusu Yunanın ta kalbine kadar uzanacağı sırada başarısının sonuçlarını toplamadan Manastır'a çağrılması ordumuzun yenilgiye götürülmesinin başlıca sebebi olmuştur." (Bekir Fikri 1976: 569)

Cavit Paşa kolordusu Yunan orduları karşısında önemli bir zafer kazanır. Paşa, düşmanı takibe koyularak, ona daha fazla zayiat verdirmek ve yollara saçılmış olan silah ve cephanesini

toplayarak birliğini takviye etmek imkânını elde etmiştir. Fakat o, tam da şartların lehte oluştuğu bu sırada Manastır'daki durumu düzeltmek için çağrılır. Savaş ilminin kurallarına ters düşecek böylesine emirler; Balkan Harbi'nin kötü bir kaderi olarak zaman zaman tekrarlanır.

"Böyle bir komutana şöyle bir emir verilebilirdi. 'Cavit Paşa başarınızın sonunu almak için ilerleyiniz, muharebemiz kesildiği sürece müstakilsiniz. Harekâtınızın hedefi Yunan ordusunun bütünüdür.' " (Bekir Fikri 1976: 570)

Ele geçmiş fırsatların ve yakalanmış imkânların yerinde ve zamanında değerlendirilmemesi sadece yenilgiye değil; bir moral çöküntüsüne de sebep olur. Üst üste taktik hataları yapan, olmayacak kararlar alan ve uygulayan ordumuz kendi hezimetini hazırlamaya çalışırcasına pek çok kalemde bindiği dalı keser. Rahatlıkla elde edeceği üstünlüğü birçok yerde elinin tersiyle iter.

"Parlak bir başarıyı meydana getiren birlik takibe girişmiş iken bu kolordu Yunan'ın İslam köyü üzerinde on bir gün yalnız kalmış altı topunu Kozana Serfice yolları üzerinde sayılmaz cephanesini ele geçirmeden nereye çağrılıyordu!" (Bekir Fikri 1976: 569)

Yaşadıkları ve gördükleri karşısında öfkeli bir sitem duygusuna kapılan Bekir Fikri, ordunun üst kademelerini hatalı bulur. Onlar yeterince kuvvetli ve sağlam bir duruş ortaya koyamamış, basiretsiz ve dirayetsiz davranarak, birlikler üzerindeki kontrollerini kaybetmişlerdir.

"Ordumuz şunu bilmelidir ki; er, subay savaşmaz, savaştırılır kuralı hiçbir zaman değişmez. Düzenli düzensiz birliğin farklarını inkâr etmem, fakat savaşta bir subay gelip de miskin bir sesle (efendim ne yapayım, asker kaçmak istiyor, duramayız diyorlar) derse ona verecekleri cevabı iyi bilmiş olacaklarına eminim." (Bekir Fikri 1976: 577-578)
Batı ordusu iyi bir ikmal teşkilatı kuramamış olduğundan asker aç, bakımsız ve yorgundur. Üstelik kuvvetler bir tertip ve düzen dâhilinde yönetilmekten mahrumdurlar. Bütün bu sebepler, bir başıboşluk ve derbederlik yaratır.

"Yağmur, çamur bozuk ve batak yollarda yapılan gece yürüyüşleri günlerce süren açlık ve uykusuzluk askeri gittikçe serkeşliğe komutanlarına itaatsizliğe sevkediyordu. Erler gördüğü yerde ikmal maddelerini yağma etmeye başlamıştı. Kuvvetler başıboş insan sürüsü halinde idi. ... Ordunun bir hastalık hâlinde birbirine geçen dağılma ve kaçmaların asıl sebeplerinden biri ve başlıcası açlıktı. Batı ordusu hiç de iyi bir ikmal teşkilâtı kuramamıştı." (Bekir Fikri 1976: XLVII)

Tümen komutanları aldıkları savunma emrine şöyle bir cevapla karşılarlar. "Erler firarda, ancak elli er toplanabildi, bununla ne yapabilirim veya asker ve subayları gayrete getirmeye çalışıyorum." (Bekir Fikri 1976: XL)

Batı ordusu belki dağınıklıktan, belki de şaşkınlıktan bazen aynı yere iki komutan tayin etmek, bazen de sık sık karar değiştirmek gibi alışılmış teamüllerin dışında uygulamalara girişir. "Hâlbuki Batı ordusu evvelce dediğim gibi çok genişçe hareket ediyordu. Savaş anında bir yerde iki komutanın bulunamayacağını hesaplayamayacak bir bunalım içindeydi." (Bekir Fikri 1976: 99)

Bazen de daha alt rütbedeki komutanlar üstlerinden birbirine uymayan, çelişkili emirler alarak, şaşkınlığa düşerler. "Yine birbirine uymayan emirler alan Taşlıca müfrezesi hiç bir harekette bulunamadan Bosna'ya sığınmaya mecbur olmuştu." (Bekir Fikri 1976: XXXIV)

Savaş esnasında en basit ve en hayati tedbirlerin alınmasında bile ihmalkâr davranılır. Ordu birliklerinin bulundukları yerde bir siper kazmak, savunma konumuna geçmek, tertibat almak gibi olmazsa olmaz temel savaş kurallarının bile uygulamaya konulmadığı görülür.

"16 Mart 1913 Pazar günü şafakla Ragıp Bey'in yanına gittim, durumu görüştük. Erleri bin beş yüz kadar olduğu hâlde tabur ve bölük teşkilâtı yapılmamıştı. Hemen bir kadro ve teşkilât yaparak Ragıp Bey'in kuvvetini bir alay ve kendi kuvvetimi de bir alay olmak üzere iki vurucu alay haline getirdik. Ragıp Bey'in yanında yüz otuz atımlı çabuk ateşli iki top ile iki ağır makineli tüfek vardı. Cephanemiz denk bir kuvvetle bir gün için üstün diğer günler için o oranda savaş verecek derecede bulunuyordu. Bununla beraber iyi bir savunma ve idare ile bu savaşı kazanabilirdik. Araziyi tetkik ederken bir haftadan beri burada bulunan birliğin bir avcı siperi bile yapmadığını görerek hayretler içinde kaldım. Bir asker savunma ve taarruz için olsun ulaştığı her yerde yerine göre tahkimat yapmak, tertibat almak zorunluluğundadır. İki kurmay arkadaşa sahip olan bu birlik her türlü askerî düzenden yoksundu." ((Bekir Fikri 1976:479)

Bu savaşta subaylar genellikle savaşmak konusunda gönülsüzdürler.

"Tekrar kurmay zabitlerin yanına giderek komutanların savaştan niçin çekindiklerini ve bu perişan askerin subaylarının niçin sorumlu tutulmadığını üzülerek sordum." (Bekir Fikri 1976: 295)

Asker dinç ve savaşacak bir hâlde iken sırf bir komita içinde olmadığından aç ve perişan bir durumda bulunur. Taburunu bırakıp da kaybolan bu subaylar hakkında hiç bir işlem yapılmaz. "Subay birliğini bırakmış, bir birliğin yeri belli değil." (Bekir Fikri 1976: 295) Batı ordusu başkomutanı Ali Rıza Paşa, ayrılan subaylarla ilgili olarak şöyle bir cümle sarfeder. "Birlik komutanlarına emir verdim. Hiç kimse ayrılan subayları bildirmiyor." (Bekir Fikri 1976: 296) Bu hazin ifadeler; hem her adımda karşılaşılan çözülmeyi hem de ordunun içine düştüğü keşmekeşi anlatmaya yetecek mahiyettedir. .

Yunan askeri de yorgun ve korkaktır. Kısacası müttefik kuvvetlerin hiçbiri yenilemez değildirler. Fakat taktik hataları, yanlış yönlendirmeler, isabetsiz kararlar, dirayetsiz ve şevksiz komutanlar bizim yenilgimizi hazırlayan sebepler olmuştur.

"Yunanlıları savaşta mağlup etmek o kadar kolaydı ki, Yanya'ya gider gitmez yazdığım mektuplardan ürkerek altı yüz erimin karşısında firar eden dört bin kişilik Yunan kuvvetinin hâli bu moral kırıklığını en güzel örneğidir. "(Bekir Fikri 1976: 571)

"Sırplar çoktan beri böyle bir Türk hücumu ile karşılaşmadıklarından fena hâlde şaşırmışlardı. Hatta ileride yürüyen Cemal Efendi'nin birliği düşmanın yirmi kişilik bir ileri karakolunun otuz kırk adım sol yanından geçtiği halde Sırplar bunu duymamıştı ki, bu hususta lüzumsuz yere methini ettiğimiz Balkan ordularının eğitimini bize göstermeye yeter zannederim. (Bekir Fikri 1976: 517-18)

Ordunun bir kısmı kanlı bir savaşın içinde canhıraş bir şekilde savaşırken diğer taburların geri çekilmesi veya kendi kuvvetlerinin savaşını uzaktan seyretmesi Bekir Bey'in içini kanatan akıl almaz uygulamalardır. Birbirlerine yardım etmeyen ve kuvvet göndermeyen bu birlikler, bağımsız üniteler halinde hareket ederler. Kuvvetlerin böylesine bağımsız ve dağınık hareket ediyor olması aleyhimizde tecelli eder. "Ragıp Bey ise bir gün evvel aldığımız tepeden aşağıya inmemiş ve müfrezemin kanlı savaşını uzaktan doya doya seyretmişti. Bol makineli tüfeklerini de bulunduğu tepenin üç yüz metre ilerisine koyarak beş kilometreden himaye ateşine kalkmıştı." (Bekir Fikri 1976: 521)

Ayrıca Bekir Bey'in kuvvetleri alıkonularak, en fazla ihtiyaç duyulacak konumlarda bile kumandanlarına teslim edilmeden bekletilir. "En ziyade garip olan şey ise iki gün evvel Kozarat'a giden yüz on erlik kuvvetli birliğimin bu gece Roşna'ya gelmesi, Cavit Paşa'ya başvurduğu halde bana gönderilmeyerek orada bırakılmasaydı." (Bekir Fikri 1976: 521)
Bekir Bey'in aşağıya aldığımız cümleleri Batı Ordusunun genel hâlini özetlemeye yetecek niteliktedir.

"Batı ordusunu savaşın başından beri ilk defa görüyordum. Ben Batı ordusundan iki tabur kuvvet alarak Yunanlılara meydan okumak için parlak hayaller kurarken, binlerce asker, subaysız, komutansız yollara dökülmüş, asker isteyenlere gerekli yardım yapılmamış, aç ve ilaçsız olarak yollara düşürülmüştü." (Bekir Fikri 1976: 152)

Genç yarbay, bütün bu olumsuz şartlara rağmen bu savaşta birçok destanlar yazıldığını da anlatmaktan geri kalmaz. . "7 Ocak 1913'te İkinci Yanya savaşları başlıyordu. 10 Ocakta on üç batarya ile yapılan ateş birçok siperleri tahrip ve toplarımızı susturduğu hâlde siperde donmalarına rağmen Türk erleri Yunan piyadesine başarı imkânı vermiyordu." (Bekir Fikri 1976: LIII)

Yanya kalesini canla başla savunan ve son derece cesur bir asker olan Kurnay Yarbay Vehbi Bey, artık savunma gücünün sonuna geldiğini üstlerine şu raporla bildirir. "Kalenin emrinde bin mevcudunda iki tabur vardır. Erlerden direnmede gayret gösterenler Anadolu çocuklarıdır. İki aydan beri bunlara altı yüz gram mısır ekmeği verilebilmiştir. Topçunun mermileri bitmek üzeredir. Bugüne kadar şehit ve yaralı toplamı dört yüz subay, altı bin erdir. Piyade cephanesi tüfek başına iki yüz, mantelli topa yüz elli seri ateşli topa elli, on iki santimetrelik için on beş mermi vardır. Dağ toplarının cephanesi kalmamıştır." (Bekir Fikri 1976: LII)

Selanik şehrinin teslimi söz konusu olduğunda 14. Tümen komutanı Galip Paşa, şöyle bir yaklaşım gösterir: "Komutanlar her şeyin bittiğini söyleyerek savaşa devam edemeyeceklerini bildirirken, on dördüncü tümen komutanı Galip Paşa, dört bin eri kaldığını, redifler sebat ederse düşmanla savaşa devam edeceğini askerlik şerefini korumak kararında olduğunu bildiriyordu." (Bekir Fikri 1976: XLVI)

Bekir Bey, gerek savaş öncesi çete savaşlarında, gerekse savaş süresince az bir kuvvetle, kalabalık düşman birlikleriyle savaşarak önemli galibiyetler elde eder. Kuvvetlerinin yiyecek ihtiyaçlarını çoğu zaman köylerden veya düşmanın geride bıraktığı erzaktan karşılar. Mühimmat, yük ve binek hayvanı da genellikle bu suretle elde edilir. "Düşmanın bu büyük kuvvetine benim, ufak çaptaki birliğimle karşı koyabilmem Yunan kuvvetleri komutanının tak-

tik yönünden ne kadar bilgisiz olduğunu gösteriyordu. Yunanlıların fazla kayıp vermesinin sebebi düz arazide fazla hırpalanınca toplu hâlde derelere girmesinden ve kurduğum avcı hatları ile oynak bir şekilde bunu sıkışan cepheye yetiştirmemden ileri gelmişti. Az kuvvetle görev başarmayı birincisi Yemen'de olmak üzere ikinci defa bu bölgede uyguluyordum." (Bekir Fikri 1976: 87)

Batı ordusu, bu savaşta parça parça efsanevi başarılar kazanmış büyük komutanlara da sahiptir. Her türlü mahrumiyete katlanarak cansiperane savaşan binlerce vatan evladı bu savaşta şehit olmuştur. Yine binlerce yaralı ve gazi bu harbin yorgunluğunu üzerlerinden atamadan kendilerini Çanakkale'nin, Sarıkamış'ın, Anafartaların, İnönü'nün ve daha nice ateş tufanlarının içinde bulmuştur. Bütün bu destan yürekli kahramanların mevcudiyetine mukabil; bütünüyle değerlendirildiğinde ordunun emir ve komuta, sevk ve idare, disiplin ve itaat gibi konularda bir zafiyet içinde olduğu söylenebilir.

Firar

Balkan harbi aynı zamanda bir firariler harbidir. İyi yönetilen, iyi yönlendirilen, yerinde hitaplarla manevî olarak beslenen ve desteklenen gerektiğinde sert, gerektiğinde dostane yaklaşılan, yiyecek ve içecek sıkıntısı olmayan erler kolay kolay kaçmazlar. Savaş ortamında da olunsa mevcut şartların imkân dâhilinde iyileştirilmeye çalışılması, temel ihtiyaçların karşılanması, istirahatın temini beklenir. Askerlerin maddi ihtiyaçlarının temin edilmesinin yanı sıra moral gücü bakımından da beslenmeye ve desteklenmeye ihtiyaçları vardır.

Fakat Balkan savaşlarında en gerekli ihtiyaçların temin edilmesi bir tarafa, psikolojik anlamda da bir yıkım yaşanır. Ortada kalmışlık hâli, menfi propaganda, ordudaki farklı unsurların ve subayların telkin ve tavsiyeleri gibi sebepler bir firar salgınına yol açar. Tek tek firarların yanı sıra kalabalık gruplar hâlinde kaçma, bu savaşın seyri içinde sıklıkla karşılaşılan ve adeta alışıldığı için de tabii karşılanan bir durum olmuştur.

"Hâlbuki gece silah patlar patlamaz, Grebene jandarması ile Görice, Behişte jandarmasından yüz kırk kadar nefer Nasliç'e doğru kaçmışlar ve Goblar köyünde bulunmasını istediğim Nafiz Efendi de bunlara katılmıştı." (Bekir Fikri 1976:130)

Askerin kaçtığını gören bölge köyleri ahalisi her türlü güven ve emniyet duygusunu kaybederek yollara dökülürler. Askerin kaçması bir yenilgi işareti olarak kabul edildiğinden; sivil ahalide bir korku ve panik havası yaratır. Zira yenilmiş ordu demek; vatansız kalmış, katledilmiş, tecavüze uğramış, yağmalanmış, esir edilmiş ahali demektir. Nitekim kaçan askerlerle beraber köylüler de büyük bir telaşla yerlerinden yurtlarından sökülürler. "Askerin bu kaçışını gören Goblar, Toratova, Kirefçi köyü Müslümanları çoluk çocuk yollara dökülmüş, yol çocuk ve eşya ile dolmuştu. "(Bekir Fikri 1976: 130)

Bekir Bey, kendi sorumluluk alanı olan bölgede savunma hazırlıkları yaparken, her türlü hesap ve planları alt üst eden bu kaçma salgınından dolayı çok büyük bir elem ve ıstırap duyar. Zira yetkililerce askerlere durumun ümitsiz olduğu söylenerek, kaçıp canlarını kurtarmaları tavsiyesinde bulunulur. Bu firar fikri birçok kanaldan işlenerek, hayata geçirilir. "

Grabene'nin durumu çok ciddileşmişti. Erlerin firarı, durumu çok daha kötüye götürüyordu, Kaçakları bir türlü önleyemiyorduk. Zira askerin kaçmasını memurların ve kasabanın ileri gelenleri ve gönüllü subaylar teşvik etmekte idi." (Bekir Fikri 1976: 58)

Kaçan erlerin bir kısmı kumandanlarının emirlerine uyarak firar ettiklerini anlatırlar. Aslında iradeleri dışında böyle bir eyleme kalkıştıklarını ifade ederler. "Grebeneli erler birliğime katılmalarını istiyorlardı. Bunların yalvarmalarını hayretle karşıladığım zaman kumandanlarının kuvvetlerini dağıtarak herkesin başının çaresine bakmasını söylediğini öğrendim. Ordumuzun bu hâle düşüşüne hayretler içinde kaldım. Erleri hemen yanıma aldım." (Bekir Fikri 1976: 150)

Kaçtığı için yakalanan erler subayların yüzlerine karşı "kaçmamızı siz istediniz" derler. Adeta kendilerine verilen bir görevi yerine getiriyormuşcasına firara yöneldiklerini söylerler.

"Rifat Efendi ile Rıza Çavuş yola iner inmez orada toplanmakta olan iki yüz kadar er gördüler, kim oldukları sorulunca erler kaçmaya başlamıştı. Rifat Efendi ateşi başlatınca erler de şaşkınlık alametleri görüldü, bir kısım erler yakalanarak bana gönderilmişti. Tutulan erlerin güya emir ile bu göreve sevkedilir gibi subaylara karşı 'kaçmaklığımızı siz söylediniz' demeleri üzerinde durulacak bir olaydı. "(Bekir Fikri 1976: 527)

Bazen de askerler kendi subaylarının komitası altında topluca firar ederler. Yakalanıp da Bekir Bey tarafından sorguya çekilen kaçak erler büyük bir mahcubiyet içine düşerler. "Efendim ben doğduğuma pişman oldum, keşke ölseydim de böyle küçülmeseydim, bizi kaçmaya teşvik eden Cemal Efendi'dir. Kendisi ile beraber bir jandarma subayı da gelecekmiş, bugün bizi çağırdı, burada mahv olacağımızı ve sizin maksadınızın bizi muharebelerde öldürtmek olduğunu ve kaçan erleri Sırp hükümeti hemen memleketlerine gönderdiğini kendisi de beraber geleceğini söyledi." (Bekir Fikri 1976: 528 Kaçak askerler; bu cümlelerle sadece kendilerini savunmuş olmakla kalmaz, ordunun içinde bulunduğu hazin durumu da ifade etmiş olurlar.

Yukarıdaki paragrafta bahsi geçen Cemal Efendi hakkında bir soruşturma açılırsa da affedilir. O da yanındaki subay ve erlerle birlikte yeniden Sırplara kaçar. Sırpların esirlere çok güzel muamele ettiği, onları memleketlerin gönderdiği bilgisi kulaktan kulağa yayılır. Bu haber, kaçmayı özendiren unsurlardan biri olur. Bu propoganda kaleyi içerden fethetmenin de bir yoludur. Kuvvetlerimiz büyük gruplar hâlinde kendi rızalarıyla Sırplara teslim olurlar. "Artık düşman ordumuzu ve birliğimi içerden yakalamak istiyor ve her gece yüzlercesini kendi tarafına kaydırıyordu. "(Bekir Fikri 1976: 527)

"Birliğin iaşesi ve sari hastalıklardan dolayı sağlık durumları ile uğraşırken tek tük erlerin kaçarak düşmana teslim olduklarını görüyordum. Hatta Cavit Paşa'nın kendi kolordusuna bağlı erler ellişer yüzer kişilik kafilelerle Sırplara giderek teslim olmakta idiler. Sırplar esirlere iyi davrandıklarını o kadar geniş bir şekilde yaymışlardı ki er ve subayların kalplerinde bunlara karşı en ufak bir düşmanlık kalmamıştı. (Bekir Fikri 1976: 543)

Balkan Savaşı'nda orduda bulunan Hıristiyan askerlerle, Arnavut subay ve erlerin bir kısmı kaçmakla kalmayıp diğer erleri de bu yönde etkilerler. Zira firar arzusu bir baş gösterdi mi, arkası çorap söküğü gibi kendiliğinden gelir

Askerin karnı aç, sırtı çıplaktır. Hayat şartları son derece ağırdır. Düşmanın ateşinden ziyade bu ağır sefalet ve çoğu zaman yaşanan terk edilmişlik duygusu onları yıldırır. Aç kalan askerler civar köylere dağılarak ekmek karşılığında silah ve cephanelerini satarlar.

"Bugün de hepimiz uykusuzduk, her yerde başıboş asker dolaşıyor silah atıyordu. Asker Arnavut köylerine yanaşınca her köyden müthiş bir silah gürültüsü işitiliyordu. Gündüz benim olduğumu anlayan köylüler hemen koşuyor, içten bir yakınlık gösteriyorlardı. Savaş sırasında bu bölgeden bir çoğu yanımda erdi. Yol boyunca birçok Arnavutlar da ellerine bir kaç dilim ekmek alarak askere gösteriyor, bu ekmek karşılığında ya askerin tüfeğini veya cephanesini yahut bir lira parasını alıyorlardı. "(Bekir Fikri 1976: 292)

"Hıristiyan Arnavut çocuğunun anlattığı gibi silahların bir kaç kuruşa, bir ekmeğe satıldığını görüyordum." (Bekir Fikri 1976: 296)

Ayrıca savaşın tamamı içinde insan hayatı son derece ucuzdur. Yaralılara gerektiği gibi bakım yapılmaz. Hastalar kendi kaderlerine terk edilirler. Hafif yaralıların bile iyileşemediği, basit rahatsızlıkların bile ölümle sonuçlandığı, bulaşıcı hastalıkların kol gezdiği tedbirsizlik ve bakımsızlığın en uç noktada yaşandığı bir hercümerc hâli mevcuttur. "Yanya kalesinde hasta ve zayıf erler büyük bir yük hâline gelmişti. Sağlamlar hastalanmakta, hastaların yüzlercesi ölmektedir." "(Bekir Fikri1976: LIV)

"Ordumuzu en çok sarsan gıdasızlık ve cephane noksanı idi. Hastahanelerde bir günde yüz yirmi eri birden kaybediyorduk. Gerekli bakım yokluktan yapılamıyordu." (Bekir Fikri 1976: LIV)

Bir komutan olan Bekir Bey'in dahi çorabı yoktur. Savaşın bir kısmının ocak, şubat gibi kış aylarına denk düştüğü düşünülürse askerin içinde bulunduğu şartlar daha iyi anlaşılır. "Tayyar paşanın gösterdiği iltifat üzerine ikinci tabur komutanı Kasım Efendi ile yanına gittik. Subayların elbiseleri ıslanmıştı. Kurutmak için çıkardık. Diğer subaylar elbiselerini verdikleri gibi paşa da benim çorabım olmadığını görünce bir çift çorap vererek iltifatta bulundular." (Bekir Fikri 1976: 543)

Bu yoğun ve yaygın aç kalma hâli yokluktan ziyade kaynakların yerinde kullanılmaması, yiyecek temini ve dağıtımı hususlarının iyi düzenlenememesi ile ilgilidir.

"Roşna'da yiyeceğin azlığı da gözle görülecek kadar meydanda idi. Orduyu açlık mahv ve perişan ediyordu. Bu açlık bölgede yiyecek maddesi bulunmadığından değil, gezici ve kuvvetli yiyecek depolarının dolaştırılmamasından doğuyordu "(Bekir Fikri 1976 : 525) İyi
Açlık ve firar bahsi ile ilgili bu perişan tablolar; bu savaşın niye aleyhimize neticelendiğini de ortaya koyar.

Şahsi Hesapların Savaşın Önüne Geçmesi

Bu savaşta birçok yerde ferdî talep ve beklentilerle, kişisel çatışmalar, siyasî görüşlerin farklı olmasından doğan ayrılıklar ile sen ben davası öne çıkarak, esas gayeyi unutturur.

"O zaman anladım ki ordumuzu yenilgiye götüren başlıca sebep kişisel düşüncelere millî birlik ve beraberlikten önce yer verilmiştir." (Bekir Fikri 1976: 549)

Bu savaştaki yenilgide kumandanlar arasındaki dayanışma duygusu ve bilgi paylaşımı fikrinin sarsılması en büyük rolü oynamıştır. "Büyük komutanlar arasında geçimsizlik, hatta ufak bir hatadan ötürü diğerine sorumluluk yüklemek gibi emniyetsizlik oldukça bu olamazdı." (Bekir Fikri 1976: 505)

Orduda başarıyı çekememek ve engellemeye çalışmak, takdir ve tekdir duygularında hakkaniyet gözetmemek gibi durumlar yaşanır. Dört bin kişilik bir düşman kuvveti ile savaşıp başarı kazanan Bekir Bey, takdir göreceğine nişancı tabur komutanı Abbas Bey'den azar işitir. "-Ben dört bin kişilik düşman kuvvetine şanlı bir başarı kazandıktan sonra bu kadar zahmet çekerek, güçlükleri yenerek Grebene tarafında mühim bir askerî güç ve kuvvet yarattığım anda Sikeşte'de savaş sırasında alınan bir emri can kurtarıcı kabul ederek ancak babacığımın ricasıyla beni baştan savma bir emirle çekilmesinden haberdar eden benim için hiçbir istinat birliği bırakmayan bu heyet tarafından tekdir edilmeye kalkış hayret verici bir hâl ve tutumdu. (Bekir Fikri 1976: 147)

Başarıyı kıskanmak, vazifesini iyi yapanı engellemek, terfi ile ödüllendirmesi gerekeni cezalandırmak bu savaşta her adımda önümüze çıkan artık sıradanlaşmış uygulamalardandır. "Türk ordusunu uzun yıllardan beri ezip kavuran bu çekememezliğin bir örneğini böylece işitince hayatımın en kederli dakikalarını yaşadım." (Bekir Fikri 1976 :147)

Sivil halkı hangi din ve milletten olursa olsun koruyup kollayan, az sayıdaki kuvvetleri ile olağanüstü başarılara imza atan Bekir Bey'le ilgili olarak Batı ordusunun üst kademelerinde olumsuz bir kanaat oluşur. Genç yarbayın sivil Hıristiyan ahaliye zulüm ettiği haberleri yayılır. Bu sebepten birliğini terkederek ortadan kaybolan nice subaya mukabil, savaşmak için asker isteyen yarbaya kuvvet verilmek istenmez. Zira komutanlar Yunan gazeteleri ve metropolitlerin Bekir Bey'le ilgili olarak yaydıkları menfi propagandaya inanmak temayülündedirler. "-Paşam, savaşın başından beri düşman kurşunlarına dünya namına kıymetli ne ise hepsine karşı koydum. Düşman benim bütün bu kutsal varlıklarımı tarumar etti. Ben ise düşmanın, köylülerine değil; hatta esir aldığım askerleri bile bağışlayacak kadar adalet ve insanlık gösterdim. Düşman gazeteleri elbette beni takdir edecek yazı yazmazlar, elinize geçen Yunan gazetelerinden, metropolitlerden alacağınız bilgi elbette benim için iyi bir not olamaz. Rica ederim, asker istiyorum, hareket edeyim". (Bekir Fikri 1976: 298)

Gerek patrikhane, gerekse, Yunanistan hükümeti Bekir Bey'in başını getiren için ödül koyarak, aleyhinde yalan yanlış haberler üretirler. "Her köyün kurduğu savaş gücü iyi düzenlenmişti. Bundan haberdar olan Yunanlılar bir müddet seslerini kestiler. Fakat benim Grebene'den alınmam için de Patrikhane ile elele Yunan hükümeti bütün güçlerini sarfetmekteydi." (Bekir Fikri 1976: 33)

Orduda alaylı ve mektepli subay çekişmesi vardır. Bu yüzden alaydan yetişmiş fakat tecrübeli ve fedakâr subaylar kenarda bırakılırlar. "Nazım paşa orduda tecrübeli bilgili Almanya'da görgü ve bilgisini artırmış kumandanlar istiyor, alaylı subaylardan nefret ediyordu. ." (Bekir Fikri 1976 :553)

En fazla kenetlenmesi gerekilen yerde bile şahsi kin ve intikam duyguları; asıl gayenin önünü kapatarak akılcı ve faydacı bir politika izlemeyi önler. Elde edilmesi çok da zor olmayan zafer; küçük hesapların arkasından gidildiğinde heder edilir.

"Ben, komutanların birbirine olan kırgınlık ve düşmanlığını dikkate almayarak fedakârca görev yapmaya çalışırken onların bu ruh içinde bulunmaları evvelce yanlarında çalışırken iyi tanıdığı bir subayı diğer bir birliğe gidince zayıf ve kötü görmeleri ve göstermeleri ordumuzdaki komuta kademesinin ne büyük bir düşüşte olduğunu açıkca belirtmekteydi. "(Bekir Fikri 1976 : 549)

Savaş süreci içinde çoğu yerde ordu mensupları arasında uyumlu, ahenkli birbirini koruyup kollayan bir gözetim ve denetim ağı olmadığı görülür. Şahsi duygu ve ayrılıkların hiç değilse böylesi bir dar geçitte silinmesi beklenebilirdi.

Sonuç Yerine

Yarbay Bekir Bey; gerçek bir vatansever, tecrübeli bir asker ve bir serdengeçtidir. Yemen'de çok ağır şartlar altında savaşan, Rumeli'nde kurduğu çeteler ile karşı çetelere göz açtırmayan, bayındırlık hizmetleriyle kendi bölgesini mamur kılan, Balkan Savaşı'nda da düşmanların korkulu rüyası hâline gelen Bekir Bey, kısa süren hayat serüvenine Sarıkamış muharebesinde şehit olmak suretiyle nokta koyar. Erzurum'da şehitlikte yatan merhum yarbay; imkânsızlık içinde imkân üretmek, az kuvvet ve malzemeyle çok büyük başarıları hayata geçirmek konusunda yetenekli ve idmanlıdır. O, bu eserini derin bir kederin, üst üste yaşanmış hayal kırıklıklarının ve harlı yürek yangınlarının sevki içinde kaleme alır. Genç yarbay, doğup büyüdüğü yer olan Rumeli topraklarının kaybı ile kederlidir. O, kaybedilen vatanın, şehit olan binlerce canın ıstırabını iliklerine kadar hisseder. Belki de avunmak adına bu ateş hatlarının hazin ve elim hikâyelerini milletiyle paylaşmak, tarihe mal etmek ister. Bu suretle tekrar aynı hatalara düşülmemesi konusunda bir ikaz vazifesi görmeyi ümit eder. Onun hayatının hareket noktası ülkesine yararlı olmaktır. Bu kalem tecrübesi, bu kutlu gayenin önemli bir parçası olarak millî hafızamızda yer alacaktır.

Kaynak

Yarbay Bekir Fikri (1976), *Balkanlarda Tedhiş ve Gerilla Grebene,* Belge Yayınları, İstanbul

Azerbaycanlı Yazar Cafer Cabbarlı'nın "Edirne Fethi" ve "Ulduz" Piyeslerinde Balkan Savaşları

Ahmed Sami Elaydy
Yrd .Doç. Dr., Ayn Şems Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi

Azerbaycanlı büyük söz ustası, yetenekli şair, yazar, tiyatrocu, oyun ve film yazarı ve ünlü çevirmen Cafer Cabbarlı (1899-1934) Azerbaycan edebiyatı tarihine büyük etki yapmıştır.

Azerbaycan edebiyatının, özellikle de dram sanatının en muhteşem temsilcilerinden olan Cafer Cabbarlı, kısa ömrüne rağmen döneminin en kudretli yazarlarından biri olarak hatırlanmaktadır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, Cafer Cabbarlı realist bir yazardır, fakat realitesini sürekli romantik motiflerle süsler. Bunu yapmak için sık sık aşktan ve bazen de vatan sevgisinden faydalanır.[1] Sanat hayatının bu döneminde, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin (1918-1920) kuruluşuyla toplumun değişen kültürüne ve siyasî yapısına uygun olarak bağımsızlık mücadelesini konu edinen eserler verir. 1918 yılında Azerbaycan gazetesinin redaksiyon bölümünde çalışan Cabbarlı, 1918-1920 yılları arasında Azerbaycan'da gelişmeye başlayan milliyetçilik ve Turancılık akımının etkisiyle 1918 yılında, Balkan Savaşları'nda Türklerin kahramanlığını anlatmaya çalıştığı "Trablus Muharebesi ya da Ulduz" adlı drama eserini yazar. Mevzubahis eserin çok beğenilmesi onun sahnelenmesini sağlar. Bu eserin devamı niteliğindeki "Edirne Fethi" de aynı yıl sahnelenir.

1918 yılında kaleme aldığı "Trablus Muharebesi ya da Ulduz" adlı piyesinin konusu; Trablus toprakları için yapılan Osmanlı – İtalya savaşı ve bu sırada cereyan eden bir aşk macerasıdır. Savaşın ağır ve sert koşulları içerisinde açık bir biçimde vuku bulan hıyanet, alçaklık ve manevî sapkınlık durumlarının aksine Cafer Cabbarlı, maharet, asalet, dostluk, arkadaşlık ve benzeri önemli duyguları Ramiz, Ulduz, Şemse, Abdurrahman gibi şahsiyetlerin simgesinde aydın ve metanetli karakterler silsilesi olarak yaratmıştır.

Bilindiği gibi II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, Osmanlı Devleti ile yabancı devletler arasındaki ilişkilerde meydana gelen gelişmeler içerisinde savaşla neticelenen ilk büyük olay, Osmanlı – İtalya savaşı oldu. Bu savaş her şeyden önce İtalya'nın sömürgecilik politikasının ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bunalımların bir sonucuydu. Bu savaş halini Azerî yazar Cafer Cabbarlı "Trablus Muharebesi ya da Ulduz" isimli piyesinde 50 bin kişilik İtalyan ordusunun 10 bin kadar gönüllü Türk kuvveti karşısında sebat gösteremeyerek gemilere kaçması ve Trablus'un kurtarılması şeklinde tasvir eder.

1 Uygur, Erdoğan; *Azerbaycanlı Şair ve Yazar Cafer Cabbarlı,* Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi-Turkish Journal of Social Research, yıl 8, sayı 1, Ankara, Nisan- 2004, s. 9-33.

Bilindiği gibi o dönemde Osmanlı Devleti bazı olumsuzluklarla karşı karşıyaydı, ama bütün bu menfi durumlara rağmen İstanbul'dan hareket eden bazı kurmay subaylar zor şartlar içerisinde Trablus'a ulaştılar. Mustafa Kemal ve Enver Paşa gibi komutanlar halkı İtalyanlar'a karşı örgütleyerek iyi bir savunma cephesi oluşturmuşlardı.

Bu eserin kahramanı olan Ramiz o dönemde eşkıyalar için sığınak olarak kullanılan bir mağarayı kendisine mesken tutmuş kaçak güruhun rehberidir. Bunlar önceleri eşkıyalıkla meşgul olmuş olsalar da Ramiz'in gelişinden sonra bu icraatlarından vazgeçerek mazlumların korunmasına gayret sarf ettiler. İtalya hükümeti Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eder etmez Ramiz de savunma cephesine katılarak şöyle der: "Vatan yolunda ölmek gibi büyük bir sevinci ben çoktan beklerdim, zaman geldi, ben giderim. Kardeşler, kendinize rehber seçiniz".[2] Daha sonra Ramiz gönüllü olarak savaşa katılmak için Trablus'a gitmiştir. Orada komutası altında bulunduğu Enver Paşa'ya şöyle demektedir:" Emin olunuz, beyim! Ölüme karşı asker gibi, düşmana doğru Azrail gibi giderim! ölmezsem, yalnız harp hattını değil, düşmanın bağrını yarıp ileri yürüyeceğim!.[3]

Yazar bedii bir biçimde komutan Enver Paşa'nın diliyle Türkler mağlup olunca dünya üzülür ve savaşta galip gelince ise dünya sevinir ifadesine yer vermiştir. Trablus kurtarıldıktan sonra Enver Paşa şöyle demektedir: "Ramiz! (Göğü gösteriyor). Bak. Görüyor musun? Bu hilal, o düşman toplarının tütsüleri altından soluk, mahzun bir halde bana bakıp sanki ağlıyor. Şimdi ise aydınlaşmış, şafaklarının hafif nefesiyle sanki yaralarımı öpüp gülümsüyor. Demin çok alçakta ağlıyordu, şimdi ise yükseklere kalkıp gülümsüyor!".[4]

İkinci eserde yani "Edirne Fethi" adlı piyesinde ise Cafer Cabbarlı Edirne'nin düşmanlardan temizlenmesi, milli birlik, vatan sevgisi, kahramanlık ve aşk motiflerini pürüzsüz şekilde canlı karakterlerle betimliyor.[5]

"Ulduz" ve "Edirne Fethi" piyeslerinin konusu Balkan Savaşı'ndan alınsa da, her birinin kendine has konusu, yapısı ve amacı vardır. Ayrıca "Edirne Fethi" piyesi "Ulduz"un devamı da sayılabilir. Her iki eserde bulunan Halid, Enver, Yaver, Zabit gibi karakterler ve konu ilişkisi buna delalet eder. Cafer Cabbarlı, Namık Kemal'in "Vatan yahut Silistre" adlı dramından etkilenerek çatışmayı güçlendirmek amacı ile gencin âşık olduğu kişinin kız kardeşi olduğunu bilmemesi ve baba ile annelerinin kayıp düşmesini tasvir eder. "Ulduz"da başlanan bu çatışma "Edirne Fethi"nde açılıyor.[6]

Biz yazarın "Ulduz" piyesinde olduğu gibi "Edirne Fethi" isimli piyesinde de kendi vatanlarını savunmak isteyen gönüllü genç Türklerden söz ettiğini görüyoruz. Bu durumu eserin kahramanlarından biri olan Rıfat'ın şu cümlelerinden anlıyoruz: "Yok, Halid, ben buraya ölmek için geldim, intihara gelmedim. Milletimiz zaten bizim gibi gençlere muhtaçtır. Biz yaşamalıyız ve ölsek de, sadece ya savaş meydanında ya da millet, vatan menfaati ölümümüzü talep ederse, birlikte ölmeliyiz".[7]

Cafer Cabbarlı "Edirne Fethi" piyesinde maharetli bir biçimde Türk askerlerinin metaneti, va-

2 Cabbarlı, Cafer; *Eserleri*, Bakü, Şark- Garb yayınevi, 2005, c. s. II, 132.

3 Cabbarlı, Cafer; *a.g.e.,* s. 146.

4 Cabbarlı, Cafer; *a.g.e.,* s. 146.

5 Saraçlı, Eflatun; *Cafer Cabbarlı Yaratıcılığında Türkiye Konusu*, Kafkas Üniversitesi Dergisi, C. II, sayı II, Bakü, 1999, s. 1-6.

6 Saraçlı, Eflatun; *a.g.e.*

7 Cabbarlı, Cafer; *a.g.e.,* s. 160.

tanperverliği ve vatan için her şeylerini kurban edebilmelerini tasvir ediyor. Bilindiği üzere bu dönemde Osmanlı hükümeti zor bir süreç içerisinde bulunduğundan Edirne'yi teslim ederek barış anlaşması imzalamak zorunda bırakılıyordu, ancak halk Edirne'yi geri almak için savaşa hazır olduğunu belirtiyordu. Piyesin bir kaç yerinde bu durumun vurgulandığını görmekteyiz. Ayrıca eserin kahramanlarından olan Enver Paşa'nın şu ifadeleri halkın bu durum karşısında takınması gereken tavrı göstermesi açısından önemlidir: "Kardeşler! Ey bir kaç aileden oluşan ufacık bir aşiretten kocaman Türkiye hükümranlığını yaratan Sultan Osman'ın yavruları, bugün tüm Türkiye'nin secde yeri olan Edirne düşmanların kaba ayakkabılarının altında ezilmektedir. Masum Türk kızlarının namusu düşmanlar ayağında.. Osmanlı hilali ayaklarda, Bulgar haçları Sultan Selim minarelerinde kalpleri delmekte iken, siz hala "Barış mı edelim", "Harp mi edelim" diye düşünüyorsunuz. Acaba, kanınız dondu mu? Ey sefalet uçurumu karşısında kendilerini kaybeden gafiller! Lekelenmiş namusu ile dünya üzerinde yaşamaya da hayat mı diyorsunuz? Hayır, namuslu bir Türk bunu kabul edemez. Ben böyle hayatı istemem, bugün tüm Türkiye askerleri adına söylüyorum: Ölümünden korkanlar namussuzdurlar, evlerine girip kadınlarının yanında gizlenirler. Fakat biz askerler, son ferdimiz kalıncaya kadar harp edeceğiz. Edirne'yi geri alıncaya, silahımızdan ayrılmayacağız ve tüm dünyaya sunmalıyız ki, Türk gençlerinin, Türk kızlarının, Türk askerlerinin kalbinde bir "ideal", dilinde bir söz vardır: Ya şerefli bir ölüm veya değerli bir hayat!".[8]

Yazar bu eserinde çeşitli karakterlerin diliyle Türkçülük ve milliyetçilik idealarını vurguluyor. Bu düşüncelerini ise Enver Paşa'nın dilinden söylettirdiği şu sözlerde görüyoruz: "Bugün Edirne'yi tüm Avrupa'nın talebine rağmen kurtaran kimdir? Nedir biliyor musunuz? Türk milletinin kalbinde uyanan intiba! Gerçek bir insan gibi yaşayan uyanışlı bir his, intiba! Onu yaşatacak ve üzerine bütün Avrupa, bütün dünya kalksa, susturamayacaktır".[9]

Cafer Cabbarlı genellikle eserlerinde kadın şahsına büyük önem atfetmektedir. Özellikle "Trablus Muharebesi ya da Ulduz" ve "Edirne Fethi" isimli piyeslerinde cesaret dolu kadını övdüğü görülmektedir. Örneğin, "Ulduz" eserinde Şemse adlı Arap kadınının Türk askerlerine yardım etmesini zikrettiği malumdur. Bunun yanında diğer bir çalışması olan "Edirne Fethi"ndeki ilk cümlelerinde de bu durum açık şekilde ifade edilmiştir. Eserin başlangıcında Zühre ile İnci karakterleri hastane avlusunda sohbet ederken Zühre şöyle demektedir: "Biliyorum, İnci! Yine bana gülmek istiyorsun.. Fakat inanki, bu kadar hayattan memnun olduğum yoktu. Vatan için çalışmak, vatan namusu için ölümün gözüne süngü gibi sokulup, sevdiği bir toprağın korunması için yaralananları kanlar içinden, ayaklar altından çıkarıp kurtarmak az bir şey midir? Daima bir korku içinde, sürekli bir mücadele, topların gürültüsü, mermilerin vızıltısı, ölüm tehdidi, yaşamak arzusu bu hislerin hepsi insanın kalbinde karışıp vuruştukça, öyle ferah doğuyor ki, insan tüm varlığını kaybediyor".

Şunu belirtmek gerekir ki, "Edirne Fethi" piyesinde C. Cabbarlı'nın yansıttığı gerçek zaman ile sanatsal zaman arasında fark vardır. Bu da iki Balkan Savaşı'nın ayrı epizotlarının eser kapsamında birleştirilmesi, sanatsal sentezi sayesinde mümkün olmuştur. Öyle ki, eserin önceki olayları I. Balkan Savaşı döneminde cereyan ediyor iken sonraki olaylar ise ikinci savaşın manzarasını yansıtıyor.

Söz konusu savaşlar arasındaki zaman dilimi çok az olduğundan (birincinin kanlı savaşları

8 Cabbarlı, Cafer; *a.g.e.,* s. 170.

9 Cabbarlı, Cafer; *a.g.e.,* s. 193.

Mayıs ayında bitiyor, ikinci aşama ise Haziran sonunda başlıyor) drama yazarı sanki onları birlikte ele alıyor ve birbirinden bariz biçimde ayırmıyor. Aslında tarihsel perspektiften bakıldığında "Trablus Muharebesi"ndeki olaylar "Edirne Fethi" piyesinin birinci bölümünü oluşturmaktadır.[10]

Yazarın yukarıda söz konusu edilen iki eserinden başka, 1919 yılında yazılmış olan "Bakü Muharebesi" piyesi de dikkate şayandır. Bu eser Azerbaycan'ın bağımsızlığı, özgürlüğü ve bütünlüğü uğrunda kahramanlık göstererek şahadet şerbetini içen Türk askerlerinin şerefine yazıldı. Bu üç eser yazar Cafer Cabbarlı'nın Azerbaycan ve Türkiye arasında cereyan eden askerî ve siyasî yakınlaşmasının yanında edebî boyuttaki münasebetini de gösterir mahiyettedir.

Gördüğümüz gibi Cafer Cabbarlı eserlerinde toplum sorunlarını halkın gözü ve diliyle yansıtmaya çalışmıştır. Sanatçılığı, edebî gücü, hayata ve çok sevdiği milletine bakışı, halkına eserleriyle yararlı olma çabası onun Azerbaycan edebiyatının unutulmaz kalemleri arasına girmesini sağlamıştır. Ayrıca otuz beş yıl süren kısa ömrüne rağmen birçok eser yazmış olması onun ne denli maharetli bir yazar olduğunu gösterir.

Son olarak söyleyebiliriz ki; yazar Cafer Cabbarlı çağdaş Türkiye tarihinin önemli sayfalarını ustalıkla eserlerinde yansıtmıştır. Bu durum Azerbaycan ile Türkiye arasında, hem edebiyatta hem de siyasette, uzun zamandan beri yakın ilişkiler kurulduğunun adeta kanıtıdır gibidir.

---

10 Memmedova, Azize; *İngiliz ve Azerbaycan Dramaturgiyasında Sosyal Sorunun Konuluşu,* Doktora tezi, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Bakü, 2008, s. 48.

Tarihçe-i Vak'a-i Zağra ve Hazin Bir Göç Destanı: Hicretnâme

Rıdvan Canım
Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi K.K.Eğitim Fakültesi. Öğretim Üyesi. Erzurum

"Azîz-i vakt idik a'dâ zelil kıldı bizi"

Tarihçe-i Vak'a-i Zağra, esasen "93 Harbi" olarak bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus savaşlarının Balkanlar cephesinde sebep olduğu insanlık dışı acıların abidevi destanıdır. Eserin yazarı Hüseyin Raci Efendi'nin hayatına dair bilgiler ise ne yazık ki yine onun naklettikleri ile sınırlıdır. Babasının adı Hasan, dedesinin ismi ise Mustafa'dır. Bugün itibariyle Orta Bulgaristan şehirlerinden biri olan Stara Zagora yani yaklaşık beş asır boyunca Osmanlı'nın Eski Zağra adını verdiği şehirde yerleşmiş bir ailenin çocuğudur. Eski Zağra'da Rüştiye Mektebi Muallimliği ve Müftülük görevlerinde bulunmuştur. Bundan dolayı adı geçen eser, *"Zağra Müftüsünün Hatıraları"* adıyla da bilinir.

Hüseyin Raci Efendi, Rusların Eski Zağra'ya girmesinden sonra kasabanın ileri gelenleriyle beraber hükümet konağında hapsedilmiş, bir zaman sonra Süleyman Paşa kuvvetlerinin Eski Zağra'yı yeniden ele geçirmesi üzerine serbest kalmış, hicretin başlaması ile de ailesiyle birlikte 1877 yılı Ağustos ayında İstanbul'a göç etmiştir. Hüseyin Raci Efendi'nin, eserine son şeklini verdiği 1896 (1321) yılında sağ olduğu anlaşılıyor.

Tarihçe-i Vak'a-i Zağra, Hüseyin Raci Efendi'nin oğlu Necmi Raci Bey tarafından ilk defa (1326) 1910 yılında İstanbul'da yayınlanır. Necmi Raci Bey, hadiselerin patlak verdiği esnada ailesi ile birlikte Eski Zağra'da olup 8 yaşlarındadır. Dolayısıyla söz konusu insanlık dramını çocuk gözüyle gören ve yaşayan birisidir. Ve bu destanın da aslında kahramanlarından biridir.

Tarihçe-i Vak'a-i Zağra, üç bölümden oluşur. 1.bölüm; eserin yaklaşık üçte ikisini ve dolayısıyla esasını oluşturan *Tarihçe-i Vak'a-i Zağra* adını taşır. Bu bölüm, büyük Balkan göçünün ardında bıraktığı acı hatıralardan ibarettir. Rusların Tuna Nehri'ni geçmelerinden itibaren yazarın bulunduğu Eski Zağra'ya ulaşıncaya kadar adım adım ilerleyişlerini, Osmanlı şehirlerinde, köy ve kasabalarında Bulgarların da katılımıyla gerçekleştirdikleri mezalimi anlatır. Eski Zağra'nın Rus işgaline maruz kalışından Süleyman Paşa tarafından kurtarılmasına kadar geçen süre içinde yaşanan acı dolu olayları tek tek isimler vererek, en ince ayrıntılarına kadar aktarır. Ve ardından gelen muhaceret... Vatanından, doğup büyüdüğü topraklardan kopuş.. Bu yönüyle *Tarihçe-i Vak'a-i Zağra*, bir bakıma bir "savaş günlüğü"dür.

Eserin ikinci bölümü, "*Hercümerc-i Kıt'a-i Rumeli*" adını taşır. 93 Harbi'nin Rumeli cephesindeki askeri harekâtının ana hatlarıyla ele alındığı bu bölüm, esasen bu süreçte yapılan askeri hataları ve bunların sonuçlarını dile getirir. Süleyman Paşa'nın Eski Zağra'yı Rusların elinden kurtarması, bu zaman zarfında çekilen acılar, yaşanan zulümler ve hicret olayının yürekleri parçalayan sahneleri bu bölümde anlatılır.

Eserin üçüncü bölümü "*Hicretnâme*" adını taşır. Tamamı 364 beyitten ibaret bu manzum destanın orijinal metnini ve günümüz Türkçesiyle sadeleştirilmiş, nesre çevrilmiş halini bu bildiri kapsamında vermek sanırım uygun olacaktır. Uzun asırlar boyunca yaşadıkları topraklardan apar topar kovulan insanların hazin yolculuğunu anlatan *Hicretnâme*, aslında sade sayılabilecek bir Türkçe ile yazılmıştır. Muhacirlerin çilesi Edirne veya İstanbul'a ulaşınca da bitmez aslında.. Perişanlık uzan yıllar geldikleri bu topraklarda da sürüp gider. İtilip kakılırlar, dışlanırlar, açlık ve sefalet sonrası onları bekleyen hastalıklar vardır. Bütün bu yaşananlar da *Hicretname*'nin, bu hazin göç destanının satırları arasında yer alır.

Dikkatle bakılacak olursa bizim kültür ve edebiyatımızda birtakım tarihî hadiselerin özellikle yazılı edebiyata yeterince yansımadığı görülecektir. Bu büyük millet tarihteki o şanlı günlerinin ardından üç kıtada büyük acılar yaşamış. Şehirleri aylarca yıllarca kuşatmalar, işgaller yaşamış, ölümler görmüş, göçlere maruz kalmış.. Çok kara günler görmüş.. Dolayısıyla unutulmaz ağıtlar yakmış. Ama bunların pek azı yazılı edebiyata yansımış. Sözlü gelenekte dilden dile dolaştığı muhakkaksa da "söz uçar, yazı kalır" fehvasınca yazıya geçirilmeyen bütün bu hatıralar kaybolup gitmiş. Elbette maksadımız, niyetimiz acıları hatırlayıp hatırlatarak kin ve nefret duygularını köpürtmek değildir. Ama milletlerin her zaman bir tarih hafızasına ihtiyacı olduğu da bilinen bir gerçektir. Bir milletin "Geçmiş"i daha çok "geleceği" için önemli olmalıdır. Herhalde övünmek veya üzülmek için değildir. Dolayısıyla hafızasını kaybetmiş nesillerin millet olarak geleceklerini inşa noktasında zorlanmaları çok tabiidir.

Bir Rumeli/Balkan çocuğu olan Yahya Kemal Beyatlı, doğup büyüdüğü topraklara kayıtsız kalmayan, her fırsatta söz konusu coğrafyanın kültür ve edebiyatını, tarihini Anadolu'ya taşımayı başaran önemli şahsiyetlerden biridir. O, 1921 (1337) yılında Dergâh Mecmuası'nda yayınladığı "*Balkan'a Seyahat*" adlı yazısında *Tarihçe-i Vak'a-i Zağra* için şunları söyler:

"Bir Türk gönlünde nehir varsa Tuna'dır, dağ varsa Balkan'dır. Vâkıa, Tuna'nın kıyılarından ve Balkan'ın eteklerinden ayrılalı kırk üç sene oluyor. Lakin bilmem uzun asırlar bile, o sularla, o karlı tepeleri gönlümüzden silecek mi?

…

Sabah erken Burgaz'dan kalkan tren yarı gecede Sofya'ya varıyor… Yol, sahilden Filibe'ye kadar ovadan geçiyor. Şimalden bir düzine Balkan tepeleri görünüyor. İki tarafta işlenmiş topraklar. İstasyonlar gayet sık. Aydos, sonra Karinabad, Yanbolu tek kalan camileri ve minareleriyle görünüyorlar. Daha sonra Yeni Zağra, ağaçlar arasında kaybolmuş bir ova şehri. Daha sonra dağ eteğinde büyük bir dikili taş.. Bu sütun Rusların meşhur Duranlı müsademesinde düşen askerlerine diktikleri bir abideymiş..

Duranlı abidesinden biraz sonra dağ eteğinde Eski Zağra görünüyor. Bilâ-ihtiyar Raci Efendi'yi hatırladım. Daha çocukken Recaizade'nin *Talim-i Edebiyat*'ında, bilmem neye misal, beş on satır okumuştum. Bu misalin altında da bu kayıt vardı: Raci Efendi. Tarihçe-i Vak'a-i

Zağra. Türkçede bu nesir numunesi ayarında güzel bir parça görmedim._Muharrir, işgale uğramış bir Türk şehrinin hapishanesinden mahpusların zincirden boşanır gibi çıkışını nakledi- yordu, bu kadar..

Bu satırların ne muharririni tanıyorum, ne de hangi kitaptan alındığını biliyordum. Mamafih daima yüreğimde tesirini hissettim.

Senelerden sonra bir gün Fatih'ten geçerken bir mahalle bakkalının camında bir kitap gözüme ilişti: *Tarihçe-i Vak'a-i Zağra.* Müellifi Raci Efendi. Kitapta bir kıt'a vardı ki hatırımda kalan ilk mısraı bu idi :

"Aziz-i vakt idik a'dâ zelil kıldı bizi !"

Kitabı satın aldım. Bu kıraatin teessürü iliklerime kadar geçti. Zağra Müftüsü Raci Efendi, doksan üç senesinde, General Gurko'nun, Eski Zağra'ya ilk defa nasıl girdiğini, Müslümanların çoluk çocuk, kadın ihtiyar nasıl kesildiklerini, sonra Süleyman Paşa ordusunun melekü's-siyâne (koruyucu melek, r.c.) gibi yetişip Eski Zağra'yı nasıl kurtardığını, Müslümanların cehennemî bir matemden birdenbire delice bir sevince nasıl geçtiklerini, mağlubiyetten sonra da ikinci ve son felaketi, İstanbul'a doğru o acıklı hicreti bütün sahneleriyle naklediyordu. Lakin, nasıl temiz, yavaş ve duygulu bir naklediş.. Tarihçe-i Vak'a-i Zağra'yı Falih Rıfkı gibi Türk nâşirlerine gösterdim. Onlar benden ziyade hayran oldular. Bu kitap Türklerin vatan edebiyatında en samimi ve en yüksek bir şaheseridir. Onun için de okunmaz!

Samimi bir eserin ne yaman kudreti vardır. Eski Zağra'ya Raci Efendi'nin çizdiği levha haricinde bakamadım. Şehirde bir iki cami ve minare kalmış; lakin Müslümanlık daha o darbede bir defa dağılmış, ondan sonra da anavatana hicret etmiş."[1]

Günümüz yazarlarından Kadir Mısıroğlu da 1972 yılında kaleme aldığı iki ciltlik "*Moskof Mezalimi*" adlı kitabının ikinci cildine Tarihçe-i Vak'a-i Zağra'dan bazı parçalar almıştır.[2]

HİCRETNÂME

1. Zîver-i serlevha-i nazm-ı kadîm
   Bismillahirrahmanirrahim

2. Nağme-i şirîn-i mehâmid-edâ
   Zemzeme-i şükr ü senâ vü duâ

3. Hazret-i Hallâka sezâdır hemîn
   Kaadir ü Kayyûm u cihan-âferîn

1 Beyatlı, Yahya Kemal; *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebî Hatıralarım*. İstanbul 1973. S.146-149.

2 Düzdağ, Ertuğrul; *Zağra Müftüsünün Hatıraları. Tarihçe-i Vak'a-i Zağra. (Hüseyin Raci Efendi).*Tercüman 1001 Temel Eser. İstanbul, Tarihsiz. s.17.

4. Mâlik-i mülk-i dü-cihâniyân odur
Nâzım-ı manzûme-i devrân odur

5. Dilediği bendesini şâh eden
Her ne eder ise ol Allah eder

6. Kimin eder hâk-i mezellette zâr
Kimisini halka hudâvendigâr

7. Bârika-i kudret-i hemvâresi
Dest-i atâ kabza-i kahhâresi

8. Mihr ü meh ü encümü kıldı çerâğ
Şa'şaalandı bu yüce nüh otağ

9. Cünbüş-i ecrâm ü sükûn-ı esîr
Şîvesine sâbit ü seyyâr esîr

10. Kat'-ı menâzil edip âhir hilâl
Bedr olur kadir bulur mâh-ı visâl

11. Şems-i duhâ gündüzü tenvir eder
Bedr-i semâ geceyi tevkir eder

12. Yâbis ü ratb ile bürûdetle harr
Buldu nizam âlemini hayr ü şerr

13. Rahmet-i Bârî'yi mübeşşir riyâh
Feyz-i ilâhîyi müneşşir sabâh

14. Sec' ile gûyân haşarât u tuyûr
Vezn ile raksân varak-ı bî-şu'ûr

15. Katreyi ummân kılan zatıdır
Zerreyi tâbân kılan zatıdır

16. Nutk ile insânı ser-efrâz eden
Akl u zekâ fazl ile mümtâz eden

17. Âlemi yek-lahzada berbâd eder
Lemh-i basarda yine îcâd eder

18. Zâlimi sevmez sever âdilleri
Zâhire bakmaz gözetir dilleri

19. Hikmetine ermez ukûl-i beşer
Kudretine beste bütün hayr ü şer

20. Ra'd-i semâ berg-i vegâ gâh eder
Nice nüfusun dem-i pâkin heder

21. Kahrı zuhuru sebeb-i herc ü merc
Bin ayak olur bir ayak yerde derc

22. Sath-ı zemîni ki eder gülsitân
Berd gehî germ ile dûzah-nişân

23. Sayf ü şitâ mâtem ü ferhân olur
Şâm ü seher rûz-ı dırahşân olur

24. Kabza-i kahrında zebûn kâinât
Lütfu verir halka ümmîd-i necât

25. Kulların afv eyle eyâ zât-ı pâk
Mazhar-ı lutf eyle vü kılma helâk

Tesliye-i Mefhar-i Kâinât Aleyhi Ekmel'üt Tahiyyât

26. Gevher-i yektâ-yı salât ü selâm
Olsun o fahr-i rusüle ber-devâm

27. Seyyid-i sâdât-ı nebî bü'l-beşer
Nûr-ı cemâliyle cihân buldu fer

28. Ahmed ü muhtâr ü imâm-ı rusül
Fahr-i cihân bâis-i îcâd-ı küll

29. Pâdişeh-i efser-i levlâk odur
Hem sebeb-i hilkat-i eflâk odur

30. Dâî-i ilallâh ü sîrâc-ı münîr
Şâhid ü hâdî vü ra'ûf u beşîr

31. Göklere çıktı gezerek arşa dek
Pâyine yüz sürdü felekle melek

32. Cenneti seyr etti o sidre-makâm
Levh ü kalem verdi ona hep selâm

33. Bi'seti itmâm-ı mehâmid için
Makdemidir halka fevâid için

34. Gurbet ü hicret değil âr ümmete
Hicret ânın sünnetidir millete

35. Emr-i cihad efdal-i a'mâlimiz
Kâr-ı gazâ mûsil-i ikbâlimiz

36. Ümmeti uğrunda o hayrülbeşer
Çekti nice zahmet ü renc ü keder

37. İster isen iki cihanda necât
Tut yolunu ver ona her dem salât

38. Salli alâ seyyidinel Mustafâ
Salli alâ melceinel müctebâ

39. Salli alâ şâfi-i yevmi'n-nüşûr
Salli alâ kâşif-i mâ-fi's-südûr

40. Salli alâ men hüve hayrü'l-enâm
Mâ-tala'aş_şemsü bilâ infisâm

41. Sümme alel âli ve ashâbihî
Vel hulefâi ve li-ahbâbihî

42. Râci-i eltâf ü 'atâdır fakîr
Ey şeh-i levlâke sen ol dest-gîr

Âgâz-ı Kelâm fî Beyân-i Muhâceret-i Enâm

43. Ey vatanından olan âvâreler
Hicret ile hasta ve bîçâreler

44. Memâliki düşman elinde kalan
Zengin iken bir pula muhtaç olan

45. Her ne emir olsa eden inkıyâd
Hıfz-ı vatan uğruna germiş kanad

46. Gaflet ile memleketinde mukîm
Bilmedi varmış bu azâb-ı elîm

47. Hayrete düşmüştü soğuktan cihan
Bir gece Balkan'ı geçip nâgehan

48. Rus ile Bulgar-ı sitem-pîşeler

Etti hücum ah o bed-endîşeler

49. Titreyerek gece yarısı hemîn
Çıktılar evden hepisi pür-enîn

50. Terk-i vatan etmeye mecbur olup
Eşk-i tehassür dökerek dûr olup

51. Yalın ayak, çıplak ve açlık ile
Yollara düşmüştü sabîler bile

52. Gâh koşar, gâh düşer nâtüvân
Cümle soluk soluğa ez-bîm-i cân

53. Attı kucaktan çocuğun anneler
Kaldı kar üstünde o dür-dâneler

54. Karda donup yolda kalan bî-hisâb
Görmedi bu tarzda dehr inkılâb

55. Rûz-i Haşir sanki üfürdü Sûr
Yevmeizin yüb'asü men fi'l-kubûr

56. Düşmen-i bî-din ise ta'kib eder
Bulduğu ma'mureyi tahrîb eder

57. Seddi harâb eyledi ye'cüc bu kavm
Kıldı bütün âlemi meflûc bu kavm

58. Cümlesi deccâl-meniş-i müfsidîn
Zâlim ü gâretger ü bî-rahm ü dîn

59. Soydular erdikleri kervanları
Yaktılar öldürdüler insanları

60. Böyle perişan dökülüp merkeze
Eylemedi kimse terahhum size

61. Terk edip evlâdını eşyâsını
Oğlu bıraktı ana babasını

62. Cümle görürken sizi zâr ü melûl
Etmedi bir ferdi demiryol kabûl

63. Bir nice gün böyle pür ızdırâb
Beklediniz karda ne hord ü ne hâb

64. Naklinize âhir emir verdiler
Neyleyeyim kanınıza girdiler

65. Sanki demiryolu muhâcir taşır
Yolda durur gitse de ağır ağır

66. Edirne'den Sirkeci'ye dinle sen
On iki saatte gelirken tren

67. Gelmez idi haftada bile bu yol
Yollar ise meyyit isi sağ ü sol

68. Dopdolu vagonların içi dışı
Baksa sanır vakvak ağacı kişi

69. Baş başa, omuz omuza merd ü zen
Çarh bozuk kalmadı asla düzen

70. Lohsa kimi vaz'-ı hâmil etmede
Hasta kimi ahrete gitmede

71. Tâkat olunmaz bu gibi dilfikâr
Sayıya gelmez nice ahvâl var

72. Fikri mücerred dili pür-hûn eder
Hâtırası herkesi mahzûn eder

73. Böylece yolda telef ola ola
Düştü nice bin kişi İstanbul'a

74. Verdi bu ahvâl-i esef-iştimâl
Ehl-i Stanbul'a begâyet melâl

75. İnsan olup etmez olur mu keder
Vak'a ise mermere tesir eder

76. Sirkeci'ye koştu sigâr ü kibâr
Hizmet ederler idi bil-iftihâr

77. Mülkiyenin âferin efrâdına
Erişdi muhâcirlerin imdâdına

78. İngiliz erbâb-ı hamiyyetleri
Sâika-i şefkat ü gayretleri

79. Hasta ve çocukları donanları
Sıcak odaya kodular anları

80. Verdiler etfâle şekerli çörek
Ref' ola vahşetleri lutf ile tek

81. Çorba, sıcak çay edip ikrâm heb
Eylediler def'i melâl ü ta'leb

82. Bây ü gedâ, pîr ü tüvânâ, kamu
Demediler hiç birine dur geru

83. Bir şey eliyle taşımazlar iken
Çok var idi sırtı ile yük çeken

84. Lutf ile iskân ederek herkesi
Gözetiyorlar idi pîş ü pesi

85. Gördü bu gayretleri çarh u zemîn
Okudular cümlesine âferîn

86. Hak bu ki gayretleri fevk-al alâ
Doğrusu tahsîne sezâdır sezâ

87. Bazı muhâcirleri taltif-künân
Yanına aldı, küberâ-yı zaman

88. Kab ü kacak, nân ü nemek verdiler
Elbise yorgan ve döşek verdiler

89. Rahatı terk eylediler rûz ü şeb
Hizmet-i mihmâne koşardı heb

90. Ehl-i keremden nice sâhip-atâ
Besledi çok âdemi subh ü mesâ

91. Aldı evine kimi bâd-ı hevâ
Kimi de akrânından edip hayâ

92. Kimi verip hânesin aldı kira
Kimi caba verdi kazandı dua

93. Bazı eve koydular icbâr ile
Sormadılar sâhib-i dâra bile

94. Bazıları evden eve atılır
Yusuf-ı Ken'andır ucuz satılır

95. Hâne, konak, yalılara koydular
Pâk verip pislerini soydular

96. Vâlid ü mâder gidip Anadol'a
Oğlu, kızı geldiler İstanbul'a

97. Ağlayarak birbirin arar gezer
Nâleleri yüreği üzer ezer

98. Ana-baba günü kıyâmet-nişan
Tuttu felek kubbesin âh ü figan

99. Oldu serâser Rumeli herc ü merc
Bin bir ayak bir araya cem' ü derc

100. Doldu muhâcirlere sokaklar kamu
Câmi ve avluları hep dopdolu

101. Kaldırım üstünde çoğu kaldılar
Yaşta yağışlarda soğuk aldılar.

102. Bazı muhâcirleri bulunca yer
Câmi ü mekteplere de koydular

103. Öyle güzel mâbed-i feyz-âverân
Pislik ile âhıra döndü hemân

104. Böylece olsa nerede izdiham
Şüphe mi var ede nezâfet devam

105. İşte hatâ oldu bu tedbirde
Çâre ne, varmış bu da takdirde

106. Tuğlalar üstünde yatarlardı aç
Örtüsü yok döşeği yok lâ-ilâç

107. Oldu kötürüm kimi ishâl hem
Fikr ile divâne kimisi verem

108. Âh o rutûbetle bürûdetten âh
Hastalanıp öldü çoğu vâh vâh

109. Gitti bu vechile nice mâl ü can
Vah yazık ortada kaldı ziyan

110. Sırtına giydiğini tebdil için
Başkası yok kirlisini yıkasın

111. Elde yok, avuçta yok, ayakta yok
Yok ne bilir evdeki çoluk çocuk

112. Böyle felâketle perişan-şu'ûr
Kalmadı bir ferde zevk ü sürûr

113. Etti bu hâlât nice gün devam
Mahşere dönmüştü sokaklar tamam

114. Dehşet ile ehl-i Stanbul hele
İçlerine düşmüş idi velvele

115. Geldi Ayastafanos'a Rûsiye
Sıktı ahâliyi o rûy-i siyeh

116. Maksadı İstanbul'u almak idi
Mahv edip İslâm'ı o kalmak idi

117. Yerlilerin hep çoğu havf ettiler
Üsküdar'a, Çamlıca'ya gittiler

118. Beyhûde a'dâya verildi futûh
Sekte gelip kalmadı bir işte ruh

119. Böyle gavâilde Felâtun hakîm
Aczini izhâr eder aklın dü-nîm

120. Gözleri doldurmuş aduv korkusu
Merkezi olmuştu muhit ordusu

121. Hayrete dalmış nice yüz bin kişi
Meşgul erâcif ile bilmez işi

122. Fitne kopar havfı ise herkese
Bâr-ı gîrândı o kuru vesvese

123. Türk, Pomak, Kıptî-i bîçâregân
Vapura istif edilir bî-emân

124. Zevceyi zevcinden ayırıp hemîn
Sürdüler, Asya'ya baîd ü yakîn

125. Çerkesi, Tatarı umum üzre heb
Attılar Anadolu'ya der-akeb

126. Hud'a-i a'dâ o dilâverleri
Rumelî'den eyledi tard ü beri

127. Hıfz-ı reâyâyı teahhüd eden
Sorup arayamadı gitti giden

128. Hâmî-i millet o kerîm ulular
Bakmadılar millete devletlûlar

129. Düşmen-i din yıktı bu ma'mûreyi
Eyledi rüsvâ nice mestûreyi

130. Oldu yarım milyon ehâli telef
Yer gök eder âh bu hâle esef

131. Hetk olup ırzı nice bîçâregân
Süt kuzusun attı kar üzre ziyan

132. Mâbed-i İslâm ü mekaabirleri
Gazino kârhâne yapıldı yeri

133. Kim idi bu zulm-i sarîha sebeb
Lâ'net o bed-tıynete bilmem aceb

134. İşte şaşıp kaldı bu yüzden cihan
Hayret ile derler idi el-aman

135. Irzımızı canımızı hıfz için
Bâb-ı terahhum diye geldik bugün

136. Sanmış idik uluları çâresâz
Ehl-i niyâze kapılar cümle bâz

137. Bilmez idik hâl diğer-gûn imiş
Lutf u hamiyet kuru mazmûn imiş

138. Hâlini arz etmeye yoktur mesâğ
Yanlarına girme efendim yesâğ

139. Etme cefâ hâli perîşanlara
Sen deme hayvan kuzum insanlara

140. Havf bizi buraya celb eyledi
Düşman ise varlığı selb eyledi

141. Devletimiz şefkati emr-i bedîd
Var mı bize gayri melâz ü ümîd

142. Gelmededir günde nice kaafile
Çâresi yok üzme dilin nâfile

143. Kondular ahıra, Deve Hanına
Nicelerin girdi bu han kanına

144. Çünkü bu beş yüz senelik köhne han
Bir gece çöktü o binâ nâgehan

145. Nice kişi bunda da oldu telef
Şîve-i takdîr bu etme esef

146. Câmi' ü mescide yatan ehl-i dîn
Zucret ü hicretten ederler enîn

147. Derdimize derman olur kimse yok
Kaldı hemen bizde kuru bir soluk

148. Lutf edip a'yân, kibâr ü ricâl
Hatırımızı eylemiyorlar suâl

149. Aklı değil başta hem endîşe yok
Derd ü mesâib ise gâyetle çok

150. Bir araya gelse ikisi hemîn
Ağlayarak derdi bunu bil yakîn

151. Hürmet ederken küberâ ey peder
Yoktu hakaret bize renc ü keder

152. Zengin iken rağbetimiz var idi
Hatırımız her biri sorar idi

153. Pâk idi bunlar vatanında temiz
Burada pis oldu o kavm-i azîz

154. Vergi verirken hepimizdik ağa
Pâk, temiz terbiyeli beybaba

155. Eylediler halkı dilenci yazık
Aç ölüyor cümle yok ekmek azık

156. Hayf İstanbul bizi gördü sakîl
Def'imize her dem aranır sebîl

157. Yüz çevirip başladılar câ-be-câ
Pis muhâcir demeğe nâ-revâ

158. Fevkine bakmak kişinin âdeti
Sanma iyi şey cühelâ gayreti

159. Bedleyen insanı har-ı bî-temîz
Bâri bize pis deyen olsa temîz

160. Mahz-ı muhacir diye dellâkler
Koymadı hamâma ol nâ-pâkler

161. Her birine başka keder ettiler
Erkeği, kadınları incittiler

162. Âkıbet-endîş olan ehl-i ukûl
Böylece alçaklığı etmez kabul

163. Böyle sözü nâtık olan bî-gümân
Sifle vü kec-tab' denî-meşrebân

164. Bana bugün ise yarın da sana
İğne ise sana çuvaldız bana

165. Dalgadır işte bu da yâhu geçer
Her ne ekerse kişi onu biçer

166. Sen de bu keştîdesin ey bîhaber
Halk batarsa sana yok mu keder

167. Emr-i ma'îşette muhâcirleri
Bak o felâketzede tâcirleri

168. Vakti hoş olanlara yok diyecek
Lîk çoğu bulamıyor yiyecek

169. Bunların infâkına rûz ü şebân
Sarf-ı nukûd etti hükümet hemân

170. Bazısı ekmek kimi para alır
Akşama doyarsa sabah aç kalır

171. Çünkü bu nanpâreyi her gün her ay
Sanma alır yoksuzu kolay kolay

172. Safha-i hurşide yazı yazmadır
İğne ile sanki kuyu kazmadır

173. Bir iki yüz kimse kapıda durur
Hey'et ise hayret içinde durur

174. Para yetişmez bunu yok anlayan
İçeriye hamle ederler heman

175. Böyle gidip gelmede komisyona
Kimi denâetle sapar oyuna

176. Ehl-i hayâ âciz erâmil müdâm
Sûziş ile etmede arz-ı merâm

177. Darılıp incinmemeli her söze
Almalıdır her şeyi lâbüd göze

178. Geh koğulup geh söğülür ise de
Küsmemeli hem döğülür ise de

179. Akşama dek bekletip âhir yine
Gelmedi derler bakınız yarına

180. İşte bu gün işte yarın gel sözü
Etti muhâcirleri dul öksüzü

181. Sattı nesi varsa yedi çâresiz
Gurbet elinde ne olur pâresiz

182. Dâr ü diyârından uzak edip âh
Gurbet elinde ne olur pâresiz

183. Nice tüvanger nice sâhib-kerem
Gurbete düşmüş yok elinde direm

184. Memleketinde yaşamış bî-fütûr
Vüs'at-i hâl ile ferîh ü fahûr

185. Bilmez idi dıyk-i ma'îşet nedir
Emr-i teayyüşte zarûret nedir

186. Böyle zevâtın işi müşkil kati
Bâri Hüda def' ede bu usreti

187. Ehl-i kerem yaşadı ehl-i atâ
Müşküli avuç açıp olmak gedâ

188. Sabr ederek açlığa bir iki gün
Gözü kararır, teni zâr ü zebûn

189. Gece karardıkta o sâhib-edep
Bazı kapıdan eder ekmek talep

190. Hem biri görür diye eyler telâş
Halk arasında ola esrârı fâş

191. Ehl ü iyâlin düşünür hâlini
Çıplak, aç girye-i etfâlini

192. Kimi tese'ül edemez zehr içer
Kimisi açlık ile ölür gider

193. İki kadın aç kalarak nâtüvân
Kendisin atmış denize pek ziyan

194. Nefsini bu vechile itlâf eden
Çoğalıyor semt-i fenâya giden

195. Gitgide artıp bu ziyan oluyor
Millet-i İslâm fenâ buluyor

196. Halkı şaşırttı bu muhâcir işi
Bulamadı çâre buna bir kişi

197. Mümkün olur mu yoğu var eylemek
Kâdir olur mu buna ins ü melek

198. Çâre bulunmak ise emr-i muhâl
Çünkü zaman vakt-i zuhûr Celâl

200. Sarsar-ı kahr ile felek bî-karar
A'ciz-i mahlûk beşer ne yapar

201. Mağfiret-i Hakk'ı taleb etmeli
Doğrusu bu doğru yola gitmeli

202. Neylemeli yok buna iz'an eden
Cürmümüz idi bizi nâlân eden

203. Hikmeti ol kimse ki dânâ değil
Manzara-i ibreti bînâ değil

204. Nîk ü bedi fark edemez niceler
Köşe başında oturur geceler

205. Dertleşip ağlaşarak serseri
Yoldaşına söylemede her biri

206. Bir iki her dâirede bulunur
Terbiyesiz sözü acı bî-şu'ur

207. Semtimizin de bu dil-âzârı var
Terbiyesizlikte hall'ül izâr

208. Tab'ı denî küfr eder amma dili
Zîr-i begalde haçı, Hacı Deli

209. Sûreti insan velî nesnâstır
Sîreti vesvâs ile hannâstır

210. Horlamada merd ü zenin yüzüne
Kelb tahammül edemez sözüne

211. Hızr ya İlyas sanırdık hemi
Alçak imiş bilmez idik hey gidi

212. Yok ola kendi kukara kurtula
Her neye lâyıksa cezasın bula

213. Geç bunda bahse devam eyle gel
Müntakim Allâh'dır azze ve cell

214. İşte muhacirlere verip ezâ
Başladı tahkîre ganî ve gedâ

215. Evden atar yolda söğer oldular
Bazı komisyonda döğer oldular

216. Bak hele zaptiyesiyle çavuşu
Lutf ile var mı fukaraya işi

217. Sâhib-i hâcâtı hep iter kakar
Meclise kim para verirse sokar

218. Mükiyede çok yine hâtır-nüvâz
Zaptiyenin lâkin iyisi pek az

219. Kocası asker nice iffet-şiâr
Kalmış aç evlâdı ile zârızâr

220. İki kaşık çorbaya hasret fakir
Bir dilim ekmek için olur esir

221. Bâb-ı imârette durur dîde-dûz
Âh o eytâm ü erâmil-i acûz

222. Bir kaşıcık çorba ve nanpâreye
Göz atıyor bir pula bir pâreye

223. Beslemeden âcize mehpâresin
Bahş eder anası çiperpâresin

224. Hak-i mezellette yatur bunca can
Ana baba kuzusu amma ziyan

225. Nâz ile perverde idi her biri
Beldesinin muteber ü serveri

226. Bak ne musîbet ne sitem gördüler
Tâkat olunmaz çok elem gördüler

227. Sen de bu ahvâlden al ibreti
Aç gözünü bertaraf et gafleti

228. Servet ü sâmân-ı vatan gitti heb
Cânına kâr eyledi renc ü ta'eb

229. Kiminin evlâdı olup nâ-bedîd
Kimisini eylemiş a'dâ şehîd

230. Hâli zarûret, işi âh ü enîn
Fikr eder âtîyi de görmez emîn

231. Girye-i âciz ki mudîka düşer
Ye's onu can havli gazanfer eder

232. Canı yanınca kişi etmez hazer
Her ne gelir ağzına söyler gezer

233. Eyleme ta'yib bu âcizleri
Dinle ne söyler idi ağızları

234. Bazı hamiyetsizi gör ey puser
Bizlere bîgâne-veş eyler nazar

235. Bunca sabî, bunca azîz ü kirâm
Zîr ü zeber oldu bir iklîm-i tâm

236. Aç ve zelîl ölmede bunca enâm
Ol yine çalgı ile eyler ta'âm

237. Kendin o soysuz tutar âlî neseb
Âlemi alçak sanır ol bî-edeb

238. Başları a'cûbe-resm çend hanım
Tazesine derdi işittim canım

239. Ay bu Dârüşşafaka'ya bak hele
Dopdoludur işte muhâcir ile

240. Genci dedi söyleme hanım nine
Böyle cânım yerde o pisler niye

241. Bak şu temiz madamanın resmine
Hey süprüntü o başının resmi ne

242. Hâlini fikr et biraz insâfa gel
Kendisini bilmeyen ey mübtezel

243. Besledi beş yüz sene İstanbul'u
Devleti te'yîd kılan Rumeli

244. Devleti millettir eden pür-şükûh
Milleti teşkil kılan bu gürûh

245. Milleti hor görme a devletlü sen
El, ayak olmazsa ne işler beden

246. Yalı konak rütbe filân pâyesi
Hep bu ahâli fukara sâyesi

247. Hâdim-i millet o uluvv'ül himem
Hâin-i millet o zemîm'üş şiyem

248. Hizmeti bu devlete bî-hadd ü add
Devletinin sâdıkdır ced be-cedd

249. Çeşm-i hakaretle bu baktıkların
Pis muhâcir adı taktıkların

250. Her biri mün'im kişizâde idi
Odası mihmâne küşâde idi

251. Sa'yi müsafirleri it'âm hep
Hem de bu her bir gelene 'âm hep

252. Kendi redif oğlu nizam askeri
Vergi filândan dahi durmaz geri

253. Allah için kimi doyurdun buyur
Âdem isen sen de bir açı doyur

254. Himmeti dûn, hizmeti mefkûd olan
Milleti tahkîr ona gelmez giran

255. Hak bu ki siz gibi hamiyetsizi
Sayıda insan mı sayarlar sizi

256. Milleti zulm ile soyan sizsiniz
Devleti bu hâle koyan sizsiniz

257. Ülkeyi mahv etti hatîâtınız
Yerlere geçsin kuru dârâtınız

258. Hayrete düşmüş fukara görüceğ
Zanneder odacıyı paşa yâ beğ

259. Üstüne başına bakıp aldanır
Bunları devlet vükelâsı sanır

260. Böyle fürû-mâyelerin sözüne
Bakıp eder ukde-i dil özüne

261. Hep o gibi sözleri tekrar eder
Fâidesiz hâs u avâma söğer

262. Rast gelince birisi diğere
Baş başa verip otururlar yere

263. Dertleşirler o sitem-dîdegân
Ta'n ederler halka o rencidegân

264. Zerrece yok çünkü birinde temîz
Cümlesi dilhûn ü heme eşkrîz

265. Keştî-i Nûh oldu meselde cihan
Bulunur onda nice bin türlü can

266. Küllü inâin yeteraşşahu bimâ
Fihi… dedi seyyidenâ Mustafâ

267. Kendi hatîâtını almaz dile
Ayb u kusûru eder isnâd ele

268. Yıktı çoğu girdiği kâşâneyi
Pisledi öyle güzelim hâneyi

269. Sahibi görür can evi sıkılır
Kubbe-i âlem başına yıkılır

270. Sabr eder ammâ dili sûzân olur
Mal canın yongası giryân olur

271. Hal diliyle diyecek olsa eğer
Hâne sizin hoşça tutun ey peder

272. Unf ü huşûnetle verir bed-cevab
Hiç iyilik bilmez o hâne-harab

273. Çârçûpe demediler yaktılar
Cam yerine sonra çuval taktılar

274. Odada mangalda yakarlar odun
Pislerini sofada yıkar o dûn

275. Bir nice alçak kötü zenginleri
Yevmiye ardınca gezer serseri

276. Sokulur arsızlık eder her dere
Yüzsuyu döker o denî yok yere

277. Karnı tok imiş tutalım aç gözü
Dinlenilir şey değil aslâ sözü

278. Etti muhâcirleri bed-nâb heb
Böyle fürûmaye ve süflî neseb

279. Nîk ü bedi her tarafın bulunur
Baltada da sapta da vardır kusur

280. Kıptî-i bî-şerm-i denâat-şiâr
Verdi muhâcir adına şîn ü âr

281. Sanma sakın ehl-i Sitanbul'u sen
Rahm ü keremsiz bir alay dil-şiken

282. Ekseri âlî-himem erbâb-ı câh
Dergeh-i lûtfu fukarâya penâh

283. Bâl ü per-i himmetin etmiş küşâd
Sâyesi eyler nice nâşâdı şâd

284. Merhamet ü şefkatinin haddi yok
Hâlini arz eyleyeni reddi yok

285. Kimseyi incitmemek âdetleri
Ola ziyâd izz ü saâdetleri

286. Sıdk ile hizmet ediyor devlete
Hizmeti minnet biliyor millete

287. Milletinin hayrına ol kâmkâr
Servetini etmede hâlâ nisâr

288. Himmeti var olsun o nîkû-şiyem
Etmediler zerre dirîg-i himem

289. Siyreti ahlâkı güzel ekseri
Ehl-i kerem, cûd ü sehâ serveri

290. Öyle kerem-ver fukara-perveran
Millet ile bin yaşasınlar heman

291. Bahsi bırak bunda hatâ vü savâb
Eyle muhâcirlere gayri hitâb

292. Dinleyiniz siz de ey ihvân-ı din
Hicret ü gurbetle melûl ü hazin

293. Doğrusunu ister isen tut sözüm
Sen sen ol insâfı bırakma gözüm

294. Nefsimize rahmimiz olmazsa ger
Hangi hamiyet bize eyler keder

295. İsmimizi sorsan Ali yâ Hasan
Lîk değil gittiğimiz yol hasen

296. Sû-i amelden yok eden ihtirâz
Görülüyor ekseri kılmaz namâz

297. Bâb-ı cevâmi'de yatar yaslanır
Kahvede sokakta oturur paslanır

298. Hangimiz ıslâhımız ettik emel
Çektiğimiz bil ki cezâ-yı amel

299. Etmez ise dîne riâyet eğer
Mah olur elbette o millet biter

300. Hizmet-i din mûcib-i izz ü şeref
Aksi ise mûris-i gadr ü telef

301. Buldu şeraîtle bu âlem nizâm
Emr ile nehye edelim ihtimâm

302. Tembel ü battal ü denî-meşrebi
Sevmedi bu kavmi Hudâ ve Nebî

303. Terk-i betâlet edelim ey ahî
Gitmeyelim eğri yola bir dahi

304. Şâdi vü gamda kula kulluk gerek
Vâcip olan Hakk'a niyâz eylemek

305. Zikr-i Hudâ'dan o ki i'râz eder
Her işi artık olur onun zarar

306. Ayıp değil kimseye alış veriş
El emeğiyle geçiniş güzel iş

307. Sa'y ü amel sâhibi horsendedir
Çün bereket gayr-i muayyendedir

308. Cân ü ten âsûde ve sâlim iken
Açma avuç nâ-kese kâr işle sen

309. Ehl-i ticâret hür ü âzâdedir
Ehl-i ma'âşın gözü fedâdedir

310. Aylık alanlar ki gözü açtır
Alsa da yüz bin yine muhtaçtır

311. Masraf ü îrad ki maksûm olur
Böyle geçinmek katı meş'ûm olur

312. Kimseye ta'n eylem bulma kusûr
Nefsimiz islâh edelim Hak gafûr

313. Gayri beşerden bize imdâd yok
Gerçi muhâcirlere isnâd yok

314. Eylese her nerde fenalık zuhur
Hep o muhâcir adına okunur

315. Fâcia-i hicretimiz geceler
Oldu tiyatroda eğlenceler

316. Sözde bu komedya iâne imiş
Öyle oyun câiz olur kim demiş

317. Böyle feci oyunu seyre gelen
Hangi yürektir biz ile eğlenen

318. Nâmımıza fitne uyandırdılar
Milleti vah âteşe yandırdılar

319. Âlemin ıslâhı hırâsetledir
Fitneyi teskîn siyâsetledir

320. Kelplerin tardını takbîh eden
Milleti kayırmadı gitti giden

321. Gûş olunur nâlesi hayvanların
Kelp kadar kadri yok insanların

322. Maktel ü nefye sürülür bî-aman
Dest-i helâke verilir bunca can

323. Öksüzüz âlem bize eğri bakar
Çünkü recîm üstümüze kül saçar

324. Mahkeme yok bakıla dâvâmıza
Kim bakıyor nâliş ü şekvâmıza

325. İngiliz, Alaman ve Nemçe, Frans
Faidesiz kongre yâ konferans

326. Moskof ise ekber-i a'dâyı din
Düşmen-i gâretger-i ehl-i yakîn

327. Ülkeyi taksîm murâd etmede
Her biri bir kıt'aya göz dikmede

328. Cümlesi de düşmen-i İslâmdır
Yardım ümid eylemeye evhamdır

329. Dâvâ-yı sulh ü medeniyet sözü
Perdedir İstanbul'u almak gözü

330. Dost idiler neylediler sonra bak
Devleti taksime edip ittifak

331. Gitti Asab ile Masva' körfezi
Ortada hüccet medeniyet sözü

332. Ettiler el-hükmü li-men yaglibi
Kaaide-i muttaride aglibi

333. Ârzû-yı nefsine etti fedâ
Binler ile bî-günehi dâimâ

334. Hırsını teskin edemez hiç biri
Almış ele âdet-i gâret-geri

335. Gitti vatan türlü felâket gelir
Sabr edelim subh-i saâdet gelir

336. Çünkü bilinmez feleğin rengi ne
Keştî-i âmâli bırak engine

337. Şâm-ı celâlin sonu subh-i cemâl
"*İnne ma'al usri*"de var hayr-i fâl

338. Milleti hem dinimizi dâima
Hıfz ü vikaye ede Zülkibriyâ

339. Sâlik-i şehrâh-ı Hudâ olalım
Mu'terif-i cürm ü hatâ olalım

340. Râzı olurlar imiş ifnâmıza
Yalvaralım gel ulu Mevlâ'mıza

341. Hâl-i perişânımıza yâ İlâh
Merhamet et cümlemiz olduk tebâh

342. Bir bölük âsî kulunuz yâ Rahîm
Mağfiret et hâlimiz arz etmeğe

343. Hazretine hâlimiz oldu vahîm
Yok yüzümüz dergehine gitmeğe

344. Verme o bî-rahm eline bizleri
Kılma musallat o keremsizleri

345. Eyleme muhtâcına muhtaç aman
Sensin o erham-i şeh-i ruz-resan

346. Hubb-i vatan meyve-i îmândır
Hâk-i vatan sürme-i çeşmândır

347. Emn-i vatan rehber-i umrân olur
Feyz-i vatan şehper-i irfân olur

348. Hubb-i vatandır dili pür-hûn eden
Şevk-ı vatandır dili mecnûn eden

349. Kıl bizi gurbetten İlâhi halâs
Yerlerine gitsin avâm ü havâs

350. Zahmetimiz rahmete tebdîl kıl
Zilletimiz izzete tahvîl kıl

351. Mazhar-ı afv eyle bu âcizleri
Nâil-i izz-i dü-cihan bizleri

352. Fevz ü zafer rehber ola dâimâ
Milleti Mansûr ede her dem Hudâ

353. Salli ve sellim ve tebârek alâ
Seyyidinâ nâsırinâ Mustafâ

354. Nahmidü hamden leke yâ zen-ni'em
Ente mufîdun na'mâ vel-kerem

355. Nes'elükel âfiyete vet-tukaa
Ente Recâî ve semî'üd duâ

356. Bişnev ez hâme-i işkeste-zebân
Târîh-i nazm-ı kitâb-ı hicrân

357. Hamdülillâh bu Hicretnâme
Erdi itmâma Hudâ kıldı sehîl

358. Şi'r ü efsâne kıyâs etme bunu
Haberi sıdk ne muhtâc-ı delil

359. Eyledim terk nice fıkrayı kim
Utanır yazsın onu kilk-i kelîl

360. Misli mesbûk değil hâdise bu
İşte milyonlar ile halk-ı sefîl

361. Ey keremkâr emân eyle emân
Hâlimiz ahsen-i hâle tahvîl

362. Bizi reddetme kapına geldik
Her tarafdan koğulup hâr u zelil

363. Hazretinden ederiz isti'tâf
Kerem et kullarına ecr-i cezîl

364. Rahmet-i Hakk'a tevessüldü emel
Kıssadan hisse hep ol emr-i celîl

365. Dedim itmâmına bu târîhi
Nâme-i hicretim oldu tekmîl

1296

Bu destanın bir ibret belgesi olarak genç nesillere okunmasında ve okutulmasında hepimizin üzerine düşen görev ve sorumluluklar olduğuna inanıyorum. Bu vesileyle bu hazin manzumenin müellifine rahmet diliyor, terk-i vatan esnasında hayatlarını kaybeden vatan evlatları ile birlikte hepsinin mekânlarının cennet olmasını temenni ediyorum.

Beni sabırla dinlediğiniz için hepinize teşekkür ediyor, selam ve saygılarımı sunuyorum.

Balkan Harbi Sonrasında Yaşanan Göçler ve Travmatik Etkisi

H. Yıldırım Ağanoğlu
Araştırkmacı, Yazar

1912, o meşum tarih. Rumeli'nin Osmanlı Devleti'nden koparılıp adeta yağmalandığı Balkan Savaşları'nın 100. yılını hatırlamaya, anlamaya çalışıyoruz. Osmanlı, 1912'nin yaz aylarında savaştan birkaç ay önce bile, Rumeli'nin birçok şehrinde okullar inşa ediyor, eserleri tamir ediyor, bölgeye yatırıma devam ediyordu. Osmanlı idarecileri Üsküp, Manastır, Selanik kısaca bütün Rumeli'yi kaybedeceklerini asla düşünmüyorlardı. Balkan Harbi, Osmanlı için sonun başlangıcı olmuştu. 1912'de Osmanlı'nın önce Balkanlar'da tasfiyesi sağlandı. 1922'ye gelindiğinde ise Osmanlı Devleti'nin tamamı tasfiye edilip tarihteki yerini aldı. Balkan Harpleri için söyleyeceğimiz diğer bir tespit de yaklaşan 1. Dünya Savaşı'nın bir provası olduğudur. Şüphesiz bu savaşın birçok önemli neticesi vardır. Biz bu makalemizde Balkan Savaşı hakkında özet bir bilgi verip, sonrasında gerçekleşen göç ve göçmenler üzerindeki travmatik etkilerini incelemeye çalışacağız.

Şüphesiz göç hadisesi hangi millet ve din mensubunun başına gelirse gelsin bir insanlık dramıdır. Dolayısıyla tarihî olaylar neticesinde milletlerin zorla yer değiştirmeleri hadiseleri insanların hafızasından kolayca silinmemekte ve çeşitli izler bırakabilmektedir. Rumeli'den Anadolu'ya yönelik göçler, Avrupa Tarihi'nde son üç yüzyıldır görülen en büyük felaketlerden olması hasebiyle hatıralarda canlı kalmaktadır. Göç, kelimenin kökü itibarıyla göçmeyi, yıkılmayı, insanın köküyle bağının koparılmasını da içinde barındırmaktadır. İnsanın hayat hakkını elinde görme, boyun eğdirme, göç, şiddet kullanma ve son aşamada savaş olarak şekillenen silsilenin, belki en haysiyetsiz merhalesi göçe zorlamadır.

Osmanlı Devleti'nin hayatiyetini sürdürdüğü zaman içinde tarafsız tarihçiler ve arşiv belgelerinin doğruladığı üzere Gayrimüslîmlere planlı, sistematik bir etnik soykırım uygulanmamıştır. Yaşanan bazı lokal hadiseler ise olayı hiçbir zaman genelleştirmez. Buna karşı; Osmanlı Yönetimi'nin Balkanlar'da zaafa uğraması sonucunda Müslüman ahali ise çeşitli vesilelerle katliam, baskı ve zorlamalar neticesinde göç etmek zorunda kalmıştır. Son iki yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sivil nüfusunun dörtte biri Balkanlar ve Kafkaslarda meydana gelen etnik ve dinî soykırım ile buna bağlı gerçekleşen göçler neticesinde eksilmiştir. Bu yaklaşık 5 milyon insana tekabül etmektedir.

Göç ve göçmen meselesi, Türkiye'nin son üç yüz yıllık tarihindeki en önemli problemlerin başında gelmektedir. Bilindiği üzere göç, kişinin yeni şartlara daha iyi uyum sağlayabilmek maksadıyla ya da tabiî, iktisadî, siyasî ve benzeri mecburiyetler neticesinde yaşadığı cemiyeti ve sosyal çevreyi değiştirmesi, bir başka çevreye, yabancısı olduğu çevre ve insan topluluğuna katılması hadisesidir. Göçü cemiyetteki diğer yer değiştirmelerden ayıran başlıca ölçü, göç edenin eski sosyal ve ekonomik ilişkilerini değiştirmesi ve yeni yerleşim yerinde,

yeni sosyal ve ekonomik ilişkileri kurmasıdır[1]. Bu noktada *iç göç* ve *dış göç* olarak temel tanımlaması yapılan kavramın bizim konumuzu ilgilendiren kısmı ise çoğunlukla uluslararası boyutta olan dış göç meselesidir. Çünkü büyüyen ve gelişen bir devlet olarak Balkanlar'ın fethedilmesi ve en geniş sınırlara ulaşıldıktan sonraki süreçte Balkanlarda başlayan geri çekilme, göç problemini beraberinde getirmişti[2].

Balkanların Coğrafî ve Stratejik Önemi

Balkan Yarımadası, tarih boyunca birçok medeniyetlerin hâkim olmak noktasında güç sarf ettikleri büyük bir bölgedir. Balkanlar, bu bağlamda Avrupa ile Asya kıtalarındaki medeniyetler arasında çok önemli bir köprü vazifesi görmüştür. Balkanlar coğrafî olarak, kuzeyde Tuna'nın aşağı kesimleri ve Sava ırmağı, doğuda Karadeniz, güneydoğuda Ege Denizi, güneyde Akdeniz ve batıda Adriyatik Denizi ile çevrilidir. Bugünkü ülkelerin siyasî sınırları düşünüldüğünde yüzölçümü 788.865 kilometrekaredir.

Tarihte dinlerin kesişme noktası olması hasebiyle dikkat çekici olan Balkanlar, Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesiyle (M.S. 395) Ortodoks ve Katolik mezheplerinin sınırlarını teşkil etmiştir. Ortodoksluğun merkezi Bizans, Katolikliğin merkezi ise Roma olmuştur.

Osmanlı'nın Balkanları fethetmesiyle Ortodoks ve Katoliklik arasındaki mezhepler arası kesişme, dinler arası kesişme noktasına dönmüştür. Osmanlı'nın Viyana kapılarına kadar uzanması ve 1683 sonrasındaki savaşlarda daimi surette geri çekilmesi, bölgedeki hâkimiyet mücadelesinin en önemli sebeplerinden bir tanesidir.

1800'lü yıllara gelindiğinde ise Balkanlar stratejik açıdan Slav ve Germen nüfuz alanlarının kesiştiği noktayı oluşturmuştur. Özellikle Rusya'nın Ortodoksların hamisi olma yolunda ilerlemesiyle, Balkan Slavlarını kullanması, Osmanlı Devleti'nin başına epey gaileler açmış ve neticede Balkan devletçiklerinin bağımsızlığı ve Osmanlı'nın bölgeden çekilmesiyle neticelenmiştir. Günümüzde stratejik açıdan büyük önem taşıyan Balkanlar, Rusya'nın etkinliğini kaybetmesinden sonra Amerika Birleşik Devletleri ile Avrupa Birliği arasında fazla görünür olmasa da bir hâkimiyet mücadelesine tanıklık etmektedir.

Balkanlar etnik açıdan da dünyanın hiçbir yöresinde görülemeyecek derecede girift bir etnik mozaiğe sahiptir. Birçok din ve ırk bir arada ve karma bir biçimde yaşamaktadır. Hatta Balkanlar tanımlanırken buradaki ırk ve dinlerin çeşitliliğinden dolayı, karışık halde bulunan büyük bir antropoloji müzesine benzetilmekteydi[3].

1912-13 Balkan Harbi

Birinci Balkan Savaşı'nın çıkışı öncesinde yaşanan gelişmeler incelendiğinde aralarında derin anlaşmazlıklar bulunan Sırbistan ile Bulgaristan'ın imzaladığı ittifakla savaşın çıkacağı belliydi (13 Mart 1912). Ruslar bu ittifak için yoğun gayret sarf etmişlerdi. Bu ittifaka göre Osmanlılarla bir savaş halinde iki devlet birlikte hareket edeceklerdi. Diğer önemli bir konu

1 Taylan Akkayan, *Göç ve Değişme,* İstanbul 1979, s. 23.

2 Balkanlar'dan göç konusunda geniş bilgi için bkz: H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi Göç*, İstanbul 2012, 7. Baskı. İz yayıncılık.

3 William M. Sloane, *Bir Tarih Laboratuarı Balkanlar*, Çev: Sibel Özbudun, İstanbul 1987, s. 40.

da, ayrıntıları tam olarak kararlaştırılmamış ise de, Kuzey Makedonya'nın Sırbistan'a, Güney Makedonya'nın ise Bulgaristan'a bırakılmasıydı. Yunanistan ise bu ittifakı öğrendiğinde Başbakan Venizelos aracılığıyla ittifaka katılmak için yaptığı diplomatik teşebbüsler sonunda 29 Mayıs 1912'de, Sofya'da Yunan-Bulgar gizli anlaşması imzalandı. Anlaşmayı çıkmaza sokmamak için toprak paylaşımı konuşulmamıştı. 1912 Ağustosu'nda Karadağ-Bulgar Anlaşması imzalanınca Osmanlı'nın Rumeli'de sonunu getirecek olan ittifaklar zinciri tamamlanmış oluyordu. Hemen akabinde bu politik anlaşmalardan sonra harbin esaslarını konuşmak için askerî heyetler bir araya gelmişler ve 11 Mayıs 1912'de Bulgar-Sırp ve 22 Eylül 1912'de Bulgar-Yunan gizli askerî anlaşmaları imzalandı[4].

Osmanlı Devleti'nin harbin hemen öncesinde, Avrupalı büyük devletlere bir iyi niyet göstesi olarak 150.000 kişilik talimli ve tecrübeli askerinden oluşan en muntazam kuvvetlerini terhis etmesinin büyük yanlışlık eseri olduğunu, Osmanlı Devleti'nin Atina Elçiliği'nde, durumu yakından izleyen Galip Kemali Bey tarafından da belirtilmektedir. Ayrıca ittifak anlaşmalarının imzalanmasından sonra bunların önlenmesi ve Osmanlı Devleti lehine düzeltilmesi için yeterli zaman varken, Osmanlı Bürokrasisi'nin parti kavgaları, nüfuz ve ihtiras düşünceleri içinde olması bunu engelliyordu[5].

Ordunun askerî açıdan içinde bulunduğu kötü durum rapor edilmesine rağmen, Hükümet savaşa girilmesi noktasında kamuoyu baskısının etkisinde kalınmıştı. Şark Ordusu komutanı Abdullah Paşa ordunun siyasete bulaşmış durumunu ve zayıflığını şu şekilde anlatmaktadır: "*Osmanlı Ordusu... Kabineler değiştirecek nüfuz ve iktidarı istihsal edecek derecede siyasetle iştigal eylemelerinden rical ve erkân arasında şahsiyyet meseleleri tevhid-i amal ve mesaiyi akim bırakmasından dolayı harpte muvaffakiyetin rükn-i esasisi olan sıkı bir inzibatın vücudu temenni-i muhal olmuştur. İşte harbi inzibat ve terbiyesi muhtell, alat ve edevatı kırık ve dökük, kendisi ihtilal-i dâhilîlerle bozulmuş tab ü tüvanı kalmamış olan bir ordu ile icraya kalkıştık*"[6].

Abdullah Paşa, Padişah ile olan görüşmesinde seferberliğin ilanından evvel ordunun Balkanlardaki durumunun çok kötü ve hazırlıksız olduğunu ve savaşın kesinlikle diplomatik yoldan önlenmesi gerektiğini söylemişti. Paşa, Vükelâ Heyeti'ne *"Sadece Bulgarlar ile bile savaşamayız. Onları Çatalca'da durdurabilirsek ne ala"* diye görüş belirtip savaşa karşı olduğunu söylemesine rağmen görüşleri dikkate alınmamıştı[7].

İstanbul'da İttihat ve Terakki'nin kışkırttığı üniversite talebeleri ve bunların yönlendirdiği halk, hükümetin savaşa girmemek için yaptığı teşebbüslerin aksine savaşa girmek için mitingler düzenliyorlardı. Nitekim 8 Ekim 1912'de Karadağ'ın Osmanlı hükümetine savaş ilanıyla beklenen gün gelmiş oldu. Avrupalı devletler bir ortak görüş belirterek savaş sonunda hiçbir toprak değişikliğini kabul etmeyeceğini ve statükoyu koruyacağını Osmanlı Devleti'ne bildirdi. Çünkü bu savaşta Osmanlıların Balkan Devletleri'ni ağır yenilgiye uğratacağı ve topraklarını işgal edeceği düşünülüyordu.

Savaşın başlamasından sonra Karadağlıların kazandığı başarılar, henüz savaşa girmemiş Balkan ittifakında sevinçle karşılanıyordu. Ancak Karadağ'ın bu başarıları İşkodra önüne gelince durduruldu. Hasan Rıza Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri tamamen kuşatılmış şehri

4 İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı*, İstanbul 1988, s. 68-70.

5 Galip Kemali Söylemezoğlu, *Hariciye Hizmetinde Otuz Sene*, İstanbul 1949, s. 323-34.

6 Recep Çelik, *1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Komutanı Abdullah Paşa'nın Hatıratı (Tahlil ve Metin)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991, s. 11.

7 Recep Çelik, *a.g.e.*, s. 13.

başarıyla savundu ve Karadağlılara ağır kayıplar verdirildi. Bütün direnişe rağmen İşkodra şehri 10 Nisan 1913'te teslim oldu. Böylece İşkodra savaş esnasında direnen ve en son teslim kale olmuştu. Şehrin savunması, Hasan Rıza Paşa'nın bir suikasta kurban gitmesinden sonra Esat Toptani Paşa'nın komutasına bırakılmıştı. Karadağ Kralı Nikola, Esat Paşa'ya, Arnavutluk Kralı olmasını destekleyeceğini beyan ederek şehri teslim almıştı[8]. Fakat Avrupalı devletler İşkodra'nın Karadağ'a değil Arnavutluk'a bırakılmasını istemişler ve savaş sonunda da bu isteklerini Karadağ'a zorla kabul ettirmişlerdi.

Bulgarlar ve Sırplar ise hemen savaşa girişmeyerek kendileri için gerekli zamanı kazanmak için Osmanlı Devleti'ne Makedonya'da reform yapılması, imparatorluk uluslarının ırkî özgürlüğünün bütün sonuçlarıyla onaylanması, her ulusun Osmanlı Meclisi'nde nüfusuna göre temsil edilmesi, Hıristiyanların bulundukları bölgelerde ve Hıristiyan subayların komutasında askerlik yapmaları, Müslüman göçmen getirilerek Rumeli vilayetlerinin ırkî durumunun değiştirilmemesi vb. taleplerin yerine getirilmesini istemişlerdi. Bu notada yer alan maddelerin uygulamalarının denetlenmesi için Sadaret'te yarı yarıya Hıristiyan ve Müslüman bir kurulun bulunması ve kurulun çalışmalarını Büyük Devletler ve Balkan Devletleri'nin elçilerinin gözetimi altında yürütülmesi gibi kabulü imkânsız taleplerde bulunmuşlardı. Bu notada dikkat çeken, daha önceden bu tür talepler Büyük Devletlere iletilir ve onların haklı bulması neticesinde Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahalede bulunulurdu. Oysaki Balkanlı Devletler ilk defa Osmanlı Devleti'ne buyruklar vermeye kalkışıyorlardı[9].

Bu gelişmelerin Osmanlı Devleti'nce gayet ağır bulunması normaldi. Devlet bunu içişlerine karışma vesilesi sayarak 16 Ekim 1912'de Bulgaristan ve Sırbistan'a savaş ilan etti. Müteakip günlerde Yunanistan'a savaş ilan edilmesiyle Osmanlı Balkanlar'daki dört devlet ile savaş haline girdi[10].

Bulgaristan ile savaş başladıktan sonra ilk büyük çarpışma, 22-23 Ekim 1912'de meydana gelen Kırklareli Savaşı'dır. Üstün kuvvetlerle taarruza geçen Bulgar kuvvetleriyle çarpışmalar yapılmış ve Bulgar ordusu fazla ilerleyememişti. Ancak gece eğitimine alışık olmayan Osmanlı askerlerinin, gerekli önlemleri almadan uyuması ve bunun akabinde General Dimitriyef komutasındaki Bulgar birliklerinin *Padişahım çok yaşa* diyerek yaptıkları şaşırtma baskınıyla çözülen Osmanlı birlikleri ve akabinde, Mahmut Muhtar Paşa komutasındaki 3. Kolordu da bozguna uğramış ve geri çekilmiştir. Paşa'nın çabası geri çekilen askerleri durdurmaya yetmemiş ve bu bozgun büyüyerek bu ilk savaşın kaybedilmesiyle neticelenmiştir. Kolorduya Lüleburgaz'a çekilme emri verilir. Ancak soğuk, yağmur, çamur ve en önemlisi panik yüzünden düzenli bir çekilme gerçekleştirilemediğinden birçok cephane, erzak vs. düşmana terk edilir[11].

28 Ekim-2 Kasım arasındaki Pınarhisar-Lüleburgaz savaşlarının da kaybedilmesiyle, mevcudu 100.000'i aşkın ordu ve peşindeki muhacirler 100 km. gerideki Çatalca istihkâmlarına kadar geri çekildiler. Bulgar Genelkurmayı'nın harekât planları da bu ani gelişmelere uygun değildi. Bulgarlar Çatalca'ya geldikleri zaman topraklarından 250 km. kadar uzakta ve her türlü ulaşım imkânlarından yoksun olarak iaşe ve levazım ihtiyaçlarını dahi karşılayamıyorlardı. 17-18 Kasım Çatalca muharebeleriyle Bulgarlar yenilerek ilerlemeleri durdurulmuş ve

8 Aram Andonyan, *Balkan Harbi Tarihi*, (Çev: Zaven Biberyan), İstanbul 1975, s. 328-329.

9 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkilabı Tarihi*, Cilt II, Kısım I - III, Ankara 1991, s. 420-421.

10 İ. Artuç, *a.g.e.,* s. 86-91.

11 Mahmud Muhtar, *Balkan Harbi, Üçüncü Kolordunun ve İkinci Doğu Ordusu'nun Muharebeleri*, Yay.Haz. M. Ziyaeddin Engin, İstanbul 1979, s. 29-39.

12.000 ölü, yaralı ve kayıp vermişlerdi. Bu sıralarda her iki tarafta görülen kolera da ağır kayıplara sebep oluyordu.

Yalnız Edirne şehri Şükrü Paşa komutasında direnmiş ve Bulgarlar tarafından kuşatılmıştır. Düşmanın taktik üstünlüğü yanında bizzat cephede doktorlar bile bulundurmasına rağmen Osmanlı birliklerinde yaralı taşıyacak sedyeci bile yoktu. Sırf bu olay bile askerin moralini olumsuz yönde etkiliyordu[12]. Şehrin kuşatılmasından önce kendini Edirne'ye atan muhacirler savaşın içinde kalmışlardı. Sarayiçi ve şehrin tüm camileri muhacirlerle doluydu[13]. Nihayet her türlü yardımdan uzak kalan Edirne 26 Mart 1913'te Bulgar muhasarasına karşı koyamayarak düşmüştü.

Sırp kuvvetleriyle ilk büyük savaş, Kumanova Meydan Muharebesi olmuştu. 23 Ekim 1912'de başlayan bu savaşta önce Osmanlı kuvvetleri taarruz etmiş ve başarılar kazanmıştı. Fakat ikinci günün gecesi Arnavutlardan oluşan Üsküp Redif Tümeni'nin askerleri cepheyi bırakıp evlerine ve yakın köylerine gitmesi yüzünden meydana gelen boşluktan yararlanıp taarruza geçen Sırplar ilerleyerek Osmanlı Ordusu'nun panik halinde geri çekilmesine sebep olmuşlardı. Bunda Sırp topçusunun da önemli rolü vardı. Bu panik savaşın büyük bir mağlubiyetle bitmesine sebep oldu ve Sırplar 25 Ekim'de Kumanova'ya hemen ertesi gün 26 Ekim'de Üsküp'e girdiler[14]. Kırçova-Pirlepe savaşlarını kaybeden Osmanlı Birlikleri, 18 Kasım'da Manastır'da dört gün süren ve Sırplara ağır kayıplar verdiren bir savaş vermesine rağmen neticede yenilmiş ve Sırplar 19 Ekim 1912'de Manastır'ı işgal etmişlerdi[15].

Yunanlılara karşı ilk büyük savaşlar Serfice ve Yenicevardar savaşlarıdır. Yunanlılar bu savaşları kazandıktan sonra önlerinde ciddi bir engel kalmamış ve Selanik şehri tek bir kurşun atılmadan Hasan Tahsin Paşa tarafından Yunanlılara teslim edilmişti (9 Kasım 1912) [16]. Bulgar birlikleri ise Selanik'e birkaç gün sonra ulaşıp yerleşmişlerdi. Aslında şehrin tesliminden önce fısıltı gazetesi şehre önce Bulgarların girmesi halinde büyük katliamlar olacağını çarşı, pazar, kafeterya, lokanta gibi yerlerde yayıyordu. Eğer savaş olması halinde Yunan topçusunun şehri perişan edeceği konuşuluyordu. İlginç olan bütün bu konuşmalar şehrin teslim edilmesi gerektiğiyle, sona eriyordu. Böylece Hasan Tahsin Paşa elinde yeterli eğitimli askeri, silah ve teçhizatı bulunmasına rağmen şehri müzakerelerle Yunanlılara teslim etti. Bu anlaşmayı imzaladıktan sonra kimi çevrelerce Selanik'i satmakla suçlanan Hasan Tahsin Paşa'nın ömrünün geri kalanını geçirmek için İtalya'ya gitmesi ise çok ilginçtir[17].

Yunan ordusunun esas büyük kuvveti bu yönde ilerlerken bir kolordusu Yanya şehrini kuşatmıştı. Yanya'nın savunması şehirdeki Fransız Konsolosunun eşi olan Guy Chantepleure'nin hatıralarında Yanya kuşatması ve kaleyi savunan Vehip Bey ve kardeşi Esat Paşa'yı ve Türk askerlerini çok canlı ve edebi bir dille anlatmaktadır. Kuşatmanın en zorlu günlerinde günlüğünün 20 Aralık 1912 tarihli sayfasında: "…*Vehip Bey, Yanya'da eski kalenin... Avlusunda kendi mezarını kazdırmış. Vehip Bey'in son obüs atılıncaya, son savaşçı feda edilinceye kadar mücadele edeceği söyleniyor*"[18]. Şehir uzun süren direnişinde hiçbir yardım alamamıştı. Yanya'da yiyecek bulmanın artık çok güç hale geldiği, günlüğün 15 Ocak 1913 tarihli sayfasında "…

12 Hasan Cemal, *Tekrar Başımıza Gelenler*, Çev: Murat ÇULCU, İstanbul 1991, s. 90.

13 H. Cemal, *a.g.e.,* s. 116.

14 İ. Artuç, *a.g.e.,* s. 197-204.

15 İ. Artuç, *a.g.e.,* s. 231-241.

16 A. Andonyan, *a.g.e.,* s. 402.

17 Mehmet Ali Gökaçtı, *Nüfus Mübadelesi, Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi*, İstanbul 2002. s. 29-30.

18 Guy Chantepleure, *Kuşatılmış Kent Yanya, Ekim 1912-Mart 1913*, Çev. Fazıl Bülent Kocamemi, İstanbul 2010, s. 65.

Artık beyaz ya da esmer un, buğday ya da çavdar ekmeği yok. Kumdan ve çakıldan imal edilmişe benzeyen iğrenç mısır ekmeği bile ender bulunuyor ve pahalı… Bir okkası 9 kuruş. Askerlerin tayını azalıyor… Mühimmatın da azaldığından bahsediliyor ama şehir hâlâ direniyor" şeklinde geçmektedir[19]. Balkan Harbi'nde bütün cephelerdeki yenilgiye rağmen Yanya'da askerimizin kahramanca savunması morali bozulan halkımıza bir kurtuluş ümidi veriyordu. Fransız konsolosunun eşi, Mehmetçiğin bu kahraman tavrını acıyarak anlatıyordu: *"…Anadolulular soğuğa, mahrumiyete, en kötü acılara kahramanca bir tevekkülle tahammül ediyorlar. Biri bir kolunu ve iki bacağını yitirmişti. Bedeni zavallı bir kütük… Sadece şöyle diyordu: Vatanımın, bacaklarıma ve kollarıma ihtiyacı vardı, ben de verdim"*[20].

Yanya şehri uzun süre dayanmasına rağmen 6 Mart 1913'te Osmanlı yönetiminden çıkmıştı[21]. Şehrin düşmesine şahit olan Fransız konsolosunun eşi Chantepleure şehir teslim edilmeden az evvel komutanların toplantısına katılmıştı: *"…Subaylar geliyor, bazılarını tanıyorum… İşte Numan Paşa ve General Cevat Paşa, işte Celal Bey… Mağlubiyet burada, her yerde hissedilmekte… Bu asık suratlarda yorgun ya da ateşli hareketlerde… Beni boğan bu ızdırap dolu ağır kasvetli havada… Etrafımdakilere, onların askerce acılarını anladığımı, acıdığımı, uzun soluklu cesur ve ümitsiz direnişlerini unutmayacağımı söylemeye çalışıyorum…"*[22]. Ayrıca Yunanlılar herhangi bir askerî destekten yoksun Sakız, Midilli, Limni, Bozcaada gibi Ege Adaları'na da asker çıkararak işgal ettiler.

Her cephede yenilgiye uğrayan Osmanlı Ordusu ile Balkanlı müttefikler arasında 3 Aralık 1912'de ateşkes ilan edildi. Gerçi ateşkesin şartları bile adaletsizdi. Mesela, Türkler kuşatma altındaki Edirne'ye demiryolundan yardım götüremeyecek, fakat Bulgarlar Edirne içinden geçen demiryolunu kullanarak kendi birliklerine yardım götürebileceklerdi. Yunanlılar da ateşkesi kabul etmemiş ve savaşa devam ederek denizyoluyla merkezden Osmanlı Batı Ordusu'na yardım gönderilmesini engellemişlerdi. Bu şartlar altında barışı görüşmek için toplanan Londra Konferansı'nda Büyük devletler tamamen Balkanlı devletlerin yanındaydılar. Zorlukla geçen barış görüşmelerinde Sadrazam Kamil Paşa Hükümeti direnmek istediyse de askerî bir kozu olmadığından bütün söylenenleri kabul etmeyi düşünüyordu. Yalnız Edirne'nin Bulgarlara bırakma sorumluluğunu yüklenmek istemiyordu. Saltanat Şurası toplandı ve kararın kabul edilmek zorunda olduğu sonucu çıktı. Bu arada savaşa girilmesini teşvik eden İttihatçılar ve onu destekleyen basın, Avrupa'nın ve Edirne'nin kaybından dolayı alabildiğine hükümete muhalefet etmekteydiler.

İşte bu esnada Trablusgarb savaşından İstanbul'a dönen Enver Bey ve bazı İttihatçı subaylar 23 Ocak 1913'te Babıâli Baskını'nı gerçekleştirdiler. Harbiye Nazırı Nazım Paşa ve bazı subaylar öldürüldü. Sadrazam Kamil Paşa istifa etmek durumunda bırakıldı. Mahmut Şevket Paşa Sadaret'e getirildi ve çoğunluğu İttihatçılardan oluşan bir hükümet kuruldu[23]. Bu baskınla Osmanlı çoğulculuğu noktalanmış ve bu tarihten itibaren İttihad ve Terakki, I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar muhalefeti susturarak ülkeyi yönetmişti. Hürriyeti ilan edenler sanki birer despota dönüşmüşlerdi[24].

8 Şubat 1913'te Şarköy'e başarısız bir çıkarma harekâtı yapıldı. Maksat Edirne'yi kurtarmaktı.

19 G. Chantepleure, *a.g.e.,* s. 78-79.

20 G. Chantepleure, *a.g.e.*, s. 93.

21 A. Andonyan, *a.g.e.,* s. 436.

22 G. Chantepleure, *a.g.e.*, s.107-108.

23 İ. Artuç, *a.g.e.,* s. 244-250.

24 Zafer Toprak, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi, Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950)*, İstanbul 1995, s. 108.

Ancak bu yenilgiden sonra umutlar tükenmiş ve Edirne'nin düşmesi üzerine uzun görüşmeler ve büyük devletlerin baskısıyla 30 Mayıs 1913'te Londra'da barış imzalandı. Osmanlı, tüm Avrupa topraklarını kaybetmişti. Trakya'da sınır Midye-Enez çizgisiydi ve Edirne Bulgarlara bırakılmıştı. Arnavutluk bağımsız olmuş, Ege Adalarının geleceği Büyük Devletlerin kararına bırakılmıştı. Edirne'yi düşmana veriyor diye Kamil Paşa'yı eleştiren İttihatçılar kendi elleriyle Edirne'yi bırakmak durumunda kalmışlardı. Londra Barış Antlaşması imzalandıktan iki hafta sonra 12 Haziran 1913'te Sadrazam Mahmut Şevket Paşa bir suikast ile öldürüldü. Sadrazamlığa Sait Halim Paşa getirildi.

Savaş bitmişti ama Balkanlı devletler arasındaki anlaşmazlıklar bitmemişti. Bulgarlar en çok kayıp veren kendileri olduğu halde Makedonya'dan fazla pay alamamaktan şikâyet ediyorlardı. Öte yandan Sırplar ve Yunanlılar ise aynı şikâyetlerde bulunmuşlar ve Bulgarlara karşı ittifak anlaşması yapmışlardı. Romanya ise I. Balkan Savaşı'nın dışında kalarak hiçbir kazanç elde edememişti ve ayrıca onların da Bulgarlara karşı düşmanlıkları vardı. Barışın imzalanmasından yaklaşık bir ay sonra Bulgaristan 29 Haziran 1913'te bir baskın hareketiyle Sırplara ve Yunanlılara saldırdı. Altı günlük savaştan sonra Bulgarlar mağlup oldular. Romenler ise bu savaş neticesinde yıpranmamış ordularıyla Plevne ve Silistre'yi ele geçirip Dobruca'yı almışlardı.

Fırsattan istifade eden Osmanlı ordusu, 15 Temmuz'da harekete geçerek Midye-Enez hattına kadar ilerledi. Avrupa devletleri ve özellikle İngiltere, Osmanlı'nın bu hattı kesinlikle geçmemesi noktasında tehditler savurmaktaydı. Bu hatta dört gün bekleyen ordu 21 Temmuz'da Kırklareli'ni, 22 Temmuz 1913'te Edirne'yi geri aldı. Zaten ciddi bir savaş olmaksızın Bulgarlar geri çekilmişlerdi. Meriç nehrine kadar olan bütün Doğu Trakya ele geçirildi. Ancak Avrupalı devletler buradan ileriye geçilmemesini tekraren hatırlatmışlardı[25].

Neticede bir ay süren II. Balkan Savaşı sona erer ve 10 Ağustos 1913'te Bükreş Barış Antlaşması imzalanır. Buna göre Vardar Vadisi'nin orta kısmı Sırbistan'a, Kavala ve Serez Yunanistan'a, Güney Dobruca ve Silistre ise Romanya'ya bırakılmıştı. 29 Eylül 1913'te Bulgarlar ile Osmanlı Devleti arasında İstanbul Muahedesi imzalanır. Buna göre şimdiki Trakya hududuna yakın bir sınır kabul edilir. Günümüz sınırlarına göre tek fark Meriç nehrinin öte yakasındaki Dimetoka şehri ve 25-30 km. toprak Türk tarafında kalmaktaydı[26]. Savaşı bitiren diğer anlaşmalar ise, Yunanistan ile Atina'da imzalanan 14 Kasım 1913 tarihli barış anlaşmasıdır. Buna göre iki devlet arasındaki Ege Adaları anlaşmazlığı Büyük Devletler'in kararına bırakılıyordu. Yunanistan'da kalan Türklerin dinî hak ve serbestiyetleri tanınıyordu. Sınır kalmamasına rağmen Karadağ ile 14 Mart 1914, Sırbistan ile 26 Mart 1914 tarihinde imzalanan barış anlaşmaları ile savaş durumu sona erdirilmiştir[27].

Harbin Neticeleri ve Sonrasındaki Kuvvet Dengeleri

Birinci Balkan Savaşı 7 ay 22 gün sürmesine rağmen, Türklerin bozgunu ilk üç haftada gerçekleşmişti. Savaş sonunda dengeler alt üst oldu. Balkan Harbi'ne katılan devletlerin Osmanlı Devleti'nden kazançları ve Savaş sonundaki durumları aşağıdaki gibidir[28].

25 İ. Artuç, *a.g.e.,* s. 308-319.

26 Not: Dimetoka şehri ve çevresi 1.Dünya Savaşı'nda Bulgarları Osmanlı-Alman ittifakına dahil edebilmek için Almanya'nın baskısıyla Bulgaristan'a bırakılmıştır.

27 A. Andonyan, *a.g.e.,* s.531.

28 Yılmaz Öztuna *Rumeli'ni Kaybımız, 93 ve Balkan Savaşları*, İstanbul 1990, s. 184.

Balkan Ülkelerin Savaş Sonunda Kazanç ve Kayıpları

Ülke Adı	**Savaştaki Kazancı**		**Savaş Sonrası Durumu**	
	Yüzölçümü (km²)	**Nüfus**	**Yüzölçümü (km²)**	**Nüfus**
Bulgaristan	25.257	984.000	121.062	5.322.000
Yunanistan	55.919	1.859.000	120.060	4.400.000
Sırbistan	41.873	1.942.000	87.300	4.942.000
Karadağ	5.590	161.000	15.017	435.000
Arnavutluk	-	-	25.734	800.000

Balkan Savaşları'nın üç mağlubu vardı. Türkler, Bulgarlar ve Avusturyalılar. Öte yandan Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ bu savaşlarda yüzölçümlerini iki katına çıkardılar. Bundan sonra Osmanlı ile bir sınırı kalmayan ve kazandığı zafer sarhoşluğuna kendini kaptıran Sırbistan kendine yeni büyüme alanı olarak Avusturya'yı seçti. Bunun en önemli neticesi Bosna-Hersek'te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdının bir Sırp anarşisti tarafından öldürülmesiyle Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması oldu. Yunanistan ise artık Balkanlar'da daha fazla büyüyemeyeceğinin bilincinde olarak Ege Adaları'nı ele geçirip gözünü İzmir ve Anadolu kıyılarına dikti.

Dolayısıyla bu mağlubiyet Balkan Savaşı sonrası ve Birinci Dünya Savaşı öncesinde, bu üç ülkenin aynı ittifak içinde bir araya gelmeleri neticesini doğurdu. Böylece İngiltere ile Rusya'nın araya koydukları küçük devletçiklerle Balkanları kontrol altında tutma ve denetleme umutları suya düştü. Bu karışıklıklar ve oturmamış kuvvet dengeleri içindeki Balkanlarda, bir Sırp-Avusturya savaşı kapıda olduğu gibi, Yunanlılar ile Türklerin arasındaki Ege Adaları'nın statüsü ve muhacirlerden kaynaklanan gerginlikler bir Türk-Yunan savaşı beklentisini vermekteydi[29].

Balkan Savaşı sonrasında Makedonya topraklarının büyük çoğunluğunun Yunanistan ve Sırbistan tarafından paylaşılması, Makedonya'nın özerk bir bölge olması için savaşan VMRO[30]'nın (İç Makedonya Devrimci Örgütü) Makedonya'da geliştirmeye çalıştığı, Makedon kimliği ile ilgili amaçlarını da akamete uğratmıştır[31]. Böylece Makedonya'nın bağımsızlığı meselesi 1991'e kadar bir daha gündeme gelmeyecektir.

Çok geçmeden Osmanlı Devleti'nde İttihat ve Terakki duruma tamamen hâkim olacak ve Osmanlı Devleti, Balkan Harbi'nin bitişinden tam bir yıl sonra 12 Kasım 1914'te savaşa sokulacaktır. Enver Bey, 18 Aralık 1913'te Yarbaylıktan Albaylığa, 5 Ocak 1914'te ise Mirlivalığa(Tuğgeneral) terfi ettirilip Harbiye Nazırlığına getirilir. Bu arada Padişahın yeğeni olan Naciye Sultan ile evlenir ve saraya damat olur. Daha doğrusu kendisini Harbiye Nazırlığı'na uygun görür ve bunu Sadrazama bir ültimatom gibi bildirir. Sadrazam Sait Halim Paşa şaşkınlık içinde, genç olduğu biraz daha beklemesinin uygun olduğunu belirtince, Enver Paşa'nın cevabı sert ve kesin olmuştur. "*Maksadımı arz edemedim galiba. Bir İttihad ve Terakki Hükümeti olan kabinenizde Harbiye Nazırlığını üzerime almam uygun görülmüştür*" [32]. İttihad ve Terakki önderlerinin zoruyla, Balkan Harbi sonrasındaki böyle karışık bir ortamda Türkiye I. Dünya Savaşı'na girmek mecburiyetinde bırakılmıştır.

29 Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar*, İstanbul 1995, s.70

30 Not: Makedonca Dilindeki söylenişiyle VMRO: Vatreşna Makedonska Revolutsionna Organizatsiya.

31 Gül Tokay, "Makedonya Sorunu (1878-1913)", *Berlin Antlaşması'ndan Günümüze Balkanlar*, Yay. Haz. Mustafa Bereketli, İstanbul 1999, s. 65.

32 Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, İstanbul 1986, C. II, s. 422-423.

Balkan Harbi sonunda artık Osmanlılık düşüncesi son bulmuştu. Rumeli'deki savaşın ve mezalimlerin halkın hafızasında acı intibalar bırakması, Türk milliyetçiliğinin İttihad ve Terakki önderliğinde hızla yayılmasını sağlamıştır. Balkan Harbi'nin diğer savaşlara nazaran halkı daha fazla etkilemesinin sebepleri yaralıların ve muhacirlerin akın akın İstanbul'a gelmesi, gazetelerin günü gününe savaş ve mezalim haberleri vermesiydi. Balkan Harbi'nden önce Türk milliyetçiliğini ön plana çıkaran dernekler ve *Türk Derneği Mecmuası, Türk Yurdu, Halka Doğru* gibi yayınlar görülmüş ise de bu dernek ve yayınlar sadece seçkin aydınların ilgi alanında kalmışlardı. Anadolu Müslüman'dı. Türk kimliğini oluşturacak ortak paydaya sahip olsa dahi bunun bilincinde değildi. Balkan Harbi'nden sonra milliyetçilik Müslüman-Türk unsur arasında giderek yeşerdi ve kitleselleşti. İttihatçıların en büyük gayreti bir ulus yaratmak olmuştu.

İstanbul Basını ve dergilerinde dönemin en önemli gelişmesi olan Balkan Harbi ile ilgili doğal olarak birçok haber yorum yayınlanmıştır. Bu basın yayın organları içinde en dikkat çekenler *Alemdar, Hikmet, İkdam, Sabah, Tanin* gazeteleri ile *Halka Doğru, Donanma, İctihad, Sebilürreşad, Şehbal, Türk Yurdu* gibi dergiler idi[33]. Balkan Savaşı geniş çaplı bir kriz dönemine rastlar. Savaşın başlarında aydınlar, basın yoluyla Osmanlı kimliğini ve bütünlüğünü savunmayı sürdürdüler. Dönemin basını savaşın yapıldığı yıllarda ve sonrasında Balkanlara yönelik ilgisini daha çok edebi eserlerle göstermesine çalışmıştır. 1912-14 yılları arasında Balkan savaşı hakkında yayınlanan 280 şiir tesbit edilmiştir. Ancak bunların içinde Tevfik Fikret, Cenap Şehabeddin vs. ünlü şairlerin bulunmaması dikkat çekicidir[34]. Balkan Harbi ile ilgili roman ve öykülerde asli bir motif olan göç motifi 93 Harbi'yle başlayıp Balkan ve Birinci Dünya Savaşı sonunda hızlanan bir hadise ve milli bir faciadır[35].

Türk Tiyatrosu'nda Balkan Harbi faciasını konu alan birçok piyes yazılmıştır. Bunlardan ilki Süleyman Sırrı'nın "*Gayz*" adlı piyesidir. Balkanlar'daki zulmün orta halli bir Türk ailesindeki acılarını ortaya çıkarır. Melikzade Fuat'ın, "*Edirne Müdafaası yahut Şükrü Paşa*" adlı eserinde o muhteşem Edirne direnişi konusu işlenmiştir. Mehmed Sırrı'nın "*Türk Kanı*" isimli piyesinde İzmir'de yaşayan iki kardeşin bütün işlerini bırakarak Bulgarlara karşı savaşmak üzere Rumeli'ye gönüllü gidişlerini anlatır. Yaşar Nabi Nayır'ın "*Beş Devir*", Necip Fazıl'ın "*Künye*" adlı piyeslerinin bazı sahneleri Balkan Harbi'ndeki gelişmeleri işlemektedir[36].

Balkan Harbi'nde özellikle Rum tüccarın Yunanistan'a yardım ediyor diye boykot edilmesiyle milli iktisadın temelleri atılmış oldu. Özellikle harpte Göriceli bir Rum olan Averof'un katkılarıyla alınmış tek başına bir donanma olarak nitelenen Averof Zırhlısı yüzünden Osmanlı Devleti denizden asker sevkiyatı yapamamış ve askerlerine lojistik destek sağlayamamıştı. Sırf bu olay bile boykotajın tüm Rumlara teşmil edilmesiyle sonuçlandı. Müslüman tüccarlar çoğaldı, millî bilinç oluştu[37]. Bu olaylar Balkan Harbi sonrasında, millî devlete giden süreçte büyük bir aşama olmuştur.

---

33 Haluk Harun Duman, *Balkanlara Veda*, İstanbul 2005, s. 50-68.

34 Haluk Harun Duman, "Balkan Savaşı'nın Edebiyata Yansıması", *Uluslararası Sempozyum Köprüler Kurduk Balkanlara*, İstanbul 2008, s. 113-114.

35 H. H. Duman, a.g.m., s. 122.

36 Enver Töre, "Türk Tiyatro Eserlerinde Balkan Motifi", *Uluslararası Sempozyum Köprüler Kurduk Balkanlara*, İstanbul 2008, s. 125-141.

37 Z. Toprak, *a.g.e.,* s. 108-111.

Yapılan Mezalimlerin ve Göçün Bilançosu

Osmanlı Devleti göçmenleri kabul edip etmeme konusunda büyük sıkıntı yaşıyordu. 19 Nisan 1913 tarihli Meclis-i Vükela kararında hükümetin düştüğü zor durum Dâhiliye Nezareti'nin yazısında şu şekilde ifade edilmektedir: "… *Rumeli'deki ahâli-yi İslâmiye'nin Anadolu'ya hicretleri için hükümet-i seniyece teshilât ve teşvîkât icrâsı oralarda anâsır-ı İslamın tedennîsini mûcib olacağı gibi ahâli-i merkûmenin oralarda bırakılmaları da kendilerinin mezâlime marûz bırakılarak inkirâzlarını müeddî olacağından...*"[38]. Uygulanan siyasete bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin soydaş ve dindaşlarını bulundukları topraklarda sabitleyemediği ve muhafaza edemediği görülmektedir. İşte bu yüzden göçe kolaylık gösterilmemiş, teşvik edilmemiş ancak Müslümanların mezalimle yok olmalarına engel olunmak maksadıyla istenmese de devletçe kabul edilmek zorunda kalınan bir mesele olmuştur.

Balkan Harbi esnasında ve sonrasında Müslümanlara yapılan mezalim ve göçün bilançosuna bakıldığında durumun korkunçluğu ortaya çıkmaktadır. 1911 senesinde Osmanlı'nın elinde bulunan Rumeli'nin Müslüman nüfusu 2.315.293 kişidir. Oysaki Balkan Harbi sonrası farklı yıllarda yapılmış Yunan, Bulgar ve Yugoslavya kaynaklarında bu ülkelerce Balkan Harbi'nde alınan topraklarda kalan Müslüman nüfusa bakıldığında bu nüfusun 870.114 kişi olduğu görülmektedir. Fark 1.445.179 kişidir ki böylece toplam nüfusun % 62'si eksilmiş olmaktadır. Bunun ne kadarı göç ne kadarı katliam sonucu öldürüldüğünü kesin sayılarla bilmek imkânsız ise de, Justin McCarthy'nin yapmış olduğu demografik analiz metotlarıyla, yaklaşık bir neticeye varılabilmektedir.

Bu metoda göre 1.445.179 kişiden Türkiye'ye göç edenlerin sayısı olan 812.771 kişi (*413.922 kişi 1912-1920 tarihleri arasında Türkiye'ye göç etmiş, 398.849 kişi 1921-1926'da Türk-Yunan Mübadele Anlaşmasına göre Türkiye'ye gönderilmiştir*), çıkarılınca Balkan Harbi esnasında katliam sonucu öldürülen Müslümanların sayısı 632.408 kişi olarak çıkmaktadır. Bu sayı Osmanlı'dan zapt edilmiş Rumeli nüfusunun % 27'sine tekabül etmektedir[39].

İttihad ve Terakki'nin önde gelenlerinden Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın anılarında Balkan harbi neticesinde Sırp, Yunan ve Bulgarlar tarafından çoğunluğu kadın çoluk, çocuk olmak üzere katledilenlerin sayısının 500.000 civarında olduğunu belirtmektedir[40].

Netice olarak Balkan Harbi sonrasında Osmanlı Avrupası Müslüman nüfusundan 632.408 kişinin sistematik bir şekilde katledildiği, 812.271 kişinin 1912-1926 yılları arasında Rumeli'den Türkiye'ye göç etmek mecburiyetinde bırakıldığı ortaya çıkmaktadır ki bu veriler etnik mezalimin en önemli delilleridir.

Karpat'a göre 1854-1908 Aralığında yaklaşık 5 milyon göçmenin Osmanlı'ya geldiği ifade edilmektedir. 19. yüzyılın ilk yarısında Balkan nüfusunun %35'ini Müslümanlar oluştururken, Kırım ve Kafkas göçleri neticesinde bu oran % 43'e çıktı. Söz konusu göçmenlerin sayısı 700-800 bin arasında değişmektedir. Yine 1854-1908 Aralığında yaklaşık 500 ila 800 bin gayrimüslimin Osmanlı dışı topraklara göç etmiştir.

38 BOA., MV. 176/36, 132 sayılı 6 Nisan 1329 (19 Nisan 1913) tarihli Meclis-i Vükela mazbatası.

39 J. McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, (Çev: Bilge Umar), İstanbul 1998, s. 184-192.

40 Cemal Paşa, *Hatırat*, Yay. Haz. Metin Martı, İstanbul 1996, s. 79.

Carthy'e göre ise 1800-1912 göçleri neticesi Anadolu'da Müslüman nüfusun oranı %70'den %80'e çıktı. Ermeni ve Rum nüfus sayısal olarak artmakla birlikte Müslüman göçü sebebiyle %21'den % 17'ye gerilemiştir. Göçmen torunu ve çocuğu itibarıyla göçmen nüfusun Türkiye Cumhuriyeti'ne etkisi 3 milyondur. Bu da o zamanki Türkiye nüfusunun yaklaşık 1/5'i gibi bir rakama tekabül etmektedir[41].

Başka bir kaynakta Balkan Savaşları'ndan sonra Türkiye'ye 640.000 kişinin göç ettiğinden söz edilmektedir[42]. 24 Mart 1918 tarihli Meclis-i Ayan toplantısında dönemin Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyyesi Müdürü Hamdi Bey, II. Meşrutiyet'e kadar gelen muhacir nüfusunun tespit edilemediğini söylüyor ancak "*1293'ten beri tetkik ettiğimiz kuyuda göre 854.870 muhacir olduğunu anlıyoruz*" diyordu. Meşrutiyetten ve Balkan Harbi'nden sonra gelenleri ise 450.000 olarak tespit ettiklerini belirtiyordu[43].

2008 yılında ortaya çıkan ve Murat Bardakçı'nın yayınladığı *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*[44] adlı eserde, döneminde Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti tarafından ve 1916 sonu veya 1917 başında hazırlandığı ve ifade edilen ve Talat Paşa'ya takdim edilen bir defterde dönemin nüfusuna ait ayrıntılı rakamlar mevcuttur. Bu defter, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tasnifi bitip araştırmaya açılacak yeni bir belgenin varlığına kadar Balkan Harbi öncesi ve sonrasında gelen muhacir nüfusa ait en önemli belgedir.

Buna göre "*Balkan Harbi'nden Mukaddem Vürud Eden Muhâcirîn-i İslâmiye'ye Aid Tablodur*" başlığında verilen ve elimizdeki topraklara gelen muhacir sayısını 854.870 olarak kaydedilmiştir. Bu rakam biraz yukarıda verdiğimiz 1918'de Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyyesi Müdürü Hamdi Bey'in verdiği rakamla birebir aynıdır. Bu da elimizdeki defterin güvenilirliğine olan inancımızı pekiştiren bir delildir.

Balkan Harbi'nden Mukaddem Vürud Eden Muhâcirîn-i İslâmiye'ye Aid Tablodur

Esâmî Vilayet ve Elviye	**Nüfus**	**Hane**
Edirne Vilâyeti	112.119	26.220
Ankara Vilâyeti	29.785	5.952
Adana Vilâyeti	5.737	1.436
Erzurum Vilâyeti	5.104	913
Aydın Vilâyeti	89.603	25.928
Beyrut Vilâyeti	1.019	221
Halep Vilâyeti	1.068	227
Hüdavendigâr Vilayeti	214.130	45.294
Suriye Vilâyeti	9.178	2.236
Sivas Vilâyeti	61.171	13.926
Kastamonu Vilâyeti	34.308	7.515
Mamuretülaziz Vilâyeti	336	87

41 Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon 2006, s. 346.

42 İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi" *Toplum Bilim*, Sayı 50, İstanbul 1990, s. 49-72'den aktaran, Fuat Dündar, *a.g.e.,* s. 56.

43 Meclis-i Ayan Zabıt Cerideleri 3, 4, 2, 41 24 Mart 1334 , s. 2215-217'den aktaran F. Dündar, *a.g.e.,* s. 56-57.

44 Murat Bardakçı, *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*, 4. Baskı, İstanbul 2009, s. 35.

Bitlis Vilâyeti	4.723	925
Konya Vilâyeti	126.295	16.452
İzmit Sancağı	56.273	12.813
Çatalca Sancağı	8.681	2.114
Karesi Sancağı	65.565	14.118
Kal'a-i Sultaniye Sancağı	29.495	10.198
YEKÜN	854.870	186.575
İşkodra Vilâyeti[1]	2.800	650
Manastır Vilâyeti	2.192	565
Yanya Vilâyeti	-	-
Selanik Vilâyeti	4.846	1.353
Kosova Vilâyeti	61.314	12.579
CÜMLE-İ YEKÜN	**926.022**	**201.722** [2]

Talat Paşa'nın defterindeki, *Balkan Harbi'nden Sonra Vürûd Eden Muhâcirînin Mikdarı*, başlığı altında gelen muhacir sayısını 339.074 olarak vermektedir. Bu rakamlar da bir önceki tabloda olduğu gibi birinci elden aynı değeri haiz rakamlardır[45].

Balkan Harbi'nden Sonra Vürûd Eden Muhâcirînin Mikdarı

Esâmî Vilayet ve Evliye	**Nüfus**	**Hane**
Adana Vilâyeti	6.381	1.276
Ankara Vilâyeti	9.335	2.111
Aydın Vilâyeti	145.320	29.128
Edirne Vilâyeti	81.542	17.368
Erzurum Vilâyeti	6	1
İstanbul Vilâyeti	3.609	959
Halep Vilâyeti	10.504	2.099
Hüdavendigâr Vilayeti	18.317	4.650
Suriye Vilâyeti	3.187	637
Sivas Vilâyeti	10.805	2.169
Kastamonu Vilâyeti	88	16
Konya Vilâyeti	3.511	638
Mamuretülaziz Vilâyeti	242	48
Van Vilâyeti	27	5
İzmit Sancağı	6.771	1.153
Eskişehir Sancağı	9.088	1.236
Bolu Sancağı	566	118
Canik Sancağı	3.875	619
Çatalca Sancağı	5.932	1.493
Karesi Sancağı	14.687	2.961
Kal'a-i Sultaniye Sancağı	2.980	785
Kayseri Sancağı	1.445	328

45 M. Bardakçı, *a.g.e.*, s. 39.

Menteşe Sancağı	855	171
Niğde Sancağı	-	-
YEKÜN	**339.074**	**62.074**

Yaptığımız çalışmalar neticesi Balkan Harbi'nden sonra gelen muhacir miktarını 300.000 civarında tespit etmiştik. Ayrıca bu muhacirlere tahminî olarak ilave edilecek 100.000 civarındaki hali vakti yerinde olup devletten bir yardım almadan yerleşen muhacir, asker ve memur aileleri ilave edildiğinde 400.000 civarında bir rakama ulaşmıştık. *Balkanların Makus Talihi Göç* kitabımızın gözden geçirilmiş yeni baskısını hazırlarken, ortaya Talat Paşa'nın defteri ve verdiği 339.074 muhacir sayısı çıktı. Buna karşılık Aşair ve Muhacirin Müdürü Hamdi Bey'in 1918 yılında verdiği 450.000 muhacir sayısını, 339.074 sayısıyla mukayese etmemiz gerekmektedir. 1915 senesine kadar gelen muhacirlerin kaydının tutulduğu defterdeki bu sayıya, asker ve memur aileleri ile üç senede gelmiş muhacir miktarı ilave edildiğinde yukarıdaki 450.000 sayısının gerçeğe yakın bir rakam olduğu ortaya çıkacaktır.

Bu bölümün sonunda Balkan Harbi yıllarındaki nüfusumuzu yorumlamak istiyoruz. Tahmini rakamlara göre Balkan Harbi'ne girerken, bugünkü sınırlarımız düşünüldüğünde ülkemizin nüfusu 17 milyondu. İstiklal Harbi'nden sonra ise nüfusumuz 12 milyona düşmüştü. 10 yıllık savaş neticesi Anadolu'nun nüfus kaybı % 30'ları bulmuştu. Oysa mesela Almanya ve Fransa gibi devletlerin I. Dünya Savaşı'ndaki nüfus kayıpları % 2 civarındaydı. Türkiye'deki bu nüfus kaybının % 20'si ölümlerden, % 10'u da zorunlu yer değiştirmelerden kaynaklanmıştı. Ölümlerden dolayı nüfus kaybının 2.500.000'i Türk, 580.000'i Ermeni, 310.000'i Rum idi. Kaybın bu kadar yüksek oluşunda, farklı etnik grupların cephe gerisindeki çatışmaları da etkili olmuştu. Bazı doğu illerindeki nüfus kaybı % 50'yi bulmuştu. İstiklal Harbi'nin kazanılmasından sonra doğal olarak nüfusu sayısal olarak arttırmak ve nitelik olarak güçlendirmek Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri olmuştu[46].

1923 Türk-Yunan Mübadelesinin Değerlendirmesi

Balkan Harbi'nden sonra Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışı ve sonrasındaki Türk-Yunan savaşı (1919-1922) esnasında Balkanlar'dan Türkiye'ye yönelik göçler kısmen azalmıştı. İstiklal Harbi'nin kazanılmasından sonra ise bu göçler yine had safhaya çıktı. Bu göçler Türk-Yunan Mübadelesi Anlaşması neticesinde gerçekleşen göçlerdi.

1923 Lozan Anlaşması'yla esnasında 30 Ocak 1923'te imzalanan *Rum ve Türk Ahalinin Mübadelenesine Dair Mukavelename ve Protokol* neticesinde 186.189 Rum'un Yunanistan'a göç ettiği bilinmektedir[47]. Anlaşma öncesindekiler de dâhil edildiğinde yukarıda toplam sayısı verilen Rumların göç ettirilmeleri neticesinde Yunanistan, bir milyon iki yüz bin kişiyi aşan Anadolu Rumlarını yerleştirmek meselesiyle uğraşmıştır.

1926 Yunanistan Nüfus sayımına göre, Anadolu'dan 626.954, Doğu Karadeniz'den 182.169, İstanbul'dan 38.458 ve Doğu Trakya'dan 256.635 kişi olmak üzere toplam 1.104.216 kişi

46 Fikret Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları*, İstanbul 2006, s. 113-114.

47 Halit Eren, "Cumhuriyet Döneminde Göç ve İltica", *Tarih Boyunca Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları (Yüzyılımız ve Türkiye Cumhuriyeti)* Üçüncü kitap, İstanbul 1993, s. 358.

Yunanistan'a göç etmiştir. Ancak bunların ne kadarının I. Dünya Savaşı ve ne kadarının daha sonra göç ettiğini tam manasıyla bilememekteyiz[48]. Stephen Ladas da yukarıdaki rakamları doğrulamaktadır[49].

1912 ile 1922 yılları arasında çoğu Karadeniz Bölgesi'nden ya da Batı Anadolu'dan olmak üzere 300.000 kadar Rum açlık, hastalık ve cinayetler sonunda ölüm telefatına uğradı. Ancak ölüm istatistikleri konusunda ayrıntılı bilgi olmadığından hangi yıllarda ne kadar ölüm olduğu belli değildir. Bunların bir kısmı Anadolu'daki Yunan istilası sonrasında öldülerse de I. Dünya Savaşı yıllarındaki sefalet sebebiyle ölmüş olanların oranının da epey fazla olması gerekir. Yunanlıların Anadolu'yu işgali Türklere olduğundan çok Anadolu Rumlarına zarar vermiştir[50].

Türkiye'ye gelen mübadil sayısı konusu da kaynaklarda farklılıklar göstermektedir. Dönemin yayın organlarında 1924 Ekim ayına kadar mübadele edilen Müslüman nüfus 370.000 olarak gösterilmektedir. Devlet İstatistik Enstitüsü yayınlarında göçmen sayısı 456.729'a ulaşmıştı. Bu konuda çalışan araştırmacılar mübadele kapsamına giren ancak mübadele edilmeyi beklemeden Yunanistan'dan sığınmacı olarak gelen Müslüman göçmenlerin sayısını 50.000 olarak tahmin etmektedir. Bu durumda 500.000 nüfusu aşan bir Müslüman mübadil rakamı ortaya çıkmaktadır[51].

Mübadele sebebiyle her iki devletin avantaj ve dezavantajları olmuştur. Göçmenler yüzünden kısa vadede iskân, iaşe, işsizlik, hayat pahalılığı vb. büyük zorluklar yaşayan Yunanistan, uzun vadede büyük kalkınma hamlesi başlatmış ve ekonomik açıdan günümüzde Türkiye'den daha iyi bir yere ulaşmıştır. Bundaki en büyük amillerden biri, Anadolu Rumlarının müteşebbisliği, sanatkârlığı ve nitelikli vasıflara sahip bulunmalarıydı. Türkiye ise Anadolu Rumlarının gitmesiyle birlikte bazı sektörlerde uzun süre toparlanamamıştır.

Rum nüfusun Türkiye'yi terk etmesiyle sanayi ve ticaret alanında bir bocalama devri yaşandığı şüphesizdir. Yerli halkta, Mübadil Rumların boşalttıkları sahayı dolduracak birikim yoktu. İşte bu sahayı Makedonya'da Rum, Yahudi, Bulgar gibi unsurlarla bir arada yaşayıp çeşitli tecrübelere sahip olan Mübadil Türkler doldurdu. Dolayısıyla mübadele ekonominin millileştirilmesinde, milli sanayi ve milli sermayedarların ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Mübadiller bunun yanında sadece Rumlardan doğan eksikliği doldurmakla kalmamış, bunun yanında yerli ahaliye rehberlik etmişlerdir. Yapılan ziraatın daha bilinçli ve endüstriyel ürünlere yönelik olmasında, tarımsal faaliyetlerde daha iyi ve daha çok üretim politikasının yerleşmesinde katkıları olmuştur. Sulu tarım, tarımsal faaliyetlerde daha gelişmiş alet-edevat kullanımı, mübadillerin gelişinden sonra ortaya çıkmıştır[52].

Türkiye'ye gelen mübadillerin % 90'ının tarım sektöründen olması ise, Türkiye'ye sadece tarım sektöründe avantaj sağlamıştır. Ayrıca nüfus yoğunluğu açısından daha homojen bir yapıya kavuşan Türkiye, Osmanlı Devleti'nden beri süregelen azınlık meselesini de böylece

48 J. McCarthy, *a.g.e*, s. 336.

49 Ladas'a göre bu tarihlerde Yunanistan'a yapılan diğer Rum göçleri için, Bulgaristan'dan 49.027, Sovyetler Birliği'nden 58.526, Sırbistan, On iki Ada ve diğer ülkelerden ise 10.080 olmak üzere toplam 117.633 kişi olarak vermektedir. Stephen Ladas'ın *The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey, New York 1932* adlı eserinin 644. Sayfasından aktarma için Bkz: M.Murat Hatipoğlu, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*, Ankara 1997, s. 326.

50 J. McCarthy, *a.g.e*, s. 345.

51 Mümtaz Peker "Lozan Konferansı'nda Nüfus Tartışmaları", *Belleten Cilt LXIX, Sayı 256*, Ankara 2005, s. 1025.

52 Salih Özkan, *Milli Devlet Olma Sürecinde Mübadele ve Niğde'ye Yapılan İskân*, Konya 2010., s. 156.

halletmiştir. Ayrıca göçmenler Devletin daha sonraki yıllarda ihtiyaç duyacağı asker potansiyelinin en önemli kaynaklarından olmuşlardır.

Zorunlu göç, insanların hatıralarında derin yaralar açmış, unutulmaz izler bırakmış ve bu meseleler uzun yıllar tartışılmıştır. Ancak yıllar sonra bir mübadil Rum'un söylediği bir ifade dikkat çekicidir: "*Atatürk ve Venizelos iyi yaptı. Yoksa şimdi Bosna gibi olabilirdik. Bir yerden patlak verirdi*"[53].

Mübadeleye, insanî ve hissî açıdan yaklaşıldığında sonuç bir trajedidir. Ama reel-politik olarak baktığımızda, Türkiye ve Yunanistan'ın siyasî gelecekleri açısından her iki devlete büyük yararlar sağlamıştır. Ulusçuluk ideolojisinin geliştiği bir ortamda ülkeyi yöneten elitler açısından, bu kadar büyük bir azınlık nüfusunun her iki ülkeye de barış getirmeyeceği kuvvetle muhtemeldi. Bu meseleye, suçlu tarafın kim olduğundan ziyade, suça yol açacak gelişmelerin engellenmesi bakımından bakmak netice olarak daha sağlıklı yorum yapmamızı kolaylaştıracaktır.

Mübadil ya da Muhacirlerin Yaşadıkları Travma

Mübadil olmak, kökünden toprağından, hatıralarından koparılmak demekti. Kimse bu insanlara gitmeyi isteyip istemediklerini, düşüncelerini sormamıştı. Uluslararası güç dengelerinin sebep olduğu savaşlar ve değişen siyasî şartlar kurulan ulus devletler neticesi göç artık kaçınılmaz hale gelmişti. Yaşanan acılar, çekilen sıkıntılar, kaybedilen hayatlar, fakirleşmek, dil ve kültür farklılıkları, uyum sorunları, işsizlik, açlık, evsizlik vb. benzer sorunlar beraberinde psikolojik sorunları ya da travmaları beraberinde getiriyordu. Mübadillerin psikolojik ya da psikiyatrik sorunları üzerinde pek çalışılmamış bir konudur. Şüphesiz bu konular öncelikle psikolog ve psikiyatr doktorların işidir. Bu alt başlığı yazarken şüphesiz böyle bir iddia içinde değiliz. Ancak belki bu küçük bilgiler ileride bir doktor veya psikolog ile bir tarihçinin ortak çalışması ile bir araştırma haline gelebilir. Bize düşen bu konuya dair araştırmacılara küçük bir fikir vermektir. Aslında bunlar daha önce anıları kaydedilemeyen muhacirlerin yaşadığı sorunlarla neredeyse aynıdır. Bu yüzden bu başlık bir manada muhacir psikolojisi diye de okunabilir.

Muhacir, iskân olunduğu ülke halkı ile kültür, tarihî tecrübe gibi ortak unsurları paylaşsa da genelde birkaç kuşak sürebilen bir dönem için kendini farklı, psikolojik olarak kısmen dışlanmış marjinal biri olarak hisseder. Göçmen ve göçmen çocukları "*dışlanmış*" ve "*muhacir*" olmaktan kurtulmak için, toplum içinde yükselme, mal-mülk, mevki sahibi olmaya ve böylece toplum içinde saygınlık kazanmaya çalışırlar. Aynı zamanda eğitim görmeye gayret ederek toplum içinde yükselen yeni ülkelerine genelde büyük bağlılık gösterirler ve bazen aşırı milliyetçi olabilirler[54].

Göçlerin en büyük etkisi kişiseldir. Göç kişinin her alanda bilinçlenmesine yol açar. Göçmenler yeni yerleştikleri kasaba, şehir ve ülkede yaşam kültürüne yabancı olmalarının yanı sıra çoğunlukla fakir olduklarından sosyal yapının da en alt bölümlerinde yer alırlar. Göçmen bu yabancı ortamda her bakımdan marjinal durumda olduğunun farkına varır ve bu duruma nasıl ve neden düştüğünü aklını kullanarak anlamaya çalışır. İnsanlar doğup büyüdükleri bir ortamda öteden beri kurulmuş mevcut sosyo-ekonomik ve siyasî düzeni doğal olarak kabul

53 Ertuğrul Aladağ, *Andonia-Küçük Asya'dan Göç*, İstanbul 1995, s. 31.

54 Kemal Karpat *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler,* İstanbul 2010, s. 21.

ettikleri için, bu düzeni ayakta tutan elitlerin(köy ağası, hocası, vs.) otoritesini sorgusuz kabul ederler. Yeni ortamda ise göçmen az zamanda düşük sosyo-ekonomik durumunun bilincine varır ve bu durumdan kurtulma yollarını aramaya koyulur. Kendi hayatını ve ailesinin geleceğini güvenceye alarak ekonomik durumunu bir an evvel düzeltmesi, yani mal sahibi olması lüzumunu kavrar. Girişimcilik, eğitim görmek, meslek sahibi olmak ve bu yoldan kazanç sağlayarak sosyal yapı içinde yükselmek, göçmeni sosyo-ekonomik ve kültürel marjinallikten kurtaracak yol olarak görülür. Göç böylece insanları gelenekleri, adetleri, sosyal düzeni sorgulamaksızın pasif şekilde kabul etmekten kurtarır. Onlara yeni bir kişilik ve kimlik verir[55].

Bu bağlamda öncelikle İskender Özsoy'un yaşayan mübadillerle yaptığı röportajlar öncelikli kaynaktır. Özsoy'un aklına böyle bir araştırma konusu geldiğinde hayatta kalan birinci kuşak mübadiller artık hayatlarının son günlerini yaşamaktaydı, hatta kitabı yayınlandığında birçoğu ölmüştü bile. Bu röportajlardan iki önemli kitap ortaya çıkmıştır. Biz mübadil hayatlardan sadece önemli gördüğümüz birkaç örneği paylaşmak ve yorumlamak istiyoruz. Öncelikle hepsi acı ve ibret dolu gerçek hayat hikâyelerinden birkaç örneği inceleyelim.

Mübadiller, Türkiye'ye geldikten sonra yerleştirildikleri kasaba ve köylerde yerli halk tarafından "*Tango, Yaban, Bitli muhacir, Gâvur tohumu, Yarım gâvur*" tabirleriyle adlandırılıp dışlanmışlardı[56]. Pendik'e yerleşen ve 1911 Yanya doğumlu Raziye Oğuş ile yapılan röportajda evlendikten sonra kayınvalidesinin kendisine *gâvur gelin* olarak hitap ettiğini anlatır[57]. 1916 Drama doğumlu Abbas Parmaksızoğlu yaşadıklarını "*Tekirdağ'ın yerli halkı başta bizi pek iyi karşılamadı. Bu yabanlar geldiler, en güzel evlere yerleştiler, diye bize ters ters baktıklarını hatırlıyorum*" diye anlatır[58]. Bu tabirler mübadillerin öncelikle olarak içine geldikleri toplumda nasıl dışlandıklarının ifadesidir.

Dil farklılığı, yeni geldikleri vatanlarında dışlanmalarının en önemli sebeplerinden sadece birisidir. Milliyet değil din esasına dayalı olarak yapılan mübadele sonucu Yunanca, Makedonca, Ulahça konuşan Müslüman mübadiller Türkiye'ye geldiklerinde devlet dairelerinde, belediyelerde, okullarda ve hatta sokakta büyük sorunlarla karşılaşıyordu. Yunan işgalinin üzerinden çok kısa bir vakit sonra yurda gelen mübadillerin devlet dairelerinde ya da okullarda Yunanca vb. konuşmaları büyük tepkilere sebep oluyordu. Birçoğu İstiklal Harbi'ne katılmış, askeriyeden yeni terhis olmuş öğretmenler önünde kendini ispata çalışan mübadil çocukların işi daha zordu. Sorulan soruyu anlayamamak ve cevap verememenin cezası çoğu zaman Yunan tohumu olmak ithamını içeren azarlamalar, bazen çekilen bir kulak ya da suratların ortasına patlayan bir tokat olmaktaydı[59]. Öğrencilik zamanında yaşanan böyle bir psikolojik travmanın hayat boyu insanı etkileyebileceği şüphesizdir.

1923 Kandiya doğumlu İkbal Gülalp'ın babası Girit'te 200.000 altınlık bir mal varlığına sahipken Mersin'e geldiğinde sadece bir simitçi fırını ve bir başkasıyla ortak 8 dönümlük bahçe verilmişti. Babası *bizi sokakta bırakıyorsunuz* diye üzüntü içinde oracıkta felç geçirerek bir daha ayağa kalkamamış ve konuşamamıştı. Yerli nüfusun kendilerine *Rum bozması* diye hakaret etmelerini ise hiç unutamamışlardı[60]. 1919 Selanik doğumlu Mukaddes Bayrı: "*Selanik'teki kazancımız gayet iyiydi. Babamın şekerci dükkânı vardı. Selimpaşa'ya gelirken yeni yaptırdığı*

55 K. Karpat, *a.g.e.,* s. 82-83.

56 İskender Özsoy, *İki Vatan Yorgunları, Mübadele Acısını Yaşayanlar Anlatıyor*, İstanbul 2003, 2. Baskı, s. 173

57 İ. Özsoy, *İki Vatan ...,* s. 114.

58 İ. Özsoy, *İki Vatan ...,* s. 202.

59 M. A. Gökaçtı, a.g.e., s. 282.

60 İskender Özsoy, *Mübadele'nin Öksüz Çocukları*, İstanbul 2007, s. 50-51.

evini ve dükkânını bırakmanın acısıyla aklını yitirdi[61].

Hükümetin bütün yoksunluğuna ve şartların zorluğuna rağmen sahip çıktığı mübadiller ise kendilerini hiçbir zaman *muhacir* olarak adlandırmadılar. Çünkü *muhacir* kavramının manasında zorunlu veya istekli olarak göç etmek vardı ve muhacirlerin hukukî hakları sınırlıydı. Oysa *mübadil* kelimesinin manasında karşılıklı değişim manası vardı. Yani mübadillerin mal varlıkları kendilerine verilen tasfiye talepnamesi belgeleriyle Türkiye ile Yunanistan hükümetlerinin garantisi altındaydı. Teoride herkese bıraktıkları kadar mal gittikleri yeni ülkede verilecekti. Bu anlaşma şartlarındandı. Kendilerinin dışlanmasına mübadillerin verdiği ilk tepki isimlerine kavramsal olarak sahip çıkmak oldu. Bu durum ikinci ve üçüncü kuşak mübadillerde bile devam etti. Mübadiller, "*Biz fakir fukara her şeyini kaybetmiş olarak gelmedik ki niye bize muhacir diyorlar*", şeklinde tepkilerini ifade ediyorlardı. Ancak teori ile pratik farklı oldu ve çok az bir kısmı hakları olan mal mülke sahip olabildi.

Mübadele kelimesi birçoğunun lügatine yeni giren bir sözcüktü. Hatta buna kimisi inanmıyordu. Bazen mübadeleyi düzmece göç olarak adlandıran da vardı. Bunlardan birisi Mayadağ'dan Keşan'a yerleştirilen Koto Mahmud isimli mübadildi. Anlattıkları kendi ağız özellikleriyle:

"*Mübadele lafı gecelerimizi gündüzlerimizi kapladı, aazlarımızdan düşürmez olduk… Atalarımızın yaptıkları o akıl almaz göçlerin bir düzmecesini, aldatmacasını yapacaaz ki buna da mübadele derler. Hiç savaşmadan, vuruşmadan, ölmeden, öldürmeden, atalarımızın, evliyalarımızın şehitler vererek kazandıkları bu toprakları Yunan'a ellerimizle teslim edeceez ve arkamıza bakmadan kaçarcasına buradan ayrılacaaz…*"[62] şeklindeydi.

1919 Selanik doğumlu Mukaddes Bayrı 5 yaşında bir çocuk olarak "*Gemide gelirken ölen iki kişiyi denize atmalarından çok korkmuştum*" diyordu[63]. Mübadillerin çoğu vapurlarla Türkiye'ye nakledildiler. Yolculuk esnasında vefat edenler denize atıldığı için, bebeği ölen anneler onları denize atmaya kıyamadıkları için, sanki emzirirmiş gibi yolculuk boyunca göğüslerinde tutmuşlar ve karaya ayak basınca ancak gömebilmişlerdi[64]. Acaba bu 5 yaşındaki çocuğun şahit olduğu travma ya da evladını kaybeden bir annenin günlerce ölü bebeğini kucağında taşıması travması mı daha önemlidir? Yoksa günümüz insanının yaşadığı ve büyüttüğü psikolojik problemler mi?

Grebene'in Nasliç kazasından 1915 doğumlu Mürteza Yönet: "*Rum komşularımız mübadeleyi duyunca, gidin gidin Mustafa Kemal sizi öldürecek, dediler. Silivri'de yerli halk ana dilimiz Rumca olduğu için bize gâvur gözüyle bakardı… Köyümü rüyalarımda görüyorum. Köyümü, sokaklarını, oyun oynadığım yerleri düşlerimde geziyorum*" diyerek yaşadığı duyguları ifade ediyordu[65]. Mustafa Kemal'in tüm mübadillerin kalbinde ayrı bir yeri vardır. Onu bir kurtarıcı olarak görürler. Buna rağmen bu Rum komşuların söylediklerini nasıl yorumlamak gerekir bilinmez ancak psikolojik bir baskı ya da dezenformasyon olarak nitelenebilir. Mürteza Bey'in şahsında tüm mübadillerin yaşadıkları memleket hasreti "*köyümü rüyalarımda geziyorum*" kelimelerinden daha güzel bir şekilde ifade edilebilir mi?

61 İ. Özsoy, *İki Vatan ...*, s. 136.

62 Tahsin Gülen, *Ben Bir Mübadilim, Mayadağ'dan Şarköy'e*, İstanbul 2010, s. 35.

63 İ. Özsoy, *İki Vatan ...*, s. 136.

64 İ. Özsoy, *Mübadele'nin ...*, s. 261.

65 İ. Özsoy, *İki Vatan ...*, s. 94.

Yanya 1914 doğumlu Lütfü Karadağ: "*Pendik'e iskân edildik. Geçim zordu, fırın var, ekmek alacak para yok. Babam İzmir'e amcasının oğlu Albay Nazif Bey'e gitti. Orada iş buldu ve dört yıl çalıştı. Gönderdiği 30 lira ile idare ettik. Felç olup yanımıza dönünce maaşı kesildi, çok zor günler yaşadık. Liseye giderken ablamın ceketini giyiyordum*"[66]. Lütfü Bey'in misalinde ifade etmeye çalıştığımız yoksulluk döneminin birçok insanının ana problemiydi. Ama okuduğumuz ve duyduğumuz yüzlerce binlerce örnek bu problemi mübadillerin biraz daha fazla yaşadığını göstermektedir. Yaşanılan yoksulluğa kimlik bunalımları, yabancılık hisleri ilave edilince travma daha katmerli olmuştu. Keza bir erkek çocuğun kız ceketi giymek zorunda kalması ve muhtemelen yaşadığı utanç, kalbinde ayrı bir acı bırakmıştır.

Günümüz göç hareketlerinde önemli bir sorun teşkil eden parçalanmış aileler meselesi, muhacirlerin psikolojik durumlarında tam bir çöküntü meydana getirmektedir. Balkan Harbi'nde muhacirlerin savaş çıkması ile birlikte alelacele nakledilmeleri ve bazılarının farklı şehirlere düşmesi sebebiyle ortaya birde parçalanmış aileler sorunu çıkmıştır. Bu durum psikolojik bir bunalım neticesi intiharlara kadar gitmekteydi. Buna bir örnek olarak Halep'te Mukaddemiye Camisi'nde ikamet ettirilen Selanik muhacirlerinden Ahmed oğlu Mümin'in 22 yaşındaki karısının, anne ve babasının Selanik'te kalması ve Halep'e gelememeleri üzerine, üzüntüsünden cami avlusunda boğazını ustura ile keserek intihar etmesi örneğini verebiliriz[67].

Mübadil hayatlar iki damla gözyaşında gizlidir. O iki damla dökülünce yaşanan dramlar ve travmalar daha iyi anlaşılır. Bunlardan bir tanesi 1916 Kılkış'ın Rahmanlı köyü doğumlu Şerife Yüksel'dir. Üç kardeş ve anne babadan oluşan aile Tuzla'ya yerleşir. Anne öldükten kısa bir süre sonra ayağı kangren olan babası da ölür. Babasının ölümünü anlayan ablası kahveye gidip birini çağırır. Ama gelen kişi yanlarında kalmaz. Ablası sabaha kadar tek başına ölü babasıyla birlikte kalmıştır. Sonra gelen komşular cenazeyi kaldırır, ama çocuklar evde yine yalnız başlarına kalır. O günden sonra kimse çocuklarla ilgilenmez. Bir müddet sonra abla Meryem işe girer ve çocukları o büyütür. Şerife evlatlık verilir ancak bir müddet sonra ablası tekrar onu yanına alır[68]. Langaza'nın İstifanya köyünde 1904 doğumlu Zeynep Pirkin: " *Tekirdağ'a gelirken annem Zeliha hastalandı. Hastaneye kaldırdıktan sonra bir daha göremedim. Üç kardeştik biz. Beş yaşındaki kardeşim Ali'yi fakirlik yüzünden Tekirdağ Nüfus müdürüne evlatlık verdik. Onu da bir daha göremedim. Anne ve kardeş acısını hasretini anlatamam. İkisi de burnumda tütüyor. Aklıma geldikçe içim kopar. Ailemiz darmadağın oldu mübadele yüzünden*"[69]. Bu misaller parçalanmış ailelerin yaşadığı dramın öykülerinden sadece ikisidir.

78 yıl yani 28.500 gün sonra Yunanistan'daki köyüne gidip kendi diktiği armut ağacını yerinde bulan, ağacıyla konuşan ve ağacın büyüklüğünden dolayı ona sarılamadığını anlatan Nasliç'in Rezne köyü doğumlu Hudbi Aydoğan memleketine gidince yeniden dünyaya geldiğini belirtiyordu[70]. Bir ağaç ile nasıl konuşulur? Ağaç da çiçek de canlıdır. Bunu materyalist dünyanın esiri olan günümüz insanlarının, özellikle şehirli nüfusun anlaması pek mümkün değildir. Yeri geldiği zaman bir kedi, bir köpek bir ağaç, yöreye ait bir çiçek bile doğduğunuz toprağa bağlılığınızı gösterir. Sahip olduğunuz maddi değerlerin yanında manevi değer ifade eden tabiat, hayvan, çiçek motiflerinin bile kaybedilmesi yaşanılan psikolojik baskıyı arttıran faktörlerdir.

66 İ. Özsoy, *İki Vatan ...*, s. 120.

67 BOA., EUM.EMN. 77/8, Halep Vilayetinden Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne gönderilen 11 Mayıs 1330 (25 Mayıs 1914) tarihli tezkire.

68 İ. Özsoy, *Mübadele'nin ...*, s. 202-203.

69 İ. Özsoy, *İki Vatan ...*, s. 178.

70 İ. Özsoy, *Mübadele'nin ...*, s. 161-162.

Girit'ten Marmara Adası'na mübadil olan Hüseyin Kesikçınar: "*Oturduğum eve Rumlar geldi, Çok hislendim, evlerin asıl sahipleri geldi. O evi gelenlerin dedeleri, babaları yaptırmıştı. Ev benim değildi ki, onlarındı*"demişti[71]. Hüseyin Bey şahsında verdiğimiz bu örnek aslında birçok mübadilin yaşadığı aidiyet ya da kimlik bunalımının göstergelerinden sadece bir tanesidir. Size verilen toprak ya da size verilen ev, acaba gerçekten sizin midir? Bir yere ait olamama ya da kök salamama ya da hep geri dönüş umudunu taşıma, psikolojik problemlerin en büyüklerinden değil midir?

Bütün bu sıkıntı, acı, yokluklara rağmen Türk bayrağı altında yaşama hasreti bütün sorunların üstüne çıkabiliyordu. 17 Şubat 1924 tarihli *Tanin* gazetesindeki habere göre, Mersin'e gelen muhacirlerin karşılanmasında konuşan iskân müdürünün karşılama töreni münasebetiyle yaptığı nutka cevaben söz alan mübadil bir hoca efendinin konuşması yaşanan duygusal ortamı ve gelenlerin psikolojik durumlarını göstermesi bakımından ilginçtir: *"… Bize her şeyimiz temin edilmiştir diyorsunuz. Bizi cehennemden getiren Allah'ın en büyük kullarından başka bir şey istemek hakkımız değildir. Siz isterseniz bizi sokaklara atınız. Yeter ki başımızın üzerinde yıllardan beri hasretini çektiğimiz bayrağımız olsun. Sizler kan döktünüz, can verdiniz, bize hürriyet verdiniz. Bize yardım eden bu fedakâr kardeşlerden rahatlık istemek hakkımız değildir. Biz çalışacağız, vatanımıza yük olmamaya gayret edeceğiz… Dünyada hürriyete kavuşmaktan ve düşman zulmünden kurtulmaktan daha büyük bir rahatlık olamaz…"*[72].

Vatanlarından ayrılmalarında en büyük sorumlu olarak gördükleri Yunanlılardan nefret eden mübadillerin, yerleştikleri yerde Rum azınlık varsa bir müddet sonra onlarla samimiyet kurmaları ve hatta memleketlerine gelen Yunanlılar ile konuşmak, vakit geçirmek ve hatta bulundukları şehirleri gezdirip evlerinde misafir etmeleri ise yaşanan garip bir çelişkidir. Belki ne duyulan nefret gerçektir, ne de gösterilen samimiyet % 100 samimiyettir.

Mübadiller sadece tekrar kavuşamayacakları ya da bir şey yapıp geri alamayacakları şehirlerindeki ev, bahçe, tarla, ağaç gibi mal mülkleri yanında hatıralarını, sevdalarını, hüzünlerini ve hatta mezarlarını bıraktıkları toprakları, Türkiye'de yaşadıkları hayat gailesi içinde unutarak kendilerini tedavi etmeye çalışıyorlardı. Unutmak acıya karşı geliştirilen bir tepkidir, bir savunma mekanizmasıdır aslında. Ama tam manasıyla bir unutma olmuyordu, sadece unutmuş gibi yapıyorlardı. Ancak Rumca vb. konuşacakları bir vesile olduğunda Selanik'i, Grebene'yi Vodina'yı ve Yanya'yı asla unutmadıklarını hatırlıyorlardı. Çocuklar gibi mutlu olmalarının, gösterdikleri samimiyetin gerçek sebebi buydu. Topraklarından, coğrafyalarından gelen birisini görüp konuştuklarında, mübadiller aslında geçmişlerine sığınıyorlar, belki de kaçıyorlardı.

Peki, ardı ardına gelen bu kadar travmadan bir insan nasıl kurtulabilirdi. Doktorun bile bulunmadığı koca şehirlerde bu insanların psikiyatr ya da psikolog bulmaları çağın şartlarında zaten imkânsızdı. İşte günümüzde terapi metodlarına benzer, bulunan çözümlerle bu ağır yük hafifletilmeye çalışılıyordu. İstanbul, İzmir, Samsun gibi büyük şehirlerde esnaflık yapanlar bir açıdan terapiste dönüşüyorlardı. Daha önce aynı şehir ve kasabalarda yaşamış insanların bir tanıdık yüzü görmek istemesi ve sanki o yüzü gördüğünde geride kalan memleket hasretini ya da yaşanılan sorunları giderecekmiş gibi aynı dükkânları sık sık ziyaret etmesi o günlerde mübadillerin rutin günlük işlerinden olmuştu. Bu yarenliklerde söz, öncelikle kurulan yeni hayat düzenlerinin nasıl gittiği, yeni beldelere alışılamadığı ve sıkıntıların nasıl çö-

71 İ. Özsoy, *Mübadele'nin ...*, s. 58.

72 Mehmet Ali Gökaçtı, *Nüfus Mübadelesi, Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi*, İstanbul 2002, s. 212-213.

zümlenilebileceği ile başlıyordu. Ancak konuşulan konu her ne olursa olsun iş sonunda terk edilmek zorunda kalınan memleketlere dayanıveriyordu. Kimi zaman biraz da abartılarak orada yenip içilen etlerin, sütlerin, zeytinyağının ne kadar lezzetli olduğu; bu yağmurlu iklimde romatizmaların arttığı oysaki Balkanlarda Akdeniz ikliminin hâkim olduğu bölgelerde baharın ne kadar erken geldiği, meyve ağaçlarının daha mart gelmeden tomurcuk patlattığı vb. konularla neticeleniyordu[73]. Yaşanan stres ve travma dolu günleri insanlar, böyle bir nevi konuşma terapisiyle atlatmaya çalışıyorlardı.

Acıları unutmanın diğer bir yolu da çok çalışmaktan geçiyordu. Çalışmak da bir anlamda bir terapi metodudur. İstanbul İzmir gibi büyük şehirlerde mübadil esnafların tutunması nispeten kolay olmuştu. Ancak İzmit, Mersin, Niğde vb. taşra şehirlerinde mübadillerin karşılaştığı en büyük dezavantaj kasabanın nüfus yapısında yerlilerin yanında mübadil esnafın azınlıkta kalmasıydı. Özellikle dış dünyaya fazla açık olmayan kapalı ekonominin geçerli olduğu bu şehirlerde bir de mübadillere karşı olumsuz bir bakış açısı mevcutsa, bir iş ve müşteri tutabilmek, geçinebilmek hiç kolay değildi. Başarılı olabilmek için her yerdekinden daha fazla mücadele ve çalışmak gerekiyordu[74].

Mübadillerin düğün, bayram gibi ortamlarda Balkanlılara özgü bir coşku içinde eğlenmeleri, acıları unutmanın farklı bir çözümüydü. Mesela Makedonya göçmenlerinin en hüzünlü bir türküde bile halay çekmeleri bu yüzdendir. Acıları yaşamayanların bunu karşıda bakı anlayabilmesi çok zordur. Balkan insanı günlük hayatın neredeyse her alanında hayatla dalga geçmeyi yaşamlarının değişmez bir öğesi haline getiriyorlardı. Evliya Çelebi'nin 17. yüzyılın ortalarında ziyaret ettiği Selanik ahalisi için hepsi ehl-i keyif ve nüktedan insanlardır, dediği göz önüne alındığında, bu davranış biçimi ya da hayata bakış açısının köklerinin çok derinlere uzandığı ve birçok faktörden etkilendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Rumeli kökenli insanların, yüzyıllardır yaşadıkları pek çok dramatik olayı bir şekilde içselleştirmiş olmanın verdiği bir rahatlıkla, olumsuz gelişmeleri bile büyük olgunlukla karşılamışlardır. İlk anda sinirlenilen bir hadiseye tansiyon düşünce gülüp geçmek, birbirlerine takma isimlerle hitap etmek klasik Rumeli tavırlarındandır.

Dışlanmışlığı aşmak ve içinde bulundukları sosyal topluma kendini kabul ettirebilmek dolaylı bir tedavi şekliydi. Bu noktada mübadillerin sosyal etkinliklerin içinde bir şekilde yer almaktan hoşlanmaları hatta buna öncülük etmeyi sevmeleri, genç delikanlıların dönemin moda sporlarına öncülük ettikleri görülmüştü. Mübadil kadınların öncülüğünde kurulan çeşitli kurslara katılan genç kızlar ise bu kurslarda biçki-dikiş, ev idaresi gibi konularda eğitim alıyorlar, bunu içinde bulundukları sosyal çevreye kendilerini kabul ettirmek için bir fırsat görüyorlardı. Bu sayede yaşadıkları şehirlerdeki diğer kesimlerle temas imkânı bulabilen mübadiller bu tarz kulüpler ve kurslar aracılığıyla yerli halkla aralarındaki duvarları kaldırma yolunda da ilk adımları atmışlardı[75].

Dışlanmak, ötekileştirilmek, en sevdiklerini kaybetmek, dil bilmemek, açlık, fakirlik, ölüm, parçalanmış aileler, çıldırmak, intihar, yalnız hissetmek, vatan hasreti, köklerinden koparılmak gibi psikolojik sıkıntı ve hatta ruhî hastalıklar geçirip hâlâ ayakta kalabilmek, hayata tutunabilmek ve başarılı olabilmek mümkün olabilir mi? Evet mümkün oldu. Mübadiller ve muhacirlerin birçoğu bütün bu sıkıntılara rağmen başarılı oldular. Tutundular ve yeni vatanlarına kök saldılar.

73 M. A. Gökaçtı, *a.g.e.,* s. 254-255.

74 M. A. Gökaçtı, *a.g.e.*, s. 256.

75 M. A. Gökaçtı, *a.g.e.*, s. 283-284.



Çorlu'dan yalınayak göç eden bir muhacir kadını. 9 Kasım 1912.



İstanbul meydanlarında muhacirler



Balkanlar'dan gelip Anadolu'ya geçmeyi bekleyen muhacirler 23 Kasım 1912



Bab-ı Ali caddesinde şehrin sağlığını tehdit eden muhacir kâfileleri.



Yunanistan'dan Türkiye'ye Mübadele neticesi denizyoluyla gelen mübadiller.

(Footnotes)

1 Burada İşkodra, Manastır, Yanya, Selanik ve Kosova vilayetinin ayrı toplamda verilmesinin sebebi defterin tutulduğu tarihte Rumeli'de kaybettiğimiz topraklar olması sebebiyledir diye düşünüyoruz. (Y. A.)

2 Orijinal defterde bu hanede toplamda 21.722 yazısı vardır. Bu da "0" rakamının unutulmasından kaynaklanmaktadır.

Boşnak Göçleri

3. BÖLÜM

Oturum Başkanı
Birol Akgün (Prof Dr.)

Tufan Gündüz (Doç. Dr.)
" Bosna-Hersek'te Osmanlı Topraklarına Göç Tartışmaları"

Mahir Aydın (Prof. Dr.)
" Bosna'dan Anadolu'ya Göçmek: Zor Yolculuk "

Redzep Skriyel (Prof. Dr.)
"Rumeli "Vilâyat-I Selâse'sınde" Boşnak Muhacir Onomastiği (1878-1912)"

Bosna-Hersek'te Osmanlı Topraklarına Göç Tartışmaları[1]

Tufan Gündüz
Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Bosna-Hersek'in Avusturya Macaristan imparatorluğu tarafından işgal edilmesinden hemen sonra bir kısım Boşnaklar ülkenin yaşanılamaz bir yer haline geldiğini düşünerek Osmanlı topraklarına göç etmeye başladılar. Bu ani göç hareketine Avusturya hükümeti görünürde karşı idi. Çünkü Avrupa'da özellikle Berlin Antlaşması'na garantör olan devletler nezdinde Avusturya hükümetine karşı güvensizlik doğacağından endişe ediyorlardı. Bu bildirinin konusu olmamakla birlikte Avusturya'ya karşı birlikte mücadele etme ihtimalini göz önünde bulundurarak Sırbistan'ın ve Bosna-Hersek'teki Müslüman nüfusun azalmasının yaratacağı stratejik tehlikeleri göz önünde bulundurarak Osmanlı Devleti'nin de göç karşıtı olduğunu, ancak geçerli politikalar üretemediklerini ifade etmek gerekir. Bunları şimdilik göz ardı ederek, Boşnakların göç meselesini nasıl ele aldığı ve ne tür tartışmalar yaptıkları konusuna değinmek istiyorum.

Vatan Gazetesi

Saray Bosna'da, Mehmet Hulusi'nin sahipliği ve başyazarlığında 1884 yılının Eylül ayında yayına başlayan ve haftada bir gün okuyucusuyla buluşan Vatan gazetesi göç tartışmalarında en önemli yere sahip bulunuyor[2].

Gazete Avusturya idaresi ile barışık hatta onu destekler mahiyette yayın yapıyor, özellikle Bosna-Hersek'te uygulanan reformlara gönülden destek veriyordu. Özellikle eğitim alanında yapılan yenilikleri Batılılaşma aracı olarak görüyor ve her vesile ile halkı teşvik ediyordu. Vatan'ın Osmanlı Devleti'ne yönelik tutumu da saygı çerçevesindeydi. Hilafet'e bağlılık pek çok vesile ile belirtiliyor, Osmanlı Devleti aleyhine hiçbir habere yer verilmiyordu. Aksine Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanlık besleyen unsurları da düşman olarak kabul ediyordu.

Böylece her iki taraf ile barışık (fakat daha çok Avusturya yanlısı) bir politika izleyen Vatan Gazetesi, Avusturya ve Osmanlı Devleti'nden iltifat görmekteydi. Gazetenin sahibi ve editörü Mehmed Hulusi Bey, gazetenin adı Rehber olarak değiştirildikten sonra, Osmanlı Devleti

1 Bu bildiri Gazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri tarafından desteklenen "Bosna-Hersek'ten Osmanlı Topraklarına Göçler 1878-1914" (05-2010-2) adlı çalışmadan üretilmiştir.

2 Gazetenin tam koleksiyonu Saraybosna'da Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu çalışmada adı geçen kütüphane koleksiyonundan istifade edilmiştir.

tarafından nişan ile ödüllendirilmişti[3].

Vatan gazetesinin hiç taviz vermediği konu yurt sevgisiydi. Zaten "Vatan" adıyla yayın hayatına girmesi de bu sevginin tabii bir tezahürüydü ve çıkış gerekçesini "*cümle milletler indinde mukaddes olan 'Vatan' namıyla iş bu gazete çıkmağa başlamış*" diye izah etmişti[4]. Gazete bütünüyle Osmanlı harfleriyle ve Türkçe olarak neşrolunmaktaydı. Bu durum Osmanlı Devleti ile her türlü bağın devam ettiği inancından kaynaklanıyordu. Her ne kadar "Boşnaklık" bilinci kuvvetliyse de Bosna-Hersek aydınları ve okuryazarları arasında Türkçe henüz yaşayan bir dildi. Bu yıllarda Saraybosna'da Boşnakça, Sırpça, Hırvatça gazete ve dergiler de neşredilmekteydi.

Vatan gazetesi yayınlandığı ilk haftalardan itibaren Bosna-Hersek'teki Müslümanların durumu ve göç konusunu, temel meselelerden biri olarak ele alıp işlemiştir[5]. 4. sayıda yer alan "Vatan Muhabbeti" başlıklı yorumda insanın kendi evlat ve ailesini sevmesi gibi vatanını da sevmesi tavsiye edilmiş; "Vatan sevgisi imandandır." hadisine vurgu yapılmış ve dünyanın neresine gidilirse gidilsin, öz vatanda nail olunan hürriyet, menfaat ve emniyete sahip olunamayacağı anlatılmıştı[6]. Gazete, göç eğilimlerini ve göçe cevaz verenleri şiddetle eleştirdiği bu yorumda, göçmenlerin gittikleri yerlerde hem sağlıklarını hem de servetlerini kaybedeceklerini, onların geride kalanlara da Bosna-Hersek'teki Müslümanların sayılarının azalmasına vesile oldukları için büyük zararlar vereceklerini, bundan dolayı Müslümanların ülkedeki itibar ve önemini kaybetme durumuyla karşı karşıya kalacaklarını anlatmıştı. Eğer vatanda bir problem varsa, bunun yolunun göç etmek değil, şikâyetleri ilgili mercilere anlatmaktan geçiyordu.

Vatan'da göç konusunda ilk olarak 15 Aralık 1884 tarihli 15. sayısında "Hicret" başlığıyla uzunca bir yorum yayınlandı. Aralıklarla beş sayı boyunca devam eden ve 25. sayıda nihayet bulan bu makale pek çok yönü ile Bosna kamuoyunu meşgul etmekte olan göç tartışmalarını etraflıca ele alıp, dinî ve siyasî yönden göçün zararlarını ortaya koymaktaydı. Burada öncelikle göç etmek ile ölüm temaları birlikte ele alınarak, ölüm acısının bir kere yaşandığını, vatanı terk etmenin verdiği acının ise kıyas kabul etmeyeceği, bu büyük belanın başa gelmeden anlaşılmayacağı ifade edilmekteydi. Göç öylesine büyük bir belaydı ki, giden on kişiden yedisi belanın şiddetinden dolayı vefat etmekteydi; kalanlar ise içine sürüklendikleri beladan kurtulabilmek için mümkün olsa ölümü para ile satın alırlardı.

Gazetenin yorumuna göre, göç belasını milletin başına saranlar, daha önce mallarını yok pahasına satarak göç etmiş olanlardı. Onlar "*Bozulan yıkılanı sever.*" sözüne uygun olarak içine düştükleri sefalete başkalarını da ortak etmek amacıyla devamlı suretle haberler göndere-

3 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ.TAL, nr. 127/1315-Ş-55.

4 Vatan, sayı 1 (12 Eylül 1884) Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Saraybosna/Bosna-Hersek.

5 Vatan gazetesi Bosna-Hersek'te Türkçe olarak yayın yapan önemli bir gazeteydi. Vatansever kimliği her zaman ön planda olan sahibi ve başyazarı Mehmet Hulusi Bey'in Boşnakların kalkınması ve aydınlanması için büyük bir mücadele verdiği açıkça görülmektedir. Gazete edebiyattan sanata, politik değerlendirmelerden, aydınlanmacı tutuma kadar çok geniş bir yelpazede yayınlar yapmıştır. Vatan gazetesinin yayın politikası ve Bosna-Hersek'ten göçler konusundaki tutumu hakkında geniş bir değerlendirme Türkiye'de ilk defa Genç Osman Geçer tarafından kaleme alınmış olup bu hususta onun şu makalesine bakılmalıdır: Genç Osman Geçer, İşgal Sonrası Göç Olgusunun Vatan Gazetesine Yansımaları, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi* (TÜBAR), c. XXVIII (2010).

6 Vatan, sayı 4 (3 Ekim 1884).

rek göçü teşvik etmekteydiler[7]. Bu suçlayıcı ifadelerin doğruluk payı oldukça fazlaydı. Çünkü yukarıda da izah edildiği üzere Bosna'ya gönderilen mektuplarda gerçekçi olmayan davetler yapılmakta, göçmenler mevcut durumlarını tam olarak yansıtmamaktaydılar[8]. Bosna'ya geri dönenlerin verdikleri ifadelerde de akraba veya tanıdıklarını bu yolda suçlayıcı ifadelere çok rastlanıldığını da belirtmek gerekir[9]. Gazete bu tür çağrıları dikkate almadan önce, Bosna eşrafından olarak külliyetli servete sahip olan bazı kimselerin bütün mallarını satıp göç ettikten bir süre sonra ellerindekileri de kaybetmiş olarak vatanlarına geri dönenlerin durumlarını görmelerini ve ibret almalarını önermekteydi.

Gazeteye göre, mahallî idarecilerle bir problem yaşandığında veya herhangi bir adaletsizliğe uğranıldığı düşünüldüğünde "paldır küldür" göç yoluna düşmektense, vilayet merkezine ya da -en nihayet- Viyana'ya müracaat etmenin daha kolay olacağını, İmparator ve Bosna Hersek'ten sorumlu Bakan B.Kallay'ın kapısının herkese açık olduğunu, dileyen herkesin bizzat kendilerine ulaşabileceğini, onların da "babanın oğluna yapmayacağı merhametle" kabul edeceklerini ifade etmekteydi. Viyana'ya kadar gitmişken huzura çıkmak mümkün olmaz ise İmparator'a yahut Kallay'a posta ile arzuhâl yazılabileceği, hatta Almanca arzuhâl yazdırmak için para bulunamıyorsa Türkçe olarak da arzuhâllerin kabul olduğunu bildiriyor, bütün bunlar olmuyorsa Vatan gazetesine durumlarını yazılı veya şifahî olarak anlatmaları hâlinde, kendilerinin hâl çaresine bakacakları ifade edilmekteydi. Gazeteye göre bilgi sahibi olunduktan sonra her türlü problem çözülebilirdi[10].

Gazetenin 16. sayısında devam edilen yorumda bu defa askerlik konusu ele alınmış, Rusya ve Bulgaristan'daki Müslümanların durumu ile Bosna-Hersek'tekilerin karşılaştırılması yoluna gidilmişti. Gazeteye göre Rusya, idaresi altındaki yirmi milyon Müslüman'dan askere aldıklarına, "İslamiyet'te bütünüyle yasak olan" şapkayı giydirdiği gibi, gusül abdesti almak gibi dinin emirlerini de yasaklamış, Pazar günleri Müslümanların dükkânlarını kapatmasını mecburî hâle getirmişti. Üstelik onları dindaşları olan Osmanlılara karşı savaşa sevk etmişti. Gazete bu eziyetler yüzünden göç etmek durumunda kalan Bulgaristan ve Şarkî Rumeli Müslümanlarının şimdilerde "vatanı terk etme belasına" dayanamayarak geri dönmeye başladıklarını, bizzat tanık olunduğunu kaydediyordu.
Bu iki örnekten sonra, Avusturya kralının Müslümanlara sevgi beslediği, ülkede harap olmakta olan camilerin tamirine başlandığı[11], hiç olmayan yerlerde ise cami yaptırılmasına izin

7 Vatan, sayı 15 (15 Kânunevvel 1884)

8 "Türkiye'ye daha önce göç etmiş olanlardan oraların iyi olduğuna dair mektuplar geliyordu." Bosna-Hersek Milli Arşivi (ABH), ABH. SİT, nr. 17 (Kljuç'tan Osman Balagiç'in ifadesi, 7 Ekim 1902); "Amcaoğlum Muhammed Teljigoviç bize hep, Asya çok güzel, buradakiler pirincin üzerinde yatıyorlar, Paşa'dan her şeyi bedava alıyoruz." diye yazıyordu." ABH.SİT, nr. 91, 92 (22 Ekim 1902)

9 "Bosna'ya yazdıkları mektuplarda yalan söylüyorlardı. Orada mektup yazan muhacirlerle bir araya geldiğimizde bize böyle bir şeyi nasıl yazdıklarını sorduğumuzda bize dediler ki, Ben acı çekiyorsam başkaları da çeksin." ABH.SİT, nr. 38 (Bosanski Gradişka'dan Ömer Bahiç'in Bosna'ya döndükten sonra verdiği ifade); "Voloder'in göçünün sebebi Bosna'daki vergilerin ağırlığı idi. Ona, Karamürsel'e göçen akrabaları mektuplar yazdılar. Şimdi Karamürsel'de manifaturacılık yapan Halil Hakolu, Türkiye'de her şeyin güzel olduğunu, tayın ve toprak verildiğini, Sultan'ın göçmenlere ev yaptırdığını, üçer koyun, birer inek verileceğini, altı sene vergi verilmeyeceğini altı sene askere alınmayacağını söyledi. Ama böyle değil. Halil kendisi eziyet çektiği için başkaları da çeksin diye onları kandırdı." ABH. BiH, nr. 1 (20 Şubat 1902, Mehmet Hrniç'in ifadesi).

10 "İslam ahalisi, bu açıklanan konulardan hiç birisini hükümetin dikkatine sunmadığı sürece hükümet nereden bilecektir?" Vatan, aynı yazı.

11 Bu husustaki haberlere örnek olması için: "Tuzla'da harab olmaya yüz tutmuş olan Bayezid camisinin, Mösyö Kallay'ın

verildiği vurgulandıktan sonra, Müslümanlardan askere alınanlara fes giydirilip, yemeklerin de diğerlerinden ayrı pişirildiği, askerî okula -Viyana'ya- giden beş Müslüman çocuk için bir imam tayin edildiği anlatılmaktaydı. Gazeteye göre, kraliyet İslamiyet'e ve Müslümanlara o kadar çok saygılıydı ki, Viyana'ya ticaret veya başka sebeplerle yolu düşenler için bir cami yaptırılmasına bile karar vermişti. Hatta Bosna-Hersek'teki işlerin kolay yürütülmesi için Boşnakça ve Türkçe bilen memurların görevlendirilmesine özen gösterilmekteydi.

Gazete, başka devletlerin idaresi altındaki Müslümanlara nazaran oldukça rahat yaşayan ve İmparator'un kendilerine gösterdiği ilgiye rağmen yine de vatanını terk edenleri ne akla hizmet ettiğini soruyor, eğer askerlik ve idarenin değişikliği sebep gösterilecekse bunun boşuna olduğunu dile getiriyordu. Gazeteye göre göç, olsa olsa "darülharp"ten dolayı olabilirdi. Oysa Bosna'da Cuma ve bayram namazları kılınmakta, ezanlar okunmaktaydı. Bu yüzden "darülharp" sayılamazdı[12].

Böylece Bosna-Hersek'te göç konusunda yaşanan en önemli problem ilk defa ve açıkça tartışmaya açılmış oluyordu: Darülharp. Avusturya'nın Bosna-Hersek'e girmesi ve idare tarzını değiştirmeye başlamasından itibaren Müslümanlar arasında güçlü bir ajitasyon yapılarak Bosna'nın artık darülharp olduğu, burada yaşanamayacağı ve darülislam olan Osmanlı topraklarına göç edilmesi gerekliliği propaganda edilmekteydi. Bu propagandanın mutaassıp Müslümanlar üzerinde nasıl bir etki yarattığı kolaylıkla tahmin edilebilir. Bundan dolayı gazete ilk defa ve açıkça konuyu tartışmaya açmış ve Bosna-Hersek'in darülharp sayılamayacağını delillendirmeye çalışmıştır.

Vatan gazetesi 20 Şubat 1885 tarihli 25. sayısında bu defa bir okuyucu yorumuna yer verdi. "Vilayet Dışından Biri" diye takdim edilen ve adı açıklanmayan şahsın yorumu, göç konusunu birkaç yönüyle ele almaktaydı. Buna göre, göç için dinî törenlerin serbestliğinin ortadan kalkması, dindarların geleceğinin karanlık olması ve ırz ve namusun korunamaması gibi üç mecburî şart gerekmektedir. Bosna'da sadece Müslümanların değil gayrimüslimlerin de durumunu ilgilendiren bu üç şıkkın temini hususunda elinden geldiğini yaptığından dolayı hükümete teşekkür edilmelidir. Buna rağmen bir sürü cahilin sürüklemesiyle ahalinin özellikle zengin sınıfı mallarını yok pahasına satarak buradaki mutlu hayatlarını feda edip hicret belasına düşmektedirler. Hâlbuki güçlükle edinilmiş olan varlıklar bir defa elden çıkacak olsa, geri almak için Allah'tan çok uzun bir ömür dilemekten başka yol yoktur. Şimdi Bosna'da üç yüz bin guruşluk bir çiftlik yüz bin guruşa satılıyor. Bu para da kısa bir zaman onların geçimini temin edebilir. İstanbul'da su satanlar geçinebilir. Ama herkes sucu olursa her biri kendi suyunu içmekle yetinecektir. Çiftçilik için ise sermaye gereklidir. Geçinmek için her yıl birkaç bin lira gerekiyor. Göç edenler ve edecekler için konaklar, saraylar, yalılar tefriş edilip hazır tutulmuyor.

Bu sert yorumların ismi bilinmeyen sahibi, yazısının sonuna doğru askerlik, vergi ve diğer hususlarda Boşnakların nasıl tutum takınmaları gerektiği hususunda gazetede daha önce

200 forint bağışı ve diğer bağışlarla beraber tamiri yapıldı. Bakana gönülden teşekkür ederiz." Vatan, sayı 109 (19 Teşrinsani 1886); "Kozartse (Kozarce) kaymakamı Mikoli kazayı ziyaret etmiş ve buradaki caminin tamiri için 500 forint bağışlamıştır." Vatan, sayı 140 (20 Mayıs 1887); "İşgalden bu yana kasabamızda bulunan (önce Miralay, şimdilerde General) İlya Voynoviç'in ahaliye saygısından dolayı kendisine teşekkür ederiz. Ehlüne Ahalisi." Vatan, sayı 191 (11 Mayıs 1888)

12 Vatan, sayı 16 (24 Aralık 1884)

de dile getirilen görüşleri savunmakta; İngiltere, Fransa, Rusya gibi ülkelerdeki Müslümanlar ile Boşnakların durumunu karşılaştırıp, onların hâllerine rıza gösterdiklerini belirtmekte ve "Onlar İslamiyet'e bizden daha mı uzaktırlar?" diye sormaktaydı[13].

Göç konusu gazeteyi o kadar çok rahatsız eder hâle gelmişti ki, Hersek bölgesinde yer alan Gablye (Gablje) kazasına bağlı Tasuciç, Çaplina (Čapljina), Deretel ve diğer bazı köylerin ahalisinin mallarını satıp göç edecekleri, Mostar'da da pek çok ailenin göçe hazır olduğu yolundaki bir habere sadece "Eseflerimizi bildirmekten başka bir şey diyemiyoruz." yorumunu yazmıştı[14].

Ama gazeteyi neredeyse çileden çıkaran haber, göç konusunun bizzat Boşnak emlak ve arsa spekülatörleri tarafından suistimal edilmesiydi[15]. Habere göre 1885 yılında Vişegrad ve Rugaritse (Rugarice) kazalarında Müslümanların göç konusunda diğer kazalara nazaran daha fazla bir hareketlilik içinde olması ve pasaport talebinin artması idarecilerin dikkatini çekmişti. Görünürde göçü gerektirecek bir durumun olmadığını düşünen mahallî hükümet, konuyu tahkike başlayınca hiç beklenmedik bir durum ile karşı karşıya kalmıştı. Çaynitse (Čaynice) kazasına bağlı Patoga köyünden Borovac Hacı Bego adlı şahsın Müslüman beldeleri dolaşarak Bosna'da Müslümanlar için gelecek kalmadığı yolunda propaganda yaptığı, göçü teşvik ve tahrik için pek çok hile kullandığı, ucuz emlak alabilmek için bölgenin zengin ailelerini göçe teşvik ettiği, bazılarına Yenipazar veya başka yerlerde bulunan akrabalarının diliyle bir takım sahte mektuplar göndererek iknaya çalıştığı, bu suretle pek çok ailenin varlığını sattırdığı anlaşıldı. Hacı Bego tutuklandıktan sonra: "*Ben kendi hanemi mamur ve abadan edinceye kadar kırk haneyi harap ve viran ettim*." diye itirafta bulunmuştu.

Gazete bu ifadeye karşı:

"*Dikkat olunmalıdır ki, insanın hatırına gelmeyen öyle dessaslık ve müzevirlikler zuhura geliyor. Hay koca herif Müslüman, üstelik hacı olacak! Kendi şahsî menfaati için dindaşlarının perişanlığına sebep oluyor. Mahallî hükümet İslamiyet'in menfaatine hürmeten bu şahsın layık olduğu cezayı vermelidir.* [16]"

1885 yılının sonlarından itibaren Vatan gazetesi göç meselesini artık baş edilemez bulup yorum ve haberleri terk etmeye başlamıştır[17].

Darülharp-Darülislam Tartışmaları

Bu dönemde (1884/85) ortaya çıkan bir başka tartışma ise Bosna-Hersek'in Darülislam mı,

13 Vatan, sayı 24 (20 Şubat 1885); Sayı 25 (27 Şubat 1885)

14 Vatan, sayı 27 (13 Mart 1885)

15 Mesela Derventa'da Mustafa Havurdiç, komşusu Hüseyin Çeliç'i sırf evini satın almak için göçe teşvik etmiş; çok ucuz fiyata aldığı evi daha sonra başkasına satmıştı. ABH.SIT, nr. 122 (Hata Çeliç'in ifadesi)

16 Vatan, sayı 39 (5 Haziran 1885)

17 "Varsın teşvik ediciler, ovada boş dizgin dolaşmaya devam etsinler, biz aziz vatanımızda keyfimize bakıp yaşayacağız." Vatan, sayı 59 (23 Teşrinevvel 1885)

Darülharp mi sayılacağı meselesi idi. Bu tartışmalara katılan Tuzla Müftüsü Tevfik Azapagiç[18] Bosna'dan göç hakkında daha önce Arapça olarak kaleme aldığı[19], fakat beklenen etkiyi yaratmayan Hicret Risalesi'ni[20] 1886'da bu defa Türkçeye tercüme edip Vatan gazetesinin yardımıyla neşretti. Gazete de bu risaleyi okuyucularına bedava dağıttı[21]. Risale'nin takdiminde Bosna-Hersek Ulema Meclisinin reisi ile üyelerinin de imzasının bulunması, meselenin dinî yönden izahına kurum olarak da destek verildiği anlamına geliyordu.

Mehmet Tevfik Azapagiç, İstanbul'daki medrese eğitimi sırasında arkadaşı olan ve olur olmaz her şeye muhalif durduğu için Deli Hafız diye adlandırılan şahsın kaleme aldığı "Hicret Risalesi"ne de eleştiriler getirdiği[22] bu risalesinde göç meselesini dinî açıdan ve -elbette- darülharp tartışmaları perspektifinden değerlendirdi[23].

Bu tarihlerde Bosnevî Hilmi Baba'nın darülharpten İslam beldelerine hicretin zorunluluğu üzerine Arapça ve Türkçe bir hicret risalesi[24] kaleme aldığına bakılırsa, Azapagiç'in Deli Hafız dediği kişi bu şahıs olmalıdır.

M.Tevfik Azapagiç, risalesinin giriş kısmında, Avusturya Hükümeti'nin işgalden beri Müslümanların dinî haklarına riayet ve hürmet gösterdiğinden bahseder. Onun böyle bir giriş yazmasının sebebi, Avusturya idaresini sempatik göstermekten ziyade[25], onun varlığının kanıksanmış olmasındandı. Keza bu yönüyle Osmanlıların geri döneceği ümidinin, ulema arasında da sönmeye başladığının -ya da söndüğünün- bir göstergesiydi. Bu durumda öncelikle Bosna-Hersek Müslümanlarının zihnî karışıklığa düşmesine sebep olan saiklerin bertaraf edilmesi ve eğer dinî etkenler Osmanlı topraklarına göç edilmesi için önemli bir rol oynuyorsa, bu fikrin izalesi gerekmekteydi. Bu amaçla o risalenin ilk bahsinde Hz. Muhammed'in Medine'ye hicreti meselesini ele alıp, dinî kaidelerin yerine getirilmesinde zorluk yaşandığı için hicretin emredildiğini, fakat Mekke'nin fethiyle birlikte hicreti doğuracak şartların da ortadan kalktığını[26] İmam Buhari ve İmam Müslim'in rivayeti olan "Fetih'ten sonra hicret yok-

18 Mehmet Tevfik Azapagiç'in kısa biyografisi ve Hicret risalesindeki görüşlerinin geniş bir değerlendirmesi için bkz. Genç Osman Geçer, Azapzâde (Azapagiç) Mehmet Tevfik'in "Hicret Hakkında Risale" Adlı Türkçe Eseri Üzerine Bir Değerlendirme, *Türkbilig Dergisi* (2010), c. XX, s. 216-225.

19 Mehmet Tevfik Azapagiç, *Hicret Hakkında Risale*, Saraybosna 1303.

20 "Bundan bir süre önce, bazı gerekçeleri bütün incelikleriyle ele aldığım ve Arapça olarak yazdığım Hicret Hakkında Risale adlı eserden beklenen fayda hâsıl olmamıştır. Risaleyi yazdıktan sonra hacca gittim ve orada bizim ile aynı şartlar altında bulunan Çerkes, Cezayirli ve Hintli Müslümanların durumlarını iyice anladım." A.g.e, s. 5.

21 Vatan, sayı, 82 (2 Haziran 1886)

22 "Malum olsun ki Hicret Risalesi'nin müellifi Deli Hafız şahsen tanıdığımdır… Bu sırada Deli Hafız tarafından yazılan Hicret Risalesi'ne de ulaşılıp, Risale'de ifrat ve tefrite düşen bazı tarafların düzeltildiği bir sonucu da buraya ilave etmeliyim." Azapagiç, gösterilen yer.

23 "Bosna-Hersek kıtaları, Allah'ın takdiriyle Devlet-i Aliyye-i İslamiyye'nin idaresinden çıktığından beri Müslüman ahalinin bir kısmı hicret niyetiyle yollara düşüp perişan olmaktadır. Bunun başlıca sebebi, Bosna-Hersek'in darü'l-harp sayıldığından Müslüman ahalinin burada ikametin caiz olmayacağı ve kendilerine hicretin şer'an farz olduğunu zannetmeleridir." Azapagiç, s. 4-5.

24 Bosnevî Hilmi b. Hüseyin, Risale fi'l-Hicret, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Koleksiyonu, nr. 421.

25 F.Adanır, bu risalenin Avusturya hükümetini desteklemek, Müslümanların Osmanlı Devleti ile bağlarını zayıflatmak amacını güttüğünü ileri sürmüşse de, gerek Risale'nin tamamında, gerekse konunun takdiminde Osmanlı aleyhtarlığına dair bir iz bulunmamaktadır. Bizim yukarıda metin boyunca ortaya koyduğumuz gibi, Bosnalı entelektüellerin ve din adamlarının Osmanlı Devleti aleyhtarlığı hiçbir zaman söz konusu olmamıştır. Bkz. Fikret Adanır, Bosna-Hersek'te Müslüman Bir Ulusun Oluşumu, Bir Tarih Yazımı Tartışması, *Osmanlı Ve Balkanlar*, s. 307-350.

26 "Vakta ki Mekke feth oldu, hicretin farziyeti (la-hicret ba'de'l-feth) hadis-i şerifi ile mensuh oldu. Yani farziyetin müddeti

tur." hadisini şerh ederek delilleriyle birlikte ortaya koyar.

Keza hicret kavramına yakın duran "firar" kavramını da bu çerçevede hadislere dayanarak açıklar. Buna göre, bir Müslüman, dinini korumak için bir başka beldeye firar ederse onun için cennet layık olur. Bu durumda dinin hiçbir suretle korunmasının mümkün olmaması durumunda hicret ve firar bir gerekliliktir. Ancak ne hicret ne de firar farzdır. Buna ilave olarak, eğer bir Müslüman'ın ailesi, akrabası ve emlak'ı göç etmesine mani oluyorsa, Müslüman hoşnutsuz dahi olsa beldesinde kalmaya devam etmelidir. Azapagiç'e göre hicretin Hz. Muhammed'in hadislerinde şekillenen manası "Allah'ın yasakladığı şeyleri terk etmek" olup buna *büyük hicret* denir ve "cihad-ı ekber"e benzer.

Azapagiç, risalenin asıl yazılış gayesi olan darülharp meselesini ise ikinci bahiste ele alıp, temelde şu soruya cevap arar: "*Darülharp ne ile darülislam olur, aksine, darülislam ne vakit darülharbe dönüşür?"* İmam-ı Azam'a göre darülislamın darülharbe dönüşmesi için üç temel şart gereklidir: 1-Şirk ve küfrün açıkça icra edilmesi, İslamî hükümlerin asla uygulanmaması; 2-Darülharp beldesine bitişik olması; 3-İstila olan memlekette, istiladan sonra Müslüman ve zimmî nezdinde imanın emniyetinin kalmaması, ahalinin dinden dönmesi veya topluca göç edip geride kimsenin kalmaması. Azapagiç görüşlerini şöyle tamamlar: Bu üç şart gerçekleşmediği müddetçe darülislam olan bir belde darülharbe dönüşmez. Nitekim İbn-i Abidin de bir beldede İslam hükümleri ehl-i şirkin hükümleriyle birlikte icra edilirse o belde darülharp olmaz demiştir. Kâfirler bir Müslüman beldeye hâkim olurlarsa, bir beldenin ahalisi mürtet olup küfür hükümlerini icra ederse, reaya ve ehl-i zimmet olanlar anlaşmayı bozup İslam üzerine baskı kursalar bile o beldeler darülharp olmaz.

Azapagiç'in getirdiği en önemli deliller ise bir beldede Cuma ve bayram namazlarının kılınması noktasındadır. Eğer darülharp olan bir beldede Cuma ve bayram namazı kılınıyor ve beş vakit ezan okunuyorsa o yerler artık darülislamdan sayılmalıdır. Azapagiç dolaylı olarak sözü Bosna-Hersek'e getirir ve "*Mademki gayrimüslim bir milletin elinde olan Müslüman memleketlerde beş vakit ezan okunmakta, cemaat ile namaz kılınmakta, Cuma ve bayram namazları da eda olunmakta, din-i Muhammedi ve İslam kaideleri serbestçe ve alenen icra edilmekte, özellikle nikâh akitleri, miras, iddet ve sübut-ı neseb gibi özel hukuka dair konularda İslam hukuku uygulanmaktadır ve kadıları da vardır, o memleket Hristiyan veya başka bir gayrimüslim elinde olsa bile İslam beldelerinden sayılmalıdır."* der[27].

Azapagiç'e göre Bosna-Hersek'te din işlerini Reisü'l-ulema yürütmekte, Cuma ve bayram namazlarını ikame etmekte, kadılık makamına tayinler yapmaktadır. Bundan dolayı memleketteki Müslümanların din işleri yine bir Müslüman'ın velayet ve riyaseti altındadır. Valiler Gayrimüslîm olsalar bile Müslümanlara Cuma namazı kılmak farzdır[28].

Darülharp ve darülislam meselesini böylece kapatan Azapagiç, risalesinin sonuna "Deli Hafız" diye nitelendirdiği şahsın hicretin farz olduğuna dair yazdığı, gizlice bastırıp dağıttığı

nihayet oldu." Azapagiç, a.g.e., s. 8-14.

27 Azapagiç, a.g.e., s. 17-18.

28 Azapagiç, a.g.e., s. 18-19.

risaleye karşı bir reddiye ilave etmiştir[29]. Azapagiç'e göre tehlikede olan din değil vatan idi.[30] Onun risalesinin yine kendisi gibi göçe muhalif olan Mehmed Hulusi Bey tarafından Vatan gazetesinin matbaasında basılarak bedava dağıtılmasının, göç tartışmaları üzerinde ne kadar etkili olduğunu söylemek oldukça zor görünüyor. 1910 yılında bile Boşnaklara dinî sebeplerle ülkelerini terk etmemeleri telkin edildiğine göre konunun uzun süre gündemde kaldığı anlaşılıyor[31].

Yayın Savaşı

Diğer yandan Avusturya Hükümetinin Boşnaklara karşı tutumunu etkilemek gayesiyle Leipzig kentinde küçük bir kitapçık neşredildi. Viyana ve Budapeşte gazetelerinde de tefrika edilen -yazarı belli olmayan- bu kitapçık Bosna-Hersek hakkında uzun bir değerlendirmeden ibaretti. Buna göre Bosna-Hersek ahalisi üç kategoride ele alınıyor, Katoliklerin medeni gelişmeye en müsait topluluklar olduğu, Avusturya Hükümetinin bunların kalkınması için gayret sarf etmesi gerektiği, Sırpların Ortodoks olmaları sebebiyle kalkınmışlıkta Katoliklerin gerisinde kaldığı ve politik olarak güvenilmez oldukları, yine de Katoliklerin yanında bunlara sabır ve tahammül gösterilebileceği ifade ediliyordu. Müslümanlar ise Asya'dan gelmiş Türkler olduklarından pis, kalkınmaktan kaçınan, gerici, siyaseten güvenilmez insanlar ve hükümetin yeminli düşmanları olarak nitelendiriliyor, er veya geç Küçük Asya'ya (Anadolu) göç etmelerinin/ettirilmelerinin gerektiği vurgulanıyordu. Keza Avusturya Hükümetinin "Türklerin" göçünü engellemeye çalışması büyük bir hata olarak değerlendiriliyor, hükümetin Bosna-Hersek'te dinler arasında eşitlik uygulamasını da eleştiriyordu.

Vatan gazetesi bu kitapçıktan haberdar olduktan hemen sonra Kaptanzâde (Kapitanoviç) Mehmet Bey imzalı uzunca bir yorum yayınladı. Burada Müslümanlar hakkında dile getirilen iddia ve hakaret ifadelerine uzun uzun cevaplar verildikten sonra[32] Bosna Müslümanlarının Asya kökenli olmadıkları, geri çekilmeye veya dönmeye mecbur kalmadıkları ve diğer dine mensup olanlar gibi vatanda hak sahibi bulundukları ifade edildi[33].

Kaptanzâde (Kapitanoviç) Mehmet Bey'in kaleme aldığı bu risale gazetede tefrika edildikten başka küçük bir kitapçık hâline getirilip bütün Bosna'da dağıtıldı. Gazeteye gelen teşekkür telgraf ve mektuplarından anlaşıldığına göre, tahminlerin ötesinde bir etki yaratmış, Müslümanlar için önemli bir moral kaynağı olmuştu[34].

29 Azapagiç, a.g.e., s. 19-38.

30 Muhamed Mufaku al-Arnaut, İslam and Muslims in Bosnia 1878-1918: Two Hijras and Two Fatwas, *Journal of İslamic Studies*, volume 5, number 2 (Oxford 1994), s. 242-253.

31 "Vatanınızın kıymetini bu kadar iyi bilemeyiz, ama meydanda hicreti icab edecek bir vesile göremiyoruz. Feraiz-i İlahiyi ve sünen-i risalet-penahiyi ve şeair-i İslamiyeyi ifadan men' ve zecr vuku bulmayan memleketten İslamların hicret etmeleri makbul bir hareket sayılamaz." Muhacir, sayı 10 (22 Ocak 1910); Muhacir gazetesi hakkında geniş bir değerlendirme için bkz. Züriye Çelik, *Osmanlının Zor Yıllarında Rumeli Göçmenlerinin Türk Basınındaki Sesi: Muhacir Gazetesi 1909-1910*, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007.

32 Vatan, sayı 77 (26 Şubat 1886); sayı 78 (5 Mart 1886)

33 "Her şeyden evvel şunu açıklamak istiyoruz: Bu memlekette bizim, diğer milletler kadar hakk-ı beka ve hayatımız vardır. Biz Küçük Asya'dan gelmemişiz Bu münasebetle geri çekilmeye veya dönüşe mecbur değiliz. Geçmiş ve şimdiki zamana baktığımızda bu aziz ve mukaddes vatanımızda kalmağa hem müstahakız hem de mükellefiz." Vatan, sayı 79 (12 Mart 1886)

34 Vatan gazetesinin 77, 78, 79, 80 numaralı sayılarına bakınız.

Bunun sebebi çok açıktı: İşgal altındaki bir memlekette Müslüman kimliğinin ayaklar altına alınamayacağına dair bir meydan okuma söz konusuydu. Üstelik Boşnakların Batı'ya ait fakat Müslüman bir topluluk olduğu fikri ilk defa ve yüksek perdeden dile getirilmişti. Böylelikle Boşnakların zihin dünyasında "İki medeniyet arasında kalma" duygusunun yarattığı büyük karmaşaya da dolaylı olarak bir yön çizilmiş olunuyordu. Buna göre kimlik olarak Bosnalı, din olarak Müslüman'dılar. Asya'yla (Türklerle) bağları ise sadece dinî olup Hilafet'e sonsuz saygı besliyorlardı. Buna mukabil coğrafya olarak Avrupalıydılar ve her vesile ile "aziz" sıfatıyla andıkları Bosna topraklarına sıkı sıkıya tutunmaları gerektiğini biliyorlardı. Bu yönüyle göç konusu vatanı kaybetmenin en önemli vesilesi olarak ele alınıyordu ve göçün engellenmesi için her yolu deniyorlardı.

Vatan Neresidir?

Şu hâlde işgal ve takip eden aylarda başlayan göçler Boşnak entelektüeli arasında pek de tartışılmamış olan bir konuyu ortaya çıkarmıştı: Vatan neresidir? Vatan Müslüman kimliğiyle yaşayabileceği Osmanlı toprakları mı, yoksa atalarından miras kalan Bosna toprakları mıdır?

Boşnjak gazetesi 25 Ekim 1900 tarihinde yayınladığı "Hubbe'l-Vatan Mine'l-İman" başlıklı yorumda yine dinî temayı ön plana çıkararak vatan kavramını tanımlamaya çalıştı. Gazeteye göre hayvanlar bile yuvasını korumaya çalışırken bir insanın vatanını terk etmesi ve unutması akla uygun değildi[35]. Gazetenin vatan kavramına getirdiği tanım ise daha çok müşahhas değerler üzerine kuruluydu: Vatan, üzerinde doğulan, yaşanılan, atalardan kalan ve atarlının mezarları olan yerdir[36]. Gazete bundan sonra konuyu göç meselesine getiriyor ve malını mülkünü satarak göç edenleri "uğursuz" olarak nitelendiriyordu. Onların boş bir hayalin peşinde koştuğunu, kendi öz vatanında elde edemediği şeyleri başka bir yerde asla elde edemeyeceğini, vatanının dışında huzur ve rahatlık arayanların buna asla kavuşamayacağını bildiriyordu. Gazeteye göre göçmenlerin hepsi günlük kazanç peşinde koşan, eğitimsiz ve fakir kimselerdi. Bunların yollarından döndürülmesi ancak eğitim sayesinde olabilirdi[37]:

Şair Preradoviç'in sözleri şimdiye kadar bin kere gerçekleşti: "Başkasının annesinin kendi acıları var, senin derdinden anlamaz."
Bir soru sormak gerekli: Kimler göç ediyor? Fakir fukaradan başka hiç kimse. Niye? Çünkü başkasının vatanında acı çekecek, belki de daha iyi yaşayacak. Bu eğitimsiz insan yığını kolay yaşamayı arar ve Çin Seddi bile olsa vatan hissi yoktur [38].

35 "Vatan sevgisi imandandır. Bir Müslüman vatanını nasıl unutabilir. Sorumluluk sahibi bir kişinin vatanını unutması beklenemez. Dinen her bir Müslüman'ın vatanına saygı duyması gerektiğinden başka evine, çocukluğuna, kardeşlerine de sevgi duymalıdır. Vatanını unutan hayvandan da beterdir. Hayvan bile kendi yuvasını en kötü zamanda bile bırakmaz. Son güne kadar onu korumaya çalışır. Aklı olmayan hayvanın bile ışığı ilk gördüğü yeri koruma içgüdüsü varken nasıl olur da bir insan unutabilir." Boşnjak, sayı 43 (25 Ekim 1900

36 "Vatan nedir? Biz orada doğduk, büyüdük. O bizim dedelerimizin kemiklerini, sevdiklerimizin yüce emanetini muhafaza eder. Onlara kendilerini vatanı korumak için feda ettiler. Bu, değeri bilinmeyen mücevherimizdir ve ona her şeyimizi veriyoruz. İnsan kendisini besleyen ve iyilik yapana nasıl karşılık verebilir? Bütün güçlerini korumak için harcayacak gerekirse vatanı için canını verebilecek. Bu ölüm en tatlı ölümdür. İnsan vatansız ne yapabilir. Canı, ailesi, akrabaları… O onun bütün acı ve korkularını anlar. Mutsuzluğunda da ona yardım eli uzatır. Vatanı bırakmak, bütün varlığını bırakmak anlamına gelir." Boşnjak, sayı 43 (25 Ekim 1900).

37 Boşnjak, sayı 43 (25 Ekim 1900).

38 Boşnjak, sayı 43 (25 Ekim 1900)

Görüldüğü gibi, gazete sadece kendi öz topraklarını yani Bosna-Hersek'i vatan olarak görmekteydi. Böylece darülislam veya darülharp diye nitelendirilse de kendi toprakları ile bir zamanlar bağlı kalınan Osmanlı toprakları arasında derin bir farklılık vardı ve göçmenlerin tercih ettikleri Osmanlı toprakları "başkasının vatanı" idi. Aynı şekilde Osmanlılar da başka bir aileydi ve Müslüman dahi olsalar kendi acıları, problemleri vardı. Gazetenin yorumundan anlaşıldığına göre din kardeşliği temeline dayalı vatan anlayışı yerini bütünüyle atalardan kalan miras yorumuna bırakmaktaydı. Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığı ciddi anlamda sorgulayan bu anlayış, aslında Boşnak milliyetçiliğinin tabii bir tezahürüydü ve göç konusundaki en sert ayrıştırmalardan birini dile getirmekteydi.

Bu tartışmalara "Kalın Burda" adlı şiiriyle katılan ve Boşnakların göç etmemesini telkin eden Sırp asıllı şair Aleksa Şantiç de vatan kavramına benzer bir tanımlama getirmişti:

Burada kalın!... Elin diyarlarındaki güneş
buradaki gibi ısıtmaz sizi,
bir lokma ekmeğin bile tadı olmaz
yakının yok orada, kardeşin bulunmaz
-durun-kalın burada…[39]

Boşnjak gazetesinin vatan kavramı üzerine yorumları ve Bosna-Hersek Müslümanları için vatanı "burası" ve göç edilecek olan toprakların "orası" olarak değerlendirdiği yazıları devam etti. 26 Aralık 1901 tarihinde yayınlanan yorumda, bu defa kültür ve dil farklarına da dikkat çekilip Osmanlılarla sadece din kardeşi olunduğu, Boşnakların farklı bir ırk/millet olduğu tezi işlendi[40]. Gazete, göç hakkındaki yayınlarının kamuoyunda geniş etki yarattığını ve göçmenlerin sayısında belirgin bir azalma gözlendiğini bildirse de gerçekte (1899-1902 yılları arasında) büyük bir göç dalgası yaşanmaktaydı.

Sonuç olarak; ne kadar tartışılırsa tartışılsın Bosna-Hersek'ten Osmanlı topraklarına herkesin karşı çıktığı fakat kimsenin engelleyemediği bir göç yaşamıştır.

39 Aleksa Şantiç bu şiirini 1896 yılında neşretti. Benim için Nadira Jahiç tercüme etti. Kendisine teşekkür ederim. (T.G.)

40 Boşnjak, sayı 52 (26 Aralık 1901); Boşnjak gazetesinin Avusturya yanlısı yayınlarında da belirgin bir ağırlık vardır. Bu sebeple gazetenin her ne kadar göç karşıtı yayın politikası var ise de Osmanlı topraklarına girişi bir süre yasaklanmıştır. DH.MKT, nr. 764/4 (9 Eylül 1903)

Bosna'dan Anadolu'ya Göçmek: Zor Yolculuk

Mahir Aydın

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi

Sosyal hayatın içindeki en geniş kapsamlı hareket, göç olgusudur. Savaş sürgünü olmak, travmaları bakımından daha ağır görünse de, algılanma boyutu ve etki süresi, göçten daha dardır. Çünkü göçün, şiddet ve kayıp boyutları daha hafif görünse de, karar verme sorumluluğundaki yük ve gitmek ile kalmak arasındaki ikilem güçlüğü yüzünden, daha ağırdır. Bu ayrılık, belleklerdeki konular boyutunda; çeşitlenir, derinleşir ve zaman geçtikçe ağırlaşan bir *mazi yükü* olarak, ömür boyu yaşandığı gibi, ağırlığı zamanla azalmakla birlikte, kuşaktan kuşağa anlatılan bir hüzün tablosu biçiminde, varlığını sürdürür. Herkesin vatanı; azizdir, kutsaldır ve başka toprağa benzemez. Türkçe'nin, *ana gibi yar, vatan gibi diyar olmaz* atasözü, bu konunun en anlamlı söylemidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun *memâlik* anlayışı içinde, bir ortak vatan kavramı yoktur. Çünkü ortaçağın devlet anlayışında, yurttaşlık kavramı son derece zayıftır. Günümüzde büyük boyutta temellenmiş ve önem kazanmış olan bu kavramın yerinde, dönemin üst kimliği olan din anlayışı vardır. Yaklaşım böyle olunca; nasıl ki *Roma Kültü* Roma İmparatorluğu'nu birleştiren kavramdır, İslam dini de, Osmanlı İmparatorluğu'nun ortak paydasıdır. Bununla birlikte Osmanlı, her ne kadar kendisini *din devleti* olarak tanımlasa da, *örfi hukuk*un önemi, az değildir. *Kanun-ı kadim oldur ki, ânın evvelin kimesne bilmeye* uygulaması, şeriat dışındaki çözümlerin, *şifre uygulaması*dır.

Yeniçağ biterken ortaya çıkan *ulus devlet* yapılanması, önce Avrupa'yı ve sonra Osmanlı'yı etkileyecek, Rum İsyanı ile başlayan bu süreç, paralel olarak öteki Balkan ulusları için de, bir büyük ülkü, yani *megali idea* konumuna yükselecektir. İzleyen 50 yıl içerisinde her biri, Yunanistan'ın bağımsız bir devlet oluşunu, kendine örnek alacaktır. Bu amaç doğrultusunda girişilen her ayaklanma sonrası elde edilen, imtiyaz ve özerklik gibi ayrıştırıcı etkenlere son nokta, 1878 Berlin Antlaşması ile konacak ve Osmanlı'nın Hristiyan unsurları, imparatorluktan koparılacaktır. Romanya, Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ'ın elden çıkışı, Balkanların iki Müslüman ülkesi olan Bosna ve Arnavutluk'u zor ve yalnız bir konumda bırakacaktır.

Bu tablonun ortaya çıkışının arka planındaki etkenleri bir yana bırakırsak elde, Avrupa'nın çıkarları doğrultusunda kurulmak istenen, *Balkanlar Dengesi* kalır. Zaten Rusya da, 1877/78 Savaşı'na, bu amaç doğrultusunda girecektir. Avrupa'nın ortak vekâleti ile başlatılan bu büyük savaş, yalnız bir askerî mücadele olarak kalmayacak, aynı zamanda Balkanlar'da yapılan *etnik temizlik* boyutlarına varacaktır. Yalnız Bulgaristan'da, İngiliz kayıtlarına göre 200 bin can toprağa düşecek ve yapılan vahşetin bir başka örneğini görmek için, ortaçağa kadar inmek gerekecektir.[1]

1 *Savunmasız ve masum bir kitlenin uğradığı katliam ve sefaletin örneğini görebilmek için, Otuz Yıl Savaşları'na veya Ortaçağ'a inmek gerekirdi.* Bkz. Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği*, Ankara 1968, s. 40

Osmanlı-Rus Savaşı'nda Avusturya, tarafsız kalmasını Bosna'yı işgal koşuluna bağlamıştı. Berlin'de bu amacına ulaşacak ve 25. maddeye göre,[2] Osmanlı'nın bu en batıdaki ülkesini 29 Temmuz 1878'de işgale başlayacaktır.[3] Berlin'in *insan faktörü*nü hesaba katmayan kararları, Kars ve Arnavutluk örneğinde olduğu gibi, burada da tepki ve direnişle karşılanacaktır.[4] Bosna'ya *elini kolunu sallayarak* giremeyen Avusturya, üç ay boyunca yaşanan çatışmalar için, asker sayısını, 145 bine çıkarmak zorunda kalacaktır. Sonuçta, iki taraftan verilen kayıplar ile birlikte, Bosna'nın işgali 28 Ekim 1878'de tamamlanacaktır.[5]

Osmanlı için durum -kabul etmesi çok zor - yapılacak bir şeyin olmadığı, deyim yerindeyse *tarifi imkânsız* bir süreçtir. Kars halkı İstanbul'a haber gönderip, savaş tazminatı karşılığında düşman işgaline terk edilmiş olmanın üzüntüsünü, *ne kadar para gerekli ise, aramızda toplayıp gönderelim* biçiminde, biraz da sitem yüklenmiş biçimde dile getirecektir.

Bu yüzden Bosna'dan Anadolu'ya yapılan göçler; Bosna, Anadolu ve İstanbul olmak üzere, üç ayrı açısından zorluklar yaşatacaktır.

1) Bosna Açısından Göçler

Osmanlı'nın imparatorluk toprakları içerisinde Bosna'nın kaybına, biraz olsun Kırım benzeyebilir. O da, çok değil. Çünkü Boşnaklar, daha önce de burada yaşıyordu ve Osmanlı yönetimi ile birlikte din değiştirip İslam'a geçmiş olmaları, komşuları Sırp ve Hırvatlar ile arasındaki farkı, daha da açmıştı. Bunun yanı sıra, 400 yıl boyunca imparatorluğa, Sokullu parlak örneğinde olduğu gibi, seçkin yöneticiler vermiş ve hak ettiği bir saygınlık görmüştü. Bu nedenle daha sonraki sultanlarının gönlünde, imparatorluğun gurur döneminde *tuğlar yükselten* Boşnak devlet erkânının torunlarına karşı, bir *vefa borcu* veya hiç değilse, o dönemde hükümran olabilmenin *keşke*si, yatacaktır. Ancak şimdi onlar, Avrupa'nın ortasında, yalnız ve sahipsizdir.

Osmanlı'nın Avusturya ile 21 Nisan 1879'da yaptığı anlaşmadan sonra, Bosna'dan elde kalan topraklara yapılan, 40 yıllık bir göç süreci yaşanacaktır.[6] Bu konuda Osmanlı'nın Belgrat Elçiliği ile yapılan yazışmalar, konuyu tüm ayrıntıları ile ortaya koyar.[7] Ancak Bosna göçü, kaybedilen öteki ülkelerde olduğu gibi, kısa süreli ve kitlesel bir göç değildir. Her ne kadar Bulgaristan gibi ülkelerde, az değil 500 yıllık bir *vatan olgusu* yaşanmışsa da, Boşnakların

2 *Bosna ve Hersek Eyaletleri, Avusturya Devleti tarafından asker ikamesi ile idare olunacaktır.* Bkz. *Berlin Kongresi Protokolleri*, İstanbul 1297, s. 261

3 Yuluğ Tekin Kurat, *Aynı eser*, s. 138

4 Avusturya askerine komuta eden General Filipoviç, General Zapari ve General İvanoviç'e karşı, 27 Ağustos-13 Eylül 1878 tarihleri arasında gösterilen direniş ile ilgili olarak, Osmanlı Devleti'nin Viyana Elçiliği'nden gelen bilgi için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Hariciye Nezareti Maruzatı (***Y.PRK. HR.***) nr. 3-47

5 Yuluğ Tekin Kurat, *Aynı eser*, s. 138

6 Avusturya ile yeni bir antlaşma yapılması, Berlin'de işgal süresinin belirtilmeyişinden kaynaklanacaktır. Ancak bu durum, bir unutkanlık eseri değildir. Hem Osmanlı'ya karşı *tenezzül etmemek* hem de öteki devletlerin tepkisini çekmemek içindir. Yoksa Avusturya'nın, İtalyanların *Venedik Denizi* diyerek sahiplendiği Adriyatik'e açılmak için Bosna'yı baştan beri istediği ve bu uğurda 1875 Hersek İsyanı'na verdiği destek, herkesin bilgisi dâhilindedir. Bu konudaki asıl amacı gözler önüne seren 22 Ağustos 1878 tarihli değerlendirmeye göre: *Avusturya askeri Bosna'da, padişahın hukuku için, asayişi sağlamak amacıyla, bu kadar fütuhatı istihsal eder miydi?* Bkz. ***Y.PRK. HR.*** nr. 3-86

7 Bu konuda, Belgrad Elçisi İbrahim Fethi Bey'in 30 Mart 1898 [BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat (***Y.MTV.***) nr. 175-183] ve 24 Mayıs 1899 [BOA, Yıldız Perakende Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik (***Y.PRK. EŞA.***) nr. 33-22] tarihli yazılarını, örnek olarak verebiliriz.

anavatanı zaten Bosna'dır. Bu yüzden, gitmek ya da kalmak, en çok Bosna Müslümanlarına ağır gelecektir. Kalsa, onuruna dokunan uygulamalar vardır, gitmesi, anavatanı terk etmektir. Geride kalanların sayı azlığı ise, Bosna'yı tam anlamı ile kaybetmeye bedeldir.

Bu konudaki bireysel başvurular bir yana, toplu dilekçe, yani *mahzar*ların sayısı ve içeriği, oldukça önemli ve dikkate değer. Bu türlü dilekçeler, 1881 Mayıs'ında zirveye çıkar. İlki 289 mühürlü, ikincisi 298 mühürlü ve sonuncusu da, 313 mühür taşır. Mühür sahipleri ise; eşraf, hanedan, âlim, şeyh, müderris, tüccar, esnaf, muhtar ve ahâliden oluşur. Bu türden dilekçe örneğini, öteki ülkelerden gelen göçmenler için bulabilmek, sanki imkânsızdır.[8] İsteklerine gelince:

Osmanlı yönetimine girdiğimizde, yeni bir hayat ve güçlü bir kurtuluşa kavuştuk. O uğurlu günden beri, maddî ve manevî olarak, bayındırlık ve refah içinde yaşadık. Şimdi Bosna'da; güvensizlik, baskı ve silah tehdidi vardır. Artık o güzel günler geride kaldı.[9]

Kadim ahalisi olduğumuz Bosna ve Hersek, Berlin Kongresi kararı ile Avusturya'nın geçici yönetimi altına girdi. Avusturya'nın baskı ve şiddetinden şikâyetçiyiz. Ne yapacağımızı bize söyleyin.[10]

Önceki dönemlerde olduğu gibi, adaletiniz ile yaşamak istiyoruz. Ya vatanımızı Avusturya'nın işgalinden kurtarın ya da göçmemize izin verin.[11]

Ardından ilk büyük kapsamlı Boşnak göçü, 1882 yılında gerçekleşecektir. Bir yıl içerisinde, Anadolu'ya gönderilenlerin dışında, başkentte 43 bin Balkan göçmeninin varlığını görüyoruz.[12] Zaten İstanbul, 1856 Kırım Savaşı'ndan başlayarak göç akışının en önemli *kavşak noktası* olacak ve kurulan Göçmen Komisyonu, imparatorluğun sonuna kadar, yoğun bir faaliyet gösterecektir. [13]

İstanbul'a; Triyeste, Raguza ve Varna üzerinden deniz yolu ile gelen Bosna göçmenleri, öteki *kaybedilen ülkenin çocukları* gibi, ilk fırsatta uygun bir bölgeye yerleştirilmek istenecektir.[14] Ancak bu konudaki yoğunluk ve gerekli harcama, zaten Dış Borçlar Yönetimi'nin kıskacındaki devletin, çoğu kez yetersiz kalmasına neden olacaktır. Çünkü yalnız Bosna'dan değil; Bulgaristan, Romanya, Batum, Dağıstan, Çerkesistan, Doğu Rumeli, Girit ve Yunanistan'dan da göçmen gelmektedir.[15] Zaten Bosna göçünü, ötekiler hesaba katılmadan değerlendirmek, konunun tam olarak anlaşılmasını engeller. İstanbul'a gelen ve yerleşim için gönderilen göçmenlere ait iki adet *sevk cetveli* şöyledir:[16]

---

8 Örnekleyecek olursak; Bosna eşraf ve ulemasından Esseyyid Mehmed Şerif, Şükrü Osman, Ali İbrahim, Hüseyin ve Süleyman; müderrisinden Mustafa, Behcet Mustafa, Şefik, Mansur, Ali Nizami ve Mustafa; meşayihten Hafız Selim ve Salih'tir. Ayrıca mühürlerinde; Küçük Katip Mahallesi, Tokmakzade Mahallesi, Çiftlik Cemaati Mahallesi, Ali Paşa Mahallesi, Zencirli Mahallesi muhtarlarını okuyabiliyoruz.

9 ***Y.MTV.*** nr. 6-39, lef 2

10 ***Y.MTV.*** nr. 6-39, lef 3

11 ***Y.MTV.*** nr. 6-39, lef 1

12 ***Y.PRK. HR.*** nr. 4-24

13 *Cennet-mekân firdevs-âşiyân vâlid-i mâcid-i hazret-i şehenşâh Sultan Abdülmecid zaman-ı hazretlerinin avan-ı saltanatlarından beri Osmanlı ülkesine göçmüş olanlardan bugün birçok nüfusun yerlerince yerleşimleri sağlanamamış olduğunu, Özel Komisyon bildirmektedir. Göçmenlerin yerleşimi, padişahın kesin isteği olduğundan, gereken önlemler hızla alınacaktır.* Bkz. BOA, Yıldız Arşivi Resmi Maruzat (***Y.A.RES.***) nr. 17-51

14 BOA, Yıldız Arşivi Hususi Maruzat (***Y.A.HUS.***) nr. 159-77; Göçmenlerin bir kısmı da, Belgrat'tan Selanik'e kadar, Şark Demiryolları şirketince taşınacaktır. Bkz. Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon 2006, s. 122

15 ***Y.A.RES.*** nr. 17-51

16 ***Y.PRK.HR.*** nr. 4-24

Tarih: 2-18 Eylül 1883					
Hane	**Kişi**	**Gelen**	**Hane**	**Kişi**	**Giden**
382	2.095	Kafkasya, Romanya, Bulgaristan, Doğu Rumeli	449	2.584	Suriye, Biga, Mihaliç, Bandırma

Tarih: 21 Eylül 1883					
Hane	**Kişi**	**Gelen**	**Hane**	**Kişi**	**Giden**
11	63	Romanya, Bosna, Bulgaristan	177	1.034	Biga, Bandırma, Mudanya

Bosna göçünün, elden çıkan öteki ülkeler kadar ani ve büyük çaplı olmadığına, inceden inceye ve süreklilik gösterdiğine, yukarıda değinmiştik. Ancak, 1882'den sonra ikinci kez olarak, 1891 yılında da, önemli bir Boşnak göçüne tanık oluyoruz. Göçmen kayıtlarının tutulmadığını, ancak yerleşim yerlerinde, ihtiyaçlarının karşılanması sırasında sayılarını bulabildiğimizi ve bunun da, her zaman geçerli olmadığını belirtmek gerekir. Bosna göçmenlerinin durumu konusunda, Bosna eşrafından Çengiç-zade Ali Haydar ve Sim-zade Fehim İbrahim'e yaptırılan araştırmaya göre, 1890 yılındaki tablo şöyledir:[17]

Bulunduğu Yer	**Açıklama**
İstanbul ve Hamidiye Köyü	Bosna ve Hersek'ten göçmen esnaf var
İzmid Sancağı Adapazarı Kazası	Geçen yıl 150 hane – sonrası bilinmiyor
Çanakkale Sancağı Biga Kazası	Henüz yerleştirilmeyenler var
Bursa Vilayeti	Kaç kişi olduğu bilinmiyor
İnegöl Kazası	Bir kısmı hazine arazisine bir kısmı boş araziye yerleştirilmiş
Yenişehir Kazası	50 hane çiftçi göçmeni - havasıyla uyum sorunu var
Eskişehir Vilayeti	Durumları bilinmiyor
Kütahya Sancağı	2 yıl önce gelen Hersek ahalisi de var
Karahisar Sancağı	Bir kısmı yerleştirilmemiş
Balıkesir Sancağı	Hersek'in Gaçka kazasından göçmen var
İzmir Vilayeti	Bir hayli Bosna göçmeni var
Adana Vilayeti	Bir miktar göçmen var
Beyrut Vilayeti	Göçmen var
Selanik, Kosova, Manastır ve İşkodra	Göçmen var

1891 yılında gerçekleşen göçler kapsamında, Gradişka Kasabası'ndan gelen, 32 hanede 132 kişiyi, örnek olarak yazımızın sonunda bir liste halinde sunacağız. Göçün bir zor yolculuk, göç hanelerinin kırık-dökük ve parçalı, çünkü parçalanmış ve insanın her şeyden önce *psikolojik varlık* olduğu gerçeğinin unutulmaması gereğini, aşağıdaki üç örnekte; anne ile oğlu, baba ile kızı ve kundaktaki bebek ile görebiliriz:[18]

17 BOA, Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzatı (***Y.PRK.KOM.***) nr. 7-45

18 ***Y.MTV.*** nr. 53-10

Adı	Baba Adı	Konumu	Yaşı
Zaim	Mustafa	Oğul	18
Havva	Salih	Anne	55

Adı	Baba Adı	Konumu	Yaşı
Mustafa	Süleyman	Baba	35
Arife		Kız	10

Adı	Baba Adı	Konumu	Yaşı
Hasan	Abdullah	Baba	32
Kade	Hamid	Anne	25
Şerif		Oğul	7
Abdullah		Oğul	3
Muharrem		Oğul	1 aylık

1891 yılında, yalnızca Afyonkarahisar Sancağı'nın Aziziye Kazası'na 107 hanede 500 kadar, Bosna göçmeni gönderilecektir. Bu süreçte, göçmen sayısına ve geliş tarihine örnek olarak, aşağıdaki listeyi verebiliriz:[19]

Geliş Tarihi	Hane	Kişi
29 Ekim 1891	35	169
15 Kasım 1891	26	107
26 Kasım 1891	10	49
6 Mart 1892	9	45
2 Mayıs 1892	4	9
21 Mayıs 1892	4	20
Toplam	**88**	**399**

Bosna'dan Anadolu'ya yapılan göçler, daha sonraki yıllarda da sürecek ve artık işgalin üzerinden 30 yıl geçmesine karşın, ufukta ilhakın görünmesi, bu göçlere hız kazandıracaktır. Örneğin Mart 1908'de, 883 kişilik göçmenin İstanbul'dan Anadolu'ya gönderildiğini görüyoruz. Ancak her zaman olduğu gibi, bu göçler yalnız Bosna'dan değil, öteki ülkelerden de yapılacaktır. Haziran 1908'e ait bir sevk cetveli, buna bir örnektir:[20]

19 BOA, Babıâli Evrak Odası (***BEO.***) nr. 236-17664

20 ***Y.PRK. KOM.*** nr. 16-41

Geldiği Yer	Erkek	Kadın	Çocuk	Toplam	Geliş Yolu
Bulgaristan	143	135	238	505	Varna-Köstence
Doğu Rumeli	46	38	67	147	Edirne
Bosna	29	25	44	98	Triyeste-Selanik
Rusya	25	22	40	87	Batum-Odesa
Romanya	4	3	5	12	Köstence
Toplam	247	223	394	849	

2) Anadolu Açısından Göçler

Bosna'dan gelen göçmenlerin tamamına yakını, Anadolu'ya gönderilmiş ve orada yerel yönetimlerin kontrolünde olarak, yerleştirilmeye çalışılmıştır. Bunun dışında, Edirne, Tekfurdağı, Gelibolu, Dedeağaç ve Gümülcine'nin yanı sıra,[21] Kosova, Manastır ve İşkodra'ya da,[22] yakınlığı dolayısıyla göçmen gelmiş ise de, önceden gelenler gibi perişan olmamaları için, sonrakiler Anadolu'ya gönderilecektir.[23]

Ancak bu dönemde Anadolu, imparatorluğun *Balkan Sevdası* yüzünden 500 yıldır göz ardı edilmiş topraklar konumundadır.[24] Özellikle ekonomik yetersizlikler, önemli sıkıntılara neden olacaktır. Bu yüzden devlet, Bosna göçmenlerini daha çok deniz kıyısında yerleştirmeye çalışacaktır.[25] Bu konuda 1883 yılında, Selanik'ten Trabzon'a ve Kudüs'ten Trablusgarp'a varan *arazi taraması* yaptıracak ve uygun yerleşim alanları bulmaya çalışacaktır. Buna, Bağdat Vilayeti'nin sınırları içindeki, Dicle ve Fırat'ın kıyısında yerleşim de dâhildir. Her bir vilayet, bu konuda görüş bildirecek ve ortaya şu tablo çıkacaktır.[26]

Vilayet	Hane Kapasitesi	Değerlendirme
İzmir-Çeşme	140	-
Selanik	200	-
Kastamonu-Bartın	100	-
Kastamonu-Sinop	500	-
Adana	2.000	-
Bağdat (Aziziye-Cizre)	3.000	-
Basra	800	-

21 ***BEO.*** nr. 1414-106026

22 ***Y.PRK. KOM.*** nr. 7-45

23 ***Y.MTV.*** nr. 78-113

24 Bu değerlendirme, bir eleştiri veya abartı değildir. 1914'te bile İttihat ve Terakki, Van'a Tahsin (Uzer) Bey'i vali olarak gönderirken: *Anadolu bizim için kapalı kutu, önce onu tanıyalım* diyecek ve Van Valisi, bu *yeniden fetih*e vurgu olarak, orada Çaldıran Gazetesi'ni çıkaracaktır. Aynı durum, 17 Haziran 1892 için de geçerlidir. Anadolu Demiryolları üzerinde ve Ankara-Bursa arasında, Bosna göçmenlerine ev yapılabilecek çok geniş bir arazinin Muzaffer Paşa tarafından açığa çıkarılması, büyük sevinçle karşılanacaktır. Bkz. ***BEO.*** nr. 21-1502

25 Nedim İpek, *Aynı eser*, s. 121

26 ***Y.A.HUS.*** nr. 176-32

Trabzon	-	Boş arazi kalmadı
Bursa	-	Daha önce Batum göçmeni yerleşti
Konya	700	Daha önce Tatar göçmenler yerleşti
Antalya	800	Havası nemli ve soğuk
Halep-Kilis	1.000	Dağınık biçimde yerleşilebilir
Trablusgarp	6.000	Çöl ortamı - önce çadır gereklidir
İstanbul-Kaza-yı Erbaa	150.000 dönüm arazi	-
İstanbul-Silivri	Padişah Emlaki	-
İstanbul-Terkos	Istıranca Beylik Merası	-
İstanbul-Terkos	Elecik ve Belban Burnu	-
İzmit	-	Yerleşecek arazi kalmadı
Kartal-Tuzla	20	Lofça ve Çerkes göçmenlerinden Musa Bey kabilesine söz verildi

Yerleşim tarihi 3 bin yıla uzanan Anadolu topraklarında; deniz kıyısında, tarıma ve yerleşime uygun boş alan bulmak, elbette kolay olmayacaktır. Üstelik gelen göçmenlerin, topluca iskân edilmesi, karşılaşılan güçlüğü daha da artıracaktır. Bunun da ötesinde, birçok vilayete daha önceden başka göçmenler iskân edilmiş ve içlerinden bazısı, göçmen kaldıramaz hale gelmiştir. Bu yüzden Bosna göçmenleri daha çok, Anadolu'nun İzmit, Bursa, İzmir, Aydın ve Ankara'ya yerleştirilecektir.

16 Temmuz 1901'de Ankara'ya gelen; Saraybosna, Tuzla, Hersek, Bihaç, Travnik, Banyaluka, Mostar ve Bihke'den, 1.457 hanede 6.802 göçmenler ve hatta yeni gelecekler için, 2.785 ev yapılacaktır.[27]

Yer	**Hane**	**Göçmen**	**Ev**
Ankara (merkez)	833	4.246	103
Haymana Kazası	194	760	741
Zir Kazası	86	401	677
Sivrihisar Kazası	344	1.395	1.159

20 Temmuz 1901 tarihinde Ankara'da kurulan yerleşim birimlerini şöyle görüyoruz:

	Yeni Adı	**Eski Adı**
1	Feyz-i Hamidi	Ankara'nın doğusunda
2	Selimiye	Haymana merkezinde
3	Burhaniye	Ördek Gölü

27 ***Y.MTV.*** nr. 218-79

4	Kadiriye	Kesik Kavak
5	Süleymaniye	Yayla Kopak
6	Hamidabad	Çingirli Barutlu
7	Ahmediye	Hoşlar Öreni
8	Bayezid	Karapınar
9	Tevfikiye	Üç Pınarlar
10	Fatih	Tatar Hamzalı
11	Lutf-ı Hamid	İnceğiz ile Çemen
12	Zıll-ı Hamidi	Afşar
13	Halimiye	Hacı Uzun
14	İhsaniye	Tutluca
15	Ertuğrul	Kapaklı
16	Mesudiye	Sortak

Haziran 1908'de bile, Anadolu ağırlıklı olmak üzere, yine bir çok yönden göç akınının sürdüğünü görüyoruz:[28]

Geldiği Yer	Hane	Kişi	Yerleşim Yeri
Bulgaristan, Şarkî Rumeli, Bosna, Rusya, Romanya	97	429	Bursa
Bulgaristan, Şarkî Rumeli, Bosna, Rusya, Romanya	8	34	İzmit
Bulgaristan	-	1	Çatalca
Bulgaristan, Şarkî Rumeli	9	48	Biga
Bulgaristan, Şarkî Rumeli	1	4	Ankara
Bulgaristan, Şarkî Rumeli	33	142	Konya
Bulgaristan, Şarkî Rumeli	7	34	Kastamonu
Bulgaristan, Şarkî Rumeli	8	45	Adana
Bulgaristan, Şarkî Rumeli	5	23	Aydın
Bulgaristan, Şarkî Rumeli	3	12	Suriye
Bulgaristan, Rusya	3	17	Sivas
Bulgaristan, Rusya	3	19	İstanbul
Bulgaristan, Şarkî Rumeli	12	63	-

Son zamanlarda, uzun yolculukları ortadan kaldırmak için, İstanbul ve yakın çevresinde yeni yerleşim birimleri bulunmaya çalışılacaktır. Bu konuda, Beykoz ile birlikte,[29] Silivri'deki Bosna Çiftliği'ni sayabiliriz.[30] Ancak çiftlik, yerleşim için yeterli olmayacak, barınma ve geçinme için yeterli ortamın da hazırlanması gerekecektir.

Asıl önemlisi, gelen göçmenlerin karşılaştığı zorluklardır. Bu konuda, daha Anadolu'ya gelmeden önce, Avusturya'nın çıkardığı zorluklara değinmeyeceğiz.[31] Göçmenler için gereken

28 ***Y.PRK.KOM.*** nr. 16-41

29 ***Y.MTV.*** nr. 120-109

30 ***BEO.*** nr. 4171-312768

31 Avusturya, Bosna'dan göçecek Müslümanların tümüyle emlakini yok bahasına bir para karşılığında, bazen satışına izin verdikten sonra bile, bu paranın Bosna'da harcanarak biçare İslamları eli boş biçimde çıkarmak için, pasaport verilmesini iki üç ay kadar geciktirmiştir. Bkz. ***Y.PRK. EŞA.*** nr. 33-22

yerleşim alanı için; denize yakın, iskâna uygun, tarım alanı olan, çayır ve merası bulunan özellikler aranması, bu konudaki uygulamayı daraltmaktadır. Çünkü başlangıçta düşünülen; Bosna göçmenlerini topluca yerleştirmek, köy, kasaba, şehir içinde dağıtmamaktır.[32] Hal böyle olunca da, daha önce gelen Tatar, Çerkes, Batum ve Bulgaristan göçmenlerinin yerleştirilmesi, Konya Vilayeti'nin Girit göçmeni ile dolduğu,[33] Bursa Vilayeti'nde boş yer kalmadığı için, buraya yapılacak yerleşimlerin durdurulması gibi durumlar ile karşılaşılacaktır.[34]

Bunun da ötesinde, geldikleri yerin *güzel ülke* ortamına alışkın Bosna göçmenleri, öbürleri gibi, her gösterilen yeri beğenmeyecek,[35] yerleşim için karar verme konusunda tam yetkili vekillerini aracı tayin edecek,[36] bazen de, aradan beş yıl geçtiği halde, hala iskân edilmemiş olanlara rastlanacaktır.[37] Kimi kez bazı yerlerde, sinirlerin gerilmiş olmasından dolayı, yerli halk ile sıkıntı yaşansa da,[38] bu yaşananları doğal saymak gerekir.

Bununla birlikte, yerli halkın göçmenlere yaptığı yardımların yanı sıra, doğal afet, kış koşulları ve zor anlarında devletin desteği, genele şamil bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda bir örnek vermek gerekirse; 31 Aralık 1900 tarihinde Müslüman Göçmenleri Yüksek Komisyon'a hitaben şöyle denilmektedir: *191 hanede 932 nüfus olduğumuz halde Bosna'dan göçerek önceki gün İstanbul'a varışımızda özel memurlar tarafından güzel karşılandık. İstirahatimiz sağlandı. Her birimize yiyecek verilerek, Ankara'ya gönderilmek üzere özel vapurla rahatça İzmit'e ulaştık. Yapılanlara teşekkürden aciziz. Çoluk-çocuğumuzla hepimiz mutluyuz.*[39]

3) İstanbul Açısından Göçler

Bosna göçü konusunda en zor durumda olan, elbette göçmenlerin kendisidir. Ancak sorumlu makam olarak elinden bir şey gelmemek, İstanbul için üzücüdür. Oysa devlet yönetiminde, üzüntüye yer yoktur. Kuşku yok ki, her kaybedilen toprak önemli ve her gelen göçmen değerlidir de, Balkan göçmenlerinin yeri daha başkadır. Çünkü onlar ve üzerinde yaşadığı ülkeler, Osmanlı'nın Avrupa platformundaki iddiasıdır. Bu değerlendirmenin, göçmen ayrımcılığı gibi bir basit yaklaşım ile ilgisi yoktur ve zaten böyle bir düşünce, imparatorluk düzleminde yer bulamaz.

Tüm bunlara ek olarak, padişahın aynı zamanda halife olması ve Osmanlı ile birlikte İslam'ı kabul eden Boşnaklar için ayrı değer ise, bu değerin sorumluluk adresi de, İstanbul'dur. Özellikle bu açıdan Bosna göçü, diğerlerinden ayrılır. Bunun da dışında Bosna, bu dönemin yöneticilerine kalan, 400 yıllık mirastır. Sokullu Mehmed Paşa ya da Gazi Hüsrev Bey, imparatorluğun *yükseliş tablosu*nda yer alan, birer parlak örnektir. Bosna göçünü değerlendirmeye, bu açıdan bakışı da yüklediğimizde, konunun duygusallaştığı görülür.[40]

32 ***Y.A.HUS.*** nr. 176-32

33 ***Y.MTV.*** nr. 203-65

34 ***BEO.*** nr. 2895-217093

35 ***BEO.*** nr. 326-24391

36 ***Y.MTV.*** nr. 9-96

37 ***BEO.*** nr. 147-10999

38 ***BEO.*** nr. 427-31994

39 ***Y.MTV.*** nr. 210-35

40 İngiltere Elçisi Layard, 3 Ağustos 1878'de Sultan Abdülhamid ile görüştüğünde, Bosna'nın işgalinden dolayı kendisinin çok üzgün olduğuna tanık olacaktır. Bkz. Yuluğ Tekin Kurat, *Aynı eser*, s. 138

Oysa siyasette, duygusallığa yer olmadığını biliyoruz. Bu ilkenin Bosna göçü konusundaki örneği, daha 18 Eylül 1879'da yaşanacaktır. Bosna'dan gelen üst düzey ve güvenilir raporlar doğrultusunda, Osmanlı Devleti'nin Paris, Londa, Berlin, Petersburg, Viyana ve Roma Elçiliklerine gönderilen ortak yazıda, Avusturya'nın tutumu protesto edilerek, gerekli girişimde bulunmaları istenir:

Avusturya askerleri Saray-Bosna ile Banyaluka şehirlerini yağma ve tahrip etmiş, bir takım kadın ve çocukları öldürmüş, şehir ve köylerde ev ve dükkânları yağmalamıştır. Köylerde çoban ve köylüleri idam gibi, mezalim ve saldırıya devam etmiş, Osmanlı'nın işgale direnmemiş askerini, esir olarak Avusturya içlerine göndermiştir. İşgal kumandanı, askeri hastahaneyi zorla boşaltırken, yaralı Osmanlı askerini sokaklara dökerek insan ile hayvan aynı yerde durmaz *gibi ağır sözler söylemiştir. Bu gaddar davranış tüm Müslümanlar için uygulandığından, istila edilen yerlerde, katliam yapılacağı düşüncesi doğmuş ve bu halleri aynen gördüklerinden, asla güvenleri kalmamıştır. Bu durumu Hariciye Nazırı'na bildirmekle birlikte, insanlığa aykırı olan bu durumun engellenmesi için, Viyana Hükümeti nezdinde gereken etkili girişimlerin yapılmasını, Osmanlı Devleti adına rica etmeniz.*[41]

Ancak bu girişimden, herhangi bir sonuç çıkmayacaktır. Hatta Almanya, daha bir yıl öncesinden, 9 Eylül 1878'de, Osmanlı'yı Berlin kararlarını uygulamada ağır davranmakla suçlayacak, Avusturya'nın işgalde karşılaştığı zorlukları, onun muhalefeti sayacak ve ilgili devletlerin, bu konuda baskı yapmasını isteyecektir. Bosna'da *gözü olduğu* için, bu işgale karşı olan İtalya bile, Almanya'nın isteğini destekleyecektir.[42]

Bu aşamada *yalnızlığa bürünen* Osmanlı, Bosna'dan gelen göçmenlere özel ilgi göstererek, hiç değilse sıkıntılarını azaltma yoluna gidecektir. 1869'dan beri işleyen Göçmen Komisyonu'ndan başka, Yüksek Göçmen Komisyonu kurulacağı gibi,[43] bir de Bosnalıların işlerine bakan komisyon oluşturulacaktır.[44] Ayrıca, padişahın yakın ilgisini esirgemediğini ve hatta titizlendiğini,[45] yakın kurmaylarını görevlendirdiğini,[46] özel yönerge hazırlandığını,[47] Tophane Müşiri'nin bile, bu konuda sorumluluk üstlendiğini görüyoruz.[48] Dahası, 1890 yılında, tüm Osmanlı topraklarının neresinde ne kadar Bosna göçmeni olduğunun araştırması, Bosna eşrafından Çengiç-zade Haydar Ali ile Sim-zade İbrahim Fehim'e yaptırılacaktır.[49]

İstanbul'a gelen göçmenlere yakın ilgi gösterilecek, bazen memuriyet verilecek,[50] *atiyye-i*

41 ***Y.PRK. HR.*** nr. 3-56

42 ***Y.A.HUS.*** nr. 159-55

43 ***Y.MTV.*** nr. 231-161

44 ***BEO.*** nr. 812-60878

45 *Göçmen Komisyonu'nun iskân işini düzgün yapamadığı, olaylardan anlaşıldığından, yerleşememe nedenlerini, ne kadar göçmen gelip, nerelerde, ne kadar yerleşiltiğinin ve yerleşmeyenlerin sayısını, yarın öğlene kadar bildirin* (9 Mayıs 1895). Bkz. ***BEO.*** nr. 617-46255. İstanbul'a gelen göçmenlerin, yerleşim bölgesine gönderilinceye değin oturabilecekleri bir misafirhane satın alınması için bkz. ***Y.MTV.*** nr. 290-19 (23 Kasım 1906)

46 Ferik Şakir Paşa, Erkan-ı Harbiye İkinci Ferik Abdullah Paşa, Yaveran-ı Şehriyari Miralay İhsan Bey ve Erkan Memuru Fahri için bkz. ***Y.MTV.*** nr. 120-109

47 ***BEO.*** nr. 2895-217093

48 ***Y.MTV.*** nr. 175-183

49 ***Y.PRK. KOM.*** nr. 7-45

50 Başkent İstanbul'da *boşta-gezer taifesi* olmadığı ve aramakla iş bulunmadığından, göçmenler istediği memuriyeti, dilekçelerinde açıkça belirtecektir. Örneğin: *Sadaret'ten Rüsumat Emaneti'ne (29 Ocak 1901); Bosna eşraf ve hanedanından izzetli İsmail Hakkı Bey, Rüsumat Emaneti'nde uygun bir memuriyete atanması için dilekçe vermiş ve kendisi şayan-ı atıfet-i seniyye bulunmuş olduğundan...* bkz. ***BEO.*** nr. 902-67576

seniyye tertibi yani Padişah Ödeneği ile Yoksullar Ödeneği'nden para, tohumluk buğday yardımı yapılacaktır.[51] Bu paraların büyük ölçekte olduğu söylenemez.[52] Zaten devletin ekonomik durumu ile göçmen yoğunluğu, buna uygun değildir. Bosna'dan göçenlerin yanlarındaki hayvan ve eşyadan, gümrük vergisi alınmayışını belirtmeye gerek yoktur.[53] Yine de göçmenlerin, sıkıntılarını açıkça dile getiren ve isteklerini en üst makamlara ulaştıran dilekçelerin, sayısı az değildir.[54] Hatta yaşanan olumsuzluklarda, Bosna'ya geri dönme uyarısında bulunacaklardır ki,[55] böyle bir durum, devletin şanına yakışmayacağı ve Avusturya'nın işine geleceği için,[56] sorunların üzerine titizlikle gidilecektir.[57]

Anadolu'ya gönderilen göçmenler için *yerinde çözüm* ilkesi esas alınacak ve vilayetlerde yaşanan sıkıntıların, özellikle arazi anlaşmazlığı sorununun, mutlaka giderilmesi istenecektir.[58] Bu konuda yapılan soruşturma ve sorgulama örnekleri çok olmasa da, yapılanlar ayrıntılı ve önemlidir.[59] Bir başka konu olarak, bu göçmenlere tanınan önceliktir ki, 23 Mayıs 1893'te, Balkan göçmenlerinin yerleşimi bitmeden, Kafkasya'dan gelişlerin biraz ertelenmesi istenecektir.[60] Hatta 24 Mayıs 1899 tarihinde, *Bosna-Hersek Müslüman Göçmenleri Yardım Komisyonu* kurulması bile gündeme gelecektir.[61]

Anadolu'da yerleşim konusunda gösterilen ilgiye bir örnek olarak; 11 Haziran 1900 tarihinde, Fresine Kumpanyası'nın Balkan vapuru ile Selanik'ten gelen ve İskenderun'a gitmek için İnayet vapuruna aktarılan Bosna göçmenlerinin, İskenderun yerine, sefaletlerine engel olmak için, 18'inin Bursa'daki yakınlarının yanına, 165'inin de tren ile Ankara'ya gönderildiğini söyleyebiliriz.[62] Ayrıca, daha önce göçmen yerleşimi için hazine arazisi aranırken, duyulan ihtiyaç ve çekilen sıkıntı karşısında, sahipli-sahipsiz denilmeyecek ve boş olan her arazi, Bosna göçmenlerine verilecektir.[63] Bu yerleşimler sonucunda bazen, köyün eski adı değişerek, Bosna olacaktır.[64]

Bosna göçmenlerine yapılan yardım konusunda bir fikir sahibi olabilmek için, küçük bir örnek listeyi sunuyoruz:[65]

51 ***BEO.*** nr. 2895-217093

52 *Göçmenlerden küçük bir kısmının parası var ve onlara yardıma gerek yoktur. Ancak hüyük kısmı yardıma muhtaçtır. Haftada 21 kuruş verilmektedir.* Bkz. ***Y.PRK. HR.*** nr. 4-24

53 ***BEO.*** nr. 2985-223849

54 Bu dilekçelerin pul parası 2 kuruş, bir göçmenin yevmiyesi 3 kuruştur.

55 ***BEO.*** nr. 209-15666

56 ***BEO.*** nr. 617-46255; nr. 3700-277470

57 ***Y.MTV.*** nr. 80-7

58 Ankara ve Bursa'ya telgraf emri için bkz. ***Y.MTV.*** nr. 203-65

59 Bu konuda; Karahisar-ı Sahip Sancağı Aziziye Kazası'nda iskan olunmak üzere iki yıl önce gönderilmiş olan Bosna göçmenleri ile ilgili olarak, 16 Ağustos 1891 tarihli işlem için bkz. ***BEO.*** nr. 236-17664

60 Rusya'dan Kafkasya'dan Revan ahalisinden ve Karapapak kabilesinden 250 hane göçmen gelmek istiyor, Rumeli göçü bitmeden, uygun bir cevap verin. Bkz. BOA, Dâhiliye Mektubi Kalemi (***DH. MKT.***) nr. 19-42

61 ***Y.PRK. EŞA.*** nr. 33-22

62 ***Y.MTV.*** nr. 203-65

63 ***BEO.*** nr. 3634-272480

64 Biga Sancağı'nda Bosna, diğer adıyla Kalafat köyü için bkz. ***BEO.*** nr. 2127-159492

65 ***BEO.*** nr. 427-31994; nr. 508-38042; nr. 562-42124; nr. 604-45252; ***Y.MTV.*** nr. 127-18; ***BEO.*** nr. 924-69269; nr. 1028-77030; nr. 1044-78273; nr. 1080-80955; ***Y.MTV.*** nr. 175-183; ***BEO.*** nr. 1457-109217; nr. 902-67576; nr. 1760-131941; ***Y.MTV.*** nr. 231-161; ***BEO.*** nr. 1947-146010; nr. 2127-159492; nr. 2173-162945; nr. 2213-165939.

Adı	Yeri	Tarih	Yardım Konusu
Eşraftan Ali Bey	İstanbul	28 Haziran 1894	1.500 kuruş maaş
Muharrem	Karamürsel	1 Kasım 1894	Deprem Yardımı
Ahmed Ağa	İstanbul	23 Ocak 1895	Ev
Ulema Abdüllatif Efendi	Karahisar	20 Nisan 1895	Maaş
İbrahim	İzmir	23 Ağustos 1895	Mülkiye Mektebine Kabul
Hanedandan İsmail Hakkı Bey	İstanbul	24 Mart 1897	Müfettişlik Görevi
Bayram Ağa	Bursa	16 Ekim 1897	Maaş
Kesri-zade Emin Ağa	Karahisar	27 Kasım 1897	Ev Yapımı
Yahya Azmi	İstanbul	14 Şubat 1898	Baytar Mektebi Ücreti
Göçmenlere Yol Parası	Belgrat	3 Nisan 1898	200 Lira
Göçmenler	Bursa	11 Mart 1900	Tohumluk Zahire
Eşraf ve Hanedandan İsmail Hakkı Bey	İstanbul	29 Ocak 1901	Rüsumat Emaneti Görevi
Göçmenler	Sivrihisar	11 Aralık 1901	Ev ve Yiyecek
Göçmenler	Pazarköy	25 Haziran 1902	Yevmiye
15 Öğrencinin Eğitim Masrafı	İstanbul	10 Kasım 1902	Sultani-Darüşşefeka
Göçmenler	Biga	28 Temmuz 1903	Cami Yapımı
Hacı Şakir Efendi kızı Zeliha	İstanbul	14 Eylül 1903	Maaş
Polis Ramazan Ailesi	İstanbul	7 Kasım 1903	Maaş

Sonuç

Berlin Antlaşması'nın, Balkanlardaki nüfus değerlerini gözetmeden gerçekleştirdiği yeni yapılanma, bölgedeki dengeleri değiştirdiği gibi, kayıtları tutulmayan ancak, sayıca çok fazla Müslüman halkın, ölümüne ve yerini-yurdunu terk etmesine neden olacaktır. Bu konuda en ağır yıkım, 50 yıl önce Yunanistan'da yaşandığı gibi,[66] 93 Savaşı ile birlikte, Bulgaristan'da uygulanacaktır. Ulus devlet kurmak yolunda başvurulan bu hoyrat yöntemden, işgale uğrayan vatanlar da etkilenecek ve yalnız 1900 yılı içinde Bosna'dan, 4 bin ailede 20 bin nüfus Anadolu'ya göçecektir. 1878'den beri gelenlerin toplam sayısı, Bosna'daki 400 bin Boşnak nüfusun, 1/3'ü oranındadır.[67] Bu oranın daha sonra arttığını biliyor,[68] 1914'e kadar yaklaşık olarak 170 bin Bosna göçmeninin, Anadolu'ya ulaştığını düşünüyoruz.[69]

66 Konunun ayrıntılı ve örnek çalışması için bkz. Ali Fuat Örenç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, İstanbul 2008

67 ***Y.A.HUS.*** nr. 413-134; ***Y.MTV.*** nr. 212-62

68 Nedim İpek, *Aynı eser*, s. 120

69 1878-1900 yılları arası 133 binden fazla iken, 1904-1914 yılları arasında 33 bin göçmen gelmiştir.

Berlin sonrasında Osmanlı'nın politikası, kâğıt üzerinde olsa da, sınırları olabildiğince merkezden uzakta tutmaktır. Ayrıca bir toprağı elde tutmak, ancak üzerinde yaşayan nüfus ile söz konusu olduğundan,[70] başlangıçta göç konusunda herhangi bir kaygı duyulmazken, 14 Mart 1905 tarihinde, Bosna'nın boşalmasının doğru olmadığı değerlendirmesi yapılacaktır.[71] Ancak, siyasî kararlar bir yere kadardır ve kendi anavatanını terk etmek zorunda kalan bir göçmenin, içinde bulunduğu psikolojiden, daha etkili değildir. Yoksa Raguza İskelesi'nden Lloyd Kumpanyası'nın vapuru ile 30 Ocak 1882 tarihinde gelen Boşnak göçmenin, Bosna kalelerinden kalan dört adet eski tunç topu getirmesini anlamak zor gelir.[72]

Bu güçlü gerekçeden dolayıdır ki, Bosna'dan Anadolu'ya göçmen akışı daha sonraki yıllarda da sürecek ve devlet, hiç değilse perişan olmamaları için, 17 Şubat 1908'de kendilerinden, gelmeden önce haber vermelerini isteyecektir.[73] Sonuçta, imparatorluk görkemini üst düzeyde yaşayan, yıllık vakıf geliri bile 100 bin altını aşan Bosna,[74] 5 Ekim 1908'de, zaten işgali altında olduğu Avusturya tarafından ilhak edilecektir. Aradan çok geçmeden, Avusturya Prensi Ferdinand'ın, 28 Haziran 1914'te Saraybosna'da öldürülmesi ile başlayan Dünya Savaşı, hem Avusturya'yı ve hem de Osmanlı'yı bitirecektir. Ancak Bosna'dan, Türkiye'ye yapılan göç ve bu göçün yeni vatanın kültürüne kattığı değer ve zenginlik, bitmeyecektir.[75]

Ek: 1

2 Ağustos 1891 Tarihinde Bosna'nın Gradişka Kasabası'ndan Gelen Göçmenler

	Hane	Adı	Baba Adı	Konumu	Yaşı
1	1	Hüseyin	Enfas	Baba	65
2		İzlata	Abdullah	Anne	55
3	2	Muharrem	Osman	Baba	50
4		Şerife	Derviş	Anne	45
5		Muharrem		Oğul	15
6		Atıf		Oğul	10
7		Mükellefe		Kız	8
8		Zeliha		Kız	3
9		Elmas		Kız	6
10	3	Mehmed	Mustafa	Baba	45
11		Yeyha	Derviş	Anne	40
12		Mehmed		Oğul	18

70 Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilayeti*, Ankara 1992, s. 199

71 ***BEO.*** nr. 2526-189429

72 ***Y.MTV.*** nr. 8-81

73 ***BEO.*** nr. 3251-243787

74 ***BEO.*** nr. 3251-243787

75 *Boşnakların Osmanlı Topraklarına Göçü* alt başlığı ile konuyu, hem Osmanlı ve hem de Bosna kaynaklarına dayanarak ele alan değerli meslektaşım Prof. Dr. Tufan Gündüz'ün yayınladığı *Alahimanet Bosna* (İstanbul 2012) adlı çalışması, dipnotlarda kaynak olarak ayrı ayrı gösterilemeyecek kadar, bu alanın önemli ve geniş kapsamlı araştırmadır. Yukarıda sunduğumuz bilgi, konuya farklı bir açıdan yaklaşmak amacı ile kaleme alınmıştır.

13		Mustafa		Oğul	5
14		Hüseyin		Oğul	2
15		Şakire		Kız	7
16	4	Hasan	Hasan	Baba	45
17		Ayşe	Hüseyin	Anne	40
18		Hasip		Oğul	12
19		Seyfettin		Oğul	9
20		Nazife		Kız	3
21	5	Mustafa	Mustafa	Baba	35
22		Feyha	-	Anne	35
23		İbrahim		Oğul	12
24		Mustafa		Oğul	3
25		Mahmud		Oğul	1
26		Esma		Kız	13
27		Azime		Kız	13
28	6	Zaim	Mustafa	Oğul	18
29		Havva	Salih	Anne	55
30	7	Hasan	Hasan	Baba	30
31		Cemile	İbrahim	Anne	30
32	8	Süleyman	Şahin	Baba	50
33		Fatma	Hasan	Anne	40
34	9	Hasan	Abdullah	Baba	32
35		Kade	Hamid	Anne	25
36		Şerif		Oğul	7
37		Abdullah		Oğul	3
38		Muharrem		Oğul	1 aylık
39		Şahniye		Kız	5
40	10	İbrahim	Abdullah	Baba	40
41		Zarife	Mustafa	Anne	30
42		İbrahim		Oğul	7
43		Mahmud		Oğul	5
44		Atıfe		Kız	3
45		Zarife		Kız	1
46	11	Recep	İbrahim	Baba	50
47		Kâniye	Ahmed	Anne	40
48		Şöhret		Kız	3
49	12	İbrahim	Ali	Baba	27
50		Fatıma	Şahin	Anne	27
51		Nefise		Kız	7
52		Zeynep		Kız	3
53	13	Mustafa	Süleyman	Baba	35
54		Arife		Kız	10

55	14	Ali	Hasan	Baba	30
56		Fatma	Süleyman	Anne	28
57		Hasan		Oğul	6
58		Emine		Kız	1
59	15	Ali	Yusuf	Baba	28
60		Hatice	Abdullah	Anne	20
61		Zeynep		Kız	3
62		Şefika		Kız	1
63	16	Ali	İbrahim	Baba	50
64		Ümmühan	İbrahim	Anne	30
65		İdris		Oğlu	8
66		Fehime		Kız	6
67		Kadire		Kız	4
68		Fatma		Kız	2
69	17	İbrahim	Halil	Baba	50
70		Kadire	Mustafa	Anne	30
71		Latif		Oğul	8
72		Yusuf		Oğul	5
73	18	Sinan	Yusuf	Baba	50
74		Gülsüm	Ali	Anne	*
75		Hasan		Oğul	9
76		Bekir		Oğul	7
77		Bayram		Oğul	5
78	19	Abdi	Yusuf	Baba	55
79		Gülsüm	Mustafa	Anne	50
80		Seyid		Oğul	30
81		Mustafa		Oğul	25
82		Derviş		Oğul	15
83		Kadire		Kız	15
84	20	Hüseyin	Yusuf	Baba	60
85		Behiyye	İbrahim	Anne	55
86	21	Yusuf	Hasan	Baba	30
87		Abeka	Osman	Anne	25
88		Ahmed		Oğul	5
89		Osman		Oğul	2
90		Zeynep		Kız	3
91	22	Bekir	Hamid	Baba	35
92		Fatma	Abdullah	Anne	25
93	23	Mustafa	Ali	Oğul	26
94		İzlata	Osman	Anne	50
95		Ahmed		Oğul	18
96		Ali		Oğul	10

97	24	İbrahim	Ali	Baba	36
98		Cemile	Ali	Anne	26
99		Ali		Oğul	10
100		Recep		Oğul	3
101		İzzete		Kız	8
102		Nuriye		Kız	6
103		Fatma		Kız	4
104		Rukiyye		Kız	1
105	25	Recep	Osman	Baba	30
106		Afife	Halil	Anne	26
107		Ali		Oğul	11
108	26	Mustafa	Murad	Baba	42
109		Fatma	Mustafa	Anne	32
110		Kasım		Oğul	8
111		Mustafa		Oğul	5
112		Arif		Oğul	2
113	27	Nasuh	Bekir	Baba	35
114		Tire	Ali	Anne	30
115		Mustafa		Oğul	12
116		Ömer		Oğul	3
117		Rasim		Oğul	2
118		Ali		Oğul	5
119	28	Ali	Hasan	Baba	47
120		Kasım	Yaşo	Anne	35
121		Feyzullah		Oğul	12
122		Emine		Kız	8
123		Hayriye		Kız	5
124		Münire		Kız	3
125	29	Mehmed	Bekir	Baba	40
126		Emine	Ömer	Anne	30
127		Muharrem		Oğul	4
128		Pembe		Kız	6
129		Fatma		Kız	2
130	30	Hüseyin	Mustafa	Baba	32
131		Şahine	Bayram	Anne	24
132	31	Bekir	Salih	Baba	70
133		Mukta	Cane	Anne	35
134		Cane		Oğul	8
135	32	Musa	Halil	Baba	20
136		Hatice	Yusuf	Anne	20
137	Bekar	İbrahim	Mustafa	-	18
138	Bekar	Yusuf	Ömer	-	?

Ek: 2

Bosna Göçmenleri ve Gereken Arazi

	İsim	Nüfus	Tarla (Dönüm)	Mera ve Çayırlık
1	Müftü Mehmed Nureddin Efendi	23	460	20.000
2	Bosna hanedanından Kemerli-zade Mehmed Bey	20	270	13.000
3	Bosnalı Nakşibendiye Şeyhi Elhac Şeyh Yahya Efendi	10	100	5.000
4	Bosna Hanedanından Ali Kadı-zade Fehim Efendi	20	200	10.000
5	Bosna Hanedanından Cayko-zade Hasan Bey	20	200	1.000
6	Bosna Hanedanından Şemsi Kadı-zade İbrahim Ağa	10	100	5.000
7	Bosna Hanedanından Nazif Ağa	11	111	5.100
8	Bosna Vücuhundan İmam-zade Raşid Ağa	18	180	8.000
9	Bosna Vücuhundan Osman Ağa	23	230	13.000
10	Bosna Vücuhundan Nuh Efendi	20	200	1.000
11	Bosna Vücuhundan Yusuf Nedim Efendi	15	150	7.500
12	Bosnalı Eyüp Ağa	7	70	3.000
13	Bosnalı Abbas Ağa	10	100	5.000
14	Bosnalı Çafik Mehmed Ağa	16	160	5.600
15	Bosnalı Bakır-zade Mehmed Ağa	8	80	4.000
16	Bosnalı Andelib-zade Ali Ağa	12	120	4.600
17	Bosnalı Delaği-zade Mehmed Ağa	13	130	4.700
18	Bosnalı Mehmed Nusret Efendi	7	70	3.500
19	Bosnalı Hacı İbrahim Efendi	7	70	3.500
20	Bosnalı Ömer Ağa	17	170	7.800
21	Bosnalı Arif Ağa	27	270	13.000
22	Bosnalı Adem Ağa	3	30	1.000
23	Bosnalı Paviçe Mehmed Bey	3	30	1.000
24	Bosnalı İbrahim Ağa	14	140	3.500
25	Bosnalı Mustafa Ağa	15	150	5.400
26	Bosnalı Halil Ağa	3	30	1.000
27	Bosnalı Nazif Ağa	13	130	5.200
28	Bosnalı Osman Ağa	21	210	5.000
29	Bosnalı Diğer Osman Ağa	14	140	3.000
30	Bosnalı Hoca Mehmed Efendi	3	30	1.000
31	Bosnalı Molla Gani	3	30	1.000
32	Bosnalı Salih Ağa	8	80	1.500
33	Bosnalı İncetel Mehmed Molla	4	40	1.000
34	Bosnalı Zeki Ağa	13	130	5.000
35	Bosnalı Şakir	3	30	1.000
36	Bosnalı Adil	3	30	1.000
37	Bosnalı Ali	3	30	1.000
38	Bosnalı Hüseyin	3	30	1.000
	Toplam	**443**	**4.722**	**102.700**

Rumeli "Vilâyat-I Selâse'sınde" Boşnak Muhacir Onomastiği (1878-1912)

Recep Şkriyel
Prof. Dr. Novi Pazar Devlet Üniversitesi (Sancak, Sırbistan Cumhuriyeti) Tarih Bölümü

Özet

Elimizde var olan tarihsel ve diplomatik kaynaklara göre, Boşnak muhacirlerinin Bosna-Hersek topraklarından Osmanlı İmparatorluğunun kısıtlı topraklarına sürgünü Rumeli'nin etnik gökkuşağına yansımıştır. 1878 yılında düzenlenen Berlin Kongresi kararıyla Boşnakların Osmanlı devletinden ayrılması (sayı 25), Avusturya-Macaristan'a karşı silahlı direnişe de sebep olmuştur. Rumeli'nin Osmanlı hükümdarlığı altındaki diğer topraklara yani "Vilayat-i Selase" içine muhacir komisyonları tarafından büyük sayıda kovulan Boşnak muhacirleri yerleştiriliyor.

Araştırmamızın nesnesi "Vilâyatı Selâse" yani Selanik, Manastır ve Kosova vilayetleri toprakları içinde 1878 ila 1912 Boşnak milleti tarafından bırakılan izlerdir. Bu orjinal bilimsel araştırma, araştırmacı kamuoyuna, "Vilayat-i Selase" içindeki Boşnak önekini taşıyan Boşnak onosmatiğine (antroponomi ve topomastiği) vurgu atıyor. Eser, bu ilginç bilim dalı çerçevesinde yapılmış uzun süreli empirik araştırmaya dayanıyor ve Boşnakların Makedon etnik topraklarının içindeki iki yüzyıllık varoluşuna yeterlice şahit oluyor. Anılmış onomastik yapılar, Rumeli toprakları içinde zor şartlar içindeki Boşnak muhacir varoluşuna ve hayatta kalmasına tanık olarak bu milletin Osmanlı İmparatorluğu'nun iç kısımlarına (Anadolu'ya) sürekli göçüne de şahit oluyor. Bu eser Boşnakların 'Üç Vilayette' yaşamı hakkındaki sorulan sorular üzerine bir giriş temsil etmektedir. Andığımız aynı eserin kaynakçası içinde bir sürü, bugüne kadar yayınlanlanmamış tarih eserler de var.

Kanlı Balkan savaşlarından sonra (1912/1913) Osmanlı nüfusunun diğer kısmıyla beraber büyük sayıda Boşnak ailesi göç edip Osmanlı idaresi tarafından Anadolu'nun kıyısal bölgelerine yerleştiriliyor:

Anahtar kelimeler: Rumeli, Vilâyatı Selâse (Selanik, Manastir, Kosova), Makedonya, Osmanlı Devleti, Boşnak, Boşnaklar, Bosna yolu, Boşnak mahallesi, Boşnak evi, Boşnak mezarları, Boşnak dağı, Boşnak değirmeni, Boşnak sokağı, Bošnjak hanı, Boşnak tarlaları...

Boşnak Muhaceret Edebiyatı

4. BÖLÜM

Oturum Başkanı
Murat Erdoğan (Doç. Dr.)

Sanjin Kodric (Doç. Dr.)
Avrupa ile Travmatik Karşılaşma
"Avusturya-Macaristan Teması" ve Yeni Boşnak Edebiyatının Başlangıcı

Fatmir Alispahiç
"Avusturya Macaristan Döneminde Boşnak Edebiyatında Muhacirlik"

Amina Siljak Jesenkovic
"Hakiki ve Mecazi Mühacirler: Dünyevi Memleketlerinden Uzak Boşnak Mutasavvıfları (Vassaf'ın Sefinesine göre Anadolu'da Yaşayan Boşnak Mutasavvıflar)"

Lebiba Dzeko
"Aliya Nametak'ın Türkiye'de Yaşayan Sözlü Boşnak Edebiyatının Derlemesinde Katkıları"

Avrupa ile Travmatik Karşılaşma "Avusturya-Macaristan Teması" ve Yeni Boşnak Edebiyatının Başlangıcı*

Sanjin Kodrić
Doç. Dr., Saraybosna Felsefe Fakültesi, BH Edebiyat Fakültesi

1.

Berlin Kongresinin (1878) Avusturya-Macaristan monarşisine o zaman bir Osmanlı vilayeti olan Bosna'yı işgal etme hakkı veren önemli tarihsel kararları sonucu, yüzyıllardır Doğu ve İslam kültür ve medeniyetine bağlı olan Bosna Hersek kendini bir anda yeni ve tamamen farklı ve yabancı bir Batı-Avrupa kültürü ve medeniyetinin içinde bulmuştur; bu köklü ve radikal değişiklik Bosna Hersek bağlamında bir dizi karmaşık zincir reaksiyona sebep olarak, edebi-kültürel alan dahil yaşamın çok farklı alanlarında ve seviyelerinde, (bkz. Imamović, 1997: 359–459) hem bir bütün olarak hem de başka birçok temel konuda değişiklikler getirecekti. Bu anlamda Bosna'daki Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasındaki değişim, Boşnakların Doğu dillerindeki yüzyıllar süren edebi etkinliğine, Alhamiyado (ÇN: Arapça "*Acemiyah*", Arapça yazılan ancak Arap kökenli olmayan edebi eserler) edebiyatının ve Doğu-İslami tarzda ve stildeki diğer özellikle sofistike ve elit edebi-kültürel şekillerinin (Rizvić 1985) sonu anlamına gelecek; ve Boşnak edebiyatının Avrupalılaşmaya başladığı, özellikle de başlangıcının 19. yüzyılın tam da bu çalkantılı dönemleri, başka bir isimle yeni Boşnak edebiyatının yeniden doğuş dönemi olduğu, kendisini oluşturan şeyin Bosna'nın Avusturya-Macaristan tarafından işgali ve daha önce hiç tahmin edilemeyecek şekilde Avrupa kültürü ve medeniyetine girişi (Rizvić 1990; Spahić 2008) olan, geniş kapsamlı bir tarihsel geçiş dönemini temsil edecektir. Bosna'da Osmanlı ile Avusturya-Macaristan arasındaki değişimle, aslında "eski vakit" yani Osmanlı, özellikle Doğu ve İslam, dönemi ile "yeni dönem" yani Avusturya-Macaristan, daha doğru bir ifadeyle Batı Avrupa, dönemi arasındaki zor çözülebilecek bu boşluk durumundaki yeni Boşnak edebiyatı, kendi oluşumunun başlaması sürecinde hem sembolik hem gerçek kültürel coğrafya anlamında kendini Doğu ile Batı arasında tam sınırda bulmuştur; bunun sonucu olarak, çok sayıda dramatik tarihsel değişiklik ve kırılımlarla beraber bunlardan kaynaklanan kimlik dramlarıyla, travma edebiyatı ve aynı zamanda bir kimlik arayışı edebiyatı şekillenmiş ve eskisinin yıkımının yanında kendine ait yeni bir edebiyat ve daha geniş bir kültürel kimlik arayışıyla, aynen bireylerin ait oldukları birliğin bireylerin kolektif, kişisel ve bireysel kimliklerinin yeniden tanımlanmasının karmaşık süreçlerine aktif katılımlarıyla, ki aslında 19. yüzyıl sonlarında, diğer (güney) Slav devletlerine benzer şekilde, ancak ait olduğu daha geniş top-

* Bu çalışma *Bosna Hersek edebiyatının araştırılması ve öğretimine yönelik modeller* adlı bilimsel araştırma projesi çerçevesinde ve Federal Eğitim ve Bilim Bakanlığı sponsorluğunda gerçekleştirilmiştir. (Proje yöneticisi: Doç. Dr. Sanjin Kodrić).

lumsal zeminin karmaşıklığını dikkate alarak, yeni Boşnak edebiyatının kendi başlangıcında üstlendiği toplumsal rol da buydu. Bunun yanı sıra "eski vakit" ve "yeni zaman" arasındaki yol ayrımında, özellikle de bir travma edebiyatı ve kimlik arayışı edebiyatı olarak, yeni Boşnak edebiyatı 19. yüzyılın sonlarından itibaren, eşyanın tabiatına uygun olarak dayandığı cemaat (ÇN: Bosna'daki Müslüman halk, yani Boşnak cemaati) açısından çok travmatik ve çalkantılı bir dönemde çok güçlü bir bilinç olarak şekillendi ve karakterize oldu; bu haliyle büyük oranda tarihsel edebiyat, genelde ulusal fakat aynı şekilde anavatan kültürünün bir parçası olarak büyük oranda edebi merkezli olmayan, bir hatırat kültürü olarak da, birçok yönden "geçmişten hikayelerin" edebiyatı olarak oluştu. Tüm bunların hepsi, başlangıç anı olan 19. yüzyıldan itibaren – "kendini" ve "başkasını" görmenin – son derece karmaşık politik milli hayallerini karakterize eden, Batı Avrupa kültürü ve medeniyetinin içinde Bosna ve Boşnakların yerini ve karmaşık Avrupa tahayyüllünü de, bir bütün olarak yeni Boşnak edebiyatının hafızasına ve alışılmış temsili opsiyonların repertuarına girecek olan – diğer bir deyişle hafıza figürlerini (hatırat figürleri) kapsayarak Boşnak edebiyatını bir edebi çerçevede oluşturmuştur. Bunların arasında en önde gelenlerden biri *"yeni zamanların" ve tarihsel dönüm noktalarının figürüdür* ve bunun içinde özellikle "*Avusturya-Macaristan"* teması vardır ki genelde hem kronolojik hem de içerik olarak bu figürü bir bütün olarak oluşturur, her şeyden önce obsesif olarak kendini 19. yüzyıl sonunda Boşnak edebiyatının yeniden doğmaya başladığı dönemde, fakat daha sonra tüm 20. yüzyıl boyunca göstermiştir; konu ister kuralsal, çok kültürlü, isterse post-kuralsal kültürel-şiirsel makro model olsun.[1] 130 yıldan fazla bir süre önce, Bosna'daki Osmanlı yönetiminin tarihsel bir dönüm noktası niteliğindeki bitişiyle tetiklenen "Avusturya-Macaristan teması", 19. yüzyılın sonundan günümüz edebiyatına kadarki geniş bir zaman dilimi içerisinde, aynı zamanda Bosna Hersek "Avrupa Türkiye'sinin", Avusturya-Macaristan'ın "Drang nach osten" (ÇN: Almanca, Doğuya yayılma) düsturuyla çok yüzyıllık Osmanlı İmparatorluğu ve onun geleneksel Doğu ve İslami ağırlıklı kültüründen Avusturya-Macaristan monarşisinin mülkiyetindeki "düşük bir vilayeti" konumuna düşerek

1 Yeni Boşnak ve Bosna Hersek edebiyatının birden fazla tipoloji, sınıflandırma ve dönemselleştirmesi mümkündür, burada kullanılan metodolojik yaklaşım kültürel bazlı çağdaş edebiyat teorileri ve özellikle kültürel hafıza teorilerine dayanmaktadır. Bu yüzden, Boşnak ve Bosna Hersek edebiyatının yeni tarihinde (1878 yılında Osmanlı'nın yerini Avusturya-Macaristan'ın alması ve bir bütün olarak bölge toplumuyla beraber kültür ve edebiyatının da Batı Avrupa çerçevesine dahil oluşuyla başlayan tarihi) tipolojik-sınıflandırma ve dönemselleştirme bağlamında üç temel kültürel - yazınbilimsel makro model vardır – her birinin ait oldukları genel kültür ve toplumun içinde farklı somut konumu, görevi ve karakteri olan *kanonik, çok-gelenekli ve post-kanonik* makro modeller Böylece *kanonik, çok-gelenekli ve post-kanonik makro model* kavramları, günümüzde kültürel hafızanın tartışmasız en etkili teorisyeni olan J. Assmann'ın kültürel hafıza kavramına uygun bir şekilde tanımlanırlar (bu yüzden de bunları başka benzer kavramlarla, özellikle de başka teorik bağlamlardaki kanon kavramıyla birleştirmeye veya ilişkilendirmeye gerek yoktur) ve "dinamik kültürel süreçler ve gevşemiş ve parçalanmış bağlantılı yapılarının güçlendirilmesi ve sağlamlaştırılmasıyla" ilgilidirler ki Assmann bunlarla bağlantılı olarak savunduğu yaklaşımlarla, şartlı konuşarak üç kültürel "tür" veya kültürel gelişimin üç "fazı" olarak adlandırılabilecek olan: *kanon* kültürü ("bir kültürün bağlantısal yapısını zamansal direnç ve değişmezlik yönünde güçlendiren prensiple" karakterize edilen), *geleneksel akımlar* kültürü (hafızasal içeriğin kanonik kültüre göre daha "*özgürce aktığı*" ve toplumun "*memorie volontaire*, yani gönüllü hafızası" tarafından belirlenen) ve *post-kanonik kültürden* bahseder (temel özelliği „oto-yazınbilimsel" hafıza olan, özellikle „bağlantı gücünü ve bilgilendirici karakterini kaybetmiş" olan içerikler). (Assmann, J. 2005: 20). Bu açıdan, yeni Boşnak ve Bosna Hersek edebiyatı farklı kültürel-yazınbilimsel makro modeller, farklı münferit yazınbilimler ve yazınbilimsel oryantasyonlardan oluşur: Kanonik kültürel-yazınbilimsel model, öncelikle 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başındaki ve bunun yanında iki savaş arası ve II. Dünya Savaşı sonrası dönemde yeniden doğuş döneminin *folklorik romantizmi ve aydınlanma dönemi realizmi*, *sosyal edebiyat ve sosyal-realizmidir*; çok gelenekli kültürel-yazınbilimsel makro model sadece 20. yüzyılın ilk dönemlerindeki *yeniden doğuşsal modernizm ve yeniden doğuş sonrası geleneksellik* döneminin başını değil, iki dünya savaşı arası dönemden başlayarak 1960'ların ortasına kadar devam eden *avangartçılık, yenilikçilik* ve *savaş arası dönemin yazınbilimsel ittifaklarıyla beraber savaş sonrası pre-modernizmi* de teşkil eder; post-kanonik kültürel-yazınbilimsel makro model en yeni, 1960'ların ortalarından bugüne kadar devam eden, *savaş sonrası modernizmi* ve bunun yanında özellikle geçen milenyumun son on yılından itibaren *post-modernizm* ve nihayet savaş sonrasında "savaş mektubunu" ve "şahit olmanın yazınbilimini" de kapsayan bir oluşumdur. (Yeni Boşnak ve Bosna Hersek edebiyatının bu şekilde ele alınmış anlayışına bütünsel bir bakış için bkz. Kodrić 2012:59–200.)

birdenbire bir başka, yabancı ve o zaman hâkim bir şekilde Hıristiyan ruhu temelleri üzerine kurulu modern Avrupa'nın kültürel haritasına dahil olarak, o travmatik sınırsal tarihe problematik bir şekilde bağlı genel bir edebi alan olarak ortaya çıkmıştır. Böyle bir durum içerisinde, Boşnak edebiyatının genel tarihsel sürecinde küçük ya da büyük dalgalanmalarla, "Avusturya- Macaristan işgalinin çok karakteristik ve ayırt edici kanıtı olarak, Müslüman milli ve toplumsal çevrelerinin yaşamında oluşan katmanları betimleyerek" (Rizvić 1994: 29) "Türk saltanatının […] ve onların temsil ettiği her şeyin bir sonu" (Selimović 1970:7) olarak en çok bu tema ele alınmıştır, özellikle de bir zamanların Bosna'sının edebi açıdan şekillendiği, iki büyük imparatorluk arasındaki – eski Osmanlı İmparatorluğu ve yeni Avusturya-Macaristan monarşisi – varoluşsal ve medeni boşluktan oluşan tarihi bir pozisyonda kalması ve "ne birinin öldüğü ne de diğerinin yeteri kadar canlı olduğu" (Rizvanbegović 1990:103) gerçeğinde, bu Avusturya-Macaristan tematik kompleksi herkesi kapsayan ve köklü, sadece edebi oluşum anlamında değil bir kültürel dönüşüm teması veya karmaşık ve dramatik kültürel kodlama teması olarak ortaya çıkmaktadır. Bu konu yeni Boşnak ve genel Bosna Hersek edebiyatında, içerik anlamında da temel çerçevesini ve özünü belirleyen o aynı tarihsel yol ayrımı veya kavşakta ortaya çıkar, böylece tarihi travma, kültürel dönüşüm ve kültürel kodlama, özellikle de Boşnak cemaati durumunda, edebi üretimin ve bu temanın içinde oluştuğu genel edebi-kültürel iletişimin gerçek şartlarıdır. "Avusturya-Macaristan teması" o dönemde işte bu yüzden edebi oluşumun rakipsiz bir şekilde hakim konusuydu, fakat şüphesiz bir şekilde de tüm bu yeni varoluşçu, kültürel, toplumsal ve tarihsel durumun en uygun bir ifadesiydi, bununla onun obsesif mevcudiyeti ve genel sirkülasyonu sadece bu nispeten dar tarihsel edebi dönemle sınırlı kalmamış, yeni Boşnak ve Bosna Hersek edebiyatında – diğerlerinin yanında bu kültürel-toplumsal bağlamdaki çok dinamik ve karmaşık geçmişi sayesinde – takip eden on yıllar boyunca çeşitli sabitler bazında düzenlenmiş ve çeşitli değişikliklere uğramıştır. Bu özellikleriyle "Avusturya-Macaristan teması" birçok yönden yeni Bosna-Hersek ve 20. yüzyıl genel Boşnak edebiyatı tarihinin anlamlı yönlerinin büyük bölümünün okunabileceği temeli teşkil eder; sadece genel Avrupa şiiri paradigmaları ve onların bu küçük Slav edebiyatlarına adaptasyonu değil, kesintili zamansal değişimlerin takibi anlamında da öncelikle onların özel gelişim tezahürleri ve süreçlerinin kültürel teorik olarak uyanmış bir anlayışını, daha derin ve karakteristik yerel ifadelerden daha geniş edebi akım ve eğilimler ki bunlarla "kültürel düşünün" karmaşık uygulamalarına girilmiş olunmaktadır. Aslında spesifik kültürel hafıza ve ister Bosna Hersek ister Boşnak edebiyatıyla olsun, genel bağlantısal yapılar – nihayetinde diğer herhangi bir edebiyatta olduğu gibi – özlerinde tanınabilir kültürel kimlikleri, eşzamanlı olduğu gibi artzamanlı seviyede – , bu sayede Avrupa'nın kültürel haritasını karmaşıklaştırarak garanti ederler. Bu yüzden "Avusturya-Macaristan teması" üzerine yapılan çok sayıda edebi çalışmayla ilk Bosna Hersek romanı olan Osman-Aziz'in[2] "*Umutsuz*" ve ilk Boşnak romanı Edhem Mulabdić'in (1862-1954) "*Yeşil Çimen*'inin"

2 Bu roman, Osman Nuri Hadžić ve Ivan Milićević'in ortak çalışması, Boşnak edebiyatının bir eseri olarak da kabul edilebilir, bir şekilde şüphesiz öyledir çünkü Bosna Hersek ve hatta Hırvat edebiyatına da aynı ölçüde ait olabilir (bunun Bosna Hersek edebi sahnesinin karmaşıklığının tamamen aşikar belirtilerinden biri olması itibarıyla ve daha geniş Güney Slav edebiyatı içindeki edebi tezahür ve süreçlerin güçlü ve nihai bir şekilde uzlaşmasının imkansızlığı temelinde). Bunun yanında, bu romanın (bu iki yazarın diğer ortak çalışmalarında olduğu gibi) Boşnak edebiyatına olan bağı da, bugüne kadarki edebi-tarihsel süreçte de sorgulanamaz olduğu gibi (bkz. örn. Rizvić 1990), diğer şeylerin yanında onun – 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarındaki Bosna Hersek'teki ilgili özel iletişimsel şartlarda, Bosna Hersek'teki okuyucu kitlenin hala çoğunlukla öncelikli olarak dini kültür ve milli aidiyet/oryantasyon kriterlerine sahip olan – hedef okuyucu kitlesinin öncelikle "Bosna Müslümanı/Boşnak" olmasıyla da tamamen anlaşılabilir. Yine de, hiç olmazsa bu bağlamda, bu romanı öncelikle Bosna Hersek romanı olarak görmek daha ölçülü (ve daha basit) görünmektedir, bununla beraber bu asla Osman-Aziz'in diğer eserlerinin incelenmelerinde bunların münferit milliyetçi çerçevede Boşnak ve Bosna-Hırvat / Hırvat çerçevesinde görülemeyeceği veya görülmemesi gerektiği anlamına gelmez. Bu çalışmada Osman-Aziz'in romanın Bosna Hersek öğeleriyle beraber ele alınmasının öncelikli sebebi, her şeyden önce eşyanın tabiatı gereği Boşnak

ortaya çıkmasına şaşmamak gerekir, çünkü bunun ardından özellikle Boşnak edebiyatından bir dizi yazar daha sonra bu konuya çeşitli edebi türlerle tekrar geri döneceklerdir ki bunlarla sadece bu temanın karmaşık tarihi yazılmakla kalmayıp, aynı zamanda birleşik ya da çok merkezli bir entite olarak Boşnak ve Bosna Hersek edebiyatının genel "iç" tarihinin anlamlı yönlerinden biri daha oluşturulmuş olmaktadır (Kodrić 2012:203–383).[3]

2.

"Avusturya-Macaristan teması" hem yeni Boşnak hem de genel anlamda Bosna Hersek edebiyatında çok belirgin bir edebi-tarihsel bağlamda ve tamamen özel geçişsel travmatik, kültürel, sosyal ve tarihsel şartlarda ortaya çıkar. Söz konusu olan Boşnak edebiyatının edebi-kültürel tarihinin yeniden doğuş döneminin şartlarıdır. (Rizvić 1990). Bu dönem, Boşnak cemaatinin bir bütün olarak, o dönemde Bosna Hersek açısından tamamen yeni olan Avrupalı sosyo-kültürel düzenle beraber, edebi sistemine de entegre oluş çabasının önemli ifadelerinden biridir. İlk bakışta paradoksal görünmesine rağmen, bu dönemin orijinal nesnel-problematik özü, öncelikle o güne kadarki Boşnak edebiyat ve kültürü çerçevesinde yatıyordu. Bu öz her şeyden önce, kendisiyle beraber Bosna'ya kazandırdığı yeni Avrupalı kültürel çerçevenin ve yeni edebi-kültürel matrisin sömürgeci söylemindedir.

Bu, 19. yüzyıl sonundaki Boşnak edebi-kültürel alanındaki "harici" ve "dahili" (oto) kolonizasyonun karmaşık durumuyla tamamen uyum içindedir.

O dönemde, diğer şeylerin yanında, Maximilan Braun'un (2009: 51) [4] *Bosna Hersek'teki Slav*

ve Bosna-Hırvat / Hırvat edebiyatlarının öncelikle hakim bir şekilde milliyetçi anlamda tanımlanmış olmalarıdır, – pan-Hırvatizm ideolojisi ve bunun açık bir şekilde Hadžić ve Milićević'in yazarlık birlikteliğinin temellerinden biri olarak pro-Hırvat nitelikteki "Müslümanların ulusallaştırılması"– öncelikle ve/veya açık bir şekilde bu romana Boşnak milliyetçi özellikler atanması onu tezadın genel olarak dahili ve tarihsel şartlandırılması pozisyonuna getirmiştir ki bu aslında ne türünde tek ne de çözülemez bir edebi problemdir, fakat her şeyden önce 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Sırp ya da Hırvat tarafında Boşnak edebi-milli "kutuplaşmasının" problemiyle ve onun edebi metinlerin politikasındaki rolüyle ilgilenen bir dizi ek sorunun motifidir ki bu çalışmanın problematiğine yakın olmasına ve aslında önemli bir edebi-tarihsel soru olmasına rağmen, çalışmanın ana ilgi alanı değildir.

3 Burada tırnak içine alınmış, Boşnak olduğu kadar Bosna Hersek edebiyatının da bu önemli "dahili" bölümü, bu edebiyatların genel mikro görüngeleri olarak "Avusturya-Macaristan teması", diğerlerinin yanında hepsi sırasıyla az ya da çok anlamlı, hatta nadir olmayacak şekilde kilit konumda olan Bosna Hersek edebi sahnesinin kanonik yazarları Ahmed Muradbegović, Zija Dizdarević, Hasan Kikić, Alija Nametak, İskender Kulenović, Derviš Sušić, Nedžad Ibrišimović, özellikle Petar Kočić, Ivo Andrić, Isak Samokovli vs.'nin eserlerini oluşturur ve doğrular. Bunun yanında Fahrudin Rizvanbegović'in de gelişiyle (1990:103), "Avusturya" teması Bosna Hersek edebiyatında, özellikle de Müslüman edebiyatında, yaklaşık yüz yıl kadar kendini gösterir. Bu temanın çekiciliği Hırvat edebiyatındaki askeri-serhat konularına sadece kısmen benzer. Askere alma ve terhis konuları 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında Hırvat yazarları obsesif bir şekilde çekecekti, fakat bu fenomen öncelikle fiziki yönüyle ve manevi olarak, acılı da olsa, hızlı ve kesin bir şekilde bu eğilimi bastıracaktı; öyle ki artık günümüzde Hırvat yazarlar için bırakın obsesif olmayı, önemli bir anlamı bile olmayacaktı. 'Avusturya' teması Müslüman yazarlar için hala obsesiftir, çünkü Müslüman halk bugün bile 'Türk' ve Doğu dünya görüşüne medeni bağlılığından vaz geçmemiş, ancak 'Avusturyalı' Batı Weltanschaung'unu (ÇN: Almanca, "dünya görüşü") da benimsemişti.

4 Bununla bağlantılı olarak (konunun çok önemli olması hasebiyle kapsamlı bir çalışma gerektiren bir problem olması), Stijn Vervaet'in 1878-1918 arası "Avusturya-Macaristan ile Bosna Hersek arasındaki kültürel bağlar" problemi çerçevesinde dikkatimizi çektiği hususu da dikkate alma gerekliliği var gibi görünmektedir. Stijn Vervaet "post-kolonyal çalışmaların Balkanlarda kültürler arası (edebi) temasların okunması ve çalışılmasında yeni bir yol için ilham kaynağı olabileceklerini" öne sürmüştür. "Bosna ile ilgili münferit Avusturyalı eserlerin, tarihsel, basit (örneğin seyahatnameler) ya da kurgusal metinler olmalarından bağımsız olarak", mevcut ve kolayca fark edilebilir "iyelik söylemi, 'yabani' olana karşı bir 'medenileştirici' tavır", "başka biriyle ilgili tekdüze, egzotik tasvir-ele alış" olduğunu tabii ki reddetmez. Stijn

Müslüman edebiyatında Avrupalılaşmanın Başlangıcı (1934) adlı çalışmasında söylediği gibi, "o zamana kadarki oryantal ilham kaynaklarının yerine yeni bir sanatsal yol gösterici olarak Batı edebiyatının gelmesi gerekiyordu".

Boşnak edebiyatının bu en uçtaki, mümkün olan en radikal biçimde istikrarsızlaşmış "yarım-

Vervaet gayet makul bir şekilde kendine sorar: "buradan yola çıkarak o dönemin Boşnak edebi hayatını ve yayınlarını, emperyalist bir odak tarafından bastırılmış çevresel veya hatta kolonyal olarak görebilir miyiz?". Vervaet bununla gayet anlaşılır bir şekilde "özünde heterojen bir dünyanın 'kolonyal olarak kategorize edilmek yoluyla' küçümsenmesinden kaçınmaya" çalışmaktadır. Vervaet tamamen doğru bir şekilde "bunun hiçbir şekilde Bosna'nın, Avusturya-Macaristan işgali dönemindeki tüm kültürel ve edebi tarihinin, emperyalist bir güç merkezi veya kolonyal periferi kavramları gibi tek taraflı kategoriler veya basitleştirilmiş ikili muhalefet veya karşı çıkılmış Batılı (bizim örneğimizde bunlar Avusturyalı veya Hırvat olabilir) veya Batı karşıtı (bizim örneğimizde Sırp veya kısmen Müslüman) kültürel vektörler veya söylevler olarak anlaşılmaları gerektiği anlamına gelmediği", tam tersi "merkez ve periferinin bu bağlamda öncelikle varsayılmış coğrafi, dolayısıyla bütüncül coğrafi entiteler veya özcü vektörler olarak dinamik bir şekilde kullanıldıkları sonucuna varmaktadır. Yazarın bunu kendi (yani fikrin tamamından farklı olarak, her zaman aynı ölçüde başarılı olmayacak şekilde) tezinde daha da ileri götürmesinde, bir taraftan da "epik sözlü edebiyatın kanonizasyonu" durumuna Kost Hörmann'ın özellikle folklorik çalışmaları destek olur. Hörmann bunun Bosna Hersek'te, özellikle de Boşnakları göz önüne alarak, "Avusturyalıların, millet oluşturmanın ve gelenekler üretmenin daha başında", "Bosna Müslümanları arasında daha sonra onların milli öz bilinçleri olarak gelişecek olan *dikey bir dayanışma* (sosyal ve sınıfsal farklılıkların üstesinden gelen) oluşturduklarını da ortaya koymuştur. Hörmann'a göre, diğer taraftan, karmaşık "Bosna Hersek edebiyatında ikili monarşinin tasvirleri" durumu ve bunun "sansür kalemiyle" olan ilişkisi özellikle belirleyicidir. Hörmann'ın örneğiyle benzer şekilde, "emperyalist bir gücün temsilcisinin [...] kültürel olarak daha aşağıda olan bir diğerini temsil edeceği imtiyazlı bir konumda olması", aslında "Avusturya-Macaristan'ın Boşnakları kendi edebi mirasıyla tanıması için benimsediği" bir davranış şekli olmamıştı, "bu örnekler Bosna Hersek edebiyatında tek ve aynı bir ikili monarşiden bahsetmenin mümkün olmadığını gösterecektir". Bu gerçeği "farklı etnik dinsel cemaatler arasında kesin bir karşılıklı ilişki olduğu (bazen kendini 'milli' hisseden) ve Avusturya-Macaristan'ı somut edebi metinlerde temsil etmeleriyle" destekler ki bu yine de sonunda "Avusturya-Macaristan düalizminin çeşitli karşı söylevlerin kendini ifade etmesini sağlayan aşırı merkezi bir yönetim olmayan karakteristiğini" açığa çıkarır. "Zamanla zayıflayan sansür – en azından gerçek kolonyal güçle karşılaştırarak – post-kolonyal çalışmaların ilk bakışta doğru kabul ettiği gibi, ne türlü emperyalist mekanizmalarla gerçekleştirilmiş olursa olsun, kültürel geri tepmenin evrenselliğini gündeme getirebilirdi. O dönemin Müslüman yazarlarının Avusturya-Macaristan işgaline karşı tavrının (özellikle işgali kabulleniş veya reddedişleri olarak) diğer iki milletle karşılaştırıldığında şüphesiz en kompleks olanı olduğunu "kendisi de iddia ederek", Vervaet sonunda sebepleriyle beraber "1878'den 1918'e kadar Habsburg ile Bosna Hersek arasındaki değişmiş olan veya psödo-kolonyal tavrın" kabul edilmesi gerekliliği üzerinde durur. Burada, bu yazara göre, "Osmanlı sonrası Bosna ile kili monarşi arasında kesinlikle belirgin kültürel farklar olmasına rağmen, bu farklılıkların gerçek kolonyal karşılaşmada genellikle hissedilen uçurumun aynısına sebep olmadıklarını" hatırlamak gerekiyordu. Aynı zamanda, "o dönemin, kendi gerçek şartları içerisinde gerçek kolonilere göre daha az asimetrik olan kültürel ve edebi hayatındaki çeşitliliğin", diğer şeylerin yanında, "Avusturya-Macaristan bağlamında, merkezi bir yönetimin eksikliğiyle, vatandaşlar için çok sayıda imkan doğurduğunu" da akıldan çıkarmamak gerekir. Bunun yanında, Vervaet'in bazı diğer argümanlarına da (örneğin neden ve hangi temellere dayanarak "Avusturya-Macaristan monarşisi bağlamı, merkezi yönetiminin eksikliğiyle vatandaşlar için çok sayıda imkan doğuruyordu", vb. şeklinde itiraz edilebilir). Fakat yazar "Bosna Hersek periferisinin bütüncül bir yapı olmadığını, kendi iç dinamikleri, değişik merkezleri (Saraybosna, Mostar) ve belirli dini ve etnik çatışmaları olduğunu" (buna işbirliği yöntemlerini de eklemek gerekir) öne sürdüğünde tamamen haklı olacaktır. Özellikle "Bosna perifresinin iyi anlaşılması için ne Avusturya ne Bosna, fakat çok geniş Güney Sloven merkezlerinin kilit rollerinin de incelenmesi gerektiğini" öne sürdüğünde bütünüyle haklıdır: Zagreb, Belgrad ve Novi Sad" (Vervaet 2005:205–209, 211–214). Aslında oralardan, dolaylı bir şekilde çok sayıda „ikinci el" Avrupa „zorlaması" ve „yönlendirmesi" geliyordu. Tam da bu yüzden Boşnak edebiyatındaki sömürgeleştirme süreçleri otokolonyaldir. Bu sebeple – Bosna Hersek ve Boşnakların özellikle karmaşık şartları dikkate alındığında biraz olsun şaşırtıcı olmayacak şekilde – bu da, onun sıra dışılıklarına göre en azından üç misli atipik olan fazladan bir süreçti. Bosna Hersek "Avrupa Türkiye'si" kompleksini ima etmesinin dışında, özellikle "Batıdaki Doğu" olarak bilinen bu kompleks, bir taraftan "dahili sömürgecilik" veya "kendi sömürgeciliği" olarak bilinene de cevap vermektedir. (Hırvat/Sırp-Boşnak anlamında, hatta Boşnak-Hırvat/Boşnak-Sırp-Boşnak ilişkilerinde olduğu gibi, Boşnaklar arası ilişkilerde de toplumsal-entelektüel "elit" çizgide – "aydınlanmamış" avamdır). Diğer taraftan da M. Braun'un yazdığı "tahrip yoluyla Avrupalılaştırmanın" temsil ettiğiyle birbirine zıt olan otokolonizasyonun gerekliliğine de cevap verir, fakat Boşnak bağlamında "tüm Avrupa gazetelerinden vaz geçilmesi ve kaba bir şekilde tepki verilmesi, bu bakış açısından aynı şekilde yanlış ve halk adına tehlikeli olarak görülmektedir" (Braun 2009:43). Aslına bakılırsa, bu konuyla alakalı olan, öncelikle "Balkanizm" ve "Batıcılık" süreçleri olarak bilinenleri gözümüzün önünden ayırmamalıyız. Bu süreçlerin kendilerinin de önemli bir ölçüde yeni Boşnak edebiyatının ve "Avusturya-Macaristan temasının" tarihi gelişimine etkileri olacaktır, çünkü benzeri problemlerin daha sonraki gelecek araştırmaları beklemesiyle aynı sebeplerden ötürü, hepsi bu kısa çalışmada tamamen ele alınamayacak olan sorunlardır. (Bkz. Kodrić 2012:59–200.)

küresinde", bütünüyle "yabancı bir dile" ve "yabancı semantiğe" açık olduğu dönemde (Lotman 1998, 2004; Kodrić 2012:104–130), Boşnak edebi geleneğindeki Avusturya-Macaristan teması kompleksinin kilit çekirdeklerinden biri, o zamanın gazetecilerinin daha ilk mecmua ve dergi, psödo-edebi ve zamanla edebi çalışmalarında, amatör veya profesyonel yazarlar ve hatta Avusturya-Macaristan yönetimi ve askeri yapısının üyelerinde bulunuyordu. Bosna'daki Avusturya-Macaristan yönetimi, "General Filipović'in keskin tavrı yanında, Eylül 1878'den itibaren Saraybosna'daki direnişin kırılmasıyla" (Rizvić 1990: 17), Boşnak Müslüman cemaate „yakınlaşmaya" başlamıştı. Bu yakınlaşma önce öğretici ve eğlendirici içerikleriyle Bosna'yla ilgili bilgilendirici makalelerde, fakat yakın zamandaki bu işgalle ilgili yapılan edebileştirilmiş röportajlardaki hatıratta da kendini göstermiştir. Böylece örnek çalışmalar ve metinler daha başlangıçta resmi *Bosna-Hersek gazetelerinde*, bunun akabinde *Saraybosna Gazetesinde* (*Sarajevski List*), daha sonra da her iki tarafta da yayınlanmıştı. Diğer taraftan ve yine ilk bakışta beklenmeyecek şekilde, yeni Boşnak edebiyatında "Avusturya-Macaristan temasının şekillenmesinin başlangıç noktası "Türkiye hikayesi" ve "Boşnakçıklar" veya "psödo-Boşnak hikayesi" olarak bilinen konularda yatar (Lešić 1991:401–440). Bununla, yani Bosna dışında her şeyden önce Sırp ve Hırvat edebiyatının farklı teşekküllerinde, fakat Bosna edebiyatının da içinde, bu tür metinlerdeki bu ülkeye temsili bir şekilde bakış ve genel gelişmeler çok büyük oranda ve belirgin bir şekilde karmaşıktır. İmagolojik açıdan bu konu bir yönüyle büyük oranda agonaldir, "yabancı bir gözle bakıldığında Doğu ve Balkan ortamı ve mentalitesiyle şaşkınlık yaratan, fakat Müslümanların hayatıyla ilgilenen veya sadece değinen eklentileriyle ise Hıristiyan dünyasına karşı bir anlamama ve naif bir yansıtma hissedilmektedir". Diğer taraftan da, bu dergi edebiyatçılığı anlayışına göre, Türk yönetimi tarafından yabancılaştırılan "tüm bunların yanında bu hayata karşı gözle görülür bir ilgi ve ona Sloven birliği ve hemşerilerine karşı anlayış çizgisinde tabi olma amacı vardır" (Rizvić 1990:18) [5]. Bununla beraber, belirli şartlarda ve "Türklerin zamanının" ardından duyulan

5 Bu şekilde, diyelim "*Zagreb'teki Türkler* başlığı altında *Obzor*'da yayınlanan ve günlük aktüel bir olayı anlatması sebebiyle bir röportaj formatına çok yakın olan anonim Feljton metninde, esir düşmüş Bosna Hersek isyancıların, yazarlar ve Zagreb halkı tarafından, sanki uzak, bilinmeyen egzotik bir yerlerden getirilmişler gibi anlatılmaları oldukça karakteristik bir olaydır. Yazarın yorumunda onları dolaysız merhametli bir bakış açısıyla başkalaştırması, aslında Bosna işgaline direnişe karşı Avusturya-Macaristan'ın tavrını ifade etmektedir (Rizvić 1990:18): "En arkada Türk Ustaşalar (ÇN: Ustaşa: Faşistlerle işbirliği yapan Hırvat milisler) geliyordu. Çok değildiler, 10 kişi kadardılar […], ancak yüzlerinde bin bir sıkıntı okunuyordu. Pislenmiş donları ve gömlekleri bitap düşmüş vücutlarını ancak gizleyebiliyordu. Yaşlısı da genci de vardı, bazı yaşlılar o kadar zayıflamıştı ki gençler onları sırtlarında taşıyordu. //Belki kendilerini güzellikle barışa çağıran ordumuza karşı direndikleri için pişmandılar. Kötü insanlar başkaldırıya teşvik etmişler, onlar da bunun kurbanı olmuşlardı. //Kardeşlerinin kanları doğup büyüdükleri bu toprakları sulamıştı, fakat Hırvat milletinin hemşerileri olarak daha iyi bir geleceği bekleyebilirlerdi." (Anonim 1878; alıntı: Rizvić 1990:18) "Türk hikayesi" olarak bilinen bu husus, çok daha sıklıkla, daha radikal ve karmaşık Balkan tarihinde Bosna'daki "Türk" milleti için, çok daha acılı sonuçlar ima ediyordu, bu söylevin nasıl negatif sonuçlar doğurduğunu anlamak için örneğin Sırp (aynı şekilde Hırvat) edebiyatının 19. yüzyılın son on yıllarında, Nikola Šumonj'un 1878'deki *Muhammedanlık ve Bizim Edebiyatımız* adlı eseri gayet ikna edici bir şekilde gösterilebilir, „o kadar kesin ve hassas bir şekilde ki bugün bile üzerine çok fazla şey eklenemez" (Tutnjević 1999:37): „bizim gibi altmışlarında ve yetmişlerinde birçok yazar kendi şiir, hikaye ve diğer eserlerinde Osmanlı İmparatorluğundaki mazlum halkın hayatlarından kesitler almıştır. O zamanın edebiyatının gelişimini biraz olsun takip edenler, Türkler, Allah'ları, peygamberleri, camiler, hilal hakkında neler yazıldığını ve bu konuda da hiç te sakınılmadığını kolaylıkla hatırlayacaklardır. Zmaj ya da Jakšić'in ne kadar çok şiiri "kana susamış" ve "hayvani" Türklere karşı intikam kokuyordu, bu Vladan Đorđević'in hikayelerinde ve Matij Ban'ın dramlarında ve çok sayıda diğerlerinin eserlerinde de böyleydi. Burada sadece önde gelen ve en anlamlı bazı isimlere değinilmiştir. Bu yazın stili Bosna Hersek isyanlarında, Sırp-Türk, Karadağ-Türk ve Rus-Türk savaşlarında zirveye tırmanmıştı. Malzeme çoktu: gerekli olan tek şey korkunç bir olay tasarlamak, okuyucunun gözünde hançerleri, uzun tüfekleriyle birkaç gözü kanlı Türk çetesini canlandırmak, birkaç el ateş etmek, birkaç anne ve masum çocuğu kesmek – tabii sadece kağıt üzerinde – zindanlar, idam sehpaları göstermekti ve işte sana harika şiirler, öyküler ve mazlum halkın hayatından ne istersen o. Rağbet gördüğü ölçüde zor olmayan bir iş. Neyse, bunlardan yeteri kadar vardı. //Güzel edebiyatımızın bu safhası geride bırakılmak zorundaydı, hatta o zamanın şartları göz önüne alındığında bir ölçüde mazur da görülebilirdi. Her zaman 500 yıllık kölelikten bunalmış kardeşlerin

üzüntüde, fakat 19. yüzyıl Boşnak edebiyatı ve kültüründeki "kurtuluş", "modernizasyon" ve "Avrupalılaşmada", çok karmaşık bir tepki doğuracaktır. Bu önce mütevazı, daha sonra gittikçe belirgin, fakat her zaman özünde "yabancı" olanın öncülüğünde Avusturya-Macaristan teması kompleksinin farklı bir gelenekle şekillendirilmesi, öncelikle Boşnak edebi-kültürel çerçevede, eşzamanlı olarak da bu edebiyat ve onun kültürünün "Avusturya-Macaristan teması" olarak anlaşılan hikayeye gittikçe azalan ilgisiyle sonuçlanacaktır. Bunun yanında, "işgal basını ve yayınlarında iyi niyetli, Batı kültürü ve medeniyetinin edinimleri doğrultusunda yönlendirilmiş ve tek manevi eğitim şekli olarak Doğu dini edebi kültüründen kurtarmayı ve dünyevi aydınlanmayla birleştirmeyi hedefleyerek, Müslümanlara karşı düşman, yabancı, egzotik ve uzak yaklaşımın, iyi niyetli referanslarla hızlı bir şekilde değişmiş" (Rizvić 1990:19) olduğu gerçeği, en azından resmi olarak, ortaya çıkacaktı.

Bu şartlar altında, yeni Boşnak edebiyatında "Avusturya-Macaristan temasının" başlangıç noktası, Bosna Hersek edebiyatı çerçevesinde de bu edebiyat için karakteristik olan "tarih mefhumunun" başladığı zamandır. O dönemde tüm "Bosna-Hersek öykücüleri (…), az çok emsalsiz bir yaşamsal gerçekle, Doğuya bağlı eski dünyayla modern toplumsal, ekonomik, kültürel ve politik yaşam biçimleri arasındaki çatışma ve çarpışmayla, yeni toplumsal sınıflar-

kurtarılması, Sırpların birleşmesinin ve birçok güzel şeyin hayali kuruluyordu, ki bugün bunların lafını eden yok, bu şekilde hiç olmazsa Sırpların mutluluğun inşasına taş koyulacağı düşünülüyordu. […] Bu haberlerde bir sürü abartı vardı ve şeytan olduğu gibi değil kapkara gösteriliyordu. Zulmü savaşların ve isyanların zamanına, bir kenara bırakacağız – çünkü en medeni ülkeler arasındaki savaşlar bile dehşetsiz geçmiyordu! – fakat Muhammedanların, onları hiç görmemiş olan yazarların anlattığı kadar kudurmuş ve kana susamış olmadıklarını kabul etmek gerekir. […] Bu tür yazılarla Božidar Nikašinović Vrščanin öne çıkanlar arasındaydı […]. Son birkaç ayda birkaç hikaye yayınlamıştı, sırasıyla hepsi Türk mezalimini anlatıyordu, değinmek gerekirse: 'Yusufiko ve Meryemika', 'Čengić Ağanın kulesindeki Arap odası', 'Fazıl Paşanın ıhlamur ağacı', ("Stražilov'da") ve 'Bjelavalarda' ("Godišnjak" takviminde). Burada kompozisyonu, tekniği, halkın konuşmasının tutarlılığı ve tutarsızlıkları ve yöresel deyimleri tırnak içine alıp, sadece tüm bu satırların arasında kendini belli eden ana fikri göz önüne alacağım: Türklerin zulüm ve gaddarlıklarının anlatılması. Görelim bakalım bu nasıl oluyormuş. //'Evdeki zalim Türk dağdaki kurttan beterdir.!' diye bir yerde bağırılıyordu. // Başka bir yerde de 'Türk parası için babasını bile asar, en azgın suçluyu da serbest bırakır'. // Hıristiyanların gözüyle böyle tanımlanıyordu: 'Zavallı halk evinden bile çıkamıyordu, çünkü anında Türklerin Ramazanı için köpek eti olur', biraz aşağıda da daha inanılmaz bir ifade var: // Paşanın çağırdığı Hıristiyan ya sağ geri dönmez, ya da bir daha ondan haber alınmaz. // Türklere şu lakaplar takılıyordu: 'işe yaramazlar', 'kasaplar', 'Fazıl Paşanın beş para etmez kalbi' //Böyle kesin ifadeler bile yeterli olmadığında, aşağıdakiler gibi sadece çirkin değil, iğrenç tanımlamalar da kullanılıyordu: //'…Anneciği… ölmüş oğlunun ağzına sarkmış dilini geri soktuğunda'… 'bir tenhada çukur kazmış, düşmanları ölüsünden intikam almak için mezarının yerini bilmesinler diye.' //Bütün bunlardan sonra yine böyle tezat içeren bir ifade: //'Bu mezarlar bugün artık çiçeklendi. Ihlamur ağaçları kalmadı… bugün artık o ağaç gövdeleri de yok… sadece Hıristiyanların acılarının canlı hatıraları kaldı'".(Šumonja 1887:334–336). Bu psödo-Boşnak hikayelerin askine, örneğin Josip Eugen Tomić'in *Bosna Ejderi*'nin yanında (1879), 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçerken Vjekoslav Livadić, Ivan Lepušić, Milena Mrazović, Mita Živković ve çok sayıda aslen Bosna Hersek kökenli olmayan başkaları, sıklıkla az çok Doğu söylevleri ifade eden unsurlarla paralel olarak, Bosna'nın temelde neo-romantik tasvirini ele alıyorlardı, aslında sıklıkla „özellikle daha önceki edebi durumla karşılaştırıldığında, edebi bir konu olarak Bosna'ya karşı özünde değişmiş bir yaklaşım", özellikle „daha Slav Mažuranić'in şiirinde, Bosna [...] edebiyat alanında göçebe ve sahipsiz bir ülke olarak gösterildiği zaman, zorba Türklerin meskeni olduğunda, haksızlığa uğramış mazlum halk ve intikamcı haydutlarla, içinde kolaylıkla iyi ve kötünün savaşıyla ilgili efsanelerin oluşturulabildiği". Fakat burada da, ne "Bosna temasıyla" ilgili alışılmış farazi karmaşıklık ne de tamamen açık sömürgeci perspektif eksik değildi, Livadić "Bosna'ya karşı bu değişen tutumun gerçek sebeplerini açığa çıkararak" şöyle yazar: "Eski yadigarımız – onurlu Bosna – işte bahçenin yanında önümüzde uzanıyor, bir Hırvat'la birkaç medeniyet çiçeği ektiğimiz; ve bu zahmetin bir mükafatı olarak, yine, sadece Bosna'da bulunabilecek birkaç doğal çiçek toplayalım". Tam da bu temel üzerine, örneğin "Lepušić'in Bosna'sı her zaman el sürülmemiş doğasıyla hala romantik bir ülkeydi, büyük aşklara ve büyük nefretlere muktedir insanların yaşadığı, iyilikler ve tutkulardan kaynaklanan kötülüklerin, intikam ve bağışlamaların, gaddarlık ve kötülüğün, kardeşliğin ve mezara kadar sadakatin Bosna'sı", fakat Mrazović'in Bosna'sı "neoromantik Doğu, insanların daha ateşli öpüştükleri ve aşkları yüzünden öldükleri ve Doğu mistisizminin esrarengiz ruhunun geliştiği Bosna idi", "gerçek tarihin Bosna'sı genelde Müslüman isimleriyle, geleneksel giysileriyle ve *feredža* (ferace), *ašikluk* (aşıklık, flört), *dimije* (dimi), *čaršija* (çarşı), vb. egzotik kelimelerini korumuştu", tam da M. Mrazović'in (Lešić 1991:404–405, 408–409, 416–418) Balkanlara olan ilgisini dayandırdığı şeyler.

la ilişkiler ve yeni moral normlarla sarsılmış vaziyette, tarihsel yaşamın aynı şekil ve konularıyla karşı karşıya idiler". (Lešić 1991:457). Bunlar "Avusturya-Macaristan temasına" yönelmiş yeniden doğuş dönemindeki Bosna-Hersek edebiyatının tüm anlamlı eserlerinin oluştuğu en dolaysız şartlardı. Ne kadar uzak olsa da, yine de bu temasal kompleksle, hatta neredeyse harfi harfine, ilgilenen yeni Boşnak edebiyatının diğer eserlerinin dolaysız tarih öncesi, her şeyden önce 20. yüzyılda Bosna Hersek çerçevesindeki edebi ve genel anlamda bir bütün olarak, kültürel gelişmelerin çok güçlü bir şekilde önceki 19. yüzyılın sonlarında yaşananlarla karakterize olduğu gerçeğini dikkate alarak, birçok yönden bu iki edebiyattan, bunun dışında genel anlamda Yugoslav edebiyatlar arası birliğin diğer edebiyatlarına çok yakın, özellikle de yakın tarihi bariz bir şekilde dağınık olan büyük Avrupa edebiyatları ve kültürlerine göre çok daha fazla belirgindirler. Dolayısıyla büyük oranda o dönemin yeni Boşnak edebiyatında "tarih mefhumu " oluşturmasının yanında, "Avusturya-Macaristan" teması yüzyıllardır hüküm süren bir imparatorluğun ardından oluşur. Sürekli bir değişim süreci olarak tarih, hiç de nadir olmayan durumlarda yıkıcı bir karaktere de sahip bu süreçlerde "trajik bir çıkmaz" olarak göründüğü, ve gerçekten de öyle olduğu için, hatta bir toplumun ve içindeki bireylerin gerçek hayatlarının en küçük boşluklarına bile girerek, onun içinde de geniş planda gelişen değişiklik ve tahribatlara sebep olmaktadır. [6] Bu – hiç şüphesiz – yeni Bosna Hersek tarihinde bir bütün olarak en radikal bir kırılma dönemiydi, tüm Bosna Hersek'in, Doğu ve İslam çerçevesinden modern Avrupa medeniyet ve kültürüne geçişinin yazgısal bir tarihi göçüydü. Aslında bu, etkileri takip eden on yıllar boyunca bugüne kadar gelen, genel Bosna Hersek kültürel toplumsal alanını çeşitli şekillerde şekillendirecek olan, süreçlerin başladığı bir zamandı. Bu bahsettiğimiz, diğer şeylerin yanında, bu uzun dönem boyunca "Avusturya Macaristan temasının" geleneksel rekabetçiliğini de garanti ediyordu; sadece 19. yüzyıldaki yeniden doğuş döneminin nispeten kısa edebi-tarihsel döneminde değil, folklorik romantizmi ve aydınlanma realizmi açısından da. Yeni Boşnak ve Bosna Hersek edebiyatındaki diğer "geçmişle ilgili hikayelerin" çoğunda olduğu gibi, en iyi eserlerinde "Bosna'nın tartışmalı kendine özel tarihinin" (Lešić 1991:457) de bu noktada başladığı görülmektedir. Bir dönemin zorla ve şaşırtıcı bir şekilde bitişi ve yeni bir toplumsal, kültürel ve edebi etkileşimin, kesin olmayan bir diğerinin başlangıcı olan bir zamandaki dahili tarihsel durumun da başlangıç noktası olarak kendini göstermiştir. Bunların hepsi, eski bir dünyanın sonuna kadar yalın bir şekilde dramatik ve aşikar olan sonuyla yeni ve başka bir dünyanın kesin olmayan başlangıcını belirlemektedir. Genel tarihi durum içerisinde olduğu gibi dün tamamen

6 Tarihte hiçbir insan toplumunun Bosna Müslümanları kadar yalnız kaldığı sanmıyorum. Bosna'nın XVIII. yüzyıla kadar nispeten gelişmiş bir ülke olmasının da bunda faydası olmamıştı, hemen hemen hiç okuma yazma bilmeyenin olmadığı, çok sayıda okulun olduğu, düzenlenmiş kent yaşamında yeteri kadar dini hoşgörünün bulunduğu - bu durumun doğal olmadığı aşikardı. Yabancılara yakınlaşmadıkları halde kendilerinden olanlardan uzaklaşmışlardı. Tarihsel yolları onları nereye götürüyordu? Hiçbir yere! Bu trajik bir çıkmazdı. Bosna'da oluşan kapalı topluluklardan en kapalısı Müslümanlarınkiydi. Her evden ve aileden bir kült oluşturulmuştu ve tüm tüketilmemiş hayatiyet burada tezahür ediyordu. Bu şekilde, sıra dışı güçlü duygusallıkta yoğun bir samimiyet atmosferi oluşturulmasına rağmen, (en güzel türkülerimiz ve romanslarımız Müslümanlarınkilerdir); aynı şekilde kamu aktiviteleri için bir beceriksizlik oluşmuştu, çünkü gerçekten bunun perspektifleri hiç yoktu. İşgalcilerin yolundan gitmişlerdi, ancak ondan nefret etmişlerdi çünkü yolları bir değildi. Diğerleriyle geçinememişlerdi, çünkü Türk saltanatının bitmesini istiyorlar ve onun çöküşü için gayret ediyorlardı. Fakat Türk saltanatının sonu, sahip oldukları her şeyin de sonuydu. Akıl buna bir çözüm bulamamıştı. Sadece pasiflik ve kaderine razı oluş kalmıştı, bununla Porta'ya (ÇN: İstanbul yönetimi) teslim oluş veya direniş, sadece sistematik olmayan duygusal bir tepkiydi. Buna nefret, güvensizlik duygusu, korku, kızgınlık, Müslümanların adaletsizlik nedeniyle taşkınlığı, diğerlerinin kendilerine karşı Türklere olan nefreti nedeniyle taşkınlıkları eklenince, işte size kısaca Bosna ve halkı olarak bilinen cehennemin tarifi. Tarihin kötü talihinin kurbanı olan bu halka karşı olan sevgimizi unutmayalım, yine de birçok çok güzel insani özellikleri koruyabilmişlerdir, bu inanılmaz geçmişimizin sürekli olarak peşimizi bırakmamasının acısı olarak ve bunları hiçbir zaman gerçekten geçmişte bırakamayarak, Bosna'nın bol miktarda edebi kavram sunması şaşırtıcı mıdır?" (Selimović 1970:7).

"yabancı" ve "düşman" olanlar, aynı şekilde birdenbire tarihsel değişikliklerin gereklilikleri içerisinde "kendi" ve "şahsi" olarak algılanmak zorundaydı. Burada, "Avusturya-Macaristan temasının" en dar şekilde eşzamanlı ve paralel olarak iki birbirine zıt kültürel sürecin birbirinden ayrılmasının paradoksal durumları arasında gerçek bir seçim yapma imkanı yoktu. Bir tarafta kültürel unutmanın, empoze edilmiş ve zorlanmış harici etkenlerin süreçlerine ve çok asırlık kültürel iletişimin suni bir şekilde kesilmesine özellikle vurgu yapmak gerekir. Aynı şekilde diğer tarafta, tamamen bu temanın gerçekleştiği münferit durumların somut karakteristiklerine bağlı olarak, o zamana dek tamamen yabancı bir kültürel döneme zaruret ve sıkıntıyla adapte olmanın süreçlerini görmekteyiz. Bu yüzden bu tema, daha en başta, kültürel anlamda "dün", "bugün" ve "yarına" farklı şekillerde nasıl tepki verildiğiyle ilgili çerçeveyi oluşturmaktadır. Bu aslında kaybolmuş kültürel tarihin kültürel "nostaljik-çağrışımcı, hakim olarak "şimdiki zamana aykırı" kültürel hafızanın (en sık olarak folklorik-romantik özellikte eserlerde) bir şekilde korunmasının çerçevesidir. Ya da, ne kadar zor olsa da, arzulanan veya gerçekleşen "kültürel" geleceğin ve kurtuluşun tarihsel bir alameti olarak, bu sefer ağırlıklı olarak "besleyici" kültürel hafıza şeklinde (aydınlanmacı-realist yöndeki eserlerle uyumlu şekilde), mutluluğa ve geleceğe doğru yola çıkılması gereken nokta olarak anlaşılmalıdır. Bunlar zaten yeniden doğuş döneminde "Avusturya-Macaristan temasını" şekillendiren temel modellerdir, fakat bu temanın daha sonraki edebi-kültürel sürekliliğinde değişik şekillerde devam etmesi ve değişikliklere uğramasının da temelleridir. Bunun yanı sıra "Avusturya Macaristan teması" başlangıç noktasında, edebi biçimlendirmenin son derece dominant bir objesi olarak ve özel bir tarihi durumun sorgusal olmayan bir ifadesi olarak, bu dönem edebiyatının vazifesi olan her şeyin hesabının yapıldığı özel bir yer görevi görür. Konu son derece doğal olarak 19. yüzyılın sonundan itibaren Boşnak ve genel olarak Bosna Hersek edebiyatının büyük bir kısmının faydacılık ve didaktizmiyle de bağlantılıdır. Bu şekilde tamamen kültürel hafızanın özü ve Bosna Hersek edebiyatının iki yüzyıl arasındaki geçişini farklı şekillerde belirleyen genel "tarih mefhumuna", milli bazda hareketliliğe ve genel adanmış-pragmatik işlevselliğe yönelmiştir. "Avusturya-Macaristan teması" bu özellikleriyle, 19. yüzyıl "tarih mefhumuyla" yeniden doğuş olarak, epik kültürel bilinci ve onun mutlak ruhunun öncelikli olarak gerçekleştirilmesini temsil etmemektedir (ilk bakışta öyle görünmesine rağmen). Tam tersine, oluşumunun başında epik kültürel kodun, onun düzenleyici yuvarlaklılığının, türdeşliğin ve kompaktlığın temsil ettiği tam da kriz ve yıkımın bir ifadesidir; aynı zamanda kültürel bilincin travmatik ve sınırsal aydınlanmacı yeniden doğuşunun erken bir belirtisidir. İçinde cemaatin ve içindeki bireylerin kaderiyle ilgili açık fakat yakıcı sorular, bir değer ve değerlendirme kriziyle beraber istikrarsız ve kırılgan kolektif, kişisel ve bireysel kimlikler yatmaktadır. Bunlar sadece kayıp kültürel bütünleşmeye yönelik olarak, formal olarak epik dünyanın istikrarlılığına benzemektedirler. Burada, epik kültürel koddan farklı olarak, gerçekleştirilememiş "transandantal evsizlik"[7] dramı hedefi, bir dönemin genel tarihsel trav-

7 Burada, Gordana Đerić'in bağımsız, fakat genelde çok esinsel sosyolojik ağırlıklı "Avrupalı-aydınlanmacı ve milli-romantik kaynaklarla" ilgili modern Sırp kültürel hafızası araştırmasının, yazarın bu fikrini ayrıca birçok açıdan teyit ettiğini hatırlatmak gerekir. Bu kadın yazar, "kültürel tarihin şekillerinin, onun mirası ve 'hafızasının', bir milletin oluşumunun başlangıcıyla çok yakından ilişkili olduğu ve kültürel hafızanın sonu olmayan bir politik süreç olduğu" genel varsayımsal kültürel-mnemonik teorilerden yola çıkmaktadır. "Rekabeti, örtüşmeleri, yeni geleneklerin oluşmasını ve 'kaybolmasını, aydınlanmacı romantik geleneğin karşılıklı-bağımlı ilişkileri vurgusuyla, özellikle onların modern Sırp kültürü tarihindeki etiketsiz "boşluklarını" araştırmaktadır. Yazarın dayanaklarını ortaya koyarak savunduğu şey, Sırp kültüründe "modern Sırp milletinin oluşumunun başından beri bugüne kadar onu oluşturan iki paralel değer mefhumunun süregelmesidir": İlki en önemli temsilcisi olarak Dositej Obradović'in başında olduğu "Avrupalı-aydınlanmacı", diğeri de Sırp edebi dilinin resmi reformcusu olan Vuk Stefanović-Karadžić'in en anlamlı temsilcisi olduğu "milli-romantik" mefhumdur". Böylece, hakim söylevin tersine, bu iki gelişimsel mefhumun açık bir şekilde "diğer Avrupa devletlerinde olduğu gibi yeteri

masının üstesinden gelme çabası olarak gösterilmektedir.[8] "Avusturya-Macaristan teması", 19. yüzyıldaki yeniden doğuşsal "tarih mefhumunun" tamamı gibi, kendi de edebi-kültürel geleneğin yeniden oluşumunun travmasından kurtulmanın bir parçası olarak buradan ortaya çıkmaktadır. Coşkulu 19. yüzyıl Boşnak ve genel anlamda Bosna Hersek edebi-kültürel bağlamında, adaptasyon rolü ve kabul edilebilir çözümler bulunmasına yönelik rolünün yanında, bunların kültürel istikrarı ve sürdürülebilirliğinin yeniden oluşturulmasının denenmesi görevi özellikle edebiyata atanmıştı. Tabii edebiyat, özellikle daha genç Güney Slav milletlerinin yeniden doğuşsal romantik bilincinde, aydınlanmış Avrupa kültürü içerisinde imtiyazlı bir söylem olarak süregelmiştir. Bu milletlerde edebiyat, aşamalı olarak buradaki güçlü folklorik geleneğin yerini alarak, o başlangıç anında, kurutuluşun kuvvetli bir itici gücü olarak algılanacaktır. Yeni uyanmış milli bilincin gelişmesi, güçlenmesi ve korunması için önemli bir araç olacaktır. Boşnak edebiyatı da, başarabildiği kadarıyla az çok erişilebilir yeni Avrupalı kültürel kodla en az yabancı, bilinmeyen ve seyrek birleştiricilerden biri olarak, kültürel açıdan kabul edilebilir ve tek geriye kalan iletişim kanalı olarak kabul edilecektir. Bununla "Avusturya-Macaristan teması" da sıkı bir şekilde, her şeyden önce oral-lirik, aşk türküleriyle ilgili geleneksel dönem ve onun duygusal-dramatik ifadesine bağlanacaktır.[9] Bu-

kadar ortak nokta ve gelişimleri boyunca yeteri kadar etkileşimleri olan, sürekli bir rekabetçi ilişki içerisinde" olarak gördükleri; diğerlerinin yanında Đerić'inki, „karşılıklı örtüşmelerini" belirterek – aydınlanma içerisinde 'romantizm' ve romantizm içerisinde 'aydınlanma'", aydınlanmayı da romantizmi de, tabii ki, eşyanın tabiatına uygun olarak „homojen, tek taraflı, belir bir dönem içerisinde kapalı ve daha sonraki gelişim üzerinde ne etkisi ne sonuçları olan" mefhumlar (Đerić 2006:77–78, 81–82) olarak görmemektedir. Tam da bu şekilde, aslında Güney Slav edebiyatları ve kültürlerindeki milli romantizm olarak adlandırılanların doğasının genel anlamda temsilinin kırılması yönündeki ısrar, Boşnak edebiyatının 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarındaki ve aydınlanmacı-yeniden doğuş kültürel bilincine değer verilmesinin önemiyle ilgili yazarın tezine katkıda bulunur. Yazarın bu fikri, Doğu-İslami ve kültürel-medeni çevrelerdeki çok asırlık gelişimini göz önüne alarak, Boşnak edebiyatının hiçbir şekilde aydınlanmayı münferit bir "formasyon stili" olarak görmemiş olduğu dikkate alınarak, sürdürülebilir hale gelir. Çünkü bu edebiyatın durumunda söz konusu olan, kültürel hafızasında aydınlanmanın kurtulmuş ruhunun (Avrupa) yenilenmesi değil, tam tersi, yeni tarihsel ve genel edebi kültürel şartların tamamen kendine özgü durumudur. (Đerić 2006:81).

8 Tam da bu bağlamda Aleida Assmann'ın *duygu, sembol* ve *travma* ile ilgili fikirlerine, dilin yanında üç temel ve kendi aralarında çok farklı "hafıza stabilizatörleri" olarak değinmek gerekir. Bu "hafıza stabilizatörleri" aslında her durumda "unutmaya karşı genel bir eğilimin karşısında, hatıralarımızdan bazılarını hemen kaybolmaya meyletmiş diğerlerine göre daha iyi hatırlamaya yönelik" olarak özel bir şekilde etkili olurlar. "Duygu dikkati arttırıcı görev görür, canlı sahneleri ve aktüel resimleri bağımsız hafıza bölümlerinde tutar. Duygu olmadan hatıra olmaz: deneyimlerimizin çok kısa bir bölümünü unutulmanın arkasında depolar. Duygusal hatıralar bir gerçeklik damgası taşırlar ve bu yüzden bireyler tarafından yabancı olmayan kişisel varlıklar olarak korunurlar. Böylesine canlı, bedensel ve sözlü olmayan hatıralar, öncesi ve sonrası olmayan izole sahneleri depolarlar. Kendi parçalı yapılarıyla öncü-anlatımsal karakterdedirler. Duyguyla işlenmiş hatıralar, aktif sembolik kodlamayla travmanın pasif şifrelenmesi arasında orta yerde bulunurlar. Hatırlamanın dinamiği bu orta pozisyondan iki yönde de hareket edebilir. Eğer duygusal hatıralar değer çerçevesine bağlı veya tarihsel metinlerde kodlanmışsa […] kimlik yapımızı içeren bilinçli hafıza stokumuzun bir parçası haline gelirler. Eğer duygu belirli bir yoğunluk sınırını aşarsa o zaman hafızayı sarsar ve kimliğe baskı yapar. Travmadaki durum da budur. Hatırlanmayan ancak unutulmamış bir olay kodlanmıştır ve bilincin sorgulaması ve retrospektif yorumlar tarafından erişilemez bir durumdadır. Travma, anlatımsal bir imkansızlıktır. Sembolik kodlama ve travmatik şifreleme, kendi aralarında hafızalarımızı teşkil eden birbirine zıt kutuplardır. "Diğer bir ifadeyle, 'duygular hafızayı stabilize eder, sembollere dönüştürülmüş hafıza da kimliği stabilize eder', travmatik olaylar bir şekilde travmadan kurtuluş gerçekleşene kadar 'şifrelenmiş durumda dolanırlar'; travmatik hatıraların 'atılması', 'empatik bir toplumsal çevreye, travmatik tecrübelerin istekli dinleyicilerle buluşacağı, bu tecrübeyi paylaşmaya veya onaylamaya hazır olarak travmanın katılımcısı olacak, iletişimsel bir ortama gerek duyarlar', bu şekilde travma 'genel bir alana çıkarılır'" (Assmann, A. 2005:133, 143–144, 146–147).

9 Bu anlamda Enes Duraković'in çok önemli ve daha sonraki araştırmalar için şüphesiz geniş kapsamlı tespitlerini hatırlatmak gerekir (2003:78-79: "Yazarlarımızın öykü sanatını sadece nesirsel değil sözlü şiirsel mirasımızdan da 'öğrendiklerini' duyurmak gerekir. Aslında, sözlü şiirlerimizin bir ölçüde hikâyecilerimize nesirsel kültürel mirastan daha büyük etkisi olduğu söylenebilir. Sözlü epik yazında durum bu iken, bir taraftan konularını kahramanlık ve özellikle duygusal-aşk tarihinden alan Boşnak halk türküleri, diğer taraftan karakterlerin oluşturulması ve anlatımsal unsurların metinsel yapılanmasında masalsı şekli benimseyen hikâyeler", iki öyküsel modeli birbirinin içine geçirirler […] ve birleştirirler: Duygusal-romantik aşk hikâyesi, Boşnak aşk lirizmiyle olduğu kadar, Türkler zamanındaki eğlenceli eserlerden gelen lirik atmosferle anlatımı besler; kronolojik ve epik olarak gelişmiş masallaştırma ve karakterlerin tezatsal portreleştirmesi

nunla paralel olarak ve zamanla gittikçe bütünleşerek, Güney Slav edebiyatı birliğinin daha geniş geleneksel deneyimine ve genel olarak Avrupa Edebiyatına da bağlanacaktır. Ona çeşitli şekillerde uluslararası bir nitelik kazandıracak ve kısa zaman önce kültürel anlamda son derece yabancı olanı aşamalı olarak benimseyecektir.[10] Bu, 19. yüzyılın sonundan bugüne kadar devam eden belirgin bir şekilde karmaşık bir süreç olmuştur: Başta Boşnak edebiyatının başta Avrupalı kültür tarafından (oto) kolonizasyonunun karakteristik olarak açılan bir

epik şiirlerin desenlerinden öğrenilmiştir. Aslında epik şiirlerin anlatımsal şekilleri daha çok uzun hikâyeler ve romanlarda ortaya çıkarlar […], hikâyeler ve kısa romanlar genelde halk türküleri modelini benimserler […]. Belirtilmiş bu lirik atmosferin Boşnak hikayeciliğinde bir sabit olarak sürmesi bu nedenledir. Bizim hikâyemiz, kolektif-tarihsel ve yaşanmış olana göre, daha çok şahsi ve hissedilmiş olanla bağlantılıdır. Boşnakların yüzyıllık politik ve toplumsal ötekileştirilmesinde, bir tarih oluşturma imkânının yokluğunda, hikâyecilerimiz kolektif yazgıya değil daha çok ailesel kültlere, bazı sürekli, tehdit altında olmayan bireysel değerlerin tarihsel gaddarlıklarına yönelmişlerdir. Ve nihayet, hikâyecilerimiz tam da bu trajik ulusal ötekileştirme kaderleri dolayısıyla, tarihsel gerçekler ve realist toplumsal gerçekler yerine daha çok edebi motifler ve tecrübelere yönelmişlerdir, daha çok arabesk tarza ve özel kişisel dramların ve toplumun tarihsel ve doğal tasvirlerinin ince işçiliğine. "Ayrıca, birçok diğer yazarın yanında Zdenko Lešić de (1991:444, 457), diğer şeylerin yanında daha çok "öyküsel Bosna" olarak bilinen, "anlatımsal modeller olarak kendisine büyük bir sözlü hikâyeciliği miras bırakan ve bu temeller üzerine gelişen (epik-anlatımsal, türküsel-anlatımsal, anekdotlar ve 'hayattan öyküler') kilit özelliklerle ilgili yazarken: "Her şeyden önce tüm bu erken dönem Bosna Hersek hikayecileri aynı oranda sözlü edebiyat mirasına güveniyorlardı. Hatta eğitimli olanları da hikâyelerinde o zaman hala üretken olan anlatımsal geleneksel desenleri yeniliyorlardı. Hatta onlarla ve onların öyküsel eserleri sayesinde 'o iki dünyanın, sözlü ve yazılı dünyanın, birleşmesi sağlanmıştır' denilebilir ki bu konuda – bizim edebiyatımız örneğinde – Albert B. Lord birçok defa konuşmuştur. Tabii ki münferit Bosna Hersek yazarları kendi edebi eserlerinde çeşitli geleneksel hikaye modellerini işlemişlerdir, ya da yine de bunu farklı şekillerde yapmışlardır. Fakat *Bosna hikayeciliğinin* tüm edebi-tarihsel fenomeni tam da bu pozisyondan incelenebilir: Bosna Hersek öykücülüğünün anlatımsal yapısına nasıl ve ne kadar sözlü gelenek entegre olmuştur, bu hikayeciliğin profilini hangi geleneksel bakışlar en çok belirlemiştir ve bu eski şeklinden adım adım nasıl kurtulup modern dilin bir sanatı seviyesine gelmiştir. Tüm bunlar, daha sonra ister Bosna Herseğin ister Boşnak edebiyatının tamamının 'dahili' tarihi olarak ortaya çıkacak olan diğer gelişimsel unsurlarıyla beraber, sonunda Bosna Hersek edebiyat çevrelerinin tamamında belirgin bir şekilde güçlü şiirsel roman geleneğiyle sonuçlanacaktır, bunu Dijana Hadžizukić'in gayet makul bir şekilde göstermiştir (2011:7), 'Avrupa ve Güney Slav bölgesinin romanını belirleyen tüm ortak niteliklerin yanında' romanın 'kendi şiirselliğinin farklılığın değerini ve görmezden gelinemeyecek olan şiirselliği temsil eden spesifik çizgileri de vardı' ki bu yine farklı edebi seviyeler nezdinde gerçekleşiyordu ve bir dizi farklı edebi tavırla bağlantılıydı (bkz. Hadžizukić 2011).

10 Bu anlamda E. Mulabdić olayı ve onun kendi edebi çalışmalarının başındaki olgun genel bakışı özellikle belirleyicidir, yazar çok daha sonra, kendi çalışmalarının kolektif yönünün kesinlikle bilincinde olarak, artık tanınmış gayretli bir edebi-tarihsel çalışmacı ve cemaatin saygın bir üyesi olduğu zaman, kendi çok önemli hareket noktasını tanımlamıştı, fakat önünde somut beklentiler vardı: "Özellikle bizim Slav Šenoina'mızı, Hırvat tarihiyle ilgili klasik bölümlerini okudum ve inceledim, ondaki karakterlerin ve olayların canlı ve sanatsal anlatımı beni heyecanlandırdı. Lehçelerimizdeki küçük farklar beni rahatsız etmedi, tersine bende bu renkliliğin kendi yerel konuşmamızda ne kadar harika görüneceği fikrini uyandırdı. Bu yüzden hayatımızın da geçmişimizin de, olduğu gibi resmini çekmeliyiz, böylece kendi lehçesi Šenoina olanlar da aynı şeyi söyleyebilsinler." (Mulabdić 1930–31:328) Bu "Bu yüzden hayatımızın da geçmişimizin de olduğu gibi resmini çekmeliyiz, böylece kendi lehçesi Šenoina olanlar da aynı şeyi söyleyebilsinler" ifadesi sadece Mulabdić'in kendi edebi "ölçütleri" ve "modelini" – aralarında "Šenoina romantizminin" yanında "Tomićev'in tasvir ve sunumundaki sevecenlik", "Kumičić'in güçlü diksiyonu" ve "Stjepan Dmitrov Ljubiš'in stilinin ve dilinin berraklığını" (Mulabdić 1930–31:328) – keşfetmesinin yalın bir teveccühü değildir; aynı zamanda kendi geleneğinin ve olgunlaşmaya kadar giden yolunun yenilikçi, o dönem için çağdaş yeniden tanımlanması ve yeniden yapılandırılmasıydı; bunların hepsi ve o çok yönlü kışkırtıcı hatta rekabetçi bağlam beraberce "hayatımızın ve geçmişimizin […] resmini çekme" gereğini doğuran ve "Avusturya-Macaristan temasının" kendine özgü bir şekilde kendini E. Mulabdić'in *Yeşil Çimen*'inde gerçekleştireceği çerçevedir. Bu dikkat çekişe, sadece Mulabdić'in edebi eserlerini ilgilendiren bir husus olarak değil, ait olduğu dönemin de bir tamamlayıcısı olarak, şunları da eklemek gerekir: "Mulabdić'in ilk tarihsel modelleri Avusturya-Macaristan çerçevesinde kalan o eski Yugoslavya devletlerinin yazarlarıydı. Onlar Bosna Hersek'te ve Müslümanlar arasında, sonunda ilk açılan okullarla ve Bosna Hersek'e bu ülkelerden gelen devlet memurlarıyla, Sırp-Hırvat dilinde Batılı okuryazarlığı tesis etmişlerdi, etkileri okul kitaplarında ve okul programlarının içeriklerinde de görülebilirdi. […] Bu Mulabdić'in edebi-öyküsel ifadesinin ilk formasyonlarının, diğer yazarların ifade yollarına rezonans yoluyla oluştuğu dönemdi, ki bunlar onda sanatsal anlatımın benzer, konjenital ve içkin, ancak Boşnak Müslüman mentalitesi, yaşamı ve insanlarına göre düzenlenmiş şekillere varıyordu. Mulabdić bu yazarların eserlerini Bosna çerçevesinde, bu eserlerin öyküsel adaptasyonlarına ve Boşnak hayatına uygun öyküleştirilmelerine aktif bir yaklaşımla edebi-karşılaştırmalı olarak deneyimleyerek onların tekniklerine hakim oluyor, fakat içeriğini ve düşünce şekillerini almayarak bunu anavatanı bağlamında kendi şekillendiriyordu. Mulabdić'in yazarlığının başındaki stilsel-içeriksel tarzının gelişimi böylece bir hikayeci olarak kendini göstereceği ve kanıtlayacağı 20'li yaşlarının başında tamamlanmıştı." (Rizvić 1990:445–446).

süreci, ve akabinde – aşamalı ve Avrupa çerçevesi içerisinde Boşnak kültürünün konumlandırılmasına paralel olarak –yaratıcı kurtuluşçu kültürel dekolonizasyon süreci olarak. O zaman bu edebiyat, bir zamanlar kendi aralarında ortak noktaları olmayan dünyaların yol ayrımında konumlanmış, seyrek sayılmayacak şekilde bir önerisellik veya bağdaştırmacılık şeklinde ortaya çıkan, özellikle de 20. yüzyılın ikinci yarısındaki post-kanonik kültürel-şiirsel makro model çerçevesinde, belirgin olarak otantik bir şekilde onların birleşiminin bir yolunu bulur. Nihayet tüm bunlar – diğer şeylerin yanında, Boşnak edebiyatının 19. yüzyılın sonundan takip eden yüzyılda on yıllar boyunca "dâhili" tarihiyle beraber gelişen gelişim süreçleri – sayısız sabitle "Avusturya-Macaristan temasının" şekillenmesinde bir dizi değişikliğe yol açacaktır. 20. yüzyılın ikinci yarısında, öncelikli ve zaruri olarak edebiyat bağıyla değil, edebiyat dışı ve ağırlıklı olarak tarihsel gerçeklerden, tarihsel gelişim evresine de erişecektir. O zaman "geçmişin hikâyesi", topluluğun tarihsel devamı ve meşruiyet kazandırılması için, edebiyat dışı gerçeklikte uygun ve gerçekten kabul edilebilir bir yaşam modeli sunma yönündeki işlevselliğine son verecektir (kuralsal, fakat çok gelenekli kültürel- şiirsel makro model durumunda olduğu gibi). Aynı zamanda, Boşnak edebiyatında bu türün spesifik "dahili" tarihsel gelişimine genel bir "refleks" olarak (çağdaş kültürel çerçevede olduğu gibi) ve aslında onun edebi-kültürel bağlantısal yapılarının sistemik bir unsuru olarak belirmeye başlar. (Kodrić 2012:203–383).

3.

Yeni Boşnak edebiyatında "Avusturya-Macaristan" temasını şekillendirme konusundaki tüm bu değişiklikler (hiç de tesadüfi olmayacak şekilde post-kolonyal bilincin gelişimini hatırlatacak genel fikirleri hatırlatan), diğer benzer değişiklik ve sabitleri içeren örneklerle beraber, özellikle ilk Boşnak romanı olan E. Mulabdić'in *Yeşil Çimen*'iyle başlayan ve devam eden edebi roman türü çerçevesinde ve 110 yıldan uzun sürelik kültürel etkileşimde açık bir şekilde fark edilir. Bu farklar – aynen benzerlikler gibi – sadece tanınmış yazarların yazınbilimleri arasındaki farklar değildirler, hatta farklı edebi dönemler arasındaki farklar da değildirler. Burada bir edebiyatın tarihsel gelişiminin asli yönlerinin anlaşılması için belki de çok daha önemli olan bir şeylerden, ve tam da "Avusturya-Macaristan temasının" olduğu gibi, bireysel mikro görüngülerinden söz ediyoruz. Yani, üç kültürel-yazınbilimsel makro model arasındaki – kanonik, çok-gelenekli ve post-kanonik – farklardan da, yeni Boşnak ve Bosna Hersek edebiyatlarının gelişimleri durumunda olduğu gibi, kültürel hafızanın üç temel genel ve alt-yazınbilimsel formları, özellikle – semantik anlamda – bir edebiyatın sürekliliği ve kesintiye uğramasında tercih edilen bir kapsam olarak iletilen, kültürel olarak "belirlenmiş" kompleks modalitesinden söz ediyoruz. Tüm bu zaman boyunca "Avusturya-Macaristan teması" – münferit bir eserdeki diğer tüm tematik çerçeveler gibi – şüphesiz bir şekilde, genelde yazara ait, ancak aynı şekilde kesinlikle genel bir kültürel "yorumsal politika" olarak işlev görür. (Foucault 1977). Aynı zamanda bir kültürün obsesif edebi konumu olarak, buradan da kültürel hafıza ve unutmanın genel bir çerçevesi olarak, işlev görür.

Bu model – söz hafıza figürlerinden açılmışken – hafızanın "genel yerini" da temsil eder. (Nora 2006). Temelde bunlar "kültürel olarak şekillenmiş", hatta az çok "hafızanın toplumsal olarak bağlayıcı resimleridir", "sadece belirli bir topluluğun veya içindeki bireylerin etkileşim

şekillerinin bir arenası olmayan yerlerdir". Bunlar "hem kimliklerinin sembolü hem de hafızalarının kaleleridir", geçmişin kendisinin "geçmiş olarak saklanamayacağı", "geçmişte kalmak istemeyen geçmiş", "kendisini sürekli olarak gelişen birleştirici akımlar çerçevesinde yeniden organize etmektedir" (Assmann, J. 2005: 44–52).

Bu bağlantı özel ve bireysel, yazara ait ve genel, kültürel ancak karakteristik olarak geçmişin hatırasının, bugünkü durumun ve geleceğin beklentisinin birbirine bağlanmasıdır. Sözü edilen bağlantı tam kapasitesinde "Avusturya-Macaristan temasını" kuracak ve onu bir edebiyatın hafıza figürlerinin varlıkları arasına giren bir seviyeye yükseltecektir; toplumsal, kültürel ve edebi zaruretler olarak bu sözler ilk defa tam anlamıyla sonuna kadar yuvarlatılmış bir şekilde E. Mulabdić'in *Yeşil Çimen*'inde tezahür edecektir (ve sadece yeni Boşnak edebiyatında romanın gelişimi söz konusu olduğunda değil). "Avusturya-Macaristan teması" bu eserde "imparatorlukların değiştiği" bir dönemin edebi açıdan şekillendirilmesi olarak kendi kesin ve en somut şekliyle gerçekleşecektir – 1878 yazındaki Avusturya-Macaristan işgali ve onun doğurduğu tarihsel karmaşanın tasviri olarak. Bu "Müslüman halkın ve toplumsal çevrelerin hayatlarının ve ruhlarının katmanlaşmasını" o karakteristik tasvirlerle "anlatacaktır"; bir yazarın büyük oranda bir kapsamlayışıyla – Maglaj ve çevresinin Avusturya-Macaristan tarafından işgalinin tasvirinde olduğu gibi. Böylece özelin nakledilmesiyle genel hakkında bilgi vererek, romandaki gelişme (yazarın gerçek, kişisel hayatından[11] olduğu gibi, geniş çerçevede gerçek tarihsel ve toplumsal gelişmelerden[12] de kesitler sunmaktadır) öncelikli olarak

11 Bkz. örn.: "Yeni evimizdeki ilk iki ayımız içerisinde korkunç bir felaket ve trajedi yaşayınca (daha sonra "Yeşil Çimen'de" anlatmış olduğum) bende, bu genç delikanlıda, o felaketten ve kendime gelmemden bir süre sonra, sanki bir kazazede olduğu gibi mahzun bir algı durumu ortaya çıktı. En güzel gençlik yıllarımda kendimi yolun ortasında düşmüş gibi hissettim. O dönemde sahip olduğum manevi rezervi, kalan hayatımın devamının temelini atabileceğim, gelişimim ve olgunlaşmamın ne alt yapısı ne de sermayesi olarak kullanabiliyordum. Ve bu başıma gelenle ve ancak Rüştiye'de kendime bir temel oluşturduktan sonra devam edebileceklerimle nefes alıp vermeye başladım. Beni eğer Alman Bosna'yı baskısı altına aldıysa, bu sekteye uğramış hayatın başka bir yerlerde devam ettiği düşüncesi sardı. Benim düşüncelerim ve benim arzularımı taşıyan dört bir taraftan gelmiş insanlarla dolup taşan Türkiye, hala bir bütün olarak kalmıştı." (Mulabdić 1930–31:307); "Atalarımızın Avusturya'ya karşı bu savaşı gerekli ve haklı mıydı? Aklı selim haklı olmadığını söylüyor, çünkü bu topraklar uluslararası bir anlaşmayla bir imparatorluktan diğerine geçmişti. Bir imparator vermiş, diğeri almıştı. Bunun dışında bizi sıkıştıran gücün karşısında çok küçüğüz. // O zaman diğerleri dedi ki: 'Sultan kendisinin olanı versin, bizim olanı değil. O bu toprakların fatihi olarak buraları ele geçirmeden öce onlar bizimdi. Elinde kılıcıyla bu topraklara hak kazandıysa, evinde kalmaya hakkı olan ev sahibinin, onları bir istiladan korumaya daha çok hakkı yok mudur?" (Mulabdić 1938:188)

12 Mihovil Mandić'in "Maglaj'daki savaşı" anlatan ve bunun dışında Mulabdić'inkinden şüphesiz çok daha az aydınlatıcı olarak "kabul edilen" kendi kitabı *Bosna ve Herseğin İşgalinin Tarihi 1878*'de (1910) değindiği gibi, Mulabdić'in romanının Maglaj'ın Avusturya-Macaristan tarafından işgalini anlatan münferit bölümleriyle karşılaştırılmasında özellikle göze çarpan husus, her ne kadar onun çalışması tamamen Bosna Hersek'teki Avusturya-Macaristan işgali konumundan yazılmış olsa da:
"Saat sabahın henüz 8'inde (5 Ağustos), ana kol en büyük yağmurda taburunu Maglaj'a doğru ilerlemeye devam etmesi için Kosova'da bırakır.// Destek birlikleri sabahın ağarmasıyla hepsi kendi yönüne gider, tahminen bundan bir gün önce Kosova'ya yaklaştıkları gibi. // Ustaşalar Moševca köyü yakınlarında göründü, Bosna'nın (ÇN: Bosna nehri) sol kıyısından öncü birliklere direkt ateş açtılar. Sayı olarak toplamda fazla değildiler, bu yüzden hemen Maglaj'a doğru çekilmeye başladılar. Öğleden sonra 4:30'da öncü kuvvetler Maglaj'ın önüne geldi. Daha onlardan önce 7. yedek piyade alayı Yarbay Pittel komutasında (sol kanat desteği olarak) varmıştı. Birkaç top atımıyla Bosna'nın sol kıyısında bir tabur oluşturmuş olan ustaşaları korkuttular, daha sonra onları Žepač yönüne kovaladılar, Albay Kinnart komutasındaki 47. Yedek piyade alayı (sağ kanat desteği olarak) az kalsın kendilerini kuşatıyordu! // Çarpışma sadece 1 saat sürdü. Ustaşalar yenilgiye uğradı ve hepsi bir tarafa kaçtı. Bir kısmı (20 kadarı) Bosna'ya sürüldü ve orada boğuldular. Onların peşinden daha gidilecekti, ancak karanlık çökmüştü ve askerler yorulmuştu. // Zayiat: 1 ölü, 14 yaralı ve 1 kayıp (7. ve 47. yedek piyade alaylarının her ikisinden). //Ustaşaların kayıpları çok daha fazlaydı: büyük bir kısmı savaş alanında ya ölü ya da yaralı olarak kaldı. Bunun dışında arkalarında çok sayıda silah, cephane, erzak ve 2 bayrak bıraktılar. // Maglaj terk edilmişti; birkaç Hıristiyan aile dışında şehirde kimse kalmamıştı – Filipović'in birlikleriyle şehre yaklaştığı duyulunca herkes kaçmıştı. // Filipović Maglaj'a gelir gelmez, beklenmedik saldırıları için şiddetli bir ceza vermek amacıyla savaş tazminatı

aile çerçevesine bağlıdır. Bir ailenin, onun fertlerinin ve onlarla ilgisi olan herkesin, hem bir topluluk olarak hem de içlerindeki bireylerin hikayelerini anlatmaktadır. Mulabdić burada kendi şahsi hatıratını, çalkantılı köklü değişikliklere maruz kalmış bir topluluk ve onun geniş toplumsal ve kültürel çerçevesinin hatıratıyla en sıkı bir şekilde ilişkilendirerek nakletmektedir; özellikle özel ve şahsi dramlar, dramatik bir şekilde sarsılmış ve travmatize olmuş bir topluluğun "küçük" hikayeleri ve "büyük" hikayeleri şeklinde.

Böylece, Mulabdić'in zamanındaki edebiyatın özel rolüne uygun bir şekilde, bireysel-hatırasal perspektif burada zaruri bir şekilde bir bütün olarak topluluğun menfaatine tabi olmuştur. Mulabdić'de bireysel "hafızanın yeri" amme yararı olur. Bunun sayesinde ve geçmişin hatırlanmasıyla, bu romanda bugünün anlaşılması gibi gelecek umudu, özellikle tüm hafıza kullanımı, romanın finalinde özel çerçevelerde gerçekleşir. Bunlar, içlerinden bir edebi dünyanın şekillendiği özel "filtreler" olarak işlev gören, temelde kolektif ve ideolojik hafıza şekilleridir. Tüm bunlar diğer uyumlu unsurlarla beraber, bu romanı tartışmasız bir şekilde kanonik kültürel-yazınbilimsel makro model bağlamına sokar. Bu bağlam 20. yüzyıl Boşnak ve Bosna Hersek edebiyatının karmaşık tarihinde ve kültürel hafızanın az çok belirginleştirilmiş, güçlü ideolojik bir şekilde ifade edilmiş veya en azından toplumsal olarak vurgulanmış ve tercih edilmiş çerçevesinde, ideolojik olarak dolaylı veya dolaysız şekilde yasaklanmış işlevselliği ile edebiyat ve kültürün kullanımının alametidir (Kodrić 2012:104–130). Tüm bunlar, özellikle de kolektif ve ideolojik olanın bireysel ve şahsi olana hakimiyeti, daha romanın başında kendini gösterir. İlk sahnelerden birinde, toplumun ve içindeki bireylerin temelinde barındırdığı "Avusturya-Macaristan temasının" varoluş hakikatinin tehlikesiyle karşı karşıya kalışı vardır. Burada Mulabdić'in Avusturya-Macaristan işgali olayının hafızasal iletişimi ve bunun toplumun ve içindeki bireylerin hayatındaki anlamını ve hiç tartışmasız bir şekilde kendi karakteristik aydınlatıcı-ilk çalışma anlayışı ve orijini açığa çıkmaktadır:

> *"Az önce kaymakamın odası doluydu. Tüm memurlarla kaymakamın ve kadının meclisi, her dinden iki kişi. Kimse bu toplantının sebebini bilmiyordu, yine de bir şeyler olduğu belliydi ve herkes konuşmanın başlamasını bekliyordu. Zaptiyelerden birini kapının önüne koyunca, kaymakamın katibi lafı açar:*
>
> *-İşte Tuzla'dan gelen emirname. Tüm güçlerin katıldığı Berlin konferansında Avusturya'nın Bosna'yı işgali kararı alındı. Bunu sultanın kendisi de kabul etti. Bu emirnamede bize, Avusturya İmparatorluğunun ordusu Bosna'yı devralana kadar nasıl davranmamız gerektiği emrediliyor.*
>
> *Katip konuşurken hepsi susuyordu, Hacı Selim Ağa da gözlerini sağa sola deviriyor ve her an bir şey söyleyecekmiş gibi duruyordu. […]*
>
> *Konuşma boyunca memurlar süt dökmüş kedi gibi susuyorlar, kaymakamın ve kadının yanında lafa karışmaya cesaret edemiyorlardı. Diğerleri ne yaparsa Ahmet de onlara uyuyordu. Diğerleri düşüncelerinde savaş karşıydı,*

---

olarak şehirden 50.000 for. (100.000 K) talep eder. Fakat daha sonra, savaş kasası bulununca, bu intikam tazminatından vaz geçer. Maglaj'dan Doboj'a kadar olan yolda talihsiz 5. süvari taburundan çok sayıda hafif süvari erine rastlanır: Çoğu ormana kaçarak kurtulur, fakat çok takatsiz kalmışlardı, çok sayıda sakat vardı. Etrafı sarılan ustaşalardan – 20 kadar, çoğu çingene – üzerlerinde ölü askerlerin eşyaları bulunanlara ölüm cezası verildi. //Ertesi gün (6 Ağustos) komutan birliklere istirahat emri verdi. Bu gerekliydi, çünkü askerler yoğun efordan, arazide gecelemekten ve kötü yollardan dolayı bitkin düşmüşlerdi, bazılarına yiyecek tedariki de gecikmişti." (Mandić 1910:44–45).

sadece Ahmet Hacı Selim Ağanın tarafındaydı. Tüm o beyler, o zaman kadar karşılarında bir genç ve bir memur olarak utandığı beyler, bir anda gözünden düştüler, çok aşağılara düştüler, Hacı Selim Ağa ise gözünde yükseldi. Şimdi Hacı Selim Ağa ile beraber tartışmaya katılarak, onun aklına bile getiremeyeceği şekilde haykıramayacağı için üzüldü, sıkıntı bastı: hepsinin birer hain olduğunu haykıracaktı. Sıkıntısı hala kendisini sultanın hizmetinde hissetmesinden, orada önünde lafa karışmayacağı abisinin olmasından kaynaklanıyordu; tüm bunlar içini kemiriyor ve bakışları delip geçercesine bu memurların üzerinde geziniyordu, onlarda Bosna'yı Almanlara veren Osmanlı'nın canlı suretlerini görüyordu.

Fakat yine de onları çabuk anladı. Bu insanların büyüklerinin ve keselerinin sadık uşakları olduğunu gördü; fakat Numan efendiye çok şaşırmıştı. O niye böyle konuşuyordu? Aklı başında bir insanın konuşmasına sahipti, şeriatın ne olduğunu bilen iyi de bir Türk'tü, böyle hemen tabancasız tüfeksiz teslim olması! Nihayetinde değil özgür bir insan olan Numan efendi, memurlar bile böyle olmamalıydı. İnsan neden yaşardı ki? Eğer öbür dünyaya hazırlanmak ve sonra ölmek için yaşıyorsa, gerçek bir Türk'ün yapması gerektiği gibi gerekirse ölmeliydi, öbür dünyaya varmak için vatanına hizmet edeceğin, memleket adına savaşılan meydandan iyisi var mıydı, - nihayet Hrnjica ve Halil'in torunu olduğunu göstereceğin? Ahmet'in kafasından bunlar geçiyordu."

(Mulabdić 1991 [1898]:59, 62–63)

Böyle bir durumda, Mulabdić'in romanındaki temel sorular – sultanın "ihaneti" ve Osmanlı'nın Bosna'yı Avusturya Macaristan'a, gavur yönetimine, teslim etmesine nasıl tepki verileceğiyle ilgili sorular; buna karşı mı gelmeliydi, savaş meydanında ve evinin eşiğinde dövüşmek, ya da, yine de dövüşmemek. Veya bu yeni ve beklenmedik tarihi bir anda nasıl tepki vermeli ve nasıl yaşamalıydı, daha doğrusu bunu atlatmak ve hayatta kalmak için yapılması doğru ve gerekli olan şeyler neydi? Bunlar en önemli bireysel belirsizlikler olduğu kadar, – hatta çok daha fazlası – tüm cemaatin kaderiyle ilgili belirsizliklerdi de. Böylece bu belirsizliklerin roman türüyle sadece yakın geçmişin dramatik tarihsel ikilemlerini yansıtmakla kalmayıp, günün önemli ve yakıcı problemlerini de çözmeleri gerekecekti. Mulabdić'in zamanının aktüel problemlerini çözmenin yanında, cemaati kendilerini kesin bir şekilde bekleyen belirsiz geleceğe de "hazırlamak" gerekiyordu (ilk bakışta paradoksal olmasına rağmen muhtemelen yazarın temel amacı da buydu). Cemaat bu gelecekte varlığını sürdürmek ve karışık ve travmatik tarihsel kırılmalar ve değişikliklere rağmen toplumda kendine güvenli bir yer edinmek zorundaydı. Özellikle o dönemdeki en büyük deneyimleri olan "kurutuluş", "modernizasyon" ve "Avrupalılaşma" süreçlerinde yönünü bulamamasına rağmen, kendi menfaati adına bunları kabullenmek zorundaydı. Mulabdić'in romanının net mesajlarından biri de, aslında, ana karakter Ahmet'in – onurlu, ancak kafası karışmış ve Avusturya-Macaristan işgaline isyan eden – tarihsel bir seçim anında tarihi bir delaletin kurbanı olarak hayatını kaybetmesiydi. Ahmet tarihi bir zarureti – yazarın öne sürdüğü gibi – kabul etmeye hazır değildi, delicesine savaşırken arkasında kendisini beklemesi için bıraktığı ve sonunda, bir *sevdalinka* veya türküde olduğu gibi "parmağında yüzüğüyle bir genç kız" olarak masum Ayşe (*Ajiša*)

de hayatını kaybeder. Cemaatin varlığını devam ettirmesi ve kurtulmasıyla beraber açık bir şekilde, hiç olmazsa bazı hala sahiplenilmiş hayati derecede temel değerleri koruyarak ve sürdürerek, tarihsel gerçekleri ve hayatın realitelerini rasyonel bir şekilde kabul etmenin tavizsel ve temelinde kolonyal fikirleri de verilir. Ve tabii ki kitabın sonunda – nihayet – özellikle aşikar olan modern Batı Avrupa kültürü. Eserin finalinde, nihayet – işaret edilen endikatif sembolik tarihsel durumda, dar kesimli Avrupalı kıyafetler içerisinde bir çocuk – kendini gösterecektir, Ahmet'in erkek kardeşi Alija. Eğitimden dönen Alija, "yeni dönemin" başarılı bir fidanı gibi, en yakınlarının mezarlarının yanı sıra, tüm diğer kayıpların da bu karmaşık tarihsel dönemde hayatlarını kaybettikleri yerleri dolaşır. Ölen Avusturya-Macaristan askerlerinin – Bosna'nın Avusturya-Macaristan tarafından işgalinin figüranlarının – mezarlarını da gezer. Mulabdić bununla, cemaatin ve bireylerinin daha mutlu ve kesin bir geleceği adına, acılı, talihsiz ve trajik bir dönemin sonunu ve başka, iyimser beklentilerle özlenen geleceğin başlangıcını açıkça belirler. Bu sadece Avusturya-Macaristan işgalinin kaçınılmazlığının değil, aynı zamanda Bosna'ya getirdiği Avrupa ideallerinin kabulünün beklenen anıydı:

> *"Cumanın erken saatleriydi, caminin bahçesine rengarenk bir kalabalık doluşmuştu. İlk cumayı kılmak için yaşlısı genci camiye koşuşmuştu. Herkes temiz yazlık giysileri içindeydi, fakat her şey kasvetli bir havaya bürünmüştü, Muharrem Ağanın Ayşe'sinin – daha parmağında nişan yüzüğü duran – cenazesi kılınacaktı.*
>
> *Az önce mevtayı taşıyan uzun bir kortej onu soğuk mezarına kadar yolcu etmişti. Halkın arasında dar elbiseleriyle yürüyen bir genç, o gün izne gelen Ahmet'in kardeşi Alija da vardı. O da, kısmet olmayan bu gelini gözü yaşlı uğurlamıştı; Ayşe için, Mustafa için üzgündü, yakın geçmiş gözlerinin önüne geliyordu. Muharrem Ağayı görünce daha da çok üzüldü, öfkeli rüzgarın dallarını kırdığı kuru bir ağaç gövdesi gibiydi, hüzünlü, çökmüş…ya zavallı annesinin durumu nasıl olmalıydı…!*
>
> *Alija Ayşe'nin cenazesinden döner, annesinin mezarını ziyaret eder, ertesi gün de Preslica'ya kardeşinin şehit düştüğü yeri görmeye gider; Maglaj'a geri dönünce de yukarıda, Delibeg hanının biraz üstünde, Maglaj'ı korurken şehit düşen askerler için yapılmış güzel abideyi görür. Gözü yaşlı hepsini gezmiş, şimdi üzerlerini yeşil çimenlerin kapladığı o dönemin masum kayıplarının önünde hazır durmuştu…"*

(Mulabdić 1991 [1898]:257)

Bu şartlarda, kurtulmaya yönelik çeşitli uzlaşmaların arayışında, aynı şekilde edebi sanatla toplumun edebiyatla ilgilenmesine yönelik bariz sorumluluklar ve ihtiyaçlar arasındaki uzlaşmalarla, E. Mulabdić'in *Yeşil Çimen*'inin zaten bütünüyle geçmişin edebi "hafızasının mekanı" olmaya imkanı olmamıştı. Bu eser yalın edebi yapısı kadar sanatsal değildi, tam tersine, öncelikle kolektif-milli tarih konusunda aydınlatıcı olma görevini ve cemaatin geçmişinin, bugününün ve geleceğinin mutlak bir yorumcusu olma görevini üstlenir. Döneminin

kültürel hafızasının bir bölümünün büyük oranda "sıcak" eğilimlerine, aslında o zamanların ihtiyacı olan nihai milli kurtuluş hedefiyle güncel durumun kaderinin değişimine güçlü bir şekilde iştirak eder. Bunun yanında, genel mnemo-politik strateji olarak, milli geçmişin hatırlanması onu harekete geçiren mekanizma olarak işlev görür. (Assmann, J. 2005: 81–83). Ve nihayet Mulabdić'in romanı, diğer farklılık unsurlarıyla beraber, yeni Boşnak ve Bosna Hersek edebiyatında "Avusturya-Macaristan temasının" gelişimindeki dinamikleri, bu edebiyatların tarihsel sabitleri ve değişikliklerinin toplamında olduğu gibi, bu tematik kompleksin sonraki realizasyonlarını kendi milli edebi çerçevesine oturtur. Bu tematik kompleks birçok yazarı, Bosna Hersek ve özellikle Boşnak edebiyatı bağlamında, bu sürekli yerlerden birinin şekline geri döndürecektir. Bu genel yer, farklı bir şekilde ve farklı bir kültürel ve toplumsal, post-oryantal, travmatize olmuş ve yıkılmış gelenek ve her şeyden önce kültürün problemli ve acılı sorularının bariz aciliyetinin yüklerinden kurtulmuş (hiçbir zaman, doğal olarak, sonuna kadar özgürlüğüne kavuşmuş olmasa da) çevreyle şekillendirilecektir. Özellikle de Mulabdić'in zamanının, aslında Bosna ve Avrupa'nın yeni Boşnak ve aynı zamanda genel Bosna Hersek edebiyatının başladığı bu travmatik karşılaşmasının dramı olan gerçek problemleriyle şekillendirilecektir.

Kaynaklar

Assmann, Aleida (2005), *Tri stabilizatora pamćenja: afekt – simbol – trauma (hafızanın üç stabilizatörü: duygu-sembol-travma),* Çev. Davor Beganović, *Razlika/Différance*, 10–11, Razlikovanja bosanskohercegovačke književnosti (Bosna Hersek edebiyatındaki farklılıklar), haz. Maja H. Jašaragić, Nedžad Ibrahimović, 133–147.

Assmann, Jan (2005), *Kulturno pamćenje: Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama (Kültürel Hafıza:Erken Dönem Gelişmiş Kültürlerde Mektup, Hatırat ve Politik Kimlik)*, çev. Vahidin Preljević, Vrijeme, Zenica.

Braun, Maximilian (2009), *Začeci evropeizacije u književnosti slavenskih muslimana u Bosni i Hercegovini (Bosna Hersek'teki Slav Müslümanlarda Edebiyatta Avrupalılaşmanın Başlangıcı)*, çev. Ibrahim Dizdar, Suada Hedžić, Dobra knjiga, Sarajevo.

Duraković, Enes (2003), „Bošnjačka pripovijetka XX. vijeka" („20. yüzyıl Boşnak öykücülüğü"), alıntı: Enes Duraković, *Bošnjačke i bosanske književne neminovnosti (Boşnak ve Bosna Edebiyatının Gerekliliği)*, 75–111, Vrijeme, Zenica.

Đerić, Gordana (2006), „Evropsko-prosvjetiteljski i nacional-romantičarski izvori kulturnog pamćenja: Refleksije u savremenim društvenim raspravama" („Kültürel Hafızanın Avrupa öykücülüğü ve milli-romantik kaynakları"), *Filozofija i društvo*, 2, 77–88.

Foucault, Michel (1977), „What is an Author?", u: Donald F. Bouchard, ur., *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews*, 113–138, Cornell University Press, Ithaca, NY.

Hadžizukić, Dijana (2011), *Poetski diskurs u bošnjačkom romanu (Boşnak edebiyatında yazınbilimsel bağlam)*, Slavistik komite, Saraybosna.

Imamović, Mustafa (1997), *Historija Bošnjaka (Boşnakların tarihi)* Preporod, Saraybosna.

Kodrić, Sanjin (2012), *Književnost sjećanja: Kulturalno pamćenje i reprezentacija prošlosti u novijoj bošnjačkoj književnosti (Hatırat Edebiyatı: Yeni Boşnak edebiyatında kültürel hafıza ve geçmişin temsil edilmesi)*, Slavistik komite, Saraybosna.

Lešić, Zdenko (1991), *Pripovjedačka Bosna II (Öyküsel Bosna II): Pripovjedači do 1918 (1918'e kadar olan Hikayeciler)*, Prilozi za istoriju književnosti Bosne i Hercegovine, Edebiyat Enstütüsü, Svjetlost, Saraybosna.

Lotman, Jurij M. (1998), *Kultura i eksplozija (Kültür ve Patlama)*, çev. Sanja Veršić, Alfa, Zagreb.
Lotman, Jurij M. (2004), *Semiosfera: U svetu mišljenja. Čovek – tekst – semiosfera –istorija (Yarımküre:Düşünsel dünyada: İnsan – Metin – yarımküre – tarih)*, çev. Veselka Santini, Bogdan Terzić, Svetovi, Novi Sad.

Mandić, Mihovil (1910), *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine 1878 (Bosna Hersek İşgalinin Tarihi 1878.*, Matica hrvatska, Zagreb.

Mulabdić, Edhem (1930–31), „Iz autobiografije (Povodom proslave četrdesetgodišnjice moga kulturnog rada)" („Otobiyografisinden [kültürel çalışmalarımın 40. Yılı kutlaması vesilesiyle]), *Novi Behar*, 4, 21, 22–23, 305–307, 327–328.

Mulabdić, Edhem (1938), „Jedna šezdesetogodišnjica" („Altmışlık"), *Narodna uzdanica*, 6, 179–188.

Mulabdić, Edhem (1991 [1898]), *Zeleno busenje (Yeşil Çimen)*, haz.. Enes Duraković, Muslimanska književnost XX vijeka, Svjetlost, Saraybosna.

Nora, Pierre (2006), „Između Pamćenja i Historije. Problematika mjestâ" („Hatırat ve tarih arasında. Mekanların

problematiği“), alıntı: Maja Brkljačić, Sandra Prlenda, çev. ve haz., *Kultura pamćenja i historija (Kültürel Hafıza ve Tarih)*, 21–43, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb.

Rizvanbegović, Fahrudin (1990), *Svjetlosti divanhane: Pripovjedna proza Skendera Kulenovića (Divanhanenin Işıkları: İskender Kulenović'ın tarihsel nesri))*, Oslobođenje, Saraybosna.

Rizvić, Muhsin (1990), *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda (1887–1918) (Yeniden doğuş döneminde Bosna-Müslüman edebiyatı [1887-1918])*, El-Kalem, Saraybosna.

Rizvić, Muhsin (1994), „Poetika bošnjačke književnosti“ („Boşnak edebiyatının yazınbilimi“), alıntı: Muhsin Rizvić, *Panorama bošnjačke književnosti (Boşnak edebiyatının panoraması)*, 7–42, Ljiljan, Saraybosna.

Selimović, Meša (1970), „Zar je čudo ako Bosna nudi obilje književnih inspiracija“ (Bosna'nın bol edebi ilham sunmasına şaşmalı mı), *Polja*, XVI/136, 7.

Spahić, Vedad (2008), „*Make up* i tranzicijske bore: neki metodološko-historijski aspekti proučavanja bošnjačke književnosti austrougarskog perioda“ (*Make up* ve geçişsel boşluklar: Avusturya-Macaristan dönemi Boşnak edebiyatının öğretiminin bazı metodolojik-tarihi unusurları), alıntı: Vedad Spahić, *Prokrustova večernja škola*, 85–101, bosniaArs, Tuzla.

Šumonja, Nikola (1887), „Muhamedanstvo i naša književnost“ (Muhammedanlık ve bizim edebiyatımız), *Stražilovo*, 3, 21, 22, 334–345.

Tutnjević, Staniša (1999), *Muslimanska književnost na srpskohrvatskom jeziku u odnosu prema srpskoj i hrvatskoj književnosti (Sırp ve Hırvat edebiyatıyla karşılaştırmalı olarak Sırpça-Hırvatça dilinde Müslüman edebiyatı*, Open Society Institute, Center for Publishing Development, Electronic Publishing Program, Budapeşte, http://www.osi.hu/ep.

Vervaet, Stijn (2005), „Odnos centar/periferija i uticaj međukulturnih (književnih) kontakata na razvoj književnosti Bosne i Hercegovine od 1878. do 1918. godine“ („1878-1918 arası Bosna Hersek edebiyatının gelişiminde kültürlerarası [edebi] temasların etkisi ve merkezi/çevresi“), *Razlika/Différance*, 10–11, Razlikovanja bosanskohercegovačke književnosti (Bosna Hersek edebiyatındaki farklılaşmalar), haz. Maja H. Jašaragić, Nedžad Ibrahimović, 205–216.

Avusturya Macaristan Döneminde Boşnak Edebiyatında Muhacirlik

Fatmir Alispahić

Avusturya-Macaristan döneminde muhacirlik Boşnaklar arasında hem yaşantılarında hem de günlük konuşmalarında önemli bir farklılık çizgilerinden birini oluşturuyordu, çünkü dramatik Boşnak realitesi için olası bir alternatif olarak devam ediyordu. Bu esnada Boşnak birliği dini bağlılığını kendi kültürel ve politik tanımlamalarıyla güçlendiriyordu, bundan da muhacirlikle ilgili edebi eserler ortaya çıkmıştı. Muhacirlik teması eleştirel bağlamda Boşnakların Bosna'ya bağlılıklarıyla ilgili vatansever fikirlerin ve modern dünyaya uyum sağlamanın gerekliliğinin teyidi için bir çerçeve görevi görmüştü.

Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'in işgali, tarihsel bir ataletle Boşnak kimliğinin özerkliğine yönelik karmaşık bir süreç başlatmıştır. Osmanlı ve Doğu ile olan bağlarından kopmak ve Avrupa'nın sosyo-politik dünya görüşü sistemine mecburi giriş, Boşnaklarda tarihsel, kültürel ve geleneksel sınırların oluşmasına yol açmıştı. Diğer Güney Slav milletlerinde olduğu gibi, Boşnaklarda da geç de olsa romantik hissiyata ve aydınlanmaya dayanan edebi eserler, milliyetçi zorunlulukları tanımlamış ve teyit etmişti. Bu süreç, ilk Boşnak yazarların Boşnak etnisitesinin kimlik travmasından ve oryantal geçmişiyle Avrupalı geleceği arasındaki kararsızlığından kendi ait ve evinde hissedeceği bir çerçeve içerisinde bir çıkış yolu bulmaları zorluğuyla karşı karşıya kalmalarıyla, Boşnaklarda bariz bir şekilde karmaşık, çok katmanlı ve dramatik olmuştu.

İster geçmişte ister günümüzde olsun, Boşnak edebi eserlerinin büyük çoğunluğu bir milliyetçi duruş tanımlama gerekliliğinden, ister geçmişte ister günümüzde, dolaylı veya dolaysız olarak çeşitli konu ve fikirlerle temastan, yani yalın gerçeklikle tarihsel veya gerçekçi motiflerle, edebiyatın soyut Boşnak çıkarlarının yoğunluğuna göre şekillendirmeye çalıştığı tarihsel veya gerçekçi motiflerden doğmuştur. Edebi ve kültürel tezahürlerin Boşnakların politik ihtiyaçları ve gerçekliliğiyle arasında ideolojik sınırlar çizmek ve kendilerini yeni bir çevrede tanımlama ve entegre etme misyonları vardı.

Bu ani değişiklik kritik ve dramatikti, *çünkü yüzyıllar boyunca ekonomik, politik, kültürel ve psikolojik, ne etkili bir şekilde ne de gelişerek Müslümanları İslam dünyasının uzak politik, dini ve kültürel yaşamına bağlamıştı.* Boşnakların işgalden yıllarca sonra bile, yeni politik ve top-

lumsal düzendeki hala bir terk edilmişlik, kaybolmuşluk ve aidiyet eksikliği duygusundan kurtulamamalarının sebebi budur. *Kendi hallerine terk edilmiş, politik olarak organize olmamış ve Bosna dışında hiçbir dayanakları olmayarak, medeniyeti kabul etmek veya mahvolmak arasında bir seçim yapmak zorundaydılar. Ancak yeni şartlara adapte olma süreci kolay be basit değildi. İlk 20 yıl kadar Müslümanlar arasında hemen hemen hiç görünür sosyo-politik hareketlilik olmadı.*

Avusturya Macaristan'ın ilk yılları duraklama dönemi olarak görülebilir, edebiyat tamamen kesintiye uğramıştı ve Boşnak toplumsal hayatına bir ruhi depresyon ve durgunluk çökmüştü. Ancak 1882'de üst düzey idareci Benjamin Kalaj'ın gelişi ve onun dostluk ortamı politikasını tesisi sonrası Avusturya Macaristan yönetiminin önde gelen Boşnak entelektüelleriyle integralist etkileşimi başlamış oldu. Kalaj *Müslümanların kendi Boşnak-Müslüman kimlikleri ve tarafsız duruşlarının, Sırp-Hırvat bakış açısıyla karşısında bulduğu Boşnak milletinin işlenmesinde uygun bir temel ve bir ön şart* teşkil edebileceğini görür görmez, Avusturya Macaristan yönetimini Boşnaklara yakınlaştırma çabasına girer. Avusturya Macaristan döneminde Boşnakların toplumsal olaylara katılımıyla ilgili yavaş ve kesin olmayan bu süreç böylece başlamış olur.

Boşnaklar "Boşnak" adlı ilk gazetelerine 2 Temmuz 1891 yılında kavuştular. "Boşnak" hemen sadece Bosna'da değil komşularında da şiddetli tepki doğurdu, çünkü Boşnakları özerk milliyetçi bir faktör olarak gören Boşnak bütünlüğü tarafında yazıyordu ki bu ne Sırp ne de Hırvat milliyetçi eğilimleriyle uyuşmuyordu. "İşgale kadar burada bu yeni türemiş Sırpçılık ve Hırvatçılık yoktu" tezi en fazla öfkeye yol açmıştı.

Çok sayıda polemiğin yanında edebi eserlerle beraber, "Boşnak" Boşnak milli kimliğini ve dilini Slav grubu içine alarak ve yerel özelliklerle dini Boşnakları diğer milletlerden ayıran geleneklerinin arasına koyarak, ilk defa ölçülü bir Boşnak kimliğinin tanımını yapmıştı. "Boşnak" kalitesinde bazı dalgalanmalarla 1910 yılına kadar çıktı, ancak Boşnakların Osmanlı sonrası konumlarını, sadece politik değil kültürel anlamda ve Boşnakların kültürel özelliklerini tanımak ve onaylamak bağlamında tanımlamak açısından öncü bir misyonu vardı. Tam da "Boşnak" gazetesinin ortaya çıktığı dönemde muhacirliğin ortaya çıkışını eleştirel bir bakışla ele alan ve ısrarlı bir şekilde anavatanda kalmayı ve Boşnakların adaptasyonuyla kurtuluşu zaruretini savunan ilk metinler de kendini gösterir. Muhacirlik Boşnaklar arasında yaşamlarında ve düşüncelerindeki en önemli farklılık çizgilerinden birini teşkil ediyordu. En büyük göç hareketlerinde, 1879, 1882, 1908 ve daha sonra 1918, belirli duraklamalar ve dalgalanmalar olduysa da, bu dönemlerde muhacirlik dramatik Boşnak realitesinin olası bir alternatifi olarak varlığını sürdürmüştü. Bu esnada Boşnak birliği dini bağını kendi içindeki kültürel ve politik tanımlamalarla da güçlendiriyordu ki bundan muhacirlikle ilgili edebi metinler ortaya çıkıyordu.

Muhacirlik teması ilk defa Osman-Aziz kalem adını kullanan yazar ikili Ivan Miličević ve Osman Nuri Hadžić'in eserlerinde kendini göstermişti Bu konuyla ilk defa, henüz muhacirlik sorununa tam olarak ele alınışının sadece bir iması olan "*Göçtü*" adlı eserinde ve gerçekten ele alındığı Osman-Aziz'in "*Her şey Unutulur*" adlı eserleriyle, Aziz Hercegovac kalem adıyla

yazan Ivan Milićević ilgilenmişti. Yazar ikili Osman-Aziz edebi yazınlarının ilk safhasında Türk dönemiyle ilgili konularla ilgilenmişlerdi; ikinci safhada her iki dönemi ve bu dönemlerin yönetimlerini birbirinden ayıran çizgiyi; üçüncü safhada da kendi dönemlerinin aktüalitesinin çeşitli konularıyla, özellikle Avusturya-Macaristan dönemi atmosferinin asli bir unsuru olarak muhacirlik sorununun Boşnak halkının gelecek ümitleri üzerinde bir tehdit teşkil ettiği durumlarla ilgilenmişlerdi. "*Umutsuz*" (1895) ve "*Amaçsız*" (1897) romanları, *Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'e gelişinin Müslümanlar açısından ne basit, ne acısız ne de çabuk olabilecek, bir medeniyetten çok daha farklı bir kültüre ve yaşam şekline geçiş anlamına gelen* bir yol ayrımına, edebiyatın çağdaş konulara kendilerine özgü bir açılımını temsil ederler. "*Umutsuz*" romanında muhacirlik bir olaylar zinciri çerçevesinde yeni döneme ve onun şartlarına uyum sağlama zaruretine bir alternatif olarak işlenmiştir.

Nasıl olmuştu da edebiyatta muhacirlik konusunu ilk defa bir Hırvat, Ivan Milićević, açmıştı? Muhsin Rizvić bunun bölgesel iyi komşuluk ilişkileri ve Müslümanları Hırvatçılığa kazandırmaya yönelik politik hedeflerden kaynaklandığı düşüncesindedir. Ivan Milićević 1892'de "*Vatan ve Dünya*" dergisinde yayınladığı "*Göçtü*" hikayelerinde, Boşnak göçlerini takiben ortaya çıkan çok karakteristik bir olay üzerinden durmuştur ki bu da Boşnak mülklerini ucuza kapatmak çabasıydı. Hikayenin konusu ana karakter olan Rizvan Alihodžić'in, ev sahibi Jova tarafından mülkünü ucuz bir fiyata almak hevesiyle desteklenen, Almanlara karşı olan nefreti üzerinedir. "*Göçtü*" öyküsü Osman-Aziz yazınının daha sonra kazanacağı edebi zenginlik ve estetik katmanlardan yoksundu; Rizvić'in belirtiği gibi yabancı ve soğuk, zorlanmış, retorik ve fazlasıyla kitabi duygusu veriyordu. Fakat kurgusal olmayan yazın stilinin sadece diyaloglardan değil öyküsel pasajlardan gelmesi, post strüktüralist bakış açısıyla bu olayın öyküleştirilmesindeki politik hassasiyet olarak görülebilir. Psikolojik ve sosyokültürel profillerin tonlanması beklentisine istinaden, Ivan Milićević daha çok bir gazetecilik veya politik, fakat daha az oranda edebi niteliği olan bir olaya takılmıştı – Boşnaklar nasıl çeşitli baskı ve aldatmacalarla mülklerini satmışlar ve Türkiye'ye göç etmişlerdi.

Aslına bakılırsa Avusturya-Macaristan derhal çeşitli şekillerde Boşnakların göçünü teşvik etmişti, bu yollardan biri de küçük yerleşim yerleri veya köylerde provokatörlerin sultanın Türkiye'ye göç edeceklere mülk ve para verdiği şeklindeki yanlış bilgileri yaymaktı; birçok Boşnak'ın mülklerini neredeyse bedavaya satması bu yüzdendi. *Müslümanların arasında Müslüman halkı göçe ikna ederek Müslüman bölgeleri tamamen boşaltanlar da vardı, bundan arazi ve mülkiyet alım satımına aracılık ederek maddi kazanç kazanıyorlardı.* Avusturya-Macaristan Boşnakları nüfus dengesinin çoğunluğun Sırpların lehine dönmemesi için ihtiyaç duyduğu kadar, bunun yanında Türkiye'ye büyük miktarda göç olursa anlamsız hale gelecek olan uluslararası anlaşmaların resmi yükümlülüklerini yerine getirmek için koruyordu.

Muhacirlik konusunun her yerde karşımıza çıkan ancak öncelik verilmeyen bir konu olarak ele alındığı "*Umutsuz*" romanından farklı olarak, "*Her Şey Unutulur*" romanının ana konusu Ömer beyin anavatanından göç etme isteğidir ki bu öncelikle Ayşe (*Aiša*) ile olan ilişkisini etkilemektedir. Bir tarafta aşk, diğer tarafta da Boşnak gençlerinin Avusturya-Macaristan ordusuna alınması emrinin getirdiği bir milletin kırılan milli ve dini gururu vardır.

Eğer en büyük göç dalgalarından birinin 1882'de, Bosna Hersek'te geçici Askeri Kanunun çıkarılmasına bir tepki olarak, *Wehrgesetz* ilanından sonra – Avusturya Macaristan ordusuna hizmet etme zorunluluğunun Boşnakların göç talebini arttırması ve Avusturya-Macaristan verilerine göre işgalin ilk beş yılında 8,000 kişinin göç etmesi – Hersek isyanına denk geldiğini hatırlarsak, bu öykünün yakın tarihsel olaylara dayandırıldığını anlarız. Yönetim bu göç hareketini durdurmak için kendisine bağlı dini ve feodal kodamanların - *Müslümanların şer'en Avusturya Macaristan ordusunda kendi topraklarını savunmak için savaşabileceklerini ve bunun kendileri için bir dini vecibe ve şeref olduğunu ve bu yüzden kendi topraklarından göç etmemeleri gerektiğini* – duyurmalarını sağlamıştı. Bu gelişme *Müslümanların edebi üretimlerinde (…), 1878 direnişi gibi, hem bir edebi motif hem de ruhlardaki bir rahatsızlık atmosferi, anksiyete, tehlike ve göç etme eğilimi olarak iz bırakmıştı…*

Osman-Aziz bununla, ana karakter Ömer dışında çoğu Boşnak'ın muhacirlikle kendi onur ve şereflerini koruyacaklarını inancını, herkesin aşina olduğu aktüel gelişmelerle ilgili replikleri yansıtır. Eserin başında, Ömer Beyin anavatanını terk etme kararının ardından, Ayşe'nin genç kızlık hayalleri, Hrid'deki Hıdrellez günü etkinlikleri çerçevesinde çok detaylı bir şekilde ele alınarak, kendisini bekleyenlerin kararsızlığı ve ikilemiyle kaybolmaktadır. Diğer taraftan da Ömer Bey Müslümanların – sadece yabancı tüfekleri taşıyacağını ve gavura hizmet edeceği değil, domuz eti yiyeceği ve artık camiye gidemeyeceği, abdest almalarına izin verilmeyeceği ve içki içmek zorunda kalacağı, … – bu gavur ordusuna hizmet etmemek için aldığı karardan çok emindi. Bu kararın bedeli, Ömer beyde kendini ağır bir depresyon ve kişisel bir trajedi seviyesinde gösteren muhacirlikti. *Ömer Beyin psikozu edebi açıdan bu Avusturya-Macaristan döneminin yabancılığını yaşamanın psikolojisinin belki de en iyi şekilde ele alınışını temsil etmektedir.* Yazarlar, öykünün sonunda Ayşe'nin Ömer Bey'in şehadet haberim, aldığında verdiği tepkiyi gördüğümüzde, yok olmaya gidişi bizi etkisi atına alan trajik karakteri dolaysız bir şekilde geliştirirler. Bu arada yeni bir hayat kuran Ayşe gayet soğuk bir tepki verir, bundan da Ömer Bey'in, muhacirlik fikrinin bir temsilcisi olarak ölümüyle, çoktan unutulmuş olduğunu anlıyoruz.

"*Yeni Hırvat Hikayeciler*" adlı makalesinde Milan Marjanović, Osman-Aziz'in çalışmalarının en temel konusunu eski dönemden yeni döneme geçişin oluşturduğunu ve *Müslüman karakterinin, yetişme şeklinin veya dini emirlerin eksikliklerinin bir veya daha fazla örnekte kendi insanlarındaki bu eksikliklerin nasıl kötü ve ölümcül sonuçları olduğunu* ortaya koymaya çalıştıklarını yazmıştır. Osman-Aziz'in yazınının bu angajmanından doğal olarak, öyküsel ve stil olarak "*Hastalar*" adlı eserde satirik bir görünüme bürünen, aktüel muhacirlik problemine olan ilgi ortaya çıkar. Yazarlar burada alışılmış gerçekçi hikayecilikten, ince psikolojik analizlerden saparlar; çünkü bu durumun ve kahramanların tamamen kaba bir şekilde yerlileştirilmesinden, Boşnakların kurtuluşun kaçmakta ve muhacirlikte göründüğü bu yeni dönemin getirdikleriyle başa çıkma konusundaki beceriksizliğinden, bir hiciv ortaya çıkarmaktadırlar. Satirik kıvılcım, muhafazakarlığın, aslında tembelliğin, atalet ve beceriksizliğin bu ortamda gelenek ve mevcudiyetin değerleri olarak görülmesi sonucu, zayıflığın bir erdem olarak görülmesinde çakmaktadır. Aslında yazarlar bize natüralist bir tarzda, hiçbir şeyin, ne bulundukları ortamın bilgeliğinin ne de kadersiz göçmenlere ev bark alan hayırseverlerin kendilerine fayda etmediği, ana karakterlerin fanatizmini ve fatalizmini tasvir etmektedirler. Hayırseverler beş

yıl sonra Karanfil Ağa ve İbrişim Ağayı ziyaret ederler, ancak bu mental profile karşı yapacak bir şeyleri olmadığı görürler. Tembellik ve içe dönüklükten bunalmış, koruyucularının memlekette kalmalarından ötürü kendilerine verilen toprakları ve hayvanları satmak istedikleri çarpık bir durumla karşılaşırlar.
Osman Aziz'in bu eseri zaman ve sınırlar ötesine, problemin nesnelleştirilmesinin üzerinde, ayrılık ve kalış ikilemi seviyesine çıkmış, çalışkanlık ve uyumluluğun erdemi ve özellikle içe dönüklük hastalığı ve göç etme hevesinin eleştirel bir şekilde kişisel bir yetersizlik olarak gözlemlendiği bir eserdir.

Göç edenler hastalıklı, dejenere olmuş, mürtet – "Hastalar" – , kişiler olarak gösterilmiştir; ve bu eleştirel ve neredeyse satirik açık sözlülük, Osman-Aziz'in bu eserini diğer eserlerinden ve de muhacirlik temasını ele alan tüm diğer edebi gözlemlerden ayıran özelliktir.

Osman-Aziz'in "*Her şey Unutulur*" ve "*Göçtü*" eserlerinden ve Mehmed Kadrispahić'in benzer "*Muhacir*" öyküsünden sonra, Šemsudin Sarajlić'in "*Raziye*" eseri yazarın olayın hem katılımcısı hem de düşünürü, aynı zamanda olayın önceden belirlenmiş ve göçmenliğin kaderinin ve madalyonun arka yüzünün görüldüğü bir sona sürükleyicisi olarak, muhacirlik temasını o günkü ortama karşı direkt veya dolaylı bir karşı duruşla ele almaktadır. Muhacirlik temasıyla ilgili daha önceki edebi eserler dikkate alındığında, Sarajlić'in "*Raziye*'si" birçok yönden daha düzgündür, çünkü birbiriyle uyumlu bir yaklaşım ve istikrarlı bir öyküsel çerçevede, hem tarihsel, hem psikolojik hem de sosyo-politik tematik motiflerin bakış açılarını da ele almıştır.

Dinamik ve belirsiz bir konu üzerinden, kısa fakat zengin diyaloglarla, o günün Bosna Hersek'inin toplumsal ve politik problemleriyle ilgili gözlemlerini ustaca ve alçakgönüllü bir şekilde, Boşnak halkının kendini içinde bulduğu ikilem ve yol ayrımlarına özel bir hassasiyet göstererek, Šemsudin Sarajlić'in bu kendine özgü öykü yeteneği "*Raziye*'de" ifadesini bulmuştur. "Raziye'deki" bu romantik konu, sadece muhacirlik sorununun bir aktüel problem boyutunda ortaya konması için bir çerçevedir. Bir zamanların genel aşk hikayelerindeki iki genç arasındaki toplumsal farklılıkların yerine Sarajlić şimdi muhacirlik konusundaki anlaşmazlıklar sorununu koymuştur. Hikayenin odağında entelektüel Şefik'le, o zaman göre oldukça modern, okumayı ve öğrenmeyi seven bir Boşnak kızı olan Raziye arasındaki ilişki vardır. Derken Raziye ile Sarajlić'in bu öyküsünde karakter olarak çok yönlü bir işlev üstlenerek kendini gösteren, yazar arasında bir yakınlık doğar: hem hikâyeci, hem yorumcu, hem de olayın içindeki kişi. Bu dramatik çatışmanın merkezinde, Raziye, Şefik ve yazar halkın kurtuluşu, eğitimsel, kültürel ve ekonomik gelişim tarafındadırlar, bunun yanında muhacirlik fikrine karşıdırlar; öte yandan Raziye'nin babası Arif ağanın temsil ettiği daha yaşlı ve geleneksel tabaka, Türkiye'ye göç ederek bu düzende mümkün olamayacağını düşündükleri, manevi bütünlüklerini ve İslami kimliklerini koruyacaklarına inanmaktadırlar. Šefik, Alija, Arif Ağa ve Raziye arasındaki dinamik diyaloglarda yazar kendi görüşlerini sadece karşısında olduğu göçle sınırlandırmakla kalmayıp, kadınların eğitiminin de dahil olduğu Boşnakların yeni hayat şartlarına uyma zorunlulukları konusundaki görüşlerini de belirtmektedir. Eleştirmenler Sarajlić'de de Osman-Aziz'de olduğu gibi fikrin metnin içine işlediğini, yani edebi ve estetik değerin fikrin ana fikrin gereklerine tabi olduğunu belirtirler. Bununla beraber "Raziye" hikayesinin sonuna doğru Sarajlić toplumsal gözlemlerini romantik öykü perdesinin altında

bastırır. Belirlenmiş sonun, Raziye'nin gidişinin yazarın duygusal refleksleri gözüyle şekillenmesi için olayın gidişi sakinler, ustalaşır; kendi duygularını "Bir göçmene" mesajıyla ve "Raziye" şarkısıyla ifade eder. *Tam finalde eserin rasyonel ve duygusal unsurları, bilge bir önsezi ve çabalama tonlamasıyla, fakat anlaşılmama ve boşa çabalamayla verilen ideal vatanseverlik ve hümanizm kavramlarında birleşir* ki bu fondaki göç yaşamıyla tasvir edilmiştir.

Ljudevita Dvorniković'in kaleminden o zamanın edebi eleştirileri Šemsudin Sarajlić'in edebi çalışmalarına sadece "*Raziye*" öyküsü vesilesiyle, bu da *tam olarak kendisinin sanatsal kalite anlayışını rahatsız eden ve sadece içinden çıktığı şartlar dikkate alınarak yargılanması gereken bir öykü olarak* eserin toplumsal yönünü vurgulamasıyla yönelir. Dvorniković Sarajlić'in bu öyküsünün de *hiçbir şekilde modern kurgusal edebiyat ölçütleriyle değerlendirilemeyeceğini, bir bütün olarak içinde bulunduğu ve atfedildiği şartların nitelikleriyle değerlendirilebileceği* sonucuna varmıştır.

Sarajlić bir eserinde daha, fakat bariz bir şekilde daha az edebi, daha doğrusu daha az öykücülük becerisiyle, muhacirlik problemini tekrar ele almıştır. Diyalogların hakim olduğu bir tarzda, Türkiye'deki muhacirlerin kaderlerinin ortaya konulmasıyla Boşnakların aktüel durumunun anlatıldığı, "*Danica Ayı Beklemişti*" öyküsünden bahsediyoruz.

Bir yazar daha, Abdurezak Hifzi Bjelevac muhacir konularını sınırlı ve ambiyantal bir şekilde, fakat her ne kadar her iki ana romanının "*Başka bir Güneşin Altında*" ve "*Minka*", konuları Türkiye'de geçse de, asla ana fikir yönünde ele almamıştı. Bjelevac ilk romanında yazın sanatını en fazla, hassasiyetleri karmaşık aşklar ve çevrenin toplumsal menfaatler adına aşıklar arasındaki ilişkiye müdahale etmesi üzerine dayalı olan çağdaş Türk edebiyatı eserleri üzerine kurmuştu. Böylece "Başka bir Güneşin Altında" romanında ana karakter Muris'in başına gelenleri, hayata karşı romantik ve çapkınca bir yaklaşımın yanında iki politik temanın da işlendiği, Türkiye'de yaşadığı bir aşk macerası üzerinden takip ederiz: Birincisi muhacirlik, ikincisi de Jön Türkler hareketiyle ilgilidir.

> *Türkiye'deki Müslüman-Boşnak göçmenler problemini sınırlı ele alışında Bjelevac bu tezahürün tüm motivasyon ve dışavurumunu Müslüman Boşnak edebi yaratımına entegre etmiştir: ve vaat edilmiş topraklar olarak Türkiye hakkındaki yanılsamaları, dini korumak motifiyle yapılan göçleri, gizli bir gündemle yapılan göçe yönelik kışkırtmaları ve Türkiye'deki göçmenlerin çöküşünü.*

"*Başka bir Güneşin Altında*" zamanının en romantik Boşnak romanıydı, fakat aynı zamanda ekspozisyon, geçmişe dönüş, eşzamanlı olaylar vb. gibi çağdaş öykücülük tekniklerine de önem veren bir romandı. Olay Türkiye'de modern ve aristokrat bir çevrede İstanbul'da gelişir, ana karakter Boşnak Muris sınırsızca bu kardeşçe atmosferde zamanını tüketmektedir, aslında Boşnaklardaki tatmin olmak bilmeyen Türkofil duygularını tatmin ediyor gibi görünmektedir. Hafif bir erotizmin ve moda olan hovardalığın eşliğinde gayrimüslimlerle, Sabina ve Eliza ile aşk ilişkileri yaşaması, bunların hepsi sadece Boşnak edebiyatında değil, Boşnak okuyucusunun alışkanlıklarında ve kültüründe de, hem Bosna'daki hem de Boşnakların Türkiye'ye bakışındaki gelenekselliğe bir karşı çıkış gibi yorumlanabilecek birer yenilikti.

"*Minka*" romanında da romanın ikinci bölümündeki gelişmeler Türkiye'de cereyan eder. "*Başka bir Güneşin Altında*" romanında görülen problemler bu romanda tamamen kaybolmuştur. Boşnakların Türkiye'deki devrimci değişmeleri, özellikle de kadın erkek eşitliği konusunda, örnek alarak kurtuluşu ele alınmıştır. Bu ana kahraman Minka etrafında gelişen dramın ana temasıydı.

Önde gelen Boşnak nesir yazarı Edhem Mulabdić muhacirlik konusunu özel bir şekilde işlemişti, çünkü kendisi, "Yeşil çimen" romanının (1898) 25. bölümünde yazdığı sebeplerden ötürü göç yanlısıydı. Konu evinin ve ailesinin savaş sonrası soyguncular tarafından saldırıya uğraması ve bu olayda annesinin öldürülmesidir. Mulabdić bu trajediyi ve içine düştüğü umutsuzluk ve belirsizlik durumunu kendi otobiyografisinde anlatmıştır. Aşağıdaki alıntı kendi vatanlarında kalmayı anlamsız bulan ve manevi açıdan güvenlikleri ve can güvenliği duygusunu muhacirlikte bulabileceklerini uman çoğu Boşnak'ın hissiyatının anlaşılması açısından anlamlıdır:

> *Yeni evimizdeki ilk iki ayımız içerisinde korkunç bir felaket ve trajedi yaşayınca (daha sonra "Yeşil Çimen'de" anlatmış olduğum) bende, bu genç delikanlıda, o felaketten ve kendime gelmemden bir süre sonra, sanki bir kazazede olduğu gibi mahzun bir algı durumu ortaya çıktı. En güzel gençlik yıllarımda kendimi yolun ortasında düşmüş gibi hissettim. O dönemde sahip olduğum manevi rezervi, kalan hayatımın devamının temelini atabileceğim, gelişimim ve olgunlaşmamın ne alt yapısı ne de sermayesi olarak kullanabiliyordum. Ve bu başıma gelenle ve ancak Rüştiye'de kendime bir temel oluşturduktan sonra devam edebileceklerimle nefes alıp vermeye başladım. Beni eğer Alman Bosna'yı baskısı altına aldıysa, bu sekteye uğramış hayatın başka bir yerlerde devam ettiği düşüncesi sardı. Benim düşüncelerim ve benim arzularımı taşıyan dört bir taraftan gelmiş insanlarla dolup taşan Türkiye, hala bir bütün olarak kalmıştı.*

Hayat şartları Mulabdić'in muhacirliğe gitmesine engel oldu, fakat Mulabdić'in döneminin toplumsal gerçeklerinin ve tematik motiflerin ilgi alanlarının asli bir unsuru olarak, onun nesir yazınının atmosferinde her zaman yer aldı. "*Yeşil Çimen*'in" finalinde, yeni kurulan düzende Boşnak birliğinin kumar, alkol, evlilik dışı ilişkiler ve Avrupalılaşmanın getirdiği her şeye olan bakışı nezdinde, Boşnakların Avrupalılaşmanın negatif etkileri yüzünden ikiye ayrılmasından her zaman gündemde olan Türkiye'ye göç etme alternatifine kadar verilen örneklerde, işgalin sonuçları ortaya konur.

Şiir alanında göçe karşı olan fikirler Boşnak kimliğinin güçlendirilmesi konuları üzerinden yine de okunabilir, bunlar Riza Kapetanović ve Safvet Bašagić'in vatansever-toplumsal liriklerinde kendini fark edilir bir şekilde göstermektedir. Göç konusuna ilk şiirsel karşı çıkışlardan biri Riza Kapetanović – Ljubušaka'nın "*Nereye*" şiiriyle ortaya konur, Rizvić bunun memleketlerini bırakıp giden Müslüman göçmenlere karşı ilk lirik suçlama olduğunu söyler.

Boşnak dram edebiyatında iki drama tematik olarak muhacirlik sorununu ele almıştır: 108'deki Osman Đikić'in "*Muhacir*" ve 1918'deki Sejfudin Huseinagić Fikret'in "*Vatan*" adlı eserleri.

Bu konu üzerindeki genel Boşnak literatürü gibi, Đikić'in *"Muhacir*'ini" ve Fikret'in "*Vatan*'ını" post strüktüralist bir bakış açısıyla kendi döneminin ve muhacirliğe karşı planlanmış siyasi çağrıların bir refleksi olarak okumak mümkündür, bunların ideolojik çizgilerini tüm tarihsel gelişmeler, olaylar ve dokümanlar zinciri boyunca takip etmek mümkündür.

Yazarın bir dram yazarının yeteneklerine sahip olmamasına ve bu konuda Avusturya-Macaristan döneminin çoğu Boşnak yazarından daha geride olmasına rağmen, Osman Đikić sesini üç dramla duyurmuştu: „*Zlatija*", „*Stana*" ve „*Muhacir*". Post-strüktüralist perspektif açısından Đikićev'in "*Muhacir*'i" aktüel gelişmelere ve Boşnak toplumunun düşüncelerine dayanan, toplumsal bir göçe karşı çıkış çağrısı olarak, özellikle ilgi çekicidir. Đikić "*Muhacir*" ile teatral medyanın milli aydınlanmaya yönelik direkt kullanım alanına girerek, bu yolla kendi döneminin en önemli politik sorunlarını konumlandırmıştır. Türk ve Boşnak kimlikleri arasındaki farkların ve sınırların tespit edilmesi ise milliyetçi kimlik ve milli farkındalığın oluşturulması sürecindeki en önemli sorunlardan biriydi.
"*Muhacir*" Mostar Boşnaklarının yeni göç hareketiyle ortaya çıkan toplumsal, psiko-sosyal ve ekonomik problemleri ele alır. Basılmasa da Mostar'da yazarın rejisiyle sahnelenmiştir. Husein Brkić "Osman Đikić'in hayatı ve eserleri" adlı çalışmasında, bu dramın dram tekniklerinden yoksun olduğunu fakat göçü bastırmak yönünde çok akıllıca bir yaklaşımı olduğunu öne sürmüştür. Đikić *eseriyle belirli bir amaca yönelik bir dramatik çağrı olarak, ilhakın tamamlanmasından sonra Boşnakların Türkiye'ye göçünü önlemeye çalışmıştır. Đikićev'in "Muhacir'inin" sanatsal değil fakat insani boyuttaki önemi, Šantić'in "Burada Kalın" eseriyle beraber estetik açıdan yetersiz, fakat kendi zamanında Bosna Hersek'in mevcudiyetiyle ilgili ikilemlerin süregelen bir kanıtı niteliğindedir.*

"Muhacir" dramında hem göçe karşı hem de göç lehine argümanlar ortaya konulur, bir tarafta Ali Ağa (*Alaga*) diğer tarafta da onu Türkiye'ye gidişinden vazgeçirmeye çalışan kardeşi Zaim vardır. Zaim'in anavatanında kalması gerektiği yönündeki argümanlarına Ali Ağa inatçılığıyla karşı çıkar, gider ve eşiyle çocuğunun kaçırılmasından umutsuzluk ve sefalet içinde hayatta kalmaya çalışmasına kadar çeşitli olumsuzluklar yaşar. Sonunda Ali Ağa eşine ve çocuğunu tesadüfen bulacak ve onların önünde pişman olarak dönmeye karar verecektir. Sebepsiz ve ani dramatik kesinti ve çalkantılardan bağımsız olarak "Muhacir", gidiş veya kalış arasındaki ikilemlerde Avusturya Macaristan çevrelerinde Boşnak kimliğini oluşturmakla ilgilenerek, Boşnak çıkarlarıyla ilgili en önemli soruları konumlandırmaya çalışan yaklaşık on kadar edebi mecmua ve kitabın izinden gider; aynı zamanda politik ve toplumsal hareketlere de bir refleks niteliğindedir.

1018'de basılan Fikret'in "*Vatan*'ı" *Đikićev'in "Muhacir'de" ortaya koyduğu fikirleri devam ettirir; Osman-Aziz ve Sarajlić'in göç temasıyla ilgili, ancak edebi açıdan daha yeterli ve dramatik açıdan daha mükemmel bir tarzda, olayları geliştirmenin zorluk ve karmaşıklıklarının üstesinden gelen kurgusal yazını* Avusturya-Macaristan döneminin son dramıdır.

Göç kararından eve geri dönüş kararına kadar olayların tamamen sıralı bir gelişimini takip eden "Muhacir'den" farklı olarak, "Vatan" dramı göçün sonuçlarına odaklanır ve yeni oluşan şartların gaddarlığına karşı koyma üzerinden suçluluk ve geri dönüş duygusuyla ilgili ya-

zınsal zirveye çıkar. *Bu eserin temel bir eksikliği olaylar değil, bu erken dönemin çoğu dram eserlerinin kusuru olan anlatımdır; öyle ki anlatım kompleksi Boşnak dram üretiminin gelişimi ve büyümesinin bir tür kaçınılmaz mirası haline gelir.*

Aile reisi Osman Bey Türkiye'nin anavatanı olduğuna inanmaktadır, buna karşılık oğlu Hakkı Bey Bosna için acı çekiyor ve kardeşi Hayriye'nin zengin Türk Şefik beyle evlenmesini bir kötülük olarak görüyordu ki, bu damadın kendisini savaşmak için orduya katılmaya zorlaması ve orada ölümcül yaralar almasıyla ve daha sonra kız kardeşini de bir yabancı gibi kovmasıyla gerçeğe dönüşecekti. Bu duygusal boşalımlı finaldeki trajik karakter, Türk vatanseverliğinin her iki çocuğunun da trajedisinin sebebi olduğu baba Osman Beydi; Hakkı Beyin Türkiye'ye göçü hayatına mal olmuş, Hayriye'yi ise duygusal bir çöküşe getirmişti. "Vatan'ın" trajik sonu hem vatanda kalmak hem de vatana geri dönmek yönünde direkt bir çağrı işlevi görür. *Yabancı diyarlardaki zorluklar ve göçle ilgili eleştirilerin yer aldığı diğer eserlere göre onun yeniliği ve eylemsel orijinalliği burada yatar. Bunun yanında Bosna Hersek Müslümanlarının Türkiye'den duygusal farklılıklarının edebi ideolojisinin finalini ve ulaşabileceği son noktayı temsil eder, Sloven-Bosna kimlikleri ve kökenini ve Türklerin yabancılar ve hatta düşmanlar olduğunu teyit eden bir hatırlatmayı temsil eder.*

1908 veya 1909 yılında yazılan Đikić'in "*Muhacir*'inin" tam o esnada cereyan eden durumun günlük politik repliği olduğu söylenebilir; on yıl sonra yazılmış Fikret'in "*Vatan*'ının" ise I. Dünya Savaşının sonlarına doğru yaşanan umutsuzluk ve çaresizlik içerisinde, Boşnak vatanseverliğini dönüş fikri yoluyla güçlendirmek gibi bir fonksiyonu vardı.
Her ne kadar Türkiye'ye göç, dramatik olarak terk edilmişliğe, milli kimliğin köklerine bağlılığın bir zirvesi şeklinde, bir alternatif olarak ele alınsa da, sonunda Türkiye yine de yabancı bir toprak olarak kalmaktadır. Đikić ve Fikret'in işaret ettikleri duygular, Türkiye'nin ilhakı tanıması sebebiyle politik ve toplumsal atmosferin üzüntüsü ve acılığıyla ilişkilendirilmiştir.

Yakın tarihsel ve sömürgecilik sonrası betimlemelerde göçle ilgili konular buna değinen birçok tarihsel kaynağa dayandırılabilir, aynı zamanda Avusturya-Macaristan döneminin başka Boşnak eserlerine de dayanırlar. Genel olarak, göç problemi normalde Türklerin Boşnaklara ve Boşnakların Türklere karşı tutumu ve Türklerin varlığını, daha doğrusu artık yokluğunu, temsil eden sultan tarafından belirlenir. Boşnakların göçü birkaç dalga halinde gerçekleşti ve bu dönemde son defa ilhakın açıklanması ve bunun Türkiye tarafından kabul edilmesiyle oldu. Bu arada Türkiye'de oldukça canlı bir Boşnak etkinliği oluşmuştu. Örnek vermek gerekirse, "Doğunun Umudu" akademik birliği Türkiye'ye Boşnak göçüne karşı çıkıyordu ki buradan Türkiye'deki Boşnakların durumunu anlamak mümkündü; dolayısıyla Boşnaklar belki umdukları gibi Türk toplumunun bir parçası olmadılar ve yabancı bir entite olarak kaldılar, bu yüzden anavatanlarında kalmak ve daha fazla nüfusun gitmesini önlemeye çalıştılar. *Zaten o esnada Balkanlardan çekilmekte olan Türkiye'ye çok sayıda göç olmasından dolayı göçmenler, özellikle de dil bilmedikleri için Boşnaklar kötü karşılanıyorlardı.*

Mustafa Imamović bununla ilgili en sarsıcı belgenin "1909 yılında İstanbul'da Osmanlı Meclisine verilen Bosna Hersek Müslümanlarıyla ilgili Muhtıra" olduğunu yazar.
Bu belgede Boşnakların Osmanlı Devletine ne kattıkları hatırlatılır ve Türkiye'nin yaklaşık

1,400,000 kişilik kendine en bağlı tebaasını, hiçbir hakka sahip olmayan bir köle durumuna sokması ile ilgili üzüntü güvensizlik dile getirilmekte ve aşağıdakilere değinilmektedir:

> *Kendi bağımsızlığı ve devleti için mücadelesinde neredeyse dilenci durumuna düşürülen bu halkını, 2.5 milyon pound karşılığında kendisini milliyetinden koparmak ya da yok etmek isteyen düşmanın insafına bırakılarak satıldığına inanması mümkün müydü? Her karış toprağını kanla kazanan Türkiye'nin, şimdi anayasal bir devlet olarak kendi toprağını üzerinde hiçbir hakkı olmayan birine satması mümkün müdür? Mustafa Paşa, Silahtar Yusuf Paşa ve diğer büyüklerin torunlarını, son nefeslerini verene kadar onları ezecek olanlara satmak? Bu bir Türk mülkiyetinin satışı değil egemenlik hakkının satışıdır, bu İslam yolunda her zaman kendilerini kurban etmeye hazır olmuş olanların satılmasıdır.*

Boşnak politik bilincindeki karışıklıkları, *kardeş Osmanlı halkının Boşnak Müslümanların satılmasına izin vermeyecekleri ümidinin ortaya konduğu* bu belgede ifade edilen düşünceler yansıtmaktadır. Bundan yeis ve feryada sürüklenmiş Boşnak politikasının bir alternatifi olmadığını anlıyoruz, çünkü umutları, gerçek bir dayanağı olmadan, Türkiye'nin kendisinin de kabul ettiği bu hukuki durumun değişmesine dayanıyordu. Boşnaklar ancak Balkan Savaşlarının yenilgiyle sonuçlanmasıyla, geleceklerini Balkanlardaki karışıklıkların ve her türlü düşmanlığın ortasında kaldıkları dar bir alanda kurmaları gerektiğini anladılar. *Balkan Savaşları Türkiye'ye dönüşle ilgili hayallerin gerçekleştirilemez olduğunu ve Müslümanların, eğer kendi vatanlarında kalmak istiyorlarsa Avrupa medeniyetini o zamana kadar olduğundan daha kararlı bir şekilde kabul etmeleri gerektiğini kesin bir şekilde ortaya koymuştur.* Fakat bu yine de, bugün hala Boşnak edebiyatının canlı bir teması olmaya devam eden, Boşnakların tarihsel kaderi olan muhacirliği durdurmadı.

Hakiki ve Beşeri Muhaceret: Memleketlerinden Uzak Boşnak Mutasavvıflar (Vassaf'ın Sefine'sine Göre Anadolu'da Yaşayan Boşnak Mutasavvıflar)

Amina Siljak Jesenkovic

Osmanzade Hüseyin Vassaf ve eserleri Türkiye'deki mutasavvıf ve edebiyat câmiası içerisinde Prof. Dr. Mehmet Akkuş, Prof. Dr. Ali Yılmaz, Doç. Dr. Mustafa Tatçı gibi akademisyenlerin gayretiyle gündeme getirilerek yeniden kişiliğine layık bir yankı uyandırmıştır. 1900 ile 1923 seneleri arasında yazılan beş ciltlik *Sefine-i Evliya* başlıklı eserinin tamamı 2011 senesinde Latin alfabesiyle Kitapevi tarafından yayımlanmıştır. İlk iki cildinin de 1990 İle 1999 senesinden daha önce yayımlanmış olduğunu da hatırlatıyoruz. Eser, Anadolu'nun tarikat kültürü, meşayih, mutasavvıf, müellif ve eserlerini ve özellikle 20. Asrın ilk çeyreğindeki durumunu anlatması bakımından önemli bir kaynaktır.

Mademki Sefine'de tanıdık Boşnak mutasavvıfların isimlerine rastladık, hangi tarikatlara mensup olduklarını ve özellikle anılan şahısların hangi dönemlerde Anadolu'da bulunduklarına ait bilgileri bir araya toplayıp bir daha değerlendirme yapalım.. Sefine'nin içeriğine ve Vassaf'ın 20 yüzyılın ilk çeyreğine ağırlık verdiğine bakarak, Avusturya Macaristan İlhakı veya Balkan Savaşları sırasında Bosna'dan Anadolu'ya göçmüş veya Anadolu'da muhacir çocukları olarak yetişmiş meşayihleri bulmayı bekliyorduk. Diğer taraftan bunların arasında Bosna'da hala yaşayan Nakşibendî, Kadirî ve Rifaî tarikat mensuplarıyla karşılaşacağımızı tahmin ediyorduk.

I Cildinde ele alınan Anadolu'daki Kadiriye meşayihleri arasında hiç bir Boşnak mutasavvıfın ismine rastlamadık. Sadece Şeyh Abdürrahim-i Ünyevi'nin halifesi Osman Şems Efendi'nin de dâhil bulunduğu Encümen-i Şuara münasebetiyle, 1861 senesi evahirinde Encümen'in kurucusu Hersekli Ârif Hikmet anılmaktadır. Aynı ciltte Rufailer arasında da bir Boşnak şeyhin ismine de rastlamadık. Medeniyye, Sühreverdiyy, Şazeliyye, Dessukiyye, Senusiler, Zeyniler, Kubreviyye, Mevlevi, Sa'diler, Bektaşîler gibi tarikat büyükleri arasında hiç bir Boşnak anılmamaktadır.

Eserin II cildinde anlatılan Nakşibendîler arasında da bir Boşnak şeyhinin ismini bulmadık. Çeştiyye tarikatının da pek yaygın olmaması nedeniyle Boşnak asıllı şeyhi bulamamız da beklenilen bir sonuç. Ancak Bayramiyye Tarikatının silsilesinde Bursalı Şeyh Hasan Kabadüz'ün

müridi ve halifesi olan Hüseyin Lamekani'nin ismine rastladık. Vassaf Lamekani'nin Bosnalı olduğunu, 1625 senesinde vefat ettiğini, sağlığında zikir ve vaaz ettiği Sultan Şah Camii haziresinde medfun olduğunu belirterek Varidat adlı eseri Mektupları ve Şiirleri'ni makbul olduğunu dile getirmektedir. Müstakimzade aracılığıyla vefat tarihini, bir şiirini ve Belgratlı Müniri'ye yazdığı mektubunu nakletmektedir.[1]

Bayramiye'den gelişmiş Hamzeviye Tarikatının kurucusu Hamza Bali de anılmaktadır. Bu zat Ankaralı Şeyh Hüsameddin'in halifesidir; şeyhinin vefatından sonra Bosna'ya 'nakl ü hicret' etmiştir. Mülhid iddiası ve İsmail-i Ma'şuk'un fetvasıyla idam edilen Hamza Bali için Vassaf diyor ki " Mervir ki, Bosna mey-gedelerine varıp, müstait adamlar gördükte 'Ey oğul! Hamrın ne neş'esi olacak, taib ol; bana gel sana Bade-i Rahman vereyim; nuş eyle, kıyamete değin sekran olasın!' diye halkı tarik-i Hakk'a davet ederdi"[2] Başka bir yerde: " Hz. Şeyh'in kemalat-ı arifanesi yüksektir. İllm-i tevhid'deki mertebesi ve bu mertebeden sözleri, herkesin havsala-i idrakine sığmamıştır. Mukadder olduğu ve şeyhinin işaret ettiği veçhiyle cam-ı şahadeti nuş eylemiştir. Asitan-ı irfanı avvam u havvasın melcei idi. Nice vüzera-yı devlet hankah-ı irfanına derban olmuş idi. Cenab-ı Hakk cümlemizi mazhar-ı şefaatleri buyursun, amin bi-hürmeti Nebiyyi'l-emin.[3]"

Hamzaviler arasında anılan başka bir Boşnak Sarı Abdullah Efendi. Sefine hariç olmak üzere diğer kaynakların çoğunda bu mutasavvıf Melami Bayramı , ve bir iki kaynakta Celveti olarak zikredilir. Midhat Seferoğlu'nun 'Kasımpaşa' makalesinden ise dedesinin Saraybosna'dan oğlu ile birlikte Magrib'e göçüp orda şeyh olduğunu, sonra oğlu Seyyid Muhammed'in I. Ahmed zamanında İstanbul'a hicret ettiğini[4], diğer kaynaklarda da belirlendiği gibi, Seyyid Muhammed'in eski Derya Kaptanı Sadrazam Halil Paşa'nın biraderi Beylerbeyi Mehmet Paşa'nın kızıyla evlendiğini ve bu izdivaçtan hicri 992 miladi 1584 senesinde Abdullah adındaki oğlu doğduğunu biliyoruz. Sefine'de Melami Bayramı bahsinde sadece Sarı Abdullah'ın babalığı olarak anılan Hacı Hüseyin'in kimliği hakkında bir bilgi bulamadık; Seferoğlu ise Sarı Abdullah'ın babasının küçük yaşta vefatı üzerine Mehmed Paşa yakınlarından Hacı Hüseyin Efendi Abdullah'ı evlatlığa almış olduğunu bildiriyor[5]. Şiirlerinde Abdi mahlasını kullanan Sarı Abdullah *Cevahir-i Bevahir-i Mesnevi* başta olmak üzere *Meslek'ül- Uşşak, Gülşen-i raz-ı arifan fi beyan-ı usul-i rah-i irfan* gibi birçok eseri telif etmiştir. Vassaf on üç eserinin ismini belirtmektedir. Vassaf'a göre İlk Aziz Mahmud Hüdayi'ye intisap eden Abdullah, şeyhinin vefatından sonra Bayramiye'den Hacı Beşir Ağa'ya intisap etmiş. Annesinin amcası Halil Paşa yanında divit-dar (1627), daha sonra da reisülküttap (1628) hizmetlerinde bulunan Abdi, Paşa azl olunduktan sonra onunla birlikte Hüdayi Asitanesine çekilir. Orada on sene kadar kendini inzivaya ve telifata teslim etmiştir. Yine de 1637 senesinde Sultan Murad'la Bağdat Seferine katılır. 1655 senesine kadar muhtelif memuriyetlerde bulunduktan sonra tamamıyla çekiliyor ve birçok kaynağa göre 1660/61. Senesinde Bekaya göçüyor. Vassaf 'Kabri Topkapı dışında, Maltepe Hastanesine giden yolun sol tarafında, mahsus bir sofada ziyaret-

1 Sefine, 2/489-492.

2 A.g.e., 503.

3 A.g.e., 506.

4 Seferoğlu, Midhat; 'Kasımpaşa', *Hayat Tarih Mecmuası,* Yıl 13, Sayı 5, 1 Mayıs 1977, *s.48-53.*

5 Sefine,

gâh-ı erbab-ı irfandır' diye kaydetmektedir.[6] Mezkûr Seferoğlu'nun makalesinden ise İdris-i Muhtefi'nin en meşhur dervişi ve kendisine 14 yaşında iken intisap ettiğini öğreniyoruz. Güvenilir bilgi kaynağı kabul edilen *The Ancyclopaedia of İslam*'da vefat tarihi olarak 1671. Senesi kaydedilmiştir.[7]

Sefine'de zikredilen başka bir Bosnevi Abdullah kaynaklarda en çok Füsüs Şarihi olarak anılan ve birçok eserde Sarı Abdullah'ın bilgileriyle karışan zattır. Vassaf bu zatın Bosnalı olduğunu, tahsilini İstanbul'da tamamladığını ve nihayet Bursa'da Şeyh Hasan Kabadüz'e intisap ettiğini ve kendisinden hilafete mazhar olduğunu bildirmektedir. Doğum tarihi birçok eserde Sarı Abdullah'ın doğum tarihiyle karışarak 1584 olarak kaydedilmiştir. Hâlbuki Bosnevi'nin Şerhinin Girişinde hicri 1003, miladi 1594 olarak kaydedilmiştir. Senesinde Rusçuk Savaşında gaza ettiğini, Füsüs Şerhini ilk defa 1610 senesinde yazdığını, intisap ettiği ve halife olduğu Hasan Kabadüz'ün 1601-2 senesinde vefat ettiğini, hatta Anadolu'ya gelmeden önce ilk tahsilini Bosna'da aldığını hesaba alırsak, akl-i selimle Abdullah Bosnevi'nin 1584'ten en az on sene önce dünyaya gelmiş olmasını tespit edebiliriz. Şiirlerinde Bosnevi mahlasını kullanan bu büyük mutasavvıf 1644-45. Senesinde Konya'da vefat edip Sadreddin Konevi hazretleri yanında defnolunmuştur. Çok sevdiğimiz Nat-ı şerifinden bir bendini okuyacağız[8]:

Bosnaviyim, Kemteriyim şah-velayet gel yetiş
Deşt-i gamda kalmışım tac-ı saadet gel yetiş.
Kuh-i firkat içre kaldım kıl hidayet gel yetiş
Pay-mal oldum medet eyle inayet gel yetiş
Ben gibi var mı cihanda olmayan hiç kimsesi
Gel yetiş imdadına ey kimsesizler kimsesi

Sefine'nin 3. Cildinde ele alınan Celvetiye tarikatında Aziz Hüdayi hulefası arasında Sarı Abdullah'ın ismi yanı sıra, Abdurrahman Efendi, Bosna diye bir kayıt buluyoruz. Bu şahıs hakkında ismi dışında herhangi bir bilgi elde edemedik. Ancak, hilafetini Hüdayi'den aldığını, Hüdayi'nin 1543 ile 1628 arasında yaşadığını göz önünde bulundurursak, bu Abdurrahman Efendi 16. Asrın sonlarında veya 17 asrın başlarında yaşamış olduğunu anlıyoruz.[9]

4. Ciltte Vassaf'ın da mensup olduğu Halveti tarikatı ve kolları hakkında bahsedilir. Bugünkü Bosna'da Halvetî geleneğinin kalmadığına göre, nedense Boşnaklar arasında bu tarikatın fazlasıyla yaygın olmadığını düşünüyorduk.

Sefine'den anladığımız gibi özellikle Uşşakiler arasında birçok Boşnağın Anadolu'da meşihatta bulunmuştur. Halvetiliğin Uşşaki Kolu sahibi Hz. Pir Hasan Hüsammedin Uşşaki'nin halifeleri arasında Şeyh Muhammed Belgradi'nin ismi dikkatimizi çekti. Diğer taraftan Hz. Pirin başka bir halifesi Şeyh Taceddin-i Karamani'den ayrılan kolun silsilesinde Şeyh Mustafa Emrullah-ı Bosnevi, Şeyh Mustafa Peçevi (v. Mayıs 1699), Mustafa-yı Bosnavi (v. 1682, Kasımpaşa'da metfun), Mustafa Peçevi'den ise Hüsameddin b. Mustafa Bosnevi (v. 1737-38,

6 Geniş bilgiler için bknz. Sefine 2/521-527.

7 The Ancyclopaedia of İslam, (New Edition), Vol IX, (fasc. 147-148), Leiden 1995, p. 59.

8 Geniş bilgiler için bknz. Sefine, 3/550-552.

9 Sefine 3/27-28.

Kasımpaşa'da metfun) gibi zatlar zikredilir.[10]

İstanbul'daki Asitane-i Uşşakiyye Postnişin olan Meşayih-i Kiram başlığı altında Vassaf, Boşnak Mustafa Efendi Şeyh Mustafa Emrullah-ı Bosnevi'nin halifesi olan Şeyh Abdurrahman-ı Aksarayi'nin müridi olduğunu belirterek, ne zamanda meşihat ettiğini tahkik edemediğini kaydediyor. Boşnak Mustafa Efendi'nin oğlu ve Şeyh Mustafa Peçevi'nin müridi Şeyh Hüsameddin Efendi, babasının vefatından sonra, yani 1681 veya 1682'den sonra, 1737. Tarihinde ölümüne kadar, toplam elli yedi sene hizmet etmiştir. Babası gibi kendisi de Asitanenin haziresinde metfun. Mustafa Peçevi ise Mayıs 1699 senesinde vefat etmiştir.[11]

Yine de 18. asrın büyük mutasavvıfları arasında, Vassaf'ın da özellikle takdir ettiği, Şeyh Abdullah Selahaddin Uşşaki Salahi'nin ismini ve hakkında geniş bilgileri buluyoruz. Sefine-nin birçok yerinde anılan bu zat, şimdiye kadar hiç bir nüshası ortaya çıkmayan, Salahi'nin Teshil'ül-Mübtedi adlı eserine ve Salahi'nin şahsî kayıtlarına dayanarak babasının ismi Muhammed, Bosnalı olduğunu ve Bosna'dan Manastır'a bağlı (bugünkü Yunanistan sınırları içerisinde) Kesriye'ye göçtüğünü Vassaf'tan öğrenmekteyiz. [12] Salahi'nin bazı çevrelerde 'Osmanlı'nın İbn Arebisi' olarak zikredildiğini hatırlatarak, Sayın Mehmet Akkuş hocamızın çalışmaları sayesinde zamanımızın akademik camiasına malum olmuştur. Vassaf Salahi'nin 210'dan ziyade eseri olduğuna ait rivayeti naklediyorsa da, tahkik ettiği manzum, mensur, telif, tercüme, şerh, zeyl, geniş kapsamlı veya kısa boyutlu, Osmanlıca, Arapça veya Farça (üç lisan) olmak üzere 96 eserinin ismini tahkik edip bir kısmının nüshalarının hangi kütüphanelerde bulunduğunu açıklamıştır. [13]

Velhasıl, Vassaf Salahi bahsini şu sözleriyle kapatıyor: 'Hz. Salahi, iddia ederim ki, halen kemalleri nispetinde bilinmemiştir. O öyle bir dahi-i ekrem ki, onun sanisi gelmedi. Hakkında çok şeyler yazmak isterim, aczim var. Onu hakkıyla tasvir etmek, Ashab-ı kemalden olmaya mütevakkıftır. Hâlbuki fakir gibi noksanü'l-hal olanın haddi değildir. Bu mertebe cüretim bile küstahlıktır.'[14]

Bu şekilde Salahi mahlaslı on sekizinci asrın Boşnak asıllı mutasavvıfı hakkındaki bahisten sonra, mezkûr Vassaf'ın eserinde 19. Veya 20. Asrın başlangıcında Anadolu'da herhangi bir tarikatın şeyhi olan Boşnak birinin ismine rastlamadık! Dünyevi veya beşeri vatanın bir olduğu zamanlarda, Bosna'nın da Osmanlı Devleti'nin dâhilinde olduğu zamanlarda Anadolu'da da Boşnak meşayihlerin varlığını da fark edip sizlerle paylaştık. Ancak, bir kere, bu dünyaya gelirken Hakiki vatanını terk etmek zorunda olan gönül ehlinin erleri, beşerî vatanını terk etmeme tercihinde bulunduklarını tespit ediyoruz. Hakiki vatan hasretinin derdini bilen, beşerisini de terk etmemeye kararlı.. Bekâya sefer zamanı gelene kadar tahammüle kararlı… Belki de her şeye rağmen bu toprakları koruyan erlerin himmetleriyle burada varlığımızı sürdürüyoruz.

10 Sefine 4/319

11 Sefine 4/348

12 Sefine 4/430.

13 Sefine 4/440-443

14 Sefine 4/443.

Alija Nametak'ın Türkiye'deki Boşnaklar Arasından Sözlü Edebi Materyal Toplanması Konusundaki Katkıları

Lebiba Džeko
Uzman

1878 Berlin Kongresinde alınan Balkanlardaki toprak paylaşımı ile ilgili kararlar ve çok sayıda Balkan devletinin ortaya çıkması, halk arasında kitlesel göçlere yol açtı. Takip eden dönem içerisinde ne kadar sayıda insanın yerini yurdunu terk etmek zorunda kaldığıyla ilgili kesin bir veri yoktur, fakat kesin olan bir şey varsa o da en fazla göçü Boşnakların verdikleri ve bu göçün 19.yüzyılın sonlarından bugüne kadar sürekli bir şekilde devam ettiği ve hala devam etmekte olduğudur. Bu dönem boyunca, hangi açıdan bakılırsa bakılsın, Bosna Hersek ve Sancak'ın demografik panoramasında çeşitli etkiler bırakacak şekilde, yüz binlerce Boşnak Türkiye'ye göç etti (kesin sayıyı tespit etmek mümkün değildir). Bosna Hersek ve Sancak bu göçlerle bugün insan kaynağı olarak adlandırdığımız ve bir milletin en büyük değerini ve zenginliğini oluşturan unsurun yanında, geri dönüşü olmayan bir şekilde manevi kültürel mirasını ve belirli bir oranda da taşınabilir maddî mirasını yitirmiştir. İnsanlar yerlerini yurtlarını terk ettikleri zaman yanlarında kendileri için duygusal, ailevî ve maddî açıdan en değerli şeyleri götürdükleri malumdur, bu şekilde çeşitli giysiler, silahlar ve değerli kitaplar göçmenlerle birlikte Bosna Hersek'i terk eden maddî varlıkların önemli bir kısmını oluşturmuştu. Bununla beraber belirli insan toplulukların değer verdiği ve çeşitli vesilelerle yaşattığı kültürel miras da, bu kişiler bu türden kültürel mirasın yegâne sahipleri oldukları için onlarla beraber yok olmaktadır. Belirli bir kültürel mirasın şekillenmiş olduğu ana vatanlarından uzaklaştıkça, insanların her türlü manevî kültürel miraslarına daha sıkı bağlandığı bilinen bir gerçektir. Manevî kültürel mirasın her türlü şekli, bu kültürel mirasa çıkan sahip belirli bir zümrenin ana vatanlarına ve içinden çıktıkları millete karşı güçlü bağını temsil eder.

Türkiye'ye göç etmiş olan Boşnakların manevî kültürel miraslarının kaynaklarına göre kaydedilmesi ve sonunda yayınlanmasına yönelik ihtiyaç, daha bu göç hareketlerinin hemen başlarından itibaren kendini göstermişti. Bosna Hersek'te bu sorunun sistematik bir şekilde ele alınmadığı ve hala ihmal edilmiş olduğu bugün de rahatlıkla söylenebilir.

Alija Nametak, halkbilimciler arasında Türkiye'deki Boşnak göçmen halkın yaratıcılığının önemini ve potansiyelini ilk fark eden halkbilimci ve edebiyatçıydı. Mostar'da daha kendini bildi bileli kültürel mirasa önem verilen, annesinin sık sık aile çevrelerinde halk şarkıları söylemesinin bu türden kültürel mirasa karşı kendisinde bir bağlılık oluşturduğu çocukluğunda

ilk şiirlerle şarkı sözlerini kaydettiği bir ailede doğan Alija Nametak, 1933'de daha 27 yaşında bir gençken *Türkiye'ye Göç rtmiş Bosna-Hersek Müslümanlarının Milli Duyguları* adlı yazısıyla, Türkiye'deki Boşnaklarla ilgili makalelerini duyurmaya başlamıştır. Bunun ardından 1945 yılına kadar Alija Nametak göçmenlerin ailelerinden anavatanda toplanmış verilerin yanında, göç etmeyi düşünen kişilerden de toplanmış verilere dayanarak göçmenlerle ilgili makaleler yazmıştır.

1965 ile 1970 yılları arasında Alija nametak hem organizasyonel hem de finanasal açıdan tek başına olarak gerçekleştirdiği altı araştırma seyahatinde, Bosna ve Hersek ve Sancak Novi Pazarlı göçmenlerden, kendi ifadesiyle bazen kalemle bazen ses kayıt cihazlarıyla epik, lirik ve rivayet niteliğindeki halk şarkılarıyla şiirleri, Türkiye'ye birbiri ardınca gerçekleştirdiği altı seyahatte kaydetmiştir. Bu bölgesel çalışmalarda Alija Nametak aşağıda belirtilen küçük yerleri, köyleri ve şehirleri ziyaret ederek materyal toplamıştır:

Turgutlu ve civar köyü Halıbeyli, Bursa ve İnegöl şehirleriyle Fındıklı köyü (günümüzde Esenköy), Kütahya ve Yeni Bosna ve Çaycı yöreleri, özellikle de o zaman çoğunluğu Sancak olmak üzere yaklaşık 200,000 Boşnak'ın yaşadığı ve İstanbul'un o bölgesindeki nüfusunun yaklaşık yarısını teşkil eden Pendik semti. 1970 ile 1983 arasındaki saha araştırmalarında Karamürsel ve civarında genelde Boşnakların yaşadığı yedi köyü de ziyaret etmiştir. Daha önce değinildiği gibi Alija Nametak'ın ilgi alanı Boşnak dili ve lehçeleriydi. Dilimizin yoğun kullanımına olan ilgisinin yanında araştırmacı ilgisinin bir unsuru da göçmenler arasında hangi kuşaklar ve hayatlarının hangi dönemlerinde dilimizin unutulmaya başlandığı ve özellikle göçmenlerin konuşmasında ne zaman Türkçe cümle yapılarının edinilmeye başlandığıydı. Dilin yanı sıra, özellikle göçmenler arasında epik şiir gibi diğer halk deyişleriyle beraber, etnolojik açıdan halk türkülerinin, hikâyelerinin ve geleneklerinin oluştukları şartlar üzerinden ele alınması kendilerine büyük anlam kattığı için, bunların yorumlandığı ortam ve şartları da araştırıyordu.

1965'de Alija Nametak Türkiye'de hepsinin Boşnakça ya da kendilerinin Boşnakça olarak adlandırdıkları bir dil konuşan, birinci ve ikinci kuşak göçmenlerin temsilcileri olan Boşnaklarla karşılaşmıştı. Tespit ettiği kadarıyla göçmenlerin dil özellikleri ilk gelenlerden itibaren değişmeden kalmıştı, ancak aynı bölgeye farklı muhacirler geldiklerinde kendileriyle beraber dile yenilikler ve yeni lehçeler de getirmişlerdi. Göçmenler bazen anavatandaki Boşnakçada olmayan yeni kelimeler de türetiyorlardı, örneğin haberleşmek anlamına genel *knjigati se*[1] ve un elemek anlamında *sitati brašno*[2], vs. Alija Nametak 1965'de Boşnakların bazen Türk kadınlarıyla evlendiğini, fakat genelde eşlerinin de Boşnakça öğrendiğini, o derece ki bunu anlatan ve bir Türk kadınla evli olan Trebinjeli şahıs kendisinin eşiyle Türkçe, eşinin ise kendisiyle Boşnakça konuşacak duruma geldiğini söylemiştir. Alija Nametak'ın Türkiye'deki Boşnak göçmenlerle ilgili bilinen çalışmalarından büyük kısmı etnolojik ve halkbilimsel açıdan bize Türkiye'deki Boşnaklarla ilgili ilk bilgileri sunmuştur. Türkiye'deki Boşnak göçmenlerden kaydettiği epik ve lirik türkülerin *Beşikten Yetişkinliğe Kadar* adlı derlemesine dâhil edilmesiyle, manevi kültür mirasımızın anlamlı bilgileri korunmuştur. Bu konuyla ilgili bilinen en önemli çalışmaları şunlardır: *Türkiye'ye Göç Etmiş Bosna-Hersek Müslümanlarının Hissiya-*

1 "Kitaplaşmak" gibi okunan (Ç.N.)

2 Doğrusu "*sijati brašno*" olan (Ç.N.)

tı(1933), *Türkiye'deki Boşnak Müslüman Göçmenler İçin Bir Anonim Propaganda Türküsü*(1936), *Türkiye'ye Göç etmiş Bosna-Hersek Müslümanlarının Milli Duyguları*(1942), *Türkiye'deki Göçmenlerimizin Dili*(1966), *Rıza Čengić Bey, Epik Kahraman Smail-aga'nın Torunu(*1967), *Türkiye'deki Göçmenlerimiz Arasındaki Halk Özdeyişleri(*1970), *Türkiye'deki Bosna-Hersek Göçmenlerinin Epik Halk Türkülerinin Yorumlanması*(1971). Alija Nametak, göçmenlerle beraber kalarak, göçmenlerimizin konuşurken sık sık halk özdeyişlerimizi kullandıklarını fark etmiş ve bu yüzden bunların kaydedilmesi konusunda özel dikkat göstermiştir. Bu özdeyişlerden bazılarının anavatanda daha önce hiç duymadığı için onları analiz ederek kökenlerini doğrulamaya çalışmıştır. Göçmenlerin Alija Nametak'ın sözlerinden bazı özdeyişleri "bize mal ettikleri" nadir durumlar dışında, bunlar bizim Boşnak özdeyişlerimizdi. Alija Nametak bu özdeyişleri not alırken kimden ne zaman kaydettiği ve bunun yanında anlatan kişinin biyografik özelliklerini ve bazen de özdeyişle ilgili açıklamaları da not etmiştir. Bu özdeyişleri bugün okuduğumuz zaman, büyük oranda Bosna Hersek'te konuşma dilinden kaybolduğunu ve izole olmuş bazı bölgelerde artık hiç duyulmadığı göze çarpar. Saraybosna'da tanışıp daha sonra Türkiye'de karşılaştığı Smailaga-Čengić'in torunu Rıza Čengić Beyle olan arkadaşlığı ve görüşmelerinden ilginç bilgiler edinmişti. Mektuplaşmaları Alija Nametak'ın dediğine göre bazen 20 sayfa uzunluğundaydı. Rıza bey Türkiye'de doğmuş ve büyümüş olmasına rağmen Bosna'ya ailevî, duygusal ve ekonomik bağlarla bağlıydı ve Alija Nametak için manevî kültürel varlıkların kaydı konusunda yorulmak bilmez bir kaynaktı. Aynı zamanda kendisi de Rıza Bey üzerinde kültürel mirasımızı kaydetmesi ve yazması üzerinde etkili olmuştu. Mektuplarından birinde Rıza Beye şöyle yazar:

"Hadi kılıç ustası dedenle ilgili aklında kalan her şeyi anlat! Halk şarkılarımızı teyplere söyle, fakat teybe kayda başlamadan önce türküyü kimden duyduğunu ve kökeni nedir söyle, örneğin: Saraybosna, Posav, Zvornik, Tuzla, Prijedor, vs., ve çoğaltma için kasetin dönüş hızını bir kağıda yaz.

Alija Nametak çeşitli fırsatlarla taşınabilir maddî mirasımızla ilgili notlar da almıştı ve bu vesileyle Rıza Čengić beyle ilgili de "Bursa Taşkapı Caddesinde, salonunun duvarı üzerinde asılı duran şahane bir eski silah koleksiyonu vardı" diye yazmıştır. Burada Smail-aganın küçük tüfekleri ve ceferdarları, kılıcı, Hüseyin Kaptan Gradaščević'in Bosna Ejderi diğer Čengić'lerin silahları, çelenkler ve yeni madalyalar, hançerler ve bayraklar vardı.

Saffet Bašagić beyin tercümesinde BH Dünya Müzesi'nin yayınında duyurduğu, 1498 yılında çıkarılan ve Čengić ailesinin en yaşlı ferdiyle ilgili orijinal ferman özel bir önem arz ediyordu." Alija Nametak saymayı burada bitirmemişti, ancak bu kadarından bile Türkiye'deki Boşnakların kültür mirasının farklı kesimlerine olan ilgisinin genişliği hakkında bir fikir edinmek mümkündü. Bugün bu sayılanların Türkiye'deki müzelerin koleksiyonlarının bir parçası olduğunu hatırlatmak isterim.

Alija Nametak'ın topladığı tüm materyal küçük tirajlarla basılmıştı.
1983 yılında daha sonraki Saraybosna süreciyle[3] ilgili olarak UDB'nin[4] Alija Nametak'ın aile fertlerinden birinin evinin aranması esnasında Türkiye'de göçmenlerle ilgili kaydedilmiş çok

3 Çok sayıda Bosnalı entelektüel Müslüman Boşnak'ın maruz kaldığı insafsız bir yargılama süreci (Ç.N.)

4 SS'vari eski Yugoslav gizli polisi (Ç.N.)

sayıda (14) ses kasetine el konulmuştu. Bu ses kasetlerinde kaydedilmiş olan materyal tamamen silinmiş ve bununla yaklaşık 10 saatlik bir kayıt geri dönüşü olmayan bir şekilde tahrip edilmişti, bu davranışla sebep olunan zarar ölçülemeyecek derecedeydi.

Alija Nametak'ın manevî kültürel mirasımızla ilgili verilen toplanması konusundaki önemi son derece büyüktü. Araştırmalar yapıyordu, ne Türkiye ne de Bosna Hersek'te bu türden araştırmaların pek hoş karşılanmadığı bir dönemde notlar alıyor ve çalışmalarını yayınlıyordu. Türkiye'deki Boşnak göçmenler arasında o zaman ve bugün hala var olan kültürel hazinenin büyüklüğüne ilk işaret edenlerden olmuştu. Bunun sayesinde bugün, yayınlanmış çalışmalar, düzenlenmiş derlemeler şeklinde yayınlanmış epik şiirler ve daha ileri araştırmaların temelini teşkil edebilecek verilere sahibiz.

Alija Nametak'ın "*Türkiye'deki Göçmenlerimizin Dili*" adlı çalışmasında ailelerin kökenleri, yaşam şekli, çeşitli alışkanlıklar ve dille ilgili bol miktarda bilginin yanında, Boşnaklarımızın dürüstlüğü, kahramanlığı ve iyiliğiyle ilgili ve en nihayetinde de Türkiye'ye göç eden Boşnakların ne kadar onurlu ve saygıdeğer olduğuyla ilgili verilere de rastlıyoruz. Alija Nametak adı geçen çalışmada şunlara değinir:

Daha önce değinildiği gibi, özellikle kamu kurumlarında görev alan okumuş erkekler, Türkçeyi eski vatanlarının dillerinden daha iyi konuşuyorlar. Karşılaştırma olması açısından 54 yaşındaki Hamza Pešteljia'nın konuşmasını örnek veriyorum. Pèštēlo ailesi Mostar'da artık hiçbir ferdi kalmamış, ancak İnegöl'de silsilesi Peşteli olarak devam eden eski bir Mostar ailesiydi. Hamza'nın babası İnegöl'e 1 yaşındayken getirilmişti. Peşteli ailesi İnegöl'de Mostar mahallesinde yaşıyordu, zengin bir beyzade ailesi olarak sadece Boşnakların yaşadığı dağ köyü Fındıklı'da (bugün Esenköy olarak bilinen) büyük mülkleri vardı. Yazları burada geçiriyorlardı. Hem ailede, hem mahallede hem de yazlıkta "Boşnakça" konuşulmasına rağmen, Hamza karşılaştırılamayacak kadar daha iyi Türkçe konuşuyordu. İlk, orta ve yüksek öğrenimini (hukuk fakültesi birinci sınıf) Türkçe okumuştu, İnegöl'de "Hućumet'te" uçaksavar sivil savunmada birkaç yıl şef pozisyonunda çalışmıştı. Daha sonra işinden ayrılmış ve küçük bir bakkal dükkânı açarak damga pulu satıyordu. Önceden tanıştığımız için (1972 Temmuz'unda Bursa'da) ona şimdi nerede yaşadığını, neden devlet memurluğundan ayrıldığını sordum, o da bana cevap olarak (teyp kaydından):

"Valla fazla işim yoktu, helal para kazanmıyordum diye Allah'tan korktum, çünkü çok çalışmıyordum, bu yüzden Allah'tan korktum, bundan sebep ayrıldım. Çok şükür şimdi bir dükkân açtım. Çok şükür Yarabbi… Allah kaderdir. Razikun Allah. Burada yaşıyorum, nasıl istersem öyle yaşıyorum. Camiye gidiyorum, dua ediyorum. Ne zaman istersem eve giderim. Serbestim. Yalnızca Allah'a hesap veriyorum, helal nafakamı kazandığımda da çocuklarıma veriyorum." diye cevap verdi.[5]

Buraya kadar değinilen her şey daha fazla araştırma yapma ihtiyacına işaret ediyor, fakat Türkiye'deki genç Boşnak kuşaklar gittikçe daha az Boşnakça bildiği ve konuştuğu için gittikçe daha az sayıda otantik kişi kaldığından, bundan olağanüstü sonuçlar beklememeliyiz. Fakat Türkiye'deki Boşnak göçünün sahip olduğu kültürel miras konusuyla ilgili projeler tasarlamak ve uygulamak faydalı olacaktır.

5 Yarı Türkçe yarı Boşnakça bir konuşma. (Ç.N.)

Kaynaklar

Bandžović Safet, *Boşnakların Türkiye'ye Göçü*, Saraybosna, 2006.

Malkolm Noel, *Bosna Tarihi*, Zagreb-Saraybosna, 1995.

Nametak Alija, *Türkiye'ye Göç etmiş Bosna-Hersek Müslümanlarının Hissiyatı*, Napredak 3-4, Saraybosna, 1933, 41.-43. sayfalar.

Nametak Alija, *Rıza Čengić Bey, Epik Kahraman Smail-aga'nın torunu*, Kolo Matice hrvatske, No: 9, Zagreb 1967, 234-236 sayfalar.

Nametak Alija, *Türkiye'deki Bosna-Hersek Göçmenlerinin Epik Halk Türkülerinin Yorumlanması*, Yugoslavya Halkbilimcileri Birliği Kongresi'nin bir çalışması, Jajce, 1968. (Saraybosna,1971)

Nametak Alija, *Türkiye'deki Göçmenlerimizin Arasında Korunmuş Halk Özdeyişleri*, XVII. Yugoslavya Halkbilimcileri Birliği Kongresi'nin bir çalışması, Poreč 1970, (Zagreb, 1972)

Nametak Alija, *Türkü Notları: Lopušina Vuk'un Ölümü* Folklor, X, 37 ve 38, Belgrad, 1971, 128.-130. sayfalar.

Nametak Alija, *Türkiye'deki göçmenlerimizin Dili*, Glasnik, Rijaset İslam Birliği SFRJ, No: 3, Saraybosna, 1990.

Nametak Fehim, *Alija Nametak'ın Mektuplarından*, Behar, kültürel ve toplumsal konular üzerine dergi, sayı 83-84, sene XVI-XVII, 2007/2008. Zagreb, 55.-57. Sayfalar.

Todorova Marija, Hayalimizdeki Balkanlar, Belgrad. 1999.

100 Yıl Sonra Balkanlar

5. BÖLÜM

Oturum Başkanı
Mahir Aydın (Prof. Dr.)

Murat M. Erdoğan (Doç. Dr.)
" Balkanlarda Barış ve İstikrarın Sağlanmasında Avrupa Birliği'nin Rolü"

Birol Akgün (Prof. Dr.)
" ABD'nin Balkanlar Politikası"

Mehmet Özkan
"Türkiye'nin Balkan Politikası"

Birgül Demirtaş (Dr.)
"Balkanlar'da Bölgesel İşbirliği'ni Hayal Etmek: Geçmişten Dersler Çıkarmak, Geleceği Tasarlamak"

Balkanlarda Barış ve İstikrarın Sağlanmasında Avrupa Birliği'nin Rolü

M. Murat Erdoğan
Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Uluslararası İlişkilerden Sorumlu Rektör Danışmanı, İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Giriş

1957 Roma Anlaşması ile 6 ülke tarafından kurulan AET/AT/AB, aradan geçen 55 yılda Avrupa'da ciddi, işleyen ve sürdürülebilir bir barış alanı yaratmayı başarabildi. 2012'de 27 üyesi olan AB'nin içinde yer alarak barış, huzur ve kalkınmayı sağlamak isteyen daha epeyce ülke var. Bunların başında da, 1990'dan bu yana zaman zaman soykırıma varan çatışmaların yaşandığı Balkanlardaki ülkeler geliyor. AB, NATO ile birlikte bu ülkeler için son derece cazip ve başarısını kanıtlamış bir birlik. AB, son yıllarda yaşanan ağır mali kriz ve Roma, Tek Senet, Maastricht, Amsterdam, Nice ve en son da Lizbon Anlaşması ile yeniden reforme edilse; hala yapısal sorunlarını çözmeyen bir birlik olsa da, Nobel Barış ödülünü hak eden bir barış bölgesi yaratmayı başardığını kabul etmek gerekiyor. Savaşmak yerine işbirliği ve ticaret yapan, böylece karşılıklı ekonomik bağımlılıklar ile hem refahı artıran hem de barışı garanti altına alan AB üyelerinin bu durumu Balkanlar için de son derece önemli ve somut bir model oluşturuyor.

AB'nin başından beri en önemli sorunu, bir "ulus devletler birliği" (hatta "topluluğu") niteliğini değiştirememiş olmasıdır. Her ülkenin -zaman zaman da bir diğer ülke ile bütünüyle farklı- ulusal çıkar algısı, AB politikalarına doğrudan yansıyor. Ekonomik alanlarda bazı ortak noktalar bulunsa da özellikle dış politikada ciddi çıkar farklılıkları, AB'nin ortak bir dış politika ve güvenlik politikası üretmesini zorlaştırıyor. Bunun acı tecrübelerini 1990-1991 1. Körfez, 1993-1995 Bosna Savaşı, 1995-1999 Kosova, 2003 Irak krizleri ile yaşanmıştır. Bunun en çarpıcı örneklerinden birisi Yugoslavya'nın dağılma sürecinde yaşandı. Her biri başka bir dış politik-ekonomik kaygı ile hareket eden AB ülkeleri yanı başındaki soykırımı ABD'den müdahale gelene kadar seyretti. Bu tecrübeler ışığında AB'nin Nobel Barış Ödülünü alması doğal olarak alay konusu bile oldu. Ancak daha önce de vurgulandığı gibi AB kendi üye ülkeleri arasında (özellikle de Almanya, Fransa, İngiltere arasında) barışı tesis etmeyi ve refahı geliştirmeyi olağanüstü bir başarı ile gerçekleştirdi, bu hakkın teslim edilmesi gerekir.

AB ve Balkanlar

AB'nin dış politikada oldukça sınırlı bir alanda hareket etmesine rağmen Balkanlar konusunda nispeten daha etkili bir politika geliştirdiği ve bunun sürdürülmesi için de özel çaba sarf ettiği söylenebilir. Hiç kuşku yok ki AB'nin bu politikasının en önemli aracı ("havuç"u) mali yardımlar, ama daha önemlisi AB üyeliğidir. Üyelik perspektifi AB'nin Balkan politikasının

gerçekçi bir zeminde yürümesinde etkili olmaktadır. Aslında AB'nin Balkan politikası "zorunlu" bir politikaya dönüşmüştür. AB, Balkanlarda barış ve istikrar olmaksızın huzur bulamayacağının farkındadır. Zira karmaşa içindeki Balkanlar AB için ciddi bir tehdit içermektedir. Daha da önemlisi 1995, 1999 tecrübelerinde yaşandığı gibi, AB'nin beceriksizliği, ABD başta olmak üzere AB dışı güçlere alan açmakta, onlar da kendi çıkarları çerçevesinde konuya müdahil olmakta, aynı zamanda da AB'nin prestijini ciddi bir biçimde sarsmaktadır. Bu anlamda Balkan politikası AB bakımından bütün Balkan ülkeleri AB'ye üye oluncaya kadar son derece yakın bir tehdit niteliği taşımaktadır. AB için Balkanlar artık bir dış politika konusu olmaktan çoktan çıkmıştır.

AB ve ODGP

AB'nin Balkan politikasının esasları AB'nin dış ve savunma politikasına yakından bakmayı gerekli kılıyor. AET/AT/AB kurulduğundan beri ekonomik-malî işbirliğini, sosyal yakınlaşmayı ve kurumsal yapılanmayı daha ön planda tutan, ancak dış politikayı, üye devletlerin ulusal tercihlerine bırakan bir strateji izledi. Bu durum, özellikle son dönemde çarpıcı olarak görüldüğü üzere AB'nin aynı zamanda en önemli handikabı oldu. Hatta AB için ekonomik-malî yapısı ile siyasî yetenekleri arasındaki dengesiz durumu ifade etmek için, ekonomisi ile temsil edilen gövdesi "dev", siyasî gücü temsil edilen kafası "cüce", askerî gücü "elma kurdu kadar" denilen garip bir benzetme sıkça yapıldı. Gerçekten de dünya ekonomisinin % 30'una hükmeden 27 ülkeden oluşan dünyanın bu en zengin Birliği'nin güvenlik konusunu, ABD'nin öncülüğünde NATO'ya, dış politikayı ise üye devlet başkentlerine teslim etmesi, her dönemde tartışılmaktadır. Bu durum AB'yi bölgesel, küresel sorunlarda (örneğin Körfez krizinde ve Balkanlarda) "*don't play only pay it!*" gibi bir niteleme ile de karşı karşıya bıraktı.

AB'nin ortak dış politika geliştirme çabaları, bazı Avrupalı lider ya da ülkeler tarafından sıkça dile getirilmekte, ancak bazı üye ülkeler de buna ısrarla karşı çıkmaktadır. Bu konuda Fransa ile İngiltere'yi, AB içindeki iki ayrı ucun temsilcileri olarak anabiliriz. 1987 Avrupa Tek Senedi[1] ile işaretleri verilen Ortak Dış Politika alanındaki arayışlar, Soğuk Savaşın sona ermesinin getirdiği yeni dinamizmle güçlendi ve 1992 Maastricht (Avrupa Birliği) Anlaşması ile AB için bir dış ve güvenlik politikası geliştirilmesi konusunda önemli adımlar atıldı. AB'nin sürekli tartışılan ve kendi içinde geliştirilmeye çalışılan "Ortak Dış ve Güvenlik Politikası" (ODGP), Maastricht ile Birliğin "Avrupa Topluluğu", "Güvenlik ve Adalet İşbirliği" isimleri verilen diğer iki sütunu ile birlikte üçüncü sütunu olarak tanımlandı ve böylece -üye ülke başkentlerine öncelik büyük ölçüde korunsa da- AB, hiç olmadığı kadar ortak bir dış politika üretme imkânına kavuştu.[2]

AB'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası konusundaki çabaları, yenidünya düzenine uygun bir biçimde barış ve istikrar alanı yaratmayı hedeflemekteydi. Bu hedef, büyük ölçüde "çatışmaları önleme" ve "barışı koruma" üzerine bina edilmeye çalışıldı. 1990'da büyük dönüşüm yaşanırken önce Körfezde Irak krizi, ardından da AB'nin yanı başındaki Balkanlarda yaşanan

1 Single European Act (1986), Official Journal L, 169 of 29 June 1987.

2 Erdoğan, M. Murat ; [2011] Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ekim 2011, http://yayinlar.yesevi.edu.tr/static/kitaplar/ab_ortaasya_rapor.pdf, 18 vd.

büyük felaket, AB'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nın (ODGP) gerekçelerinin kamuoyunda yer etmesi ve yapılandırmasında önemli rol oynadı.[3] İlk kez 1987 "Avrupa Tek Senedi"nde yer verilen ODGP'nin asıl çerçevesi 1992 Maastricht Anlaşması ile çizilmiştir. Ancak daha başından eleştirilen ve eksikliklerine vurgu yapılan ODGP konusundaki bu düzenlemeler sırası ile Amsterdam (1999), Nice (2003) ve AB Lizbon Anlaşmaları (2007) geliştirilmeye çalışıldı.[4] Aslında ODGP bu süreçte 1990-2010 arasında çıkan iç ve dış krizlerle de sınanmış oldu. ODGP'nin daha da güçlenip işlevsellik kazanacağı önemli bir fırsat olan AB Anayasası taslağı ise, 2005 yılında Fransa ve Hollanda'da "*fazla bütünleştirdiği ve ulus devlet reflekslerini ortadan kaldırdığı"* gerekçeleri ile reddedildi. Bunun üzerine Lizbon Anlaşması ile yeni düzenlemeler yapılması ihtiyacı ortaya çıktı. "*AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi"* makamı da bu çerçevede oluşturulmuştur. Kuşku yok ki ODGP için en önemli huşuların başında mali destek gelmektedir. Savunma harcamalarına yeterli kaynak aktarılmaksızın ciddiye alınmak da sonuç almak da neredeyse mümkün değildir. F.Ağca'nın da vurguladığı gibi 2009 rakamlarına göre ABD'nin savunma harcamaları 687 milyar dolarken, ikinci sıradaki Çin 114 milyar dolarlık bir harcamaya ulaşabiliyor. Bu ülkeleri İngiltere (69 milyar $), Fransa (67 milyar $), Rusya (61 milyar $), Almanya (48 milyar $), Japonya (46 milyar $), S.Arabistan (39 milyar $), İtalya (37 milyar $), Hindistan (36 milyar $) izliyor.[5] ABD'nin bu olağanüstü güç üstünlüğü, ODGP'nin hedeflerine de yansımaktadır. Bu çerçevede önemli bir husus da Avrupa'da savunma harcamalarına yönelik tepkilerin artmasıdır. Bu durum, AB'nin ilave askerî ve lojistik harcama yapmadan operasyonlarını NATO imkân ve kapasiteleri ile gerçekleştirmesini gerektirmektedir. Ancak bu da ABD'den bütünüyle bağımsız bir ODGP'yi neredeyse imkânsız kılmaktadır.[6]

AB'nin Balkan Politikaları

AB'nin Maastricht ile ortaya koyduğu yeni konsept -bütün sınırlılıklarına rağmen- bir iddiayı dile getirmekteydi. Buna göre ODGP AB'nin üç temel sütunundan birisi haline gelmiştir. Ancak AB'nin bu politikasının neredeyse sadece kağıt üzerinde kaldığı 1990'lardaki Balkan krizlerinde açık biçimde ortaya çıktı. Kendi sınırındaki kameralar önünde yaşanan savaş şiddet, insanlık suçları ve hatta soykırıma karşı aciz bir görüntü çizen AB'nin Balkanlarda da güvenilir bir faktör olmadığı genel kabul görmektedir. AB'nin etkisiz kalmasında en önemli faktör, AB üyesi ülkelerin ulusal çıkar anlayışlarının biri biriyle uzlaşmaz olması ve AB'nin ortak bir dış politika belirleme yeteneği, kapasitesi ve gücüne sahip olmamasıdır. Bir birlik olmaktan uzak, sadece üye ülke çıkarlarını uzlaştırma işlevini gerçekleştirmeye çalışan AB'nin Balkan sınavı olağanüstü bir hayal kırıklığı yaratmıştır.

---

3 Fehmi Ağca (2010) Batı Balkanların Geleceğinde Avrupa Birliği Ve Türkiye'nin Rolü, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi Journal of Entrepreneurship and Development (5:1), ss.45-65.*

4 Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, Brussels, 3. December 2007, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/cg00014.en07.pdf

5 F.Ağca (2010) Orta Asya ülkelerinden Kırgızistan 1,540 Türkmenistan 236, Kırgızistan 185 ve Özbekistan 52 milyon $ güvenlik harcaması yapıyorlar. 17. sırada yer alan Türkiye'nin ise 15,6 milyar $ harcama yaptığı görülüyor. http://tr.wikipedia.org/wiki/Askerî_harcamalara_g%C3%B6re_%C3%BClkeler_listesi

6 M. Murat Erdoğan [2011] Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ekim 2011, http://yayinlar.yesevi.edu.tr/static/kitaplar/ab_ortaasya_rapor.pdf, 18 vd.

AB'nin Yugoslavya Politikası

Soğuk Savaş sonrasında Avrupa Topluluğu'nun Yugoslavya'ya bakışı öncelikle ülkenin toprak bütünlüğünün korunması ve Batı sistemine mevcut haliyle entegre edilmesi yönündeydi. AT bu nedenle 1991 yılında Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlıklarını ilan etmelerinin hemen ardından "Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünü" desteklediğini beyan etmiştir. Temmuz 1991'de Yugoslavya Krizi tırmanışa geçince, AT Yugoslavya'ya silah ambargosu uyguladı ve ekonomik yardımları askıya aldı. AT Yugoslavya'da ateşkes Uygulamasını gözlemlemek için Yugoslavya'ya bir "Gözlemci Misyonu"_ EC Monitoring Mission gönderdi. İngiltere eski Dışişleri Bakanlarından Lord Carrington AT Yugoslavya özel temsilcisi olarak atandı. Taraflar başkanlığını Carrington'ın yaptığı AT destekli bir barış konferansı için 7 Eylül 1991'de Lahey'de toplandı. AT'nin ilk baştaki resmi tavrı Yugoslavya'nın bütünlüğünü korumak olsa da, Almanya ve Avusturya gibi devletler Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlıklarını destekliyordu. Almanya AT'nin belirlediği tarihi beklemeden 23 Aralık 1991 tarihinde bu iki devleti tanıdığını duyurdu. Almanya'nın bu tavrı diğer AT üyesi ülkelerin, özellikle İngiltere ve Fransa'nın tepkisine neden olsa da, Maasricht sürecinin ve AT'nin motor gücü olan Almanya ile ters düşüp birliğin geleceğini tehlikeye atmak istememişlerdir. Bu yüzden AT Almanya'yı takip ederek önce 15 Ocak 1992'de Hırvatistan ve Slovenya'yı ardından da 17 Nisan 1992'de Bosna-Hersek'i tanımıştır. [7]

AB'nin Balkanlarda politika üretememesindeki diğer önemli nedeni de, yine ilk nedene bağlı olarak askeri kapasite yoksunluğudur. Bunun için NATO'nun kapasite ve stratejilerinden yararlanmayı politikasının ana unsuru olarak belirleyen AB, daha başında ABD'nin etki alanında kalmayı kabul etmiş olmaktadır. AB kendi savunma ve özgün araç kapasitesini geliştiremediği sürece -ki bunu yapabilmesi, AB ülkeleri içinde yaşanan mali kriz ve "barış" politikalarının da etkisi ile neredeyse imkânsızdır- bağımsız ve kendine özgü bir dış ve savunma politikası gerçekleştirmesi mümkün değildir. AB halklarının ne savaşmaya, ne de silahlanmaya ikna edilmesi, mali bakımdan da sosyal-siyasal bakımdan da çok ama çok zor bir hale gelmiştir.

AB komşusunda meydana gelen insanlık dramına ve yüzyılın en bilinen soykırımına bile sesiz kalınca, ABD devreye girmiştir. ABD'nin Bosna ve Kosova müdahaleleri AB için onur kırıcı olmuş ve AB ciddi bir prestij kaybına uğramıştır. ABD müdahalesi ve bölge ülkelerine dayattığı Dayton anlaşması sonrasında AB'ye adeta "*Dayton'a sahip çıkmak*" görevi vermiştir. Bu görev şu an AB'nin Balkan politikasının en önemli zeminidir. AB için Balkanlar hem coğrafi bütünlüğün sağlanması ve küresel oyuncu olunması, hem de Balkanların istikrarsızlaşmasının getireceği fatura bakımından son derece önemlidir. Yine Batı Balkan ülkelerinin (Hırvatistan, Bosna Hersek, Sırbistan, Karadağ, Kosova, Makedonya, Arnavutluk) sorunlarını aşması için AB ve NATO'nun ortak çalışması son derece önemlidir. Burada AB'nin etkisi özellikle mali destekler ve AB üyeliği enstrümanının kullanılması şeklinde gerçekleşmektedir.

Kuşku yok ki AB Balkanlarda tek başına kriz çözecek niteliklerden yoksundur, ancak mevcut durumun korunması için ekonomik ve mali destek sağlamak ve hakemlik etmek de önem-

7 Umut Tıkıcı, Avrupa Birliği'nin Batı Balkan Politikası, 18 MAYIS 2012, http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/avrupa/3048-avrupa-birliginin-bati-balkan-politikasi-2

lidir. Çünkü Balkanlardaki temel sorun karşılıklı güvensizliktir ve "ölümüne" rekabettir. Bütün bunlardan dolayı Balkanların istikrara kavuşması, barışın sağlanması ve gelişmesi için AB son derece önemli bir araçtır. Zira AB 1957'den bu yana kendi aralarında savaşmayan bir birlik kurmayı başarmış, bu konuda dünyaya model olacak bir sistem oluşturabilmiştir.

AB'nin Balkan politikasının en önemli enstrümanı üyelik vaadidir. Bu çerçevede 2005 yılında Türkiye ile birlikte müzakerelere başlayan ve 2013'de üye olması beklenen Hırvatistan önemli bir örnek olmuştur. Ancak Balkanlarda huzur ve istikrarın sağlanması için, bütün Balkanların belirli bir süreç içinde üyeliğe alınması kaçınılmazdır. Her ne kadar AB üyesi ülkelerde kamuoyu yeni üyelere, yani genişlemeye soğuk baksa da AB'yi de çok hızla istikrarsızlaştırabilecek çatışma potansiyeline sahip Balkanlarda kalıcı barışın başka türlü tesis edilmesi mümkün görünmemektedir. Bu bağlamda Batı Balkanlarda Hırvatistan'dan sonra genişlemenin devam etmesi gerekmektedir. Bu genişlemede Bosna Hersek ile Sırbistan'ın son girecek üyeler olacağı beklenmektedir. AB'nin de Balkan politikasına bütüncü bir yaklaşım dikkat çekmektedir. Bu konuda en önemli göstergelerden birisi de AB'nin artık Balkanları "Güney Doğu Avrupa" olarak tanımlamasıdır.[8]

AB dış ve güvenlik politikalarında yeteneksizlik ve yetersizlikle yoğun olarak eleştirilmektedir. Bu konuda en sıklıkla verilen örnekler de Balkanlar'dan gelmektedir. Ancak AB'nin yapısı ve uygulamaları dikkate alındığı, belki de en fazla çaba gösterdiği ve belirli ölçülerde mesafe de aldığı alanın Balkanlar olduğu söylenebilir. Bunun temel nedeni Balkanlardaki istikrarsızlık ve huzursuzluğun doğrudan AB'yi etki altına alma riskidir. İkincisi ise kamuoyunun bu konuda nispeten hazırlanmış olmasıdır. Ve en önemlisi AB bu politikasında en önemli soft-power enstrümanı olan üyeliği değerlendirebilme imkânına sahipti.

Avrupa Birliği'nin Batı Balkan Politikası

"Avrupa Birliği'nin Batı Balkan Politikası" önemli aşamalar ve hedefler içermektedir. Bu konuda son derece başarılı ve derinlemesine bir değerlendirme yapan Umut Tıkıcı'nın aynı başlıklı makalesinde AB'nin politikasının sistematiği de açık bir biçimde görülmektedir. Tıkıcı'nın sistematiği çerçevesinde krizlerin ardından AB'nin Balkanlar'a yönelik geliştirdiği politikalar şu şekilde sıralanabilir:[9]

1. Royaumont Süreci-1995

Yugoslavya'nın dağılması sonrası Balkanlar'da yaşanan savaşlar boyunca ODGP'nin etkinsizliğinin görülmesinin ardından, AB yeni politikalar üretmeye yöneldi. Dayton Anlaşması'ndan hemen sonra Mostar şehrinin idaresini alarak ilk görevi üstlenmiş oldu. AB Mostar'ın idaresini yürütürken diğer taraftan da bir başka politikanın temellerini attı. Dayton Anlaşmasının imzalanmasından sonra bölgeye yönelik geliştirilen yeni politika Fransa'nın önerisiyle başlatılan ve 13 Aralık 1995 tarihinde devreye giren "Royaumont Süreci" oldu. Fransa'nın Royau-

8 Bu konuda ayrıca Bkz.: Uluç ÖZÜLKER, Avrupa Birliği'nin Balkan Politikası Ve Türkiye, 28.10.2008, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/964/avrupa_birliginin_balkan_politikasi_ve_turkiye

9 Bu bölümde Umut Tıkıcı'nın makalesindeki ilgili bölüm özetlenmiştir.Bkz U.Tıkıcı (2012) age.

mont Kasabası'nda toplanan yirmi yedi ülke "Güneydoğu Avrupa'da İstikrar ve İyi komşuluk İlişkileri Süreci Deklarasyonu'nu (Process on Stability and Goog Neighbourly Relations in South-East Europa) kabul etmişlerdir.

2. Bölgesel Yaklaşım-1996

Royaumont Süreci ile AB tarafından geliştirilen politikaların Balkan ülkelerinde başarılı olamaması, AB'nin Balkanlara yönelik bölgesel yaklaşımını siyasi koşullara uyumlu olarak yeniden düzenlenmesine neden olmuştur. Dayton Anlaşması'nın konsolidasyonuna yönelik olarak, 15-16 Şubat 1996 tarihinde gerçekleştirilen Roma Konferansı öncesinde, Konseyin daveti üzerine, Komisyon 14 Şubat 1996 tarihinde, Batı Balkan ülkelerine yönelik olarak kapsamlı bir rapor hazırlamış ve "Bölgesel Yaklaşım" adlı yeni bir politika önermiştir. [28] "Avrupa Birliği Genel İşler Konseyi" -(EU General Affairs Council) Şubat 1996'da Batı balkan ülkeleri ile (Arnavutluk, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Karadağ, Makedonya ve Sırbistan) ikili ilişkilerin geliştirilmesi için daha kapsamlı bir proje olan "Bölgesel Yaklaşım"- (Regional Approach) projesini başlatmıştır. Balkan ülkeleri arasında ekonomik ve siyasi bağlantıyı güçlendirmeyi amaçlayan " Bölgesel Yaklaşım " başlangıç için önemli bir adım olsa da, yeteri kadar teşkilatlı ve planlı olmaması nedeniyle büyük etkiler sağlayamamıştır. Uygulamaya konulduğundan beri çok büyük ilerleme kaydedemeyen politika buna rağmen, AB'nin Balkan Politikası'ndaki bazı yanlışlıkların düzelmesine yardımcı olmuştur.

3. İstikrar Paktı-1999

İstikrar Paktı, Kosova'da Köln Zirvesi'nde başlatılan geniş kapsamlı bir girişimdir. Bu paktı daha önce ki girişimlerden ayıran ise, Balkanlara yönelik en büyük uluslararası girişim olması ve katılımcıların çokluğudur. Pakt'a AB üye devletleri, AB komisyonu, bölge ülkeleri ve komşu ülkeler, G-8 üyeleri, BM, AGİT, NATO gibi uluslararası örgütler, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası finans kuruluşlarının yanı sıra, Karadeniz Ekonomik İşbirliği gibi bölgesel oluşumlar da katılmıştır. İstikrar Paktı'nın amacı, anlaşmazlıkların çözümünün ardından Balkanlarda bir açık ticaret bölgesinin kurulması, ekonomik bir canlanmanın sağlanması ve Avrupa Birliği ile yeni ilkini anlaşmaların imzalanmasını içeriyordu. Ancak, AB'nin İstikrar Paktı'na çok önemli katkıları olmasına rağmen bu politika da diğerleri gibi beklenen etkiyi yaratamadı.

4.İstikrar ve Ortaklık Süreci-1999

1999 yılına gelindiğinde, AB 1990'lar boyunca izlediği politikalardan vazgeçerek daha farklı bir politika izleme kararı almıştı. AB, Balkanlar'da güven ve istikrarı sağlamak için sadece Ortak Dış ve Güvenlik Politikası uygulamakla yetinmemiş, bölgede daha etkili olabilmek için bu ülkeler ile olan ilişkilerinde genişleme mekanizmasını devreye sokup normatif gücünü de kullanma kararı almıştır. Bu yaklaşım değişikliğinin en somut göstergesi ise "İstikrar ve Ortaklık Süreci" -*stabilization and Association Process*- SAP olmuştur. AB, bu süreçle Batı Balkan ülkelerine üyelik perspektifi vererek bölgeye yönelik olarak ilk defa stratejik bir adım atmıştır. Avrupa Komisyonu 26 Mayıs 1999'da yayınladığı bir bildiride, Batı Balkan ülkelerinin reform sürecine destek vermek ve bu ülkeleri AB'ye yakınlaştırmak için İstikrar ve Ortaklık

Süreci başlatılmasını tavsiye etti. Buna dayanarak Genel İşler Konseyi 21–22 Haziran 1999 tarihinde gerçekleştirdiği 2192 sayılı toplantısında Batı Balkan ülkelerine yönelik İstikrar ve Ortaklık Süreci'ni kabul etti. İstikrar ve Ortaklık Süreci'nin en önemli özelliği, bölge ülkelerini kendi şartları çerçevesinde ele alıp değerlendiren ve sözleşmelere dayalı bir yaklaşım geliştirilmesidir.

1999 yılında başlatılan "İstikrar ve Ortaklık Süreci", AB'nin Batı Balkanlar'a ilişkin politikasının temel çerçevesini oluşturmaktadır. Bu sürecin temel unsurları İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları, bölgesel işbirliği, demokratikleşme, sivil toplumun gelişimi ve devlet kurumlarının oluşturulması konularına odaklanmıştır. Bölge ülkelerine verilen yardım, 2002-2006 döneminde CARDS adı altında toplamıştır. Bu yardımın alınabilmesi için önkoşul, demokrasi ve hukukun üstünlüğü, temel insan hakları ve azınlık haklarına saygıdır. 2000-2006 arasında toplam 4,65 milyar Euro kullanıma sunulmuştur.[10]
[11]

Tablo 1:
Batı Balkan Ülkelerinin Bağımsızlık Ve AB İle Bütünleşme Süreçleri

Ülke	Bağımsızlık tar.	İOA imza tar.	İOA yür. tar.	Tam üyelik mür.tar.	Müz.baş tar.
Hırvatistan	25.06.1991	29.10.2001	1.02.2005	21.02.2003	03.10.2005
Makedonya	8.09.1991	9.04.2001	1.04.2004	22.03.2004	-
Bosna-Hersek	01.03.1992	16.06.2008	-	-	-
Karadağ	03.06.2006	15.10.2007	01.01.2008	15.12.2008	-
Sırbistan	05.06.2006	29.04.2008	-	-	-
Kosova	17.02.2008	-	-	-	-
Arnavutluk	28.11.1912	12.06.2006	1.04.2009	28.04.2009	-

5. Zagreb Zirvesi

İstikrar ve Ortaklık sürecini yenileyerek daha etkin bir hale getirmek ve dinamizm kazandırmak isteyen AB, 24 Kasım 2000 tarihinde Zagreb Zirvesi'ni gerçekleştirmiştir. Hırvatistan'ın ev sahipliği yaptığı zirveye, AB üye ülkeleri İstikrar ve Ortaklık kapsamında ki Batı Balkan devletleri ve AB üyeliğine aday Balkan ülkesi Slovenya'nın hükümet ve devlet başkanları ile dışişleri bakanları katılmıştır. Zagreb Zirvesi'nde potansiyel adaylık kavramı üzerinde önemle durulmuştur.

6. Selanik Zirvesi

2003 yılı İstikrar ve Ortaklık Süreci'nin canlandığı, yeni gündem maddelerinin oluşturulduğu ve Makedonya ile Hırvatistan dışındaki Batı Balkan ülkelerinde sürece katılımının arttığı yıl olmuştur. 2003 yılının ilk altı ayında Yunanistan dönem başkanı olunca kendisinin de bir Balkan ülkesi olması nedeniyle istikrar ve ortaklık süreci, AB gündeminin en önemli konu-

10 F. Ağca (2010) age.

11 F. Ağca (2010) age.

su haline gelmiştir. Bu doğrultuda dönemin dışişleri bakanı önderliğinde "Yunanistan Dönem Başkanlığının Batı Balkan Ülkeleri için Öncelikler" - "Greek Precidency Priorities for the Western Balkans" adlı stratejik belge hazırlandı.AB'nin Batı Balkan politikası Soğuk Savaşın bitiminden itibaren Balkanlarda yaşanan güç boşluğunun AB tarafından doldurulmak istenmesi en önemli motivasyon olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bölgede yaşanan çatışmalar ve istikrarsızlık ilk başlarda AB'nin altından kalkabileceği bir seviyede değildi. Bu yüzdendir ki ilk denemelerinde başarısız olan AB, bölgeyi ABD, BM, NATO gibi güçlere bırakmak durumunda kalmıştır. Royumont Süreci, Bölgesel Yaklaşım, İstikrar Paktı, İstikrar ve Ortaklık Süreci gibi birçok politika üreten AB, bu politikaların temeline Balkan ülkelerine Batı tipi yönetim ve Avrupalı kimliği kazandırarak bölgedeki istikrarı sağlamayı koymuştur. Bunu başarabilmek için politikalarını "şarta bağlılık" esasına göre üretmiş ve bu şartlara uyulduğu takdirde Balkan ülkelerine üyelik perspektifi vereceğini açıklamıştır. 1990'lardan beri geçen süreç incelendiğinde, AB'nin üyelik perspektifi verdikten sonra politikalarını uygulamakta geçmişe göre daha başarılı olduğunu görüyoruz. Nitekim bugün birçok Balkan ülkesi dış politikaların temeline AB üyeliğini koymuş durumda. Her ne kadar üyelik konusunda sadece Hırvatistan istenen noktaya gelmişse de bu, AB'nin balkanlarda başlattığı dönüşümü göstermesi açısından iyi bir örnektir.[12]

Sonuç

AB Balkanlar konusunda özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren oldukça yoğun bir çaba sarf etmektedir. Aslında Soğuk Savaşın bitiminden itibaren Balkanlarda yaşanan güç boşluğunu AB doldurmak istemiştir. Ancak bölgede yaşanan çatışmalar ve istikrarsızlık ilk başlarda AB'nin altından kalkabileceği bir seviyede değildi. Bu yüzdendir ki ilk denemelerinde başarısız olan AB, bölgeyi ABD, BM, NATO gibi güçlere bırakmak durumunda kalmıştır. Buna rağmen Royumont Süreci, Bölgesel Yaklaşım, İstikrar Paktı, İstikrar ve Ortaklık Süreci gibi birçok politika üreten AB, bu politikaların temeline Balkan ülkelerine Batı tipi yönetim ve Avrupalı kimliği kazandırarak bölgedeki istikrarı sağlamayı koymuştur. Bunu başarabilmek için politikalarını "şarta bağlılık" esasına göre üretmiş ve bu şartlara uyulduğu takdirde Balkan ülkelerine üyelik perspektifi vereceğini açıklamıştır. 1990'lardan beri geçen süreç incelendiğinde, AB'nin üyelik perspektifi verdikten sonra politikalarını uygulamakta geçmişe göre daha başarılı olduğunu görüyoruz. Nitekim bugün birçok Balkan ülkesi dış politikaların temeline AB üyeliğini koymuş durumda. Her ne kadar üyelik konusunda sadece Hırvatistan istenen noktaya gelmişse de bu, AB'nin balkanlarda başlattığı dönüşümü göstermesi açısından iyi bir örnektir. Balkanlar'ın geleceği AB'nin içinde olduğu gibi, AB'nin güvenliği ve prestiji de Balkanlar'ın içinde gözükmektedir. Bu sebepten entegrasyon sürecinin gerçekleşmesi her iki tarafında yararınadır. [13]

AB'nin bu güne kadar dış politikada ortaya koyduğu zayıf performans ihtiyatlı bir yaklaşımı zorunlu kılsa da, Güneydoğu Avrupa olarak tanımlanan Batı Balkanlar istikrara kavuşmadan AB'nin kavuşması da mümkün olmayacağının anlaşılmış olması, en önemli motivasyon unsuru haline gelmiştir. Daha da önemlisi AB'nin elindeki üyelik kozu Balkan ülkeleri için hala oldukça cezbedicidir.

12 U.Tıkıcı,2012, age.

13 U.Tıkıcı,2012, age.

ABD'nin Balkanlar Politikası

Birol Akgün

Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

Giriş

Balkanlar, dünya tarihinde büyük medeniyetlerin, dinlerin ve kültürlerin doğduğu bir coğrafya değildir. Bunun temel nedeni ise bölgenin fizikî koşulları itibariyle coğrafî bir bütünlük oluşturmaktan uzak olmasıdır. "Balkan" adının da ifade ettiği gibi, doğal koşullar bölgede yaşayan halkları birbirinden keskin sınırlarla ayırmaktadır. Bekli de bunun doğal bir sonucu olarak Balkanlar küresel jeopolitik güç dalgalanmalarından en çok etkilenen ve sık sık insanlığa büyük acılar çektiren savaşların ve çatışmaların alanı olmaktadır. Birinci dünya savaşı Balkanlarda başlamış, İkinci dünya savaşında bölge Naziler ve Rusya arasında el değiştirmiş ve Soğuk Savaş sonrasında ise Yugoslavya'nın parçalanması sürecinde bölgede yakın tarihin en acımasız katliamları yaşanmıştır.[1] Avrupa'nın hemen yanı başındaki Balkan ülkeleri bugün de bir yandan istikrar amacıyla NATO gibi Euro-Atlantik kurumlarının güvenlik şemsiyesi altına girmeye çalışırken, diğer yandan ekonomik gelişme ve demokratikleşme açısından Avrupa Birliğine üye olma arayışındadırlar. Öte yandan bölgenin eski jeopolitik oyuncuları olan Rusya ve Türkiye gibi ülkeler ise bugünlerde Balkanlara yeniden dönmektedirler.

Bununla birlikte Soğuk Savaş sonrası dönemde Balkanlardaki siyasî gelişmeleri belirleyen en önemli güç Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmuştur. Sırpların etnik temizliğini durduran, Kosova'ya bağımsızlığa giden yolu açan ve Makedonya'nın parçalanmasını önleyen en etkili aktör ABD'dir. Bugün Sırplarla Boşnaklar ve Hırvatlar arasındaki çatışmaları durduran ve kırılgan da olsa bölgedeki güvenlik mimarisini inşa eden ülke ABD'dir. Bu nedenle AB, Rusya ve Türkiye gibi bölgesel aktörlerin Balkanlar söz konusu olduğunda ABD'nin bölgedeki rolünü göz ardı etme lüksleri yoktur. O halde burada tartışılması gereken konu, öncelikle Balkanların uluslararası sistemdeki rolünü tanımlayan temel parametrelerin neler olduğunu incelemek; ardından da küresel bir hegemonik güç olarak ABD için bölgenin ne ifade ettiğini anlamaktır. Böylece Balkanların ABD dış politikasındaki yeri ve gelecekte bu ülkenin oynayacağı muhtemel roller daha iyi anlaşılacaktır.

Balkan jeopolitiği

Coğrafî olarak bakıldığında Balkanlar, Avrupa ve Asya (Avrasya) kıtalarının önemli bir kesişim noktasını oluşturur. Ancak bölge her iki kıtanın merkezinde değil, kenarında kalmaktadır. Bu bağlamda bölgenin jeopolitik olarak stratejik önemini tanımlayan temel faktör, Balkanların Asyalı, Avrupalı veya diğer küresel güçlerin karşılaşma alanı olmasıdır. Başka deyişle, Bal-

1 Yugoslavya'nın siyasi parçalanmasının yetkin bir anlatımı için bkz. Christopher Benneti, *Yugoslavia's Bloody Collapse; Cause, Course and Consequences,* Hurst & Company, London, 1995.

kanlar farklı güçlerin, kültürlerin ve dinlerin karşılaştığı ve çoğu zaman da çatıştığı kritik bir fay hattında (faultline) yer almaktadır. Dolayısıyla bölgesel ve küresel sistemdeki değişimler çoğu zaman oldukça yüksek şiddette siyasî depremlere neden olmaktadır.

Gerçekten de Balkanlara baktığımız zaman, farklı ırkların ve dinlerin birlikte var olduklarını görmekteyiz. Örneğin Hıristiyanlığın Katolik ve Ortodoks mezhepleri burada karşılaşmakta; İslam ile Hıristiyanlık burada kesişmekte ve hatta iç içe girmektedir. Etnik olarak Slav ırkının ağırlığı olmakla birlikte, Türkler, Arnavutlar, Yunanlılar, Makedonlar, Macarlar ve Romenler de kendilerini birer Balkan halkı olarak görürler. Bu sonuç bölgenin arazi koşullarıyla bağlantılı olduğu kadar, tarihsel olarak balkanların bir göç ve geçiş yolu olmasının da mirası sayılmalıdır. Son beş yüzyılda Türkler, Ruslar ve Macarlar arasında büyük bir mücadele alanı olan Balkan coğrafyasında, 20. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlının bölgeden çekilmesiyle küçük balkan devletleri ortaya çıkmış ve zamanla Avrupalı güçler, Rusya ve ABD'nin mücadele alanına dönüşmüştür.

Balkanlarla ilgili olarak şunun altını çizmek gerekir. Özelikle Avrupalı ve Asyalı güçler arasında siyasî-askerî güç rekabetinin kızıştığı dönemlerde Balkanların önemi kritik anlam kazanmakta; diğer zamanlarda ise ya unutulmakta veya bölge içindeki küçük güçler arasındaki rekabete terk edilmektedir. Küçük Balkan devletlerinin hayatta kalma mücadelelerinde çoğu kez kaderlerini belirleyen kritik değişken ise bu devletlerin bölgesel ve küresel aktörlerle kurdukları ilişkilerdir. Örneğin tarihsel olarak bakıldığında Ortodoks Slav ulusların daha çok Rusya'ya yaslanarak ayakta kalmaya çalıştıkları; Katoliklerin Avusturya-Macaristan ve şimdilerde Almanya ile dayanışmakta oldukları ve nihayet Müslüman halkların da Türkiye ve bugünlerde biraz da ABD ile ittifak kurdukları gözlenmektedir.

Soğuk Savaştan Günümüze ABD'nin Balkan Politikaları

Bu genel gözlemlerden sonra ABD'nin bölgeye yönelik politikalarını İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemi üçe ayırarak incelemek mümkündür.

1-Soğuk savaş dönemi

Bu dönemde ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki ideolojik ve askerî rekabette Balkanların çekirdek ülkelerinin çoğu Sovyet hâkimiyetine girmiştir. Doğu ve Orta Avrupa gibi Balkan ülkeleri de Sosyalist bloğun bir parçası haline gelmiştir. Her ne kadar Tito'nun Yugoslav'yası Bağlantısızlık hareketinin öncüsü olmuş ve Enver Hocanın Arnavutluğu kendine özgü komünizmiyle bağımsız bir duruş sergilese de bu ülkelerin Batı dünyası ile ilişkileri zayıf kalmıştır. Soğuk Savaş süresince Balkanlar'da ABD'nin iki önemli müttefiki ise NATO üyeleri olan Türkiye ve Yunanistan'dır.

2-1991-2001 dönemi

ABD'nin Balkanlara yönelik en büyük askerî, siyasî ve ekonomik yatırımlar yaptığı dönem bu on yıllık zaman dilimi olmuştur. ABD'nin tek süper güç olarak kaldığı, geçiş aşamasındaki Rusya'nın ABD'yi dengelemekten uzak olduğu bu tarihsel kesitte Balkanlar ABD için küresel hegemonik konumunu pekiştirmenin bir aracı olarak kullanılmıştır. Bu çerçevede ABD, daha sonraları insanî müdahale olarak adlandıracağı tek taraflı askerî müdahalelerinin ilk uygu-

lama örneklerini Balkanlarda özellikle Bosna-Hersek savaşı, Kosova çatışması ve Makedonya olaylarında sergilemiştir. Bölge bu dönemde ABD dış politikasında önemli bir odak noktası haline gelmiştir.

Bu dönemde Bulgaristan ve Romanya gibi ülkeler NATO'ya alınırken, ABD aynı zamanda doğal müttefiki olan AB'nin bölgeye yönelik ekonomik-askerî ve siyasî nüfuzunun yayılmasını desteklemiştir. Askerî olarak en kanlı çatışmaların yaşandığı Sırplar, Boşnaklar ve Hırvatlar arasındaki çatışma 1995'te ABD'li diplomat Richard Halbrook vasıtasıyla imzalanan Dayton antlaşmasıyla sağlanmış; ardından da ABD öncülünde bir istikrar gücü oluşturulmuştur. ABD Yugoslavya'nın parçalanması sürecinde yaşanan çatışmalarda işlenen savaş suçları için Yugoslavya Savaş Suçları Mahkemesinin kurulmasına öncülük etmiş ve Milesoviç gibi eli kanlı liderlerin yargılanmasını sağlamıştır. Ayrıca ABD 1999 yılındaki Kosova krizinin aşılmasında ve 2001 Makedonya iç çatışmalarının sona erdirilmesinde de gerekli inisiyatifi almıştır. Bugün hala ABD'nin Balkanlarda Kosova'da önemli bir askerî birliği ve Bosna'da ise istihbarat birimleri bulunmaktadır. Böylece ABD 1991 sonrasında Balkanlardaki çatışmaları NATO'nun varlık ve meşruluğunu sağlamlaştırmak ve kendi küresel hegemonik gücünü pekiştirmek için kullanmıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin Balkanlar politikası Yugoslavya'nın dağılma sürecinde yaşana çalkantılar nedeniyle özellikle Batı Balkanlar'daki ülkelere odaklanmıştır. Bulgaristan ve Romanya'nın demokrasiye geçiş sürecini barışçıl biçimde yaşayarak AB'ye üye olmaları nedeniyle, ABD'nin bu ülkelere yönelik özel bir strateji geliştirmesine gerek kalmamıştır. Hırvatistan da benzer biçimde ekonomik ve siyasal anlamda ilerleme kaydetmiştir. Dolayısıyla günümüzde ABD'nin Balkanlar politikası dendiğinde akla Bosna Hersek, Kosova, Sırbistan, Karadağ, Arnavutluk ve Makedonya'ya yönelik politikaları gelmektedir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin Balkanlar'a yönelik dış politikasında SSCB ile rekabetin yerini bölgedeki istikrarsızlıkla mücadele almıştır. ABD, iki kutuplu sistemin çözülmesinin ardından dünyanın çeşitli bölgelerinde olduğu gibi Balkanlar'da da oluşan güç boşluğunun kendi çıkarlarına aykırı biçimde doldurulmasını önlemeyi hedeflemiştir.[2] Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin Balkanlara yönelik ilgisini hem Avrupa'nın istikrarına yönelik geçmişten gelen öncelikleri hem de tüm dünyaya kendi varlığı olmadan bölgedeki sorunların çözülemeyeceği imajını verme çabası çerçevesinde yorumlayabiliriz. ABD bu kapsamda, NATO'nun genişleme stratejisinden ve bölgede artan askerî etkinliğinden de faydalanmıştır.[3]

1990'lı yılların başlarında Balkanlarda pasif bir dış politika izleyen ABD'nin bölgeye yönelik ilgisi zaman içinde artmıştır. Soğuk Savaşın hemen akabinde dünyanın diğer bölgelerindeki gelişmelere odaklanan ve burada önemli ekonomik çıkarları bulunmayan ABD, Balkanlar'da bu dönemde ortaya çıkan ilk kriz olan Yugoslavya'nın dağılması sürecinde başta fazla etkinlik göstermemiş ve bu sorunun çözümünde AB'nin öncülük etmesini tercih etmişti.[4]

ABD'nin Balkanlar'a yönelik dış politikası 1993 yılında Clinton yönetiminin iş başına gelmesi ve ABD'nin yeni dönem için tanımladığı istikrarsızlığı önlemeye ve demokrasiyi teşvike

2 Tayyar Arı, Ferhat Pirinççi, "Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Balkan Politikası", *Alternatif Politika*, Cilt. 3, Sayı. 1, 1-30, Mayıs 2011, ss. 2-3.

3 Arı, Pirinççi, s. 24.

4 Arı, Pirinççi, s. 4.

yönelik yaklaşım çerçevesinde değişim göstermeye başlamıştır.[5] Yugoslavya'nın dağılma süreciyle karşılaştırıldığında ABD'nin Kosova krizinde en başından daha etkili rol oynadığını söyleyebiliriz. Bu tutumun ilk nedeni, Kosova krizinin bölgede geniş kapsamlı bir istikrarsızlık ve çatışma ortamına yol açması ihtimalinin yüksek olmasıydı. İkincisi ise Yugoslavya'nın dağılma sürecindeki sorunların üstesinden gelmede Avrupa ülkelerinin yetersiz kalmaları ve ABD'nin küresel üstünlüğünün etkisine ihtiyaç duyulduğunun açık olmasıydı.[6] ABD, Kosova konusunda inisiyatif kullanarak hem bölgenin ileride tamamen AB'nin tekeline girmesini önlemiş hem de Kosova'ya yönelik insani müdahale ile kendisinin gelecekte başka bölgelere yapabileceği müdahalelere meşruiyet zemini hazırlamıştır.[7] Kosova'da askeri varlığı bulunan ABD, ülkenin bağımsızlık sürecini de açıkça desteklemiştir.[8] ABD yönetimi Makedonya'daki çatışmaların sona ermesinde de etkili rol oynamış ve bu ülkeyi resmi adıyla Makedonya Cumhuriyeti olarak tanımıştır.[9]

3-11 Eylül sonrası dönem

2000 yılında iş başına gelen George W. Bush döneminde yaşanan trajik 11 Eylül saldırıları ABD dış politikasındaki öncelikleri köklü biçimde değiştirmiştir. Küresel terörle mücadele artık ABD dış politikasının odak noktası haline gelmiştir. Özellikle Afganistan ve Irak savaşlarının başlaması ile birlikte ABD için Balkanlar öncelikli bir konu olmaktan çıkmış; bölge AB'ye bırakılmıştır. Sırbistan ve Ukrayna gibi ülkelerde yaşanan renkli devrimlere destek sağlasa da ABD'nin bölgedeki askeri ağırlığı azalmaya başlamıştır. Obama dönemindeyse Balkanlar Avrupa güvenliğinin bir parçası olarak görülmekle birlikte Afganistan ve Irak savaşları ile ekonomik krizi Obama'nın dikkatini bu sorunlu alanlara yöneltmiştir. Son bir yıl içindeyse artık ABD, Dışişleri bakanı Bayan Clinton'un ağzından Asya eksenli yeni bir dış politika izleyeceği tüm dünyaya açıklanmıştır. Dolayısıyla ABD için Balkanlar artık AB'ye havale edilmiş bir alan olarak görülmeye başlanmıştır.

Bu çerçevede ABD, AB'nin balkanlara yönelik iyi komşuluk ve entegrasyon politikalarına destek vermeye devam etmekte; bölgedeki kırılgan barışı etkileyecek bir kritik çatışma riski ortaya çıkmadığı sürece Balkan işlerine karışmamaktadır. Batı balkanlarda Hırvatistan artık AB üyesi sayılırken, Makedonya müzakerelere başlamıştır. Ayrıca Sırbistan, Bosna-Hersek, Karadağ ve Kosova ise AB'ye üye olmak istemektedirler. Bu amaçla AB ile pek çok ortaklık antlaşması imzalamışlardır. Diğer yandan güvenlik açısından Arnavutluk ve Hırvatistan NATO üyesi olurken, Makedonya, Sırbistan ve Bosna-Hersek de üye olma arayışı içindedirler.

Başkan Obama'nın Balkanlar Politikası

Bill Clinton'ın çok yönlü Balkanlar politikasının aksine, George W. Bush döneminde ise ABD'nin bölgeye yönelik ilgisi azalmıştır.[10] Günümüzde ABD'nin Bosna ve Kosova'da barış

5 Arı, Pirinççi, s. 7.

6 Arı, Pirinççi, s. 10.

7 Arı, Pirinççi, s. 11.

8 Arı, Pirinççi, s. 16.

9 Akis Sakellariou, "Obama's Policy in the Western Balkans: Following Bush's Steps", http://csis.org/blog/obamas-policy-western-balkans-following-bushs-steps, (11.03.2011).

10 Fikret Ertan, "Amerika Balkanlara Yeniden Dönüyor", http://www.zaman.com/amerika-balkanlara-yeniden-donuyor/848897.html, (17.05.2009).

ve istikrarın sağlanmasına yönelik girişimleri henüz tam olarak başarı sağlayamamıştır. Yine Batı Balkanlar'ın genelinde ekonomik, siyasal ve sosyal sorunlar bulunmaktadır. Obama'nın birinci başkanlık döneminin ilk yıllarında, Amerikan yönetimi bu sorunların aşılmasında AB'nin yetersiz kalması, Rusya'nın bölgede etkinlik kurmasının önlenmesi ve Balkanlar'daki Müslüman toplumlara verilecek destek aracılığıyla ABD'nin dünya Müslümanları nezdinde prestij kazanması amaçlarıyla Balkanlar'da ABD'nin daha etkili bir dış politika yürütmesini planlamıştır.[11]

Bu çerçevede, Clinton'ın ardından bölgeye giden ikinci önemli ABD'li devlet adamı olarak başkan yardımcısı Joe Biden, 2009 yılında Kosova, Bosna ve Sırbistan'ı ziyaret etmiştir.[12] Ne var ki, 2009 yılında Amerikan Kongresi'nin bölgedeki ABD etkinliğinin artırılmasına yönelik olarak aldığı kararla da somutlaştırılan bu planlama, Obama döneminde etkin biçimde uygulanamamıştır. Obama yönetimi gerek ABD'nin dünyanın diğer bölgelerindeki önemli gelişmeler ve içişleriyle meşgul olması, gerekse Balkanlar'da 1990'lardakine benzer çatışmaların yaşanmaması nedeniyle bölgeye yönelik ABD politikasında değişikliğe gitmemiştir. Genel hatlarıyla baktığımızda, Obama dönemindeki Balkanlar politikasının Bush döneminin bir devamı niteliğinde olduğu görülmektedir. Bush ve Obama yönetimlerinin politikalarında ABD'nin Balkanlarda süregelen önceliği istikrar, AB'nin bölgede etkin rol oynaması ve Balkan ülkelerinin Avrupa-Atlantik bölgesi kurumlarıyla bütünleşmeleri olmuştur.[13]

Obama'nın ikinci defa Amerikan başkanlığına seçilmesi, Batı Balkanlar'da memnuniyetle karşılanırken Obama yönetiminin bölgeye bakış açısında bu yeni dönemde de önemli bir değişiklik olması beklenmemektedir. Seçimlerin ardından Kosovalı ve Arnavut liderler Obama'ya tebriklerini iletmişlerdir.[14] Bosna'da bağımsızlık isteyen Bosnalı Sırplar ise ABD seçimlerinde Cumhuriyetçi partiyi desteklemişlerdi. Kendilerinin bağımsızlığının ve seçimlerde Cumhuriyetçi aday Romney'nin desteklenmesi için Bosna Sırp Cumhuriyeti yönetimi ABD'deki lobi şirketlerine son beş yılda on milyon doların üzerinde ödeme yaptı. Bununla beraber, uzmanlar ABD dış politikasında Balkanlar'ın jeopolitik konumunun belirli olduğunu ve Romney seçilmiş olsaydı dahi Balkanlar politikasında çok fazla değişiklik yaşanmamış olacağını ifade ediyorlar.[15]

Bununla beraber, ABD'nin ve genel anlamda Batılı ülkelerin Balkanlar'a yönelik politikalarında bazı değişimlerin olduğu görülmektedir. Batı Balkanlar'daki anlaşmazlıkların çözümü için Kosova odaklı siyasetin yerini bölge ülkelerini içine alan bir yaklaşım almıştır. Hillary Clinton'ın Kosova ile birlikte Bosna ve Sırbistan'ı ziyaret etmesi, bu tutumun bir göstergesidir. Obama'nın yeniden başkan seçilmesinden kısa zaman sonra, 2012 yılı Ekim ayı sonunda ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, AB Dışişleri Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton ile beraber Balkan ülkelerini kapsayan bir geziye çıkmıştır.[16] Beraber yaptıkları Kosova, Sırbistan ve Bosna ziyaretlerinin ardından Clinton yalnız olarak NATO üyeleri Hırvatistan ve Arnavutluk'u da ziyaret etti. ABD'ye dönüşünün ardından ise Karadağ ve Makedonya liderleriyle telefon

11 Sakellariou, "Obama's Policy in the Western Balkans..."

12 Ertan, "Amerika Balkanlara…"

13 Sakellariou, "Obama's Policy in the Western Balkans..."

14 "Batı Balkan ülkeleri, Obama'nın seçilmesinden memnun", http://www.zaman.com.tr/dis-haberler/bati-balkan-ulkeleri-obamanin-secilmesinden-memnun/2012683.html, (07.11.2012).

15 "Sırplar ABD'de Lobi Yapıyor", http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=234441, (10.11.2012).

16 Erhan Türbedar, "Hillary Clinton Balkan Gezisinde", http://www.avim.org.tr/degerlendirmetekli.php?makaleid=5630, (01.11.2012).

görüşmeleri yaptı. ABD, yakında AB'ye tam üye olacak olan Hırvatistan'ı Avrupa ile bütünleşmedeki başarısı ve kaydettiği ekonomik ve siyasal ilerleme nedeniyle bölge ülkelerine örnek olarak sunmaktadır. Arnavutluk, Makedonya ve Karadağ'ı ise iç ve dış sorunlarını aşmaları için desteklediğini bir kez daha dile getirmiştir. [17]

Balkanlar'ın ABD'ye bakışını ele aldığımızda, her ne kadar nihai hedefleri AB üyeliği olsa da, sorunlarının çözümünde ABD'den destek aramaya eğilimli oldukları görülmektedir. Bu durumda hem bölge ülkelerinin kendi sorunlarını çözmekte yetersiz kalmaları, hem de AB üyelerinin farklı yaklaşımları nedeniyle bölgeye yönelik bütüncül bir politika izlemekte zorlanması etkilidir. Hillary Clinton'ın gezisinde ABD'nin beklentilere yanıtı ise Batı'nın kendilerini destekledikleri fakat sorunları yine kendilerinin çözmeleri gerektiği şeklinde oldu.[18]

ABD, bölgeye yönelik politikalarında Avrupa Birliğini önemli bir çözüm ortağı olarak görmektedir.[19] Clinton ve Ashton'ın beraber çıktıkları Balkanlar gezisinden de anlaşılacağı üzere, ABD bölgede AB ile beraber hareket etmeye büyük önem vermekte, bunu iki tarafın da birbirine ihtiyaç duyduğu bir ortaklık olarak görmekte ve bölge ülkelerini de Avrupa ile bütünleşmeye teşvik etmeye devam etmektedir.[20]

Güvenlik politikaları açından baktığımızda ABD'nin Kosova'nın yanı sıra Bulgaristan ve Romanya'da da askerî üsleri bulunduğunu görüyoruz.[21] Hırvatistan ve Arnavutluk'un NATO'ya üye olmalarında da ABD etkili olmuştur.[22] ABD'nin bölgedeki askerî üslerinin gerektiğinde Orta Doğu'daki operasyonlar için kullanılabileceği düşünülmektedir. Yine bölgedeki ABD etkinliğinin gerek Avrupa'ya mesafeli duran Arnavut ve Boşnakların ABD'ye güvenini kullanarak bu toplumların sorunlarının çözümünde etkili olabileceği düşünülmektedir. Diğer bir neden ise Balkanlar'da terörist yapılanmaların ortaya çıkmasını önlemektir.[23]

ABD, sağladığı insanî yardımlar aracılığıyla bölgede ekonomik ve siyasal reformları teşvik etmektedir. ABD bu amaçla bölge ülkelerine iyi yönetişim, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygının teşviki, yolsuzlukla mücadele, sivil toplumun güçlendirilmesi, insan kaçakçılığı ve kitle imha silahlarıyla mücadele alanlarındaki programlarla destek sağlamaktadır. Bununla beraber ABD, bu reformlar konusunda en etkin aktörün AB olması gerektiğini ve bölge ülkelerinin nihai hedeflerinin AB üyeliği olması gerektiğini düşünmektedir.[24]

Sonuç

ABD'nin ve uluslararası toplumun Balkanlar'daki başlıca hedefi bölgenin NATO'nun askerî veya uluslararası kuruluşların herhangi bir siyasî müdahalelerine gerek kalmadan istikrarını koruması ve Avrupa-Atlantik kurumlarıyla bütünleşmesidir.[25]ABD'nin Balkanlar'a yönelik dış

17 Philip H. Gordon, "U.S. Policy toward the Balkans", http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/2012/200553.htm, (13.11.2012).

18 Türbedar, "Hillary Clinton Balkan..".

19 http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/2012/200553.htm, (05.12.2012).

20 Gordon, "U.S. Policy toward…".

21 Arı, Pirinççi, 25.

22 Sakellariou, "Obama's Policy in the Western Balkans…".

23 Steven Woehrel, "Future of the Balkans and US Policy Concerns", *CRS Report for Congress*, Congressional Research Service, (13.05. 2009), s. 1

24 Woehrel, "Future of the Balkans…", s. 9.

25 Woehrel, "Future of the Balkans…", s. 4.

politikasında bütünleşmiş Avrupa vurgusu göze çarpmaktadır. Aynı zamanda bu ülkelerin ekonomi, demokrasi ve savunma alanlarında, Avrupa-Atlantik kurumlarıyla bütünleşmeleri teşvik edilmektedir.[26] ABD'nin bölge ülkelerinden beklentisi ise bölücü milliyetçilikten vazgeçmeleri ve ekonomilerine esneklik kazandırmalarıdır.[27]

Özetle, gelecek dönemde de bölgede küresel etkileri olacak ciddi çatışma riski ve siyasî krizler yaşanmadığı sürece, Balkanların ABD için öncelikli bir dış politika alanı olması beklenmemelidir. ABD daha çok Euro-Atlantik kurumları üzerinden Balkanların istikrar ve güvenini sağlamaya çalışacak; ayrıca AB'nin genişleme sürecine destek verecektir. Rusya'nın son yıllarda Ukrayna ve Sırbistan üzerinden Batıya yönelik sergilediği karşı tutumun Balkanlardaki diğer Ortodoks Slav halklarını da içerecek şekilde genişlemesi durumundaysa, ABD için Balkanlar yeniden farklı bir anlam kazanabilecektir.

Kaynaklar

Arı, Tayyar, Ferhat Pirinççi, "Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Balkan Politikası", *Alternatif Politika*, Cilt. 3, Sayı. 1, Mayıs 2011, ss. 1-30.

Benneti, Christopher, *Yugoslavia's Bloody Collapse; Cause, Course and Consequences,* Hurst & Company, London, 1995

Ertan, Fikret, "Amerika Balkanlara Yeniden Dönüyor", http://www.zaman.com/amerika-balkanlara-yeniden-donuyor/848897.html, (17.05.2009).

Gordon, Philip H., "U.S. Policy toward the Balkans", http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/2012/200553.htm, (13.11.2012).

Sakellarıou, Akis, "Obama's Policy in the Western Balkans: Following Bush's Steps", http://csis.org/blog/obamas-policy-western-balkans-following-bushs-steps, (11.03.2011).

Türbedar, Erhan, "Hillary Clinton Balkan Gezisinde", http://www.avim.org.tr/degerlendirmetekli.php?makaleid=5630, (01.11.2012).

Worhrel, Steven, "Future of the Balkans and US Policy Concerns", *CRS Report for Congress*, Congressional Research Service, (13.05.2009).

"Batı Balkan ülkeleri, Obama'nın seçilmesinden memnun", http://www.zaman.com.tr/dis-haberler/bati-balkan-ulkeleri-obamanin-secilmesinden-memnun/2012683.html, (07.11.2012).

"Sırplar ABD'de Lobi Yapıyor", http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=234441, (10.11.2012).

http://www.state.gov/p/eur/rt/balkans/index.htm, (05.12.2012).

http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/2012/200553.htm, (05.12.2012).

26 http://www.state.gov/p/eur/rt/balkans/index.htm, (05.12.2012).

27 Gordon, "U.S. Policy toward…".

Türkiye'nin Balkan Politikası

Mehmet Özkan

Uluslar arası Saraybosna Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

Konuşmamda Bosna merkezli bir analiz yapmak istiyorum ama bunun tüm balkanlar için de geçerli olduğunu düşünüyorum. Balkanlara bakarken iki açıdan bakmak gerekiyor. Bu 2000 yılı sonrası Balkanlara yönelik algı ve bakışı daha iyi anlayabilmek için son derece önemlidir. Bunlardan ilki uluslararası toplumun Balkanlara ilgisinin nasıl şekillendiği.. İkincisi ise Türkiye'nin Balkanlara olan ilgisinin yıllar içinde nasıl şekillendiği ve kendisini nasıl gösterdiğidir.

Uluslararası toplumun Balkanlara, daha özelde de Bosna'ya olan ilgi ve bakışı özellikle 11 Eylül'den sonra artmaya başladı. Kabaca bakılırsa 1990'ların başında olan ilgi 1990'lar sonuna doğru gelindiği zaman, Kosova olayı hariç tutulursa, genelde bir azalma göstermişti. Bu durumu 11 Eylül olayları tamamıyla değiştirdi ve yeni bir dönemin önünü açtı. Bu ilginin ana sebebi 11 Eylül sonrası dünyada yaygınlaşan terörizm ve güvenlik algısının baklanlardaki yansımasıydı. Batılılar Avrupa'nın kapısında, yani Balkanlarda, bir terörizm tehlikesi olduğu yönündeki propagandaya ciddi şekilde inandılar. Bu algı ve inanç özellikle 2006'ya kadar devam etti. Hatta öyle ki bu dönemde Bosna-Hersek devletinin kurumsal yapısının oluşmasına yönelik en ciddi hamleler atılmıştır.

2006'dan, özellikle de 2008 krizinden sonra, işe hem Avrupa'nın hem de Amerika'nın bu bölgeden yavaş yavaş çekildiğini görmek mümkündür. Son dönemde yani 2011 yılından beri Avrupa Birliği ve Amerika'nın bölgeye yönelik küçük de olsa yeni bir ilgisinin olduğunu söylemek gerekir. Fakat son dönem AB ve Amerika'nın ilgisi Bosna-Hersek iç siyasetinde yaşanan gelişmelerle yakında ilişkili olup ancak onlar dikkate alındığında anlamlıdır. Bu açıdan bakılınca bu ilgide Boşnak Sırp Cumhuriyeti lideri Milorad Dodik'in 2011 yılında açıkça ilan ettiği bağımsızlık için referandum talebini hızlandırmasının derin bir etkisi vardır.

Türkiye açısından bakılınca ise Türkiye'nin 2006 sonrası yaklaşımında, aynı dönemde yakın çevre ile ilişkilerine önem vermesinin etkisi vardır. Dolayısıyla Batı'nın ilgisi azalirken Türkiye'nin ilgisi artmıştır. Türkiye'nin Balkanlar ve Bosna politikasını kabaca dört kategoride değerlendirebileceğimiz kanaatindeyim. Sosyal, ekonomik, siyasî ve dinî boyutlar. Ve her boyutun çeşitli girdi-çıktıları ve sonuçları olacaktır kısa ve uzun vadede.

Sosyal boyutuna baktığımızda bu kategoride üç ana boyutun varlığından bahsetmek mümkündür. Birincisi insanı yardım boyutu. Buna her türlü maddi manevi yardım dahildir. Balkanlarda ve Bosnada faaliyet gösteren bir çok sivil toplum kuruluşu ve dini cemaatin varlığını bu açıdan değerlendirmek gerekir. Ramazan ve Kurban çalışmaları ve diğer her türlü yardımlar Bosna'da savaş yıllarından beri devam etmektedir. İkicisi ise bununla bağlantılı olarak kimlik inşası meselesidir. Türkiye'nin buraya ilgisinin Boşnakların kimliğinin oturtulmasında etkili olduğu ve bunun orta ve uzun vadede devam edeceği kanaatindeyim. Bosna

kimliğinin en önemli boyutu müslüman olmalarıdır. Klasik bir etnik bir tanımlama yapmak Bosna ve Balkanlardaki kimlikleri tanımlamaya yetmez, aksine onları sınırlamaktan başka birşey yapmaz. Üçüncüsü olarak ise eğitim boyutundan bahsedilebilir. Mesela bu kongrenin yapıldığı içinde bulunduğumuz Uluslararası Saraybosna Üniversitesi eğitim faaliyetleri içinde değerlendirilmelidir. Diğer üniversite Uluslararası Burç Üniversitesi ve birçok türk koleji de bu açıdan önemli. Bu eğitim kurumları hem gelecek nesillerin yetişmesi için önemli hem de ülkenin yeniden yapılanmasında önemli roller oynamaktadırlar.

Ekonomik boyut bizim aslında en zayıf kaldığımız boyuttur. Mesela Bosna'ya bakarsak Avusturya bankaları tüm ülkedeki banka sektörünün yüzde seksenini kontrol etmektedir. Türkiye'nin Ziraat Bankası Bosna ise çok küçük bir oranı kontrol ediyor. Ayrıca Bosna-Hersek'teki yabancı yatırımlara bakınca şunları söylemek mümkündür. Birçok Avusturya ve Alman şirketi yatırımları için devlet desteği alırken, Türkiye hala buradaki yatırımlara devlet garantisi veremiyor. Dolayısıyla buna ülkedeki yatırım için bürokratik zorlukları da ekleyince çok ciddi bir Türk yatırımından bahsetmek son derece zor. Türkiye'nin 'yardım' dışında Bosna-Hersek'te ekonomik anlamda etkin olduğunu söyleyemeyiz.

Özellikle Bosna-Hersek üzerinden değerlendirilirse sosyal boyutun getirdiği etki ile beraber 2009 sonrası Türkiye siyasal olarak yavaş yavaş etkin olmaya başlamıstir. Ankara öncülüğünde başlatılan ve giderek ivme kazanan Türkiye-Hırvatistan-Bosna & Hersek ve Türkiye-Sırbistan-Bosna & Hersek üçlü mekanizmalarını bunun bir siyasî bir yansıması olarak görmek lazım. Bu üçlü mekanizmalarin kısa vadede ciddi getirileri olmasa da orta ve büyük ihtimalle uzun vadede bunlar Balkanlardaki sorunların çözümü için çeşitli ortak alanlar oluşturulması ve alt yapı oluşturulmasını mümkün kılacaktır. Bu çerçevede en önemlilerinden biri 2010 yılında Sırbistan Parlamentosunda Srebrenitsa Deklarasyonunun kabul edilmesiydi. Ki bu deklarasyonla beraber Sırbistan Bosna'da yaşanan soykırımdan dolayı suçunu kabul etmek durumunda kalmıştır. Bunun uzun vadede siyasî çıktıları olacağı kanaatindeyim.

Dinî boyuta geldiğimizde, bir çok faaliyetin oluğunuz görürüz. TIKA, bir sürü cami restorasyonu yaparken; bir çok sivil toplum kuruluşu, dini dernek vs. faaliyet gösteriyor Balkanlarda. Bosna'da savaş sonrasında bir selefi-İran etkisinden bahsediliyordu fakat şu an Türkiye burada – modern İslam demek istemiyorum ama – daha çok radikal sinirleri alınmış, daha Avrupa'ya yakın, ama kendi ayakları üzerinde durabilen, bir islami anlayışin oluşturmasina katki sagliyor. Bunu bilinçli ya da bilinçsiz olarak yaptığı ayrı bir tartışma konusu ama bu buradaki Türkiye'den gelen dini cemaatların etkisinin doğal sonucudur. Bu durum doğal olarak AB ve Amerikada da iyi karşılıyor, çünkü onlar kapılarında radikal olabilecek hareketleri istemiyorlar. Bu açıdan dini siyaset açısında Türkiye'nin politikası batıda hiç bir eleştiriyle karşılaşmamakta aksine zimmi bir destek bulmaktadır denilebilir.

Bu dört çerçeveden sonra bunlar ne anlama geliyor, ve genel; olarak soru ve sorunlar nelerdir diye sorabiliriz. İlk olarak vurgulanması gereken nokta Türkiye Balkanlarda tek başına oyun değiştirici-oyun kurucu bir pozisyonda değil. Bu hem siyasî olarak yaptıklarında görülebilir hem de bölgesel faaliyetlerindede görülebilir. Türkiye'nin burada tek başına siyasî anlamda oyun kurucu olması zor. Ama Türkiye şu an için batı dahil birçok uluslararası aktörün hareket noktasının merkezi haline gelmiş durumda. Örneğin Bosna'da Barışı Uygulama Komitesinde Türkiye İslam İşbirliği Teşkilatı'nı temsil ediyor. Ve birçok alanda ya tek başına ya da çeşitli örgütler adına söz sahibi ve etkili. Bu açıdan bakınca Türkiye'nin faaliyetleri çok önemli bir konum işgal ediyor fakat uluslararası toplumun ya da aktörlerin desteği olmadan

burada tek başına bir çözüm getirici hale gelmesi de şu an itibariyle çok kolay değil. Ama batı ve uluslararası toplum da Türkiye'nin desteğini almayan bir bölgesel politikayı da çok zor uygular. Karşılıklı bir ihtiyaç ve bağımlılık söz konusu şu an için.

Türkiye'nin Balkan politikasındaki en büyük açmaz ya da eksiklik çeşitli devlet ve sivil toplum kuruluslari arasındaki koordinasyon eksikliğidir. Birçok sivil toplum örgütü ve bir çok devlet organı faaliyet gösteriyor fakat bunlar arasında hemen hemen hiç bir işbirliği yok. Bu eksikliğe rağmen zihni ve arka planda hepsinin yaptıkları yine de Türkiye'nin politikasına pozitif etki sağlıyor. Eğer işbirliği imkanları artırılıp beraber hareket edilse, hepsinin birşeysel olarak yaptıkları çarpan etkisi yapıp çok daha fazla çıktı ortaya çıkarabilir. Bu çerçevede tüm bunların belirli bir vizyon belirleyip, işbirliği geliştirmeleri gerekiyor.

Son olarak, birçok Türk buralara geldiği zaman bir misyonu olduğunu iddia ederek geliyor. Bu misyon şu an artık vizyona dönüşmek zorunda. Balkanlarda bizim de desteklediğimiz çok ciddi bir AB, NATO vizyonu vardı. Artık AB visyonu yavaş yavaş Balkanlarda değerini kaybetmeye başlamış durumda. Bunun en temel sebebi hem Batının bölgeye olan ilgisizliği hem de 2009 yılından beri dünyada yaşanan küresel kriz sonrası AB'nin kendi iç sorunlarına yoğunlaşmasıdır.

Türkiye olarak bizler önümüzdeki dönemde çok konuşulan misyonu vizyonumuzla birleştirmezsek ciddi sıkıntıdır oluşabilir. Bu çerçevede Balkanlara artık duygusal bakmaktansa daha rasyonel olarak bakmamız gerektiği kanaatindeyim. Balkan Savaşlarının yüzüncü yılından dolayı birçok duygusal sayılabilecek faaliyet yapılıyor, bunlar elbette çok önemli ama artık daha rasyonel yaklaşımlar sergilememiz gerektiği kanaatindeyim. Ancak bu şekilde yüz yıl sonra Balkanların yeniden yapılanmasına çok ciddi katkı sağlayabilir ve misyonu vizyona dönüştürebiliriz.

Balkanlar'da Bölgesel İşbirliği'ni Hayal Etmek: Geçmişten Dersler Çıkarmak, Geleceği Tasarlamak

Birgül Demirtaş
Doç. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Türk Yazarlar Birliği'nin düzenlediği konferansın temel konusu olan "göç" meselesine yol açan önemli dinamiklerden birisi aynı coğrafyayı paylaşan ülkeler arasındaki anlaşmazlıklardır. Bu bağlamda zorunlu göçlerin engellenmesi için en başta komşu ülkeler arasında kalıcı barış ve güven ortamının oluşturulması hayati önemdedir. Bunun da gerçekleşebilmesi için bölgesel işbirliği çabaları önemlidir. Bu bağlamda, bu çalışmada Balkanlar'daki bölgesel işbirliği çabaları analiz edilmeye çalışılacaktır.

Öncelikle bölgeselleşme kavramına yönelik kuramsal çalışmalar ele alınacaktır. Daha sonra hangi dinamiklerin bölgeselleşmeye yol açtığı konusu incelenecektir. Üçüncü olarak, bölgeselleşmenin kalıcı barışa ve güvenliğe sunacağı katkılar ele alınacaktır. Daha sonra, Balkanlar'da şu ana kadar gerçekleşen bölgesel işbirliği çabaları değerlendirilecektir.

Kuramsal Çerçeve

Uluslararası İlişkiler literatüründe bölgeselleşmeye yönelik iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Birincisi, bölgeselleşmeyi doğal bir süreç olarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşıma göre, aynı bölgeyi oluşturan ülkeler arasında işbirliği doğal bir süreç sonucunda oluşmaktadır. Coğrafî yakınlık ve ortak tarihî geçmiş gibi faktörler, bölgesel işbirliğine yol açabilmektedir. İkinci yaklaşım ise bölgeselleşmenin ancak bir inşa süreci sonucunda gerçekleştiğini belirtmektedir.[1] Bu yaklaşıma göre, bölgesel işbirliğinin oluşması için öncelikle bölgesel kimliğin oluşması gerekmektedir. Bu görüşe göre, ulusal kimlikler ve devlet kimlikleri gibi bölgesel kimlikler de tarihsel süreç içinde inşa edilebilir. Bu inşa sürecini gerçekleştirenler çoğunlukla karar alıcılar ve entelektüellerdir. Bölgesel işbirliğinin gerçekleşebilmesi için bu grupların ortak bir kimlik hayal etmeleri gerekmektedir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Balkanlar'da kendiliğinden oluşan ya da oluşmakta olan bölgesel işbirliği girişimleri çok sınırlıdır. Dolayısıyla ortak kimlik ve bölgesel örgütler inşa edecek kapasiteye sahip vizyoner liderlere ihtiyaç duyulmaktadır.

1 Margaret P. Karns ve Karen A. Mingst, *International Organizations: The Politics and Processes of Global Governance, Lynne Rienner, Boulder*, 2004, s. 148.

Başka önemli bir konu da "bölge" kavramının tanımıdır? Bir bölgeyi nasıl tanımlarız? Hangi ülkelerin o bölgeye dahil olduğuna nasıl karar veririz? Bu bağlamda, vurgulanması gereken nokta, bölgelerin isimlerinin ve kapsamlarının zaman içinde değişebildiğidir. Örneğin "Avrupa" kavramını ele alırsak; antik Yunan mitolojisinden günümüze Avrupa kavramının kapsamı büyük bir değişime uğramıştır.[2] Benzer bir durum Balkanlar kavramı için de geçerlidir. Maria Todorova'nın "Balkanlar'ı Tahayyül Etmek" kitabı "Balkanlar" kavramının ve bölgeyle ilgili diğer kavramların yaşadığı değişimi kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. [3]

Bölgeselleşme Nasıl Gerçekleştirilebilir?

Farklı analiz seviyelerinde bölgeselleşmeyi etkileyen dinamikleri şu şekilde belirtebiliriz: Öncelikle küresel seviye açısından ele alınacak olursa, özellikle ortak tehdit ya da ortak çıkar algılamaları bölgesel girişimleri tetikleyebilir.[4] Örneğin Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'nden algılanan tehditler Avrupa'daki bölgeselleşme girişimlerini etkilemiştir. Gerek Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu gerekse Batı Avrupa Birliği'nin oluşturulmasının temel nedenlerinden bir tanesi sosyalist ideolojinin yayılmasından duyulan kaygıdır. Benzer şekilde bölgesel dinamikler, güvenlik kaygıları, tehdit algılamaları, ortak çıkar düşüncesi ülkeleri bir araya getirebilir. Bulgaristan'ın irredentist, genişlemeci politikalarından duyulan kaygıların 1934'te Balkan Paktı'nın oluşmasına neden olması örnek olarak belirtilebilir. Üçüncü ve son olarak, yerel seviyedeki etkiler dikkate alınabilir. Karar alıcılar, STK'lar, iş insanları bölgesel işbirliği çabaları için inisiyatifler geliştirebilir.

Bölgesel İşbirliği Girişimlerinin Olası Faydaları

1990'lardan itibaren içinde yaşadığımız dönem, sadece küreselleşme çağı değil, aynı zamanda bölgeselleşme çağı olarak da adlandırılmaktadır. 1990'lardan itibaren NAFTA'dan, Şanghay İşbirliği Örgütü'ne kadar yeni girişimler oluşturuldu. Daha önce kurulan bölgesel örgütlerden bazıları ise derinleşme ve genişleme süreçleri yaşadı: NATO ve Avrupa Birliği gibi.

Bölgeselleşmenin olası olumlu etkileri olarak şunları belirtebiliriz: Öncelikle bölgesel işbirliği girişimleri, küreselleşmenin meydan okumalarıyla ortak mücadele etmeyi kolaylaştırmaktadır. Bölgesel işbirliği bağlantıları güçlü olan ülkeler küreselleşmenin getirdiği zorluklarla daha iyi başa çıkabilmektedir. Ayrıca, günümüzde ortaya çıkan güvenlik meselelerinin çok boyutluluğu bölgesel işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Örneğin küresel terör, çevre sorunları, salgın hastalıklar gibi meselelerin tümü aynı bölgedeki ülkeler arasında işbirliğine gidilmeden çözülememektedir.

Bunlara ilaveten, aynı bölgedeki ülkelerin birlikte hareket etmeleri, ulusal-dışlayıcı kimlikle-

2 Bu konuyla ilgili kapsamlı bir çalışma için bkz. Gerard Delanty, Inventing Europe: Idea, Identity, Reality, Macmillan, Londra, 2002.

3 Maria Todorova, *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*, İstanbul, İletişim, 2003.

4 Karns ve Mingst, *a.g.e.,* 2004, s. 149.

rin üstesinden gelinmesine katkı sağlayabilir. Bölgesel kimliklerin güçlenmesi, ulusal kimliklerin tekel oluşturmasını engelleyecektir. Çoklu kimlikler, daha kapsayıcı olmaya yatkındır.

Şu ana Kadarki İşbirliği Çabalarının Bilançosu

Balkanlar'da geçmişten günümüze kadar çeşitli bölgesel ittifaklar kurulmuştur. Bunlardan en önemlileri arasında Balkan Paktı (1934), Bled İttifakı (1954), Güneydoğu Avrupa İşbirliği Girişimi (SECI-1996), Güneydoğu Avrupa İstikrar Paktı (1999, 2008'den itibaren Bölgesel İşbirliği Konseyi), Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci (1996) bulunmaktadır. Şu ana kadarki bölgesel örgütlerin temel özelliği, Balkan Paktı ve Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci hariç diğerlerinin kurulmasındaki temel dinamiklerin dış aktörler olmasıdır.

Balkanlar'da bölgesel işbirliğinin daha ileri aşamalara taşınmasının önünde çeşitli engeller mevcuttur: İlk olarak, 1990'larda yaşanan acıların, dışlayıcı kimlikler oluşturduğu gerçeğidir. Her bir Balkan halkı kendi acısını önemsemekte, diğer halkların yaşadıklarına empatiyle yaklaşmakta zorluk çekmektedir. Bu sorunun aşılabilmesi için, ortak bölgesel bir kimlik geliştirilmesi önemlidir. Orta Avrupa ülkeleri ve Baltık ülkeleri bu anlamda başarılı örnekler sunmaktadır.

İkinci olarak, Balkanlar'da geçmiş hala bugünmüş gibi yaşatılmaktadır ve sübjektif bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Oysaki geçmiş ne kutsallaştırılmalı ne de kapkara bir sayfa olarak görülmelidir. Geçmiş yüzyıllar mümkün olabildiğince objektif olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, Boston Üniversitesi öğretim üyesi David Fromkin, New York Times'ta 2003'te yayınlanan *"A World Still Haunted by Ottoman Ghosts"* makalesinde Yugoslavya'nın dağılmasından da Irak'ın Kuveyt'i işgalinden de Osmanlı'yı sorumlu tutmaktaydı.[5] Burada hayalet kavramının çoğul haliyle kullanılması da dikkate değerdir. Thucydides, Peloponez *Savaşı Tarihi* kitabında şunu söylüyor: İnsanlar, hatıralarını acılarına uydurmaya çalışıyorlar." ("It was a case of people adapting their memories to suit their sufferings.")[6] Bu duruma karşı dikkatli olunmalıdır.

Başka önemli bir nokta da, sembolik geçmişle yüzleşme çabalarının somut politikalarla desteklenmelerinin gerekliliğidir. Örneğin Sırbistan Parlamentosu'nun Srebrenica özrü, kapsamlı bir geçmişle yüzleşmenin önünü açmalıdır. Bir diğer önemli mesele de, bölgesel işbirliği çabalarının açık bölgeselleşme olmasının önemidir. Diğer bölge ülkeleri dışlanmamalı, diğer bölgelerle işbirliği ihmal edilmemelidir. Ayrıca, Bölgeselleşmenin küreselleşmenin alternatifi olmadığı da unutulmamalıdır. Bu bağlamda, sınırlar, tartışmalı olmaktan çıkmalıdır. Hala ülke sınırlarının tartışıldığı bir coğrafyada bölgesel işbirliklerinin geliştirilmesi mümkün değildir.

Öte yandan, Avrupa Birliği (AB) her ne kadar söylem düzeyinde bölgesel işbirliğini teşvik etse de fiili olarak bakıldığında Balkanlar içi bölgesel işbirliğine sadece sınırlı ölçüde olumlu

5 David Fromkin, *"A World Still Haunted by Ottoman Ghosts"*, The New York Times, 9 Mart 2003, http://www.nytimes.com/2003/03/09/weekinreview/the-world-a-world-still-haunted-by-ottoman-ghosts.html

6 Thucydides, *History of the Peloponnesian War*, Harvard University Press, Cambridge, 1998.

bir fayda sağlamaktadır. AB'ye tam üye olan Balkan ülkeleri, komşu ülkelere vize uygulamaya başlamak durumunda kalmaktadır. Bir başka mesele de AB entegrasyonu sürecinin belirsizliğidir. Tüm bölge ülkeleri AB hedefine odaklanmış durumda olsalar da AB'nin içinde bulunduğu yapısal kriz ortamı ve Balkan ülkelerinin kendi iç sorunları, Avrupalılaşma sürecinin ne zaman tamamlanacağı konusunda belirsizliğin korunmasına yol açmaktadır.

Somut Öneriler: Balkan ülkeleri arasında işbirliği nasıl arttırılabilir?

Mevcut sorunların aşılarak bölge ülkeleri arasında işbirliğinin kalıcı hale getirilebilmesi için vizyoner liderlik büyük önem taşımaktadır. 1930'larda savaştan yeni çıkmış Balkan liderleri bu iradeyi gösterebilmiştir. Ayrıca, bölgesel yakınlaşma yönünde çaba gösterilirken 1970'lerde Avrupa Topluluğu ülkelerinin başlattığı Avrupa Siyasi İşbirliği ("European Political Cooperation") süreci örnek alınabilir. Bu bağlamda, ülkeler, kendi güvenliklerini etkileyen önemli dış politika olayları konusunda koordinasyon süreci başlatabilir.

Bir başka önemli konu da, bölge içi ticaretin hala düşük seviyede olmasıdır. Özellikle AB'ye tam üye olmuş ülkeler Balkan ülkeleriyle daha az ticaret yapmaya başlamaktadır. Örneğin Bulgaristan dış ticaretinin yaklaşık yüzde 19'unu, Yunanistan yüzde 7'sini, Romanya yüzde 6'sını bölge ülkeleriyle gerçekleştirmektedir. Bölge ortalaması yüzde 26'da kalmaktadır.[7] Artan dış ticaretin karşılıklı bağımlılık ilişkisi yaratacağı ve barış ortamını kalıcı hale getireceği düşünüldüğünde bölgesel ticaretin teşvik edilmesi önemlidir.

Bu bağlamda, dikkat edilmesi gereken bir nokta da Batı kimliğini kutsallaştırıp, yerel ve bölgesel kimlikleri küçümseme çabalarının önüne geçilmesi gerekliliğidir. Ekonomik entegrasyon, insan hakları normları, demokrasi nasıl AB kimliğinin parçasıysa, geçmiş itibariyle faşizm de, soykırım da bu kimliğin parçasıdır.[8] Aynı şekilde bölgelerin kimliklerinin de zaman içinde değişim geçirdiği ve geçireceği unutulmamalıdır. Bölgesel kimlikler de bireysel ve ulusal kimlikler gibi sürekli yeniden üretilmektedir. Dolayısıyla Balkanlar kimliği de geçmişten benimsenerek yeniden tanımlanabilir. Bölgesel bilincin ve farkındalığın geliştirilmesi, ortak sorunların çözülmesinde yaşamsal öneme sahiptir.

H. N. Brailsford, 20. Yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu Makedonya topraklarına seyahat düzenledikten sonra "*Macedonia, Its Races and Their Future*" kitabını kaleme aldı. Burada şu ifadeleri kullandı: *"Makedonya toprakları kahrolası üç vilayeti kapsamaktadır. Bu vilayetler, ırksal ya da coğrafî hiçbir doğal bölünmeye karşılık gelmemektedir. ... Doğal olan Yunanlıları, Sırpları ve Arnavutları kendi bölgelerine yerleştirmek, Bulgarların ise merkezi ve Doğu bölgelerini işgal etmelerine imkân vermektir."* Brailsford, Osmanlı Makedonyası topraklarında yaşayan büyük gruplardan biri olan Türklerden bahsetmemektedir.

Oysaki Makedonya'da yaşayan halkın bir kısmı tam da Brailsford'un ayrılmayı önerdiği zamanda birlikte yaşamanın formülünü bulmuştu. Bulgar Exarhlığının Osmanlı tarafından ka-

7 Bu konuyla ilgili kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Erhan Türbedar, *"Balkanlar'ın Ekonomisi, Ticari ve Finansal Yapısı"*, Şaban Çalış ve Birgül Demirtaş (der.), *Balkanlar'da Siyaset,* Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2012, s. 155-156.

8 Delanty, *a.g.e.,* 2002.

bulünün ardından Rumlar ve Slavlar, dönüşümlü olarak kilise binalarını kullanmaya başladı. Ortak ayin yaptıkları zamanlarda ise duaların iki dilde okunmasına izin verdi.[9]

100. yıl önce Osmanlı Makedonyası'nda yaşayan toplulukların gösterdiği bu işbirliği anlayışını 21. yüzyılda Balkan halkları neden gösteremesin?

9 Henry Noel Brailsford, *Macedonia: Its Races and Their Future,* Arno Pr., New York 1971 ve Şuhnaz Yılmaz ve İpek K., Yosmaoğlu, *"Fighting the Specters of the Past: Dilemmas of Ottoman Legacy in the Balkans and the Middle East"*, Middle Eastern Studies, Cilt 44, No 5, 2008, s. 677-693.

Balkan Savaşlarının 100. Yılında

Büyük Göç ve Muhaceret Edebiyatı Sempozyumu

(FOTOĞRAFLAR)





T.C. Bosna-Hersek Büyükelçisi Ahmet Yıldız, TYB Genel Başkanı İbrahim Ulvi Yavuz, TYB Şeref Başkanı D. Mehmed Doğan ve Uluslararası Saraybosna Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. İsmail Kocayusufoğlu açılış toplantısında



TYB Genel Başkanı İbrahim Ulvi Yavuz açılış konuşması yapıyor.



TYB Şeref Başkanı D. Mehmet Doğan açılış konuşması yapıyor.



T.C. Bosna-Hersek Büyükelçisi Ahmet Yıldız açılış konuşması yapıyor.



Oturumlardan bir kare. (Doç.Dr. Ahmed Sami, Doç. Dr. Rıdvan Canım, Doç. Dr. Mehmet Ö. Alkan, Prof. Dr. Belkıs Gürsoy, Yıldırım Ağanoğlu)



Oturumlardan bir kare (Fatmir Alispahic, Amina Siljak Jesenkovic, Doç. Dr. Murat Erdoğan, Doç. Dr. Sanjin Kodric, Lebiba Dzeko)



Toplantı salonundan bir görünüm



Doç. Dr. Rıdvan Canım, TYB Genel Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç'tan katılım beratı alırken.



Büyükelçimizin katılımı ile Balkan Savaşları'nın 100.Yılında Gazete Kupürleri Sergisi Açılışı



Balkan Savaşları'nın 100.Yılında Gazete Kupürleri Sergi Salonundan bir görünüm



Saraybosna'da Başçarşı



Sempozyum katılımcıları "Bilge Kral" Aliya İzzetbegovic'in kabrini ziyaret ederken



Eldin Husseinbegovic'in Sevdalinka konseri sonrasında toplantı kapanışı gerçekleştiriliyor.



Mostar Hatırası